

NOU

Norges offentlige utredninger **2017:10**

Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2017

Norges offentlige utredninger 2017

Seriens redaksjon:
Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
Informasjonsforvaltning

1. Markeder for finansielle instrumenter
Finansdepartementet
2. Integrasjon og tillit
Justis- og beredskapsdepartementet
3. Folketrygdens ytelser til etterlatte
Arbeids- og sosialdepartementet
4. Delingsøkonomien
Finansdepartementet
5. En påtalemyndighet for fremtiden
Justis- og beredskapsdepartementet
6. Offentlig støtte til barnefamiliene
Barne- og likestillingsdepartementet
7. Det norske mediemangfoldet
Kulturdepartementet
8. Særdomstoler på nye områder?
*Justis- og beredskapsdepartementet og
Barne- og likestillingsdepartementet*
9. Politi og bevæpning
Justis- og beredskapsdepartementet
10. Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2017
Arbeids- og sosialdepartementet

NOU

Norges offentlige utredninger **2017: 10**

Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2017

Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene.
Avgitt til Arbeids- og sosialdepartementet 31. mars 2017.

ISSN 0333-2306
ISBN 978-82-583-1331-8

07 PrintMedia AS

Forord

Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene la 20. februar 2017 fram en foreløpig utgave av hovedrapporten foran inntektsoppgjørene i 2017. På grunnlag av ny informasjon, la utvalget 11. mars fram en endelig vurdering av anslått konsumprisvekst i 2017. Beregningsutvalget opprettholdt anslaget på 2 prosent fra den foreløpige rapporten.

Den foreløpige rapporten utarbeides i forkant av besluttede møter i organisasjonene. Etter at rapporten ble lagt frem, har det kommet mer statistikk og annet materiale. Utvalget har oppdatert rapporten med blant annet ny statistikk over lønnsfordeling og lønn etter utdanning, heltid/deltid og yrke.

Utvalget legger med dette fram den endelige utgaven av rapporten. Rapporten gir oversikt over utviklingen i de senere årene i lønninger, inntekter, priser, makroøkonomi og konkurranseevne mv. Rapporten inneholder også korte beskrivelser av utsiktene for internasjonal og norsk økonomi.

Utvalget omtaler i denne rapporten kort noen oppgjør som er forhandlet ferdig på nåværende tidspunkt. Utvalget vil som vanlig også komme med en rapport etter inntektsoppgjørene i juni som vil redegjøre for resultater av lønnsoppgjør i 2017. Dette materialet offentliggjøres som en nettverson i juni, og tas inn i utvalgets rapport foran inntektsoppgjørene til neste år.

Beregningsutvalget ble ved kongelig resolusjon av 25. september 2015 gjenoppnevnt for en ny periode inntil 30. september 2019 med følgende mandat:

«Utvalget skal i tilknytning til inntektsoppgjørene legge fram det best mulige tallmessige bakgrunnsmateriale og presentere det i en slik form at uenighet partene i mellom om økonomiske forhold så vidt mulig kan unngås.

Utvalget skal legge fram oppsummeringsrapporter etter inntektsoppgjør.

Utvalget skal, når departementet ber om det, kunne klargjøre det tallmessige grunnlagsmateriale for spesielle inntektspolitiske spørsmål.

Utvalgets utredninger avgis til Arbeids- og sosialdepartementet».

I tillegg til utvalgets medlemmer og sekretariatet har følgende deltatt i arbeidet med rapporten: Ella Tenmann Melsom og Jeanette Øynes, Statistisk sentralbyrå, Ranjit Kaur, Arbeidsgiverforeningen Spekter, Oddbjørn Eidem, Næringslivets Hovedorganisasjon, Pål Skarsbak, Landsorganisasjonen i Norge, Rolf Stangeland, Unio, Gunnar Owren, KS, Ørnulf Kastet, Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund, Bård Westbye, Virke og Ragnar Ihle Bøhn, Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

Oslo, 31. mars 2017

Ådne Cappelen
leder
Statistisk sentralbyrå

Roger Bjørnstad
Landsorganisasjonen
i Norge

Ann Lisbet Brathaug
Statistisk sentralbyrå

Stein Gjerding
Arbeidsgiverforeningen
Spekter

Ellen Horneland
Landsorganisasjonen
i Norge

Lars Haartveit
Hovedorganisasjonen
Virke

Grete A. Jarnæs
Kommunal- og moderniseringsdepartementet

Svein Sjølie for
Hanne Jordell
Akademikerne

Frank Emil Jøssund
Finansdepartementet

Torill Lødemel
Næringslivets
Hovedorganisasjon

Synnøve Nymo
Arbeids- og sosial-
departementet

Erik Orskaug
Unio

Eirik Solberg
fungerende medlem, KS

Helle Stensbak
Yrkesorganisasjonenes
Sentralforbund

Morten S. Henningsen,
Arbeids- og sosialdepartementet,
sekretariatsleder

Arne Magnus Christensen,
Arbeids- og sosialdepartementet

Ragnhild Nersten,
Arbeids- og sosialdepartementet

Runar Aksnes,
Finansdepartementet

Brynjar Indahl,
Finansdepartementet

Alma Kajtaz,
Finansdepartementet

Torbjørn Eika,
Statistisk sentralbyrå

Harald Lunde,
Statistisk sentralbyrå

Victoria Sparrman,
Statistisk sentralbyrå

Innhold

1	Lønnsutviklingen i senere år ...	7	2.1.2	Prisutviklingen for ulike konsumgrupper	52
1.1	Innledning	7	2.2	Anslag på konsumprisutviklingen i 2017	54
1.1.1	Lønnsutviklingen for hovedgrupper i forhandlingsområdene	8	2.2.1	Forutsetninger for modellberegningene	54
1.1.2	Lønnsutviklingen samlet og i enkelte næringer	11	2.2.2	Modellresultater	55
1.1.3	Nærmere om sammensetningen av årslønnsveksten i forhandlingsområdene	14	2.2.3	Utvalgets anslag på konsumprisveksten i 2017	56
1.2	Lønnsutviklingen i enkelte tariffområder	16	3	Makroøkonomisk utvikling	59
1.2.1	Lønnsutviklingen for industriarbeidere i LO-NHO-området	16	3.1	Internasjonal økonomi	60
1.2.2	Lønnsutviklingen for andre arbeidergrupper i NHO-området ..	18	3.2	Norsk økonomi	66
1.2.3	Lønnsutviklingen for funksjonærer i NHO-bedrifter	20	3.2.1	Den senere tids makroøkonomiske utvikling	66
1.2.4	Lønnsutviklingen for industriarbeidere og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter under ett (både heltid og deltid)	21	3.2.2	Arbeidsmarkedet	68
1.2.5	Lønnsutviklingen i andre områder i privat næringsvirksomhet	21	3.2.3	Utsiktene for 2017	76
1.2.6	Lønnsutviklingen i offentlig sektor	21	4	Utviklingen i konkurranseevnen	79
1.2.7	Lønnsutviklingen i Spekter-området	22	4.1	Innledning	79
1.3	Lønnsoverhenget	23	4.2	Faktorinntektsfordeling i konkurranseutsatte og skjærmede næringer	80
1.4	Lønnsutviklingen for ledere	24	4.2.1	Frontfagsmodellen	82
1.4.1	Lønnsutviklingen eksklusive opsjons- og naturalytelser for administrerende direktører i enkelte næringer	24	4.2.2	Lønnsomheten i norsk industri	85
1.4.2	Lønnsutviklingen for administrerende direktører inklusive opsjons- og naturalytelser	25	4.3	Indikatorer for industriens kostnadsutvikling	87
1.4.3	Lønnsutviklingen for toppledere i offentlig forvaltning	27	4.3.1	Vekst i timelønnskostnader	88
1.5	Lønnsutviklingen for kvinner og menn	28	4.3.2	Vekst i lønnskostnader per produsert enhet	89
1.6	Lønnsutviklingen etter utdanning	34	4.3.3	Vekst i lønnskostnader per ansatt i hele økonomien	90
1.7	Lønnsutviklingen for deltidsansatte	40	4.3.4	Lønnskostnadsnivåer i industrien	90
1.8	Lønn etter yrke	41	4.3.5	Sammensetningen av lønnskostnadene i industrien	91
1.9	Lønnsfordelingen før skatt for lønnstakere	42	4.3.6	Elektrisitetspriser	91
2	Konsumprisutviklingen i Norge	49	4.4	Produktivitetsutviklingen	93
2.1	Prisutviklingen i senere år	49	4.4.1	Utviklingen i produktiviteten målt ved bruttoprodukt per timeverk ...	94
2.1.1	Hovedlinjer i prisutviklingen	49	4.4.2	Kjøpekraftsjustert BNP justert for petroleumsinntekter	95
			5	Den samlede inntektsutviklingen for landet og husholdningene	97
			5.1	Disponibel inntekt for Norge	97
			5.2	Faktorinntekt og funksjonell inntektsfordeling	98
			5.3	Disponibel realinntekt i husholdningssektoren	101

6	Inntektsutviklingen for utvalgte inntektstakergrupper	105	6.3.3	Utviklingen i inntektsfordelingen	123
6.1	Vekst i reallønn etter skatt for utvalgte lønnstakerhusholdninger	105	6.3.4	Fordelingen av kapitalinntekter mellom kvinner og menn	125
6.1.1	Reallønn etter skatt fra 2014 til 2016	105	Vedlegg		
6.1.2	Endringer i skatteregler for lønnstakere fra 2016 til 2017	107	1	Lønnsoppgjør i 2016	128
6.2	Inntektsutviklingen for pensjonister og trygdede	108	2	Definisjoner av en del lønnsbegreper m.m.	146
6.2.1	Utviklingen i pensjons- og trygdeytelser	109	3	Kursutviklingen for norske kroner	161
6.2.2	Realvekst etter skatt	112	4	Tabell- og figurvedlegg	164
6.2.3	Endringer i de særskilte skattereglene for pensjonister fra 2014 til 2017	115	5	Institusjonelle trekk ved lønnsdannelsen i Norge	186
6.3	Fordeling av inntekt	116	6	Fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer	197
6.3.1	Fordelingen av samlet inntekt etter skatt for yrkestilknyttede	116	7	Vurderinger rundt rammen, mellomoppgjøret 2017	201
6.3.2	Fordelingen av samlet inntekt etter skatt for pensjonister og trygdede	122			

Kapittel 1

Lønnsutviklingen i senere år

- *Årslønnsveksten* fra 2015 til 2016 er beregnet til 2,0 prosent for industriarbeidere og til 2,2 prosent for industrifunksjonærer i NHO-bedrifter. Lønnsveksten i industrien samlet er beregnet til 1,9 prosent, som en følge av at funksjonærandelen gikk ned fra 2015 til 2016. Årslønnsveksten i industrien samlet i NHO-området ble anslått til 2,4 prosent ved hovedoppgjøret i 2016. I NHO-området er lønnsveksten for arbeidere fra 2015 til 2016 beregnet til 1,5 prosent i hotell og restaurantvirksomhet, 1,8 prosent i oljevirksomhet, 1,6 prosent i transportsektoren og til 2,6 prosent for ansatte i byggevirksomhet.
- Årslønnsveksten i Virke-bedrifter i varehandelen fra 2015 til 2016 er beregnet til 2,5 prosent. I finanstjenester er lønnsveksten beregnet til 2,5 prosent. For ansatte i kommunene er lønnsveksten beregnet til 2,5 prosent. I Spekter-bedrifter utenom helseforetakene var årslønnsveksten 2,4 prosent og i helseforetakene 2,0 prosent. Forskjøvet virkningstidspunkt for lønnstillegg i helseforetakene for ansatte i konflikt trakk ned lønnsveksten med 0,4 prosentpoeng. For ansatte i staten er lønnsveksten beregnet til 2,4 prosent.
- Sett over den siste femårsperioden er lønnsutviklingen svært parallell mellom de største forhandlingsområdene med en gjennomsnittlig årlig vekst på noe i overkant av tre prosent.
- For lønnstakere under ett viser nasjonalregnskapet en vekst i gjennomsnittlig årslønn fra 2015 til 2016 på 1,7 prosent. Endringer i fordelingen av lønnstakere mellom næringer med ulikt lønnsnivå bidro til å trekke ned samlet lønnsvekst med 0,4 prosentpoeng. I tillegg har strukturendringer innad i næringer påvirket lønnsutviklingen, spesielt i industri og oljenæringer.
- Utvalget har beregnet *lønnsoverhenget* til 2017 til 1,1 prosent for industriarbeidere og for industrifunksjonærer. For ansatte i Virke-bedrifter i varehandelen er overhenget beregnet til 0,9 prosent, og for ansatte i finanstjenester til 0,9 prosent. For ansatte i kommunene er overhenget beregnet til 0,9 prosent. For ansatte i staten er overhenget beregnet til 1,5 prosent. I Spekter-området er overhenget til 2017 beregnet til 0,6 prosent i virksomheter utenom helseforetakene og til 1,6 prosent i helseforetakene.
- Gjennomsnittslønn for *administrerende direktører* i næringsvirksomhet økte med 2,1 prosent fra september 2015 til samme tidspunkt i 2016. For administrerende direktører i utvinning av råolje og naturgass inkl. tjenesteyting falt gjennomsnittslønnen med 8,7 prosent. For *toppledere i offentlig forvaltning* økte gjennomsnittslønnen med 4,7 prosent.
- *Lønnsforskjellene mellom kvinner og menn* ble redusert blant industrifunksjonærer i NHO-bedrifter, for ansatte i kommunene og i Spekter-området, mens det var mindre endringer i andre forhandlingsområder.
- For alle ansatte under ett ble lønnsforskjellene redusert fra 2015 til 2016. I 2016 utgjorde den gjennomsnittlige lønnen for kvinner 87,6 prosent av den gjennomsnittlige lønnen for menn for alle heltidsansatte per september. For heltids- og deltidsansatte samlet var kvinners lønn 86,1 prosent av menns lønn.
- Fra 2015 til 2016 er lønnsfordelingen målt ved Gini-koeffisienten uendret for kvinner og redusert for menn. Også samlet ble lønnsforskjellene redusert siste år, mens de økte over tiårsperioden 2006 til 2015.

1.1 Innledning

Beregningsutvalget legger i dette kapitlet fram statistikk og beregninger over lønnsutviklingen fra 2015 til 2016 for hovedgrupper av lønnstakere. Det gis dessuten tall for lønnsoverhenget til 2017 for ulike grupper. I kapitlet gis det også en oversikt over lønnstilleggene i 2016 i en del tariffområder. En mer detaljert oversikt over resultatene av lønnsoppgjør i 2016 gis i vedlegg 1.

Boks 1.1 A-meldingen – nytt datagrunnlag for lønnsstatistikk

Fra og med 2015 er datagrunnlaget til lønnsstatistikken basert på opplysninger fra A-ordningen som omfatter alle arbeidsgivere både for privat og offentlig sektor. A-ordningen er en samordnet rapportering av lønns- og ansettelsesopplysninger til Skatteetaten, NAV og Statistisk sentralbyrå regulert av a-opplysningsloven. Data blir innhentet elektronisk fra Skatteetaten ved Etatenes fellesforvaltning (EFF).

Alle arbeidsgivere som har betalt ut lønn, kontantytelser eller naturalytelser må levere a-melding. Datamaterialet omfatter dermed alle ansatte i alle foretak med rapporteringsplikt til de nevnte forvaltningsorganene. A-meldingen rapporteres månedlig og omfatter alle kontant- og naturalytelser samt utgiftsgodtgjørelser.

For å sikre god sammenheng til tidligere statistikk, er innholdet i avtalt månedslønn og månedslønn det samme som tidligere.

For beregninger av årslønnsvekst fra 2014 til 2015 ble det nye datagrunnlaget i 2015 sammenliknet med utvalgsbasert tradisjonell lønnsstatistikk fra 2014. Se nærmere omtale av dette i vedlegg 2.

Nå foreligger det to hele årganger med månedlige data fra A-ordningen som grunnlag for beregning av årslønnsveksten fra 2015 til 2016. Det betyr at metoder for beregning av årslønn ikke lenger er bundet av begrensningene som lå i den gamle årslønnsstatistikken med ett tellingstidspunkt. Utvalget ønsker å utnytte at A-ordningen både er en fulltelling og gir hyppigere informasjon om lønns- og arbeidsforhold, dvs. at en benytter data for flest mulig av årets måneder for å beregne årslønn, årslønnsvekst og lønnsoverheng.

For arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter er det nye datagrunnlaget tatt i bruk fullt ut og det er utviklet en ny beregningsmetode for årslønnsvekst, jf. boks 2.1 i vedlegg 2. Flere andre forhandlingsområder har tatt data fra A-ordningen i bruk, men med samme tellingstidspunkter som før. Unntaket fra dette er KS og Spekter øvrige bedrifter, der organisasjonene har egne data.

I 2015 var det overgang til et nytt elektronisk system for bedrifters rapportering av lønn (A-ordningen). Årslønnsveksten i 2016 kan dermed beregnes på grunnlag av to hele årganger med nytt datagrunnlag og månedlige data. For arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter er det nye datagrunnlaget tatt i bruk fullt ut og det er utviklet en ny beregningsmetode for årslønnsvekst. For andre områder er også data fra A-ordningen brukt, men med samme tellingstidspunkter som før. Unntaket fra dette er KS og Spekter øvrige bedrifter, der organisasjonene har egne data. Se boks 1.1 og nærmere omtale i vedlegg 2.

1.1.1 Lønnsutviklingen for hovedgrupper i forhandlingsområdene

Tabell 1.1 viser at veksten i gjennomsnittlig årslønn fra 2015 til 2016 er beregnet til 2,0 prosent for industriarbeidere og 2,2 prosent for industrifunksjonærer i NHO-bedrifter. Lønnsveksten samlet i industrien i NHO-bedrifter er beregnet til 1,9 prosent. På bakgrunn av vurderinger gjort av NHO, i forståelse med LO, ble årslønnsveksten i industrien samlet i NHO-området anslått til 2,4

prosent ved hovedoppgjøret i 2016. Både strukturendringer og lavere generell lønnsvekst har redusert den gjennomsnittlige lønnsveksten samlet i industrien fra 2015 til 2016. Reduksjonen i sysselsettingen har vært noe sterkere for industrifunksjonærer med gjennomgående høyere lønn enn industriarbeidere i perioden. Dette er årsaken til at vektet lønnsvekst i industrien samlet sett er lavere enn veksttallene isolert for henholdsvis industriarbeidere og industrifunksjonærer tilsier.

Årslønnsveksten i Virke-bedrifter i varehandelen er beregnet til 2,5 prosent. I finanstjenester er lønnsveksten beregnet til 2,5 prosent. For ansatte i kommunene er lønnsveksten beregnet til 2,5 prosent. Årslønnsveksten i helseforetakene i Spekter-bedrifter er beregnet til 2,0 prosent. Som en følge av konflikten i helseforetakene i 2016 ble virkningstidspunktet for lønnstillegg for ansatte i konflikt forskjøvet, og dette bidro til å trekke ned lønnsveksten med 0,4 prosentpoeng. For øvrige Spekter-bedrifter er årslønnsveksten i 2016 beregnet til 2,4 prosent. For ansatte i staten er årslønnsveksten beregnet til 2,4 prosent.

I de største forhandlingsområdene anslår Beregningsutvalget årslønnsveksten fra 2015 til

2016 til 2,3 prosent i gjennomsnitt, beregnet som gjennomsnittet av årslønnsveksten innen hvert område i tabell 1.1 vektet med antall årsverk. Utvalget vil revurdere beregningsmetoden til neste rapport. Til sammen utgjør ansatte i disse gruppene om lag 40 prosent av alle lønnstakerårsverk i 2016. Beregningene av årslønn og lønnsvekst i tabell 1.1 bygger på lønnsstatistikk for de enkelte gruppene, og på opplysninger om lønnstillegg og reguleringstidspunkter i de enkelte år, se vedlegg 2 for nærmere beskrivelse av lønnsbegreper og grunnlaget for beregningene. Fra og med 2015 er datagrunnlaget for lønnsstatistikken basert på a-meldingen, se boks 1.1.

Årslønnsveksten falt i alle områder etter 2008 mens den tok seg noe opp igjen i 2011, jf. tabell 1.1. I årene 2012 til 2016 falt lønnsveksten igjen. Vi må langt tilbake for å finne en like lav lønnsvekst

som i 2016. Nominell lønnsvekst og real-lønnsvekst for Norge siden 1970 vises i vedlegg 5.

Lønnsutviklingen for en gruppe kan være påvirket av flere forhold som f.eks. endring i kvalifikasjoner/utdanning blant arbeidstakerne, endringer i stillingsstruktur, forskyvninger i sysselsatte og timeverk mellom bransjer/bedrifter med ulikt lønnsnivå, endret omfang av skiftarbeid eller endringer i sammensetningen av arbeidsstyrken (f.eks. endringer i sysselsettingen etter aldersgrupper, endret omfang av arbeidsinnvandring og endringer i andelen menn/kvinner). Utvalget vil peke på at forskjeller i lønnsutviklingen mellom ulike grupper/næringer kan skyldes ulik grad av slike strukturendringer. Særlig gjelder dette over en så lang tidsperiode som i tabell 1.1. Lønnsutviklingen i NHO-bedrifter i industrien i 2016 er nærmere omtalt i avsnitt 1.2.1–1.2.4.

Tabell 1.1 Årslønnsvekst fra året før i prosent for noen store forhandlingsområder. Per årsverk

	NHO-bedrifter i industrien										Kommuneansatte			Spekter-bedrifter	
	Industri i alt arbeidere	Industri-funksjonærer	Industri- Virkebedrifter i varehandel ¹	Finans-tjenester ²	Offentlig forvaltning ³	Stats- ansatte ⁴	Kommune- ansatte i alt ⁵	Undervisnings- ansatte	Øvrige ansatte	Helsefore- takene ⁷	Øvrige bedrifter	Øvrige ansatte	Helsefore- takene ⁷	Øvrige bedrifter	
2007	5,3	5,5	5,7	5,5	4,9	5,1	4,8	3,6	5,3	4,9	5,3	4,9	5,3		
2008	6,1	5,7	6,3	7,7	6,7	6,7	6,7	5,7	7,1	6,5	6,2	6,5	6,2		
2009	4,2 ⁸	3,9 ⁸	4,5 ⁸	0,5 ⁸	4,6	4,4	4,6	4,4	4,7	5,1	4,0	4,7	4,0		
2010	4,1	3,6	4,3	5,5	3,7	4,5	3,7	3,6	3,7	3,5	3,5	3,7	3,5		
2011	4,6	4,4	4,7	4,8	4,2	4,2	4,3	4,3	4,3	4,0	4,1	4,3	4,1		
2012	4,2	4,1	4,1	3,4	4,0	4,1	4,1	4,0	4,1	3,7	4,2	4,1	3,7		
2013	3,9	3,5	4,3	6,1	3,7	3,5	3,7	3,2	3,9	3,8	3,6	3,9	3,6		
2014	3,3	3,0	3,2	3,2	3,3	3,4	3,2 ⁶	2,3 ⁶	3,7 ⁶	3,4	3,3	3,7 ⁶	3,3		
2015	2,5	2,5	2,5	4,3	3,1	2,8	3,3 ⁶	3,9 ⁶	3,2 ⁶	2,7	2,7	3,2 ⁶	2,7		
2016	1,9	2,0	2,2	2,5	2,4	2,4	2,5	2,5	2,5	2,0 ¹⁰	2,4	2,5	2,4		
2006–2011	26,8	25,3	28,2	26,3	26,5	27,5	26,5	23,5	27,7	26,4	25,3	27,7	26,4		
Gj. sn. per år	4,9	4,6	5,1	4,8	4,8	5,0	4,8	4,3	5,0	4,8	4,6	5,0	4,8		
2011–2016	16,8	16,0	17,4	21,0	17,5	17,3	18,0	16,9	18,6	16,6	17,3	18,6	16,6		
Gj. sn. per år	3,2	3,0	3,3	3,9	3,3	3,2	3,4	3,2	3,5	3,1	3,2	3,5	3,1		
Årslønn 2016, per årsverk	582 000	452 500	727 800		516 500	561 400	489 500	540 400	473 900	549 100	504 100	473 900	549 100		
Årslønn 2016, heltidsansatte			494 500	631 100											
Antall årsverk 2016	164 100	86 900	77 200	24 200 ⁹	637 200	151 100	379 900	89 200	290 700	106 200	54 500	290 700	54 500		

1 Lønnsveksttallene er for heltidsansatte.

2 Heltidsansatte i medlemsvirksomheter (arbeidsgivermedlemmer) i Finans Norge utenom ledere. Det er utarbeidet en revidert tidsserie for finanssjenester. Se nærmere omtale i vedlegg 2. Endringer i bonusbetalinger påvirker lønnsveksten i enkelte år.

3 Et vektet gjennomsnitt av veksttallene for statsansatte, kommuneansatte og ansatte i helseforetakene. Antall årsverk i hver gruppe er brukt som vekter.

4 Eksklusiv de statlig eide helseforetakene. Fra og med 2015 er datagrunnlaget basert på A-ordningen. Årslønnsveksten i 2016 for gruppene på avtalen med LO Stat, Unio og YS Stat er beregnet til 2,2 prosent. Årslønnsveksten for gruppene på avtalen med Akademikerne er beregnet til 2,5 prosent. Utvalget viser for øvrig til nærmere omtale i mars-rapporten 2017 fra Statistikk- og beregningsutvalget i staten (SBU).

5 Omfatter ansatte i kommunene, fylkeskommunene og andre virksomheter som er medlemmer i KS, herunder bedriftsmedlemmer. Tallene omfatter også stillinger med hovedsakelig lokal lønnsdannelse og undervisningsstillinger med hovedsakelig sentral lønnsdannelse.

6 For ansatte i konflikt i 2014 ble virkningstidspunktet forskjøvet. Dette trakk årslønnsvekstanslaget i 2014 ned med 0,2 prosentpoeng i hele kommunesektoren og med 0,9 prosentpoeng for undervisningsansatte. Konfikten har trukket opp årslønnsveksten i 2015 for kommuneansatte med 0,2 prosentpoeng og for undervisningsansatte med 0,9 prosentpoeng. For øvrige ansatte ble ikke årslønnsveksten påvirket.

7 Beregnet på Spekters tallmateriale fram til og med 2009, og fra 2010 beregnet på tallmateriale fra Statistisk sentralbyrå.

8 Lønnsveksten fra og med 2008 er etter ny næringsstandard, se vedlegg 2 NOU 2015: 6. Sammenliknet med veksten fra 2007 til 2008 og tidligere år, vil det være et brudd i tidsserien.

9 Heltidsansatte.

10 For ansatte i konflikt i 2016 ble virkningstidspunktet forskjøvet. Dette trakk årslønnsvekstanslaget i 2016 ned med 0,4 prosentpoeng.

Kilder: Statistisk sentralbyrå for Beregningsutvalget, Beregningsutvalget og KS.

1.1.2 Lønnsutviklingen samlet og i enkelte næringer

Tabell 1.2 viser beregnet gjennomsnittlig lønnsutvikling for alle grupper etter nasjonalregnskapet og etter lønnsstatistikken, og etter lønnsstatistikken for tre hovedsektorer:

- Ansatte i industrien¹
- Ansatte i varehandel
- Ansatte i offentlig forvaltning

¹ Om lag ¾ av sysselsettingen i industrien er i NHO-bedrifter.

Beregningene av årslønnsvekst basert på nasjonalregnskapet og i de største forhandlingsområdene har med etterbetalinger av lønnstillegg. I beregningen til Statistisk sentralbyrå på grunnlag av lønnsstatistikken er det de faktiske utbetalinger uavhengig av virkningsdato som legges til grunn.

Tabell 1.2 viser at samlet fra 2006 til 2016 var lønnsveksten i industrien i alt noe høyere enn i varehandel totalt. Lønnsveksten i industribedrifter i alt har i denne perioden vært om lag den samme som for NHO-bedrifter i industrien, jf. tabell 1.1. Imidlertid har lønnsveksten for disse to gruppene vært noe forskjellig i de enkelte år.

Tabell 1.2 Årslønnsvekst¹ fra året før i prosent for alle grupper og for tre hovedsektorer i økonomien.

	Nasjonalregnskapet	Lønnsstatistikken			
		Alle grupper	Industrien	Varehandel ²	Offentlig forvaltning
2007	5,4	–	4,9	5,9	–
2008	6,3	–	6,6	4,3	–
2009	4,2	–	4,2 ³	3,0 ³	–
2010	3,7	3,6 ⁴	2,9 ⁴	2,9 ⁴	–
2011	4,2	4,1	4,6	3,6	4,5
2012	4,0	4,0	4,6	3,2	4,2
2013	3,9	3,9	3,7	3,4	3,8
2014	3,1	3,0	2,8	1,6	3,5
2015	2,8	2,8	2,5	3,2	2,9
2016	1,7	1,7	1,5	2,8	2,2
2006–2016	46,9	–	45,5	39,5	–
Gj. sn. per år	3,9	–	3,8	3,4	–
2011–2016	16,5	16,4	16,0	15,0	17,7
Gj. sn. per år	3,1	3,1	3,0	2,8	3,3
Årslønn 2016, per årsverk	528 600	524 600	538 200	468 900	507 500
Årslønn 2016, heltidsansatte ⁵	-	554 900	557 600	511 100	

¹ Populasjonen og beregningsmetoder er forskjellig fra det som brukes i tabell 1.1. Lønnsveksten er per årsverk etter nasjonalregnskapet og for «Alle grupper». For varehandel og for alle bedrifter i industrien er lønnsveksten for heltidsansatte fram til og med 2009, men per årsverk i årene etterpå.

² Inklusive motorkjøretøy tjenester.

³ Lønnsveksten fra og med 2009 er etter ny næringsstandard. Sammenliknet med veksten fra 2007 til 2008 og tidligere år, vil det være et brudd i tidsserien. Omtale av ny næringsstandard er gitt i vedlegg 2 i NOU 2015: 6.

⁴ Lønnsveksten er fra og med 2010 beregnet av Statistisk sentralbyrå på grunnlag av lønnsstatistikk (strukturstatistikk) og informasjon fra den kvartalsvise lønnsindeksen.

⁵ Beregnet på grunnlag av Statistisk sentralbyrås lønnsstatistikk for alle ansatte, som er en sammenstilling av de næringsvise lønnsstatistikkene.

Boks 1.2 Strukturendringer påvirker veksten i gjennomsnittslønn

Norsk økonomi er i omstilling. Lønnsutviklingen kan dermed være mer påvirket av strukturendringer enn vanlig, dvs. endringer i gjennomsnittslønn som skyldes endret sammensetning av sysselsettingen. Tilgang og avgang av ansatte med ulik lønn bidrar til dette, men også ulik sysselsettingsutvikling mellom næringer med forskjeller i lønnsnivå.

Strukturendringene innad i en næring kan bidra til forskjeller i lønnsutviklingen mellom to tellingstidpunkter for alle personer og for personer som var sysselsatt i næringen på begge tidspunkter («samme person»). Tabellen under viser at ansatte i industri i alt hadde en vekst i gjennomsnittlig avtalt lønn på 1,7 prosent fra september 2015 til september 2016, mens veksten var 2,3 prosent for personer som var ansatt på begge tidspunkter. Figur 1.1 viser

at gjennomsnittlig lønnsvekst for alle personer som var ansatt i begge år var 3,1 prosent, både i privat og offentlig sektor.

Lønnsutviklingen mellom ulike næringer kan skyldes ulik grad av strukturendringer. For eksempel var det en stor netto nedgang i antall ansatte i maskinindustri fra 2015 til 2016, mens det var en mindre netto endring i næringsmiddelindustri mv. Siden lønnsnivået i maskinindustri ligger over gjennomsnittet for alle lønnstakere i industrien bidrar nedgangen i sysselsetting isolert sett til å redusere gjennomsnittlig lønn for industrien samlet i 2016 og dermed til å dra ned lønnsveksten fra 2015 til 2016. Siden veksten i avtalt lønn i maskinindustri var lav (og det var en nedgang i samlet lønn) bidrar det også til å dra ned samlet lønnsvekst i industrien i alt.

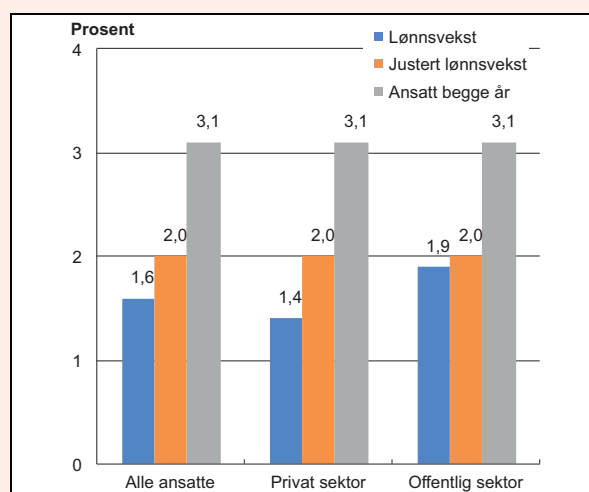
Lønnsutviklingen i industrien og i to industrinæringer fra september 2015 til september 2016, for alle ansatte og for ansatte begge år¹

	Lønnsvekst 2015–2016 i prosent					
	Antall		Ansatte i industrien begge år			
	2015	2016	I alt	Avtalt	I alt	Avtalt
Industri i alt	220 319	211 367	1,4	1,7	2,1	2,3
– Nærings-, drikkevare- og tobakksindustri	48 855	49 493	2,1	2,5	3,5	3,1
– Maskinindustri	21 932	17 876	-0,6	1,3	-0,9	1,2

¹ Ansatte begge år er personer som er observert i Industrien i september i både 2015 og 2016, men ikke nødvendigvis i samme bedrift/foretak eller med samme stillingsprosent.

Figur 1.1 viser at dersom sysselsettingen holdes uendret fra 2015 var lønnsveksten 2,0 prosent for alle ansatte. Figuren viser også at sammensetningseffektene er større i privat sektor sammenliknet med offentlig sektor.

For 2016 samlet trakk sammensetningseffekter mellom næringer ned årslønnsveksten med 0,4 prosentpoeng i økonomien som helhet (beregninger i Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2017, foreløpig rapport). Dette er noe høyere enn beregningen på 0,3 fra Statistisk sentralbyrå, Økonomiske analyser 1/2017, boks 2.5. Dette skyldes at aggregeringsnivået for beregningene i denne rapporten er mer detaljert sammenliknet med beregningene i Økonomiske analyser.

Figur 1.1 Vekst i gjennomsnittlig lønn fra september 2015 til september 2016 for alle ansatte, for alle ansatte justert for sammensetningseffekter og for samme personer¹. Hele økonomien og etter sektor

¹ Med samme personer menes at personen er observert i samme næring i september i både 2015 og 2016, men personen er ikke nødvendigvis i samme bedrift/foretak eller har samme stillingsprosent.

Boks 1.3 Beregning av årslønnsvekst i forhandlingsområder versus beregning av årslønnsvekst for næringsområder i privat sektor

Generelt

Med utgangspunkt i lønnsstatistikken brukes det litt forskjellige prinsipper for beregning av årslønnsvekst i forhandlingsområdene i tabell 1.1 (nærmere beskrevet i boks 1.1 og i vedlegg 2) og i Statistisk sentralbyrås årslønnsberegninger for næringsområder i privat sektor (for eksempel i industrien). Innholdet i lønnsbegrepet er imidlertid det samme og begge tar utgangspunkt i flere årganger av lønnsstatistikken. I forhandlingsområdene bygger fordelingen av total lønnsøkning mellom to årganger av lønnsstatistikken på kunnskap om virkningstidspunkter for tariff tillegg (f.eks. 1. april eller 1. mai) og forutsetninger om når annen lønnsøkning (lønnsglidningen) kommer. For NHO-bedrifter er det tatt i bruk en ny beregningsmetode for årslønnsveksten fra 2015 til 2016 som benytter utbetalinger for alle måneder i årene 2015 og 2016.

I SSBs beregninger for næringsområder i privat sektor har det vært utviklingen i den kvartalsvise lønnsindeksen for avtalt lønn som har gitt fordelingen av lønnsøkningen gjennom året. De faktiske utbetalingene uavhengig av virkningsdato har ligget til grunn. I områder der det ikke finnes informasjon fra kvartalsindeksen, er det benyttet informasjon fra lønnsoppgjørene på samme måte som i forhandlingsområdene i tabell 1.1. SSB utvikler i 2017 en ny årslønnsstatistikk.

I år med konflikter i tariffoppgjørene, kan oppgjør trekke ut i tid. Dette kan medføre at det blir større tidsavstand enn året før mellom faktisk virkningstidspunkt og tidspunktet for utbetaling av lønnstillegg. Videre kan det at flere oppgjør trekker ut i tid medføre at etterbetalingene blir høyere enn året før. For eksempel var dette tilfelle i 2010-oppgjøret og kan ha medført at etterbetalingene samlet sett var høyere i 2010 enn i 2009. Disse to forholdene trakk isolert sett ned lønnsveksten fra 2009 til 2010 i Statistisk sentralbyrås beregning for næringsområder basert på lønnsstatistikken og den kvartalsvise lønnsindeksen. Dette kan også ha gjort seg gjeldende i andre år uten at utvalget har gått nærmere inn på dette.

Nærmere om forskjeller mellom beregningen av årslønn i industrien i NHO-bedrifter og industrien i alt.

Følgende forhold kan medvirke til at det blir forskjellig lønnsnivå og lønnsvekst i industrien samlet og i NHO-bedrifter i industri:

A. Populasjonsforskjeller

- Statistisk sentralbyrås lønnsstatistikk omfatter hele næringen industri iht. Standard for Næringsgruppering (nace). Endringer i offentlige næringsklassifikasjoner førte til at deler av spesielt oljebaserte industribedrifter ble tatt ut av industrien og plassert i blant annet «oljevirksomhet» i 2009/2010. Disse bedriftsenhetene er med i lønnstallene for industrifunksjonærer for NHO-bedrifter, fordi enhetene fortsatt er knyttet sammen med NHOs industribedrifter og/eller foretak.
- NHOs virksomheter/enheter er ikke i alle tilfeller sammenfallende med bedriftsinndelingen som Statistisk sentralbyrå benytter.
- Om lag $\frac{3}{4}$ av sysselsetting i industrien er i NHO-bedrifter. Organisasjonsgraden er særlig høy blant store bedrifter.
- Unge arbeidstakere (under 18 år) og lærlinger er ikke med i statistikken for NHO-bedrifter.

B. Beregningsforskjeller (se beskrivelse ovenfor)

- Forskjellige metoder for plassering av lønnsvekst i løpet av året. Dette blir mindre uttalt med A-ordningen og månedlige data.
- Etterbetalinger av lønnstillegg var tidligere ulikt behandlet.
- Beregningene av vekst i årslønn for industrien samlet i tabell 1.2 er for heltidsansatte i årene 2007 til 2009, men per årsverk fra og med 2010. For industriansatte i NHO-bedrifter er beregningene per årsverk i alle år, se tabell 1.1.
- Strukturelle endringer, f.eks. forskyvninger i sysselsettingen mellom bedrifter med ulikt lønnsnivå kan slå ulikt ut for de to populasjonene.
- Forskjellige metoder for vekting.

De samme forholdene vil også kunne gjelde når en sammenlikner andre tariffområder med næringsområder, for eksempel årslønnsberegningene i varehandelen totalt versus beregningene for Virke-bedrifter i varehandel.

Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall for 2016, har Statistisk sentralbyrå beregnet veksten i gjennomsnittlig årslønn fra 2015 til 2016 for lønns-takere under ett til 1,7 prosent. Dette er noe mindre enn lønnsveksten innenfor hvert av forhandlingsområdene i tabell 1.1. Et viktig moment er at sysselsettingen har falt mest i næringer med lønnsnivå over gjennomsnittet, og økt mest i næringer med lønnsnivå under gjennomsnittet. Ifølge Statistisk sentralbyrå bidro endringer i fordelingen av lønns-takere på tvers av næringer til å trekke ned den samlede lønnsveksten med 0,4 prosentpoeng. Strukturendringer knyttet til industri og oljenæringer trakk noe mer ned enn dette. Se også boks 1.2.

1.1.3 Nærmere om sammensetningen av årslønnsveksten i forhandlingsområdene

I tabell 1.3 er årslønnsveksten i årene 2012 til 2016 for hovedgruppene i tabell 1.1 splittet opp i bidrag

fra overheng, bidrag fra sentralt fastlagte tariff tillegg og bidrag fra lønns-glidning gjennom året. Normalt betyr lønns-glidningen mer for årslønnsveksten enn det som framgår av tabell 1.3 for alle forhandlingsområdene. Dette skyldes at lønns-glidningen i beregningsåret påvirker størrelsen på overhenget til neste år. Samme betraktning gjelder også for tariff tilleggene.

For ansatte i staten og i kommunene har bidraget fra lønns-glidningen i perioden ligget i størrelsesorden 0,4 til 0,7 prosentpoeng i året. For ansatte i Spekter-området har lønns-glidningen vært noe lavere. For gruppene i privat sektor har den variert mellom 1 og knapt 3 prosentpoeng, unntatt for ansatte i finanstjenester i 2013 på grunn av store bonusutbetalinger. For store grupper industrifunksjonærer avtales ikke sentrale tillegg. For disse avtales stort sett alle tillegg lokalt, slik at lønnsveksten kan defineres som lønns-glidning.

Tabell 1.3 Årslønnsvekst fra året før i prosent dekomponert¹ i overheng, tariff tillegg og lønns-glidning

	2012	2013	2014	2015	2016	Gj.sn. 2012–16 ⁵
<i>Industriarbeidere i NHO-bedrifter:</i>						
Årslønnsvekst	4,1	3,5	3,0	2,5	2,0	
Herav:						
– Overheng	1,3	1,2	1,2	1,0	1,0	
– Tariff tillegg	1,0	0,4	0,7	0,2	0,4	
– Lønns-glidning	1,8	1,9	1,1	1,3	0,6	1,3
<i>Industrifunksjonærer i NHO-bedrifter:</i>						
Årslønnsvekst	4,1	4,3	3,2	2,5	2,2	
Herav:						
– Overheng	1,8	2,1	1,4	1,3	1,5	
– Lønns-glidning	2,3	2,2	1,8	1,2	0,7	1,6
<i>Virke-bedrifter i varehandel:</i>						
Årslønnsvekst	3,3	4,0	3,5	3,3	2,5	
Herav:						
– Overheng	1,0	0,7	1,0	1,0	0,7	
– Tariff tillegg	1,2	1,1	0,5	0,4	0,2	
– Garantit tillegg	0,3	0,2	0,6	0,4	0,5	
– Lønns-glidning	0,8	2,0	1,4	1,5	1,1	1,4

Tabell 1.3 Årslønnsvekst fra året før i prosent dekomponert¹ i overheng, tariff tillegg og lønns glidning

	2012	2013	2014	2015	2016	Gj.sn. 2012–16 ⁵
<i>Finanstjenester³:</i>						
Årslønnsvekst	3,4	6,1	3,2	4,3	2,5	
Herav:						
– Overheng	1,3	1,1	1,3	1,1	1,1	
– Tariff tillegg	1,2	0,4	1,0	0,4	0,2	
– Lønns glidning	0,9	4,6	0,9	2,8	1,2	2,1
<i>Statsansatte:</i>						
Årslønnsvekst	4,1	3,5	3,4	2,8	2,4 ⁶	
Herav:						
– Overheng	1,1	2,2	0,8	2,0	0,4	
– Tariff tillegg	2,4	0,7	2,0	0,1	1,6 ⁶	
– Lønns glidning	0,6	0,6	0,5	0,7	0,4 ⁶	0,6
<i>Kommuneansatte²:</i>						
Årslønnsvekst	4,1	3,7	3,2 ²	3,3 ²	2,5	
Herav:						
– Overheng	0,8	2,4	0,6	1,8	0,7	
– Tariff tillegg	2,6	0,7	2,1	0,9	1,4	
– Lønns glidning	0,6	0,6	0,6	0,6	0,4	0,6
<i>Undervisningsansatte i kommunene:</i>						
Årslønnsvekst	4,0	3,2	2,3 ²	3,9 ²	2,5	
Herav:						
– Overheng	0,7	2,5	0,3	2,6	0,6	
– Tariff tillegg	2,9	0,6	2,0	1,0	1,5	
– Lønns glidning	0,4	0,1	0	0,3	0,4	0,2
<i>Kommuneansatte eksklusiv undervisningsansatte:</i>						
Årslønnsvekst	4,1	3,9	3,7 ²	3,2 ²	2,5	
Herav:						
– Overheng	0,8	2,3	0,6	1,6	0,7	
– Tariff tillegg	2,6	0,7	2,1	1,1	1,5	
– Lønns glidning	0,7	0,9	1,0	0,5	0,3	0,7
<i>Spekter, helseforetakene:</i>						
Årslønnsvekst	3,7	3,8	3,4	2,7	2,0 ⁴	
Herav:						
– Overheng	0,8	1,0	0,7	1,2	0,4	

Tabell 1.3 Årslønnsvekst fra året før i prosent dekomponert¹ i overheng, tariff tillegg og lønns glidning

	2012	2013	2014	2015	2016	Gj.sn. 2012–16 ⁵
– Tariff tillegg	2,9	2,3	2,5	1,4	1,5 ⁴	
– Lønns glidning	0,0	0,5	0,2	0,1	0,1	0,2
<i>Spekter, øvrige virksomheter:</i>						
Årslønnsvekst	4,2	3,6	3,3	2,7	2,4	
Herav:						
– Overheng	1,2	1,2	0,8	0,8	0,6	
– Tariff tillegg	2,8	2,2	2,4	1,8	1,7	
– Lønns glidning	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1

¹ Pga. strukturendringer eller avrunding vil ikke alltid summen av tariff tillegg, overheng og glidning summere seg til det tallet som er oppgitt som samlet årslønnsvekst.

² Kommuneansatte omfatter også undervisningsansatte. For ansatte i konflikt i 2014 ble virkningstidspunktet forskjøvet. Dette trakk årslønnsvekstanslaget i 2014 ned med 0,2 prosentpoeng i hele kommunesektoren og med 0,9 prosentpoeng for undervisningsansatte. Konflikten har trukket opp årslønnsveksten i 2015 for kommuneansatte med 0,2 prosentpoeng og for undervisningsansatte med 0,9 prosentpoeng. For øvrige ansatte er ikke årslønnsveksten i 2015 påvirket.

³ Det er utarbeidet en revidert tidsserie for finansstjenester. Se nærmere omtale i vedlegg 2.

⁴ For ansatte i konflikt i 2016 ble virkningstidspunktet forskjøvet. Dette trakk årslønnsvekstanslaget i 2016 ned med 0,4 prosentpoeng.

⁵ I gjennomsnittet inngår tall som er beregnet på forskjellig grunnlag som en følge av innføringen av A-ordningen.

⁶ Årslønnsveksten for gruppene på avtalen med LO Stat, Unio og YS Stat er beregnet til 2,2 prosent, herav lønns glidning 0,4 prosent. Årslønnsveksten for gruppene på avtalen med Akademikerne er beregnet til 2,5 prosent, herav lønns glidning 0,5 prosent.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, KS, Spekter, NHO og Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

1.2 Lønnsutviklingen i enkelte tariffområder

I dette avsnittet beskrives lønnsutviklingen i tariffområder, med særlig vekt på 2016 og omtale av oppgjørene i 2016. I 2017 er forhandlingene i flere områder avsluttet tidligere enn vanlig. Utvalget omtaler derfor i boks 1.4 kort oppgjør som er forhandlet ferdig på nåværende tidspunkt. Utvalget vil som vanlig redegjøre for resultater av lønnsoppgjør i 2017 i en rapport etter inntektsoppgjørene i juni.

1.2.1 Lønnsutviklingen for industriarbeidere i LO-NHO-området

For industriarbeidere i NHO-bedrifter var lønnsveksten (både heltid og deltid) 2,0 prosent fra 2015 til 2016, mot 2,5 prosent året før. Så lav lønnsvekst for industriarbeidere har vi ikke vært i nærheten av siden i 1993, hvor årslønnsveksten var 2,4 prosent for industriarbeidere.

På nytt, omfattende datamateriale (jf. boks 2.1 i vedlegg 2) gjennom hele året, beregnes årslønn for NHO-bedrifter fra og med denne rapporten på bakgrunn av faktiske utbetalte månedlige lønns-

summer gjennom hele 2015 og 2016. Kontantprinsippet i de månedlige innberetningene, gjør at det etter all sannsynlighet vil være en statistisk forsinkelse i forhold til påløpt lønn. Sesongvariasjon og konjunkturelle forhold vil sammen med tilfeldige forhold kunne påvirke bedriftenes utbetalinger av lønn måned for måned. Derfor vil statistikk over en lengre tidsperiode (år eller andre tidsperioder) gi et bedre bilde av den reelle lønnsutviklingen enn utbetalinger og arbeidstimer i en enkeltmåned. Som beskrevet i vedlegg 2 er modellen for 2016 også benyttet for 2015 for sammenliknbarhetens skyld. For industriarbeidere i NHO-bedrifter blir hvert tariffavtaleområde (ca. 40) vektet sammen til et gjennomsnittstall.

Lønnsveksten er bygd opp av en rekke lønns-elementer med ulik periodisering som kan bevege seg ulikt mellom måneder og år. Årslønn for industriarbeidere tyder på at bonus og uregelmessige tillegg beveger seg i takt med avtalt lønn fra 2015 til 2016.

I rapport av 24. juni 2016 ble det påpekt at det var stor usikkerhet i beregning av lønns overheng inn i 2016 knyttet til september måned, hvor man foretok justering av etterbetalinger etc. ved bruk av oktobertall. I tidligere publiserte beregninger

Boks 1.4 Lønnsoppgjør i 2017

Som alltid i et mellomoppgjør ble forhandlingene i LO-NHO-området ført mellom LO og NHO sentralt, med basis i reguleringsbestemmelsen for 2. avtaleår. Forhandlingene startet opp 6. mars og den 14. mars kom partene fram til en forhandlingsløsning, med svarfrist 18. april. Det ble gitt et generelt lønnstillegg til alle på kr 0,50 per time fra 1. april 2017. Det ble gitt ytterligere et lønnstillegg på kr 1,50 per time til arbeidstakere på overenskomster med gjennomsnittslønn under 90 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn i 2016 (407 265 kroner).

Lokale forhandlinger skal ifølge protokollen være reelle og føres på basis av de enkelte overenskomster og slik at tillegg skal gis på grunnlag av den enkelte bedrifts økonomiske virkelighet, dvs. bedriftens økonomi, produktivitet, framtidsutsikter og konkurranseevne. Partene forutsetter videre at den samlede lønnsveksten som avtales sentralt og lokalt skal være normgivende både for ledere og andre grupper av arbeidstakere i bedriftene, og for hele arbeidsmarkedet for øvrig.

På bakgrunn av vurderinger gjort av NHO, i forståelse med LO, anslås årslønnsveksten i industrien samlet i NHO-området til 2,4 prosent i 2017, se vedlegg 7. Rammen er basert på 1,1 prosentpoeng overheng for industriarbeidere og

industrifunksjonærer i LO-NHO-området og 0,3 prosentpoeng bidrag fra tariff tillegg. Resterende bidrag til rammen er glidning. Dette er lønnsvekst fra lokale forhandlinger basert på de fire kriterier, bedriftens økonomi, produktivitet, framtidsutsikter og konkurranseevne, samt eventuelle strukturendringer. Det er viktig at alle grupper tilpasser seg rammen som det er enighet om i frontfaget.

Den 14. mars ble det også en forhandlingsløsning mellom YS og NHO. Det ble gitt samme lønnstillegg som i oppjøret mellom LO og NHO.

Den 17. mars ble det forhandlingsløsninger mellom Virke og LO og mellom Virke og YS i oppgjørene for handel, service og tjenesteytende næringer. Også her er avtalt svarfrist 18. april. Det ble ikke gitt et generelt tillegg, men et tillegg på kr 0,50 per time til ansatte på enkelte tariffavtaler. Det ble gitt et lønnstillegg på kr 2,00 per time til arbeidstakere på andre overenskomster med gjennomsnittslønn under 90 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn i 2016 (407 265 kroner). De framforhandlede resultatene er innenfor en økonomisk ramme på 2,4 prosent.

Utvalget vil redegjøre nærmere for resultater av lønnsoppgjør i 2017 i rapporten i juni 2017.

med utvalgsstatistikk ble lønnsoverhenget inn i 2016 beregnet til 1,1 prosent. Nytt datamateriale gjennom hele året basert på kontantprinsippet (utbetaling) for 4. kvartal 2015 i forhold til hele året 2015 tyder på et noe lavere lønnsoverheng inn i 2016. Overhenget inn i 2016 er nå beregnet til 1,0 prosent.

Boks 2.1 i vedlegg 2 viser hvordan ulike lønns-elementer er behandlet i materialet.

Tariff tillegg for 2016 ble beregnet å bidra med 0,4 prosentenheter til årslønnsveksten. Med 2,0 prosent lønnsvekst fra 2015 til 2016 er bidraget fra lønns glidning i 2016 beregnet til 0,6 prosent for industriarbeidere, mot 1,3 prosent året før.

Lønnsoverhenget for industriarbeidere inn i 2017 er beregnet til 1,1 prosent.

Ved hovedoppgjøret i 2016 forhandlet først Fellesforbundet (LO) og Norsk Industri (NHO) Industriooverenskomsten (omfatter de tidligere Verksted-, Teko-, Teknologi og data- og Nexans

(kabelmontører) overenskomstene). Industriooverenskomsten utgjør om lag 40 prosent av årsverkene for industriarbeidere totalt. Det ble ikke gitt generelle tillegg innenfor Industriooverenskomsten i 2016 unntatt i Tekodelen, hvor det ble gitt et tillegg til alle på kr 2 pr. time. Arbeidere i Tekodelen utgjør 3,4 prosent av årsverkene i frontfaget.

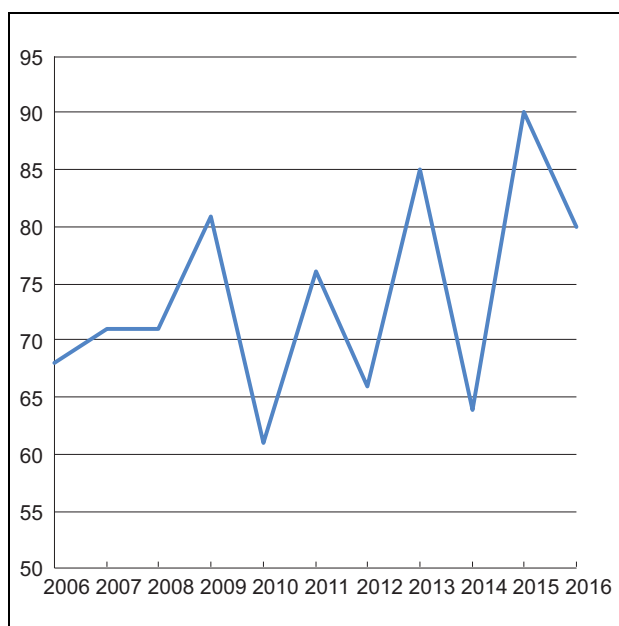
Verkstedsoverenskomsten utgjør over 90 prosent av Industriooverenskomsten. Gjennomsnittlig lønnsvekst fra 2015 til 2016 ble 1,8 prosent. I 2015 og 2016 var det redusert sysselsetting spesielt i den oljerelaterte delen av overenskomsten. Tariff tillegg i lønnsoppgjøret 2016 ble beregnet til å bidra til årslønnsveksten fra 2015 til 2016 med 0,3 prosentenheter for Verkstedsoverenskomsten. Slike tillegg består av økte minstelønnsatser, skift tillegg og offshoresatser etc. Strukturelle sysselsettingsendringer kan bety noe for veksttallene innenfor overenskomsten. Gjennomgående er lønnsnivået for de som har gått ut av lønnsmassen fra 2015 til 2016 noe lavere enn gjennomsnittet.

Tabell 1.4 Gjennomsnittlige tariff tillegg for industriarbeidere (inklusive den direkte effekten av skift tillegg og andre tillegg knyttet til arbeidets art) pr. dato

Våren 2006 ¹ :	207 øre/time	1,3 prosent
Per 1. april 2007:	273 øre/time	1,7 prosent
Per 1. april 2008:	289 øre/time	1,7 prosent
Per 1. april 2009:	112 øre/time	0,6 prosent
Våren 2010 ¹ :	282 øre/time	1,5 prosent
Per 1. april 2011:	219 øre/time	1,1 prosent
Våren 2012 ¹ :	292 øre/time	1,4 prosent
Per 1. april 2013:	114 øre/time	0,5 prosent
Våren 2014 ¹ :	221 øre/time	1,0 prosent
Per 1. april 2015:	45 øre/time	0,2 prosent
Våren 2016 ¹	120 øre/time	0,5 prosent
Per 1. april 2016	88 øre/time	0,4 prosent

¹ Gjennomsnittstallet er summen av alle nivåmessige tillegg gitt i de forbundsvise områdene inklusive generelle tillegg, lavlønnstillegg, fagarbeidertillegg, ansiennitetstillegg, skift tillegg etc. De fleste forbundsvise tariff tilleggene ble gitt med ulike virkningstidspunkt mellom 1. april og 1. juli.

Kilder: NHO og Statistisk sentralbyrå.

Figur 1.2 Lønns glidningen som andel av total lønnsvekst for industriarbeidere i NHO-bedrifter

Nyansatte har også et relativt lavere lønnsnivå enn gjennomsnittet. Det er flere som har sluttet enn det er nyansatte. Totalvirkningen av dette på lønnsveksten lar seg ikke beregne helt presist,

men i sum har dette økt lønnsveksten med i størrelsesorden $\frac{1}{4}$ prosentenheter fra 2015 til 2016.

Om lag 2/3 av årsverkene for industriarbeidere utenom Industriooverenskomsten, dekkes av nesten 40 tariffområder innenfor næringsmiddelindustri, kjemisk industri, treindustri og noen mindre områder innenfor annen type industri.

Det vises til tabell 1.5 for oversikt over historisk lønns glidning.

For industriarbeidere bidrar de avtalte tariff tillegg ved årets mellomoppgjør i sum med 0,3 prosentenheter til årslønnsveksten fra 2016 til 2017. Mellomoppgjøret i 2017 er omtalt i boks 1.4.

Som beskrevet i boks 2.1 kan det være usikkerhet i dekomponering i lønnsoverheng og lønns glidning. Lønnsinformasjonen baserer seg på utbetalinger for alle måneder av året, men data fra A-ordningen gir ikke nøyaktig informasjon om tallmaterialet mot slutten av 2016 f.eks. inneholder etterbetalinger, eller er påvirket av sesongmessige forhold.

1.2.2 Lønnsutviklingen for andre arbeidergrupper i NHO-området

For arbeidere i byggevirksomhet var årslønnsveksten fra 2015 til 2016 2,6 prosent mot 2,5 prosent fra 2014 til 2015 (se boks 2.1 i vedlegg 2).

Byggevirksomhet består av to hovedgrupper, arbeidere innenfor elektrofag (om lag 1/3) og andre byggfag (om lag 2/3) som tømrere, murere, grunnarbeid innenfor stein-, jord- og sementarbeid, bygge- og tømmermestere, malermestere, rørleggerbedrifter, kobber- og blikkenslagermestere etc. En mindre gruppe innenfor byggevirksomhet er heisfirmaer og deler av verkstedoverenskomsten, offshore.

Det har vært en økning i arbeidede timer innenfor sektoren for NHO-bedrifter, uten at dette påvirker lønnsveksten i særlig grad.

I byggevirksomhet bidro tariff tillegg gitt i 2016 med 0,8 prosentenheter til lønnsveksten fra

2015 til 2016, vel ½ prosentpoeng lavere enn i tilsvarende forbundsvise tariffoppgjør i 2014. Tariff tilleggene omfatter justeringer av akkordsatser, tilpasning av minstelønnsatser både for fagarbeidere og andre, skift tillegg, samt spesielle tillegg innenfor elektrofagene.

For *hotell og restaurantvirksomhet* var årslønnsveksten fra 2015 til 2016 1,5 prosent, mot 2,4 prosent året før.

I rapport fra juni 2016 antydte utvalget at lønnsveksten fra 2015 til 2016 ville bli i størrelsesorden 2,2 til 2,6 prosent før lønns glidning. Fra 2015 til 2016 viser det nye statistikkgrunnlaget anslagsvis 10 prosent flere timer i 2016 i forhold til

Tabell 1.5 Tariffmessig lønnsøkning og lønns glidning for industriarbeidere basert på timefortjenester¹, omregnet til 37,5 t/uke. Endring i prosent fra tilsvarende periode året før

	Lønnsøkning pr. time	Herav:		Lønns glidning i prosent av total lønnsvekst
		Tariff tillegg	Lønns glidning ²	
2007	5,5	1,7	3,8	69
01. okt	5,9	1,7	4,2	71
2008	5,7	1,7	4,0	70
01. okt	5,8	1,7	4,1	71
2009	3,9	0,5	3,4	87
01. okt	3,2	0,6	2,6	81
2010	3,6	1,2	2,4	67
01. okt	3,9	1,5	2,4	61
2011	4,4	1,3	3,1	70
01. okt	4,5	1,1	3,4	76
2012	4,1	1,3	2,8	68
01. okt	4,1	1,4	2,7	66
2013	3,5	0,8	2,7	77
01. okt	3,3	0,5	2,8	85
2014	3,0	0,7	2,3	77
01. okt	2,8	1,0	1,8	64
2015	2,5	0,2	2,3	90
2016 ³	2,0	0,4	1,6	80

¹ Beregningsgrunnlaget: Gjennomsnittlig timefortjeneste ekskl. overtidstillegg, betaling for helligdager, feriepenger o.l. Omregning av timefortjenestene til felles ukebasis har betydning bare når det er vesentlige endringer i arbeidstiden.

² Lønns glidningen er basert på at hele lønnsveksten mellom tilsvarende registreringsperioder i to påfølgende år er dekomponert i tariff tillegg og lønns glidning. Dette avviker fra dekomponeringen i tabell 1.3 hvor kalenderårslønnsveksten er dekomponert i lønns overheng (som består både av tariff tillegg og lønns glidning), samt bidrag til kalenderårslønnsveksten fra henholdsvis tariff tillegg og lønns glidning.

³ Brudd i materialet fra 2016 (se boks 2.1 i vedlegg 2).

Kilder: Statistisk sentralbyrå og NHO.

2015. Sysselsettingsøkningen og strukturelle endringer reduserer gjennomsnittlig lønnsvekst for hele gruppen fra 2015 til 2016 med oppmot 1 prosentpoeng.

Overgang til ny lønnsstatistikk fra 2016 basert på innberetningene av lønn til den sentrale A-ordningen, får særlig stor effekt i dette området, fordi sysselsettingen er sesongpreget og arbeidsforhold og arbeidstid kan skifte mye gjennom året.

For personer som er med i statistikken for både 2015 og 2016 er til sammenlikning lønnsveksten beregnet i størrelsesorden 3 prosent. Turnover i området er som tidligere beskrevet høy med en utskiftning av arbeidstakere på rundt 1/3 fra et år til det neste.

I 2016 ble det konflikt i lønnsoppgjøret for *Riksavtalen mellom Fellesforbundet/LO og NHO Reiseliv* fra 24. april. Utbetalinger av lønn innberettet gjennom 2016 kan være preget av streik. Antall som var omfattet av konflikten utgjorde om lag ¼ av antall årsverk som omfattes av lønnsstatistikken for området. Streiken ble avsluttet 21. mai etter mekling. Det ble gitt et garantitillegg til alle på 1,77 kr/t pr. 1. april 2016, hvorav 0,15 kr/t er gitt som skift- og nattillegg. Et lavlønnsstillegg på kr 2 pr. time til alle ble utbetalt fra 1. juni. Minstelønnsatser ble hevet ytterligere med 1,23 kr/t fra samme dato. Ny bestemmelse om lokale forhandlinger trer i kraft i 2017.

For arbeidere innenfor *transportsektoren i NHO-området samlet* er årslønnsveksten fra 2015 til 2016 beregnet til 1,6 prosent, mot 3 prosent året før.

Transportbedrifter(arbeidere) i NHO-området omfatter blant annet rutebilssektoren, spedisjonsfirmaer, innenriks sjøfart, godstransport, avisbudavtalen og i noe mindre grad grossistbedrifter, oljeselskaper m.v.

Om lag 50 prosent av årsverkene i transportsektoren er avtaler med lokal forhandlingsrett. Noen områder (for eksempel innenriks sjøfart og spedisjonsfirmaer) har lokale forhandlinger, mens bussbransjen ikke har lokale forhandlinger. Bussbransjen, som utgjør i underkant av 50 prosent av transportsektoren totalt, viser imidlertid lønnsvekst på 2,8 prosent fra 2015 til 2016, mot 2,9 prosent fra 2014 til 2015.

For arbeidere innenfor *oljevirkksomhet* i NHO-området samlet er årslønnsveksten beregnet til 1,8 prosent fra 2015 til 2016, mot 3,5 prosent året før, ifølge foreløpige tall for 2016. Om lag 2 prosentpoeng av veksten året før kan tilskrives til dels svært store strukturendringer fra 2014 til 2015, som må tas hensyn til i sammenlikninger mellom år. Lønnsveksten fra 2015 til 2016 trekkes

opp av gjennomsnittlig bonus og uregelmessige tillegg, noe som sannsynlig kan tilskrives endringene innenfor bransjen.

1.2.3 Lønnsutviklingen for funksjonærer i NHO-bedrifter

Industrifunksjonærene i NHO-bedrifter utgjør om lag 30 prosent av alle funksjonærer i NHO-bedrifter. Årslønnsvekst fra 2015 til 2016 for industriefunksjonærer var 2,2 prosent, mot 2,5 prosent året før.

For industriefunksjonærer er fem ulike bransjeområder (næringsmiddel, treindustri, kjemisk industri, verksted- og metallindustri og annen industri) vektet sammen til industriefunksjonærer totalt. Endringer i næringsfordelingen mellom gruppene isolert drar veksten ned med 0,1 prosentpoeng.

Klassifiseringen av NHO-bedrifter i tariffsammenheng og i utvalgets rapportering, vil avvike noe fra offentlig klassifisering. For nærmere informasjon henvises til boks 1.3. Virkningene blir også omtalt i fotnotene i tabellene.

Lønnsoverhenget for industriefunksjonærer inn i 2017 er beregnet til 1,1 prosent.

I juni 2016 ble lønnsoverheng for funksjonærene i industri inn i 2016 beregnet til 1,1 prosent, på bakgrunn av lønnsnivået i september måned eller pr. 1. oktober 2015. Tallmateriale fra A-ordningen viser relativt store utbetalinger av lønn 1. oktober 2015 og frem til årsskiftet. Tar man hensyn til alle utbetalinger i perioden ville lønnsoverhenget inn i 2016 blitt 1,5 prosent dersom man legger 4. kvartalstall til grunn i forhold til årslønn for hele 2015. Det er ikke kjent i hvilken grad utbetalinger på slutten av 2015 er etterbetalinger. Et høyere lønnsoverheng vil ikke påvirke total lønnsvekst. Et høyere lønnsoverheng inn i 2016 vil føre til lavere bidrag fra lønnsglidningen gjennom 2016.

Funksjonærer ellers i NHO-området er ansatte innen bergverk, jordbruk, skogbruk, fiskeoppdrett, kraftforsyning, oljevirkksomhet, bygge- og anleggsvirkksomhet, samferdsel, forskning og undervisning, personlig og forretningsmessig tjenesteyting, hotell- og restaurant, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting, handel, informasjonssektoren etc. Samlet utgjør funksjonærene utenfor industri over 70 prosent av alle funksjonærer i NHO-bedrifter.

Gjennomsnittlig lønnsvekst for *alle funksjonærgrupper i NHO-området* var 2,1 prosent fra 2015 til 2016, mot 2,9 prosent året før. Tallene ovenfor inkluderer både faglige, vitenskapelige, tekniske

og andre funksjonærstillinger inklusive lederstillinger. Lønn for administrerende direktører er også med og en stor andel kontorstillinger på alle nivå.

I tillegg er det grupper innen håndverk, helse, organisasjoner og bemanningsbedrifter som ikke tas med i lønnsstatistikken hverken for funksjonærer eller arbeidere. Samlet utgjør disse gruppene om lag 10 prosent av alle årsverk i NHO-bedrifter.

1.2.4 Lønnsutviklingen for industriarbeidere og industrifunksjonærer i NHO-bedrifter under ett (både heltid og deltid)

Lønnsveksten for arbeidere og funksjonærer i NHOs industribedrifter samlet er beregnet til 1,9 prosent fra 2015 til 2016, mot 2,5 prosent året før.

Lønnsveksten fra 2015 til 2016 for alle ansatte i NHO-bedrifter ser ut til å blitt noe lavere enn antatt etter lønnsoppgjøret 2016, hvor anslaget for lønnsveksten fra 2015 til 2016 var på 2,4 prosent våren 2016. Både strukturendringer og lavere generell vekst har redusert den gjennomsnittlige lønnsveksten samlet i industrien fra 2015 til 2016. Noe av dette skyldes at reduksjonen i sysselsettingen har vært noe sterkere for industrifunksjonærer med gjennomgående høyere lønn enn industriarbeidere i perioden. Dette er årsaken til at vektet lønnsvekst i industrien samlet sett er lavere enn veksttallene isolert for henholdsvis industriarbeidere og industrifunksjonærer tilsier.

1.2.5 Lønnsutviklingen i andre områder i privat næringsvirksomhet

I *finansnæringen* ble det i hovedoppgjøret for 2016 mellom Finansforbundet og Finans Norge og mellom LO/ HK og Norsk Post- og Kommunikasjonsforbund og Finans Norge gitt et tillegg på lønnsregulativets trinn på kr 1 550 per år med virkning fra 1. mai 2016. Tillegget anslås å bidra med 0,2 prosentpoeng til årslønnsveksten fra 2015 til 2016. I tillegg ble lønnsregulativet utvidet med fire nye trinn på toppen, mens det ble tatt bort fire trinn i bunnen av lønnsregulativet. Innfasing av nye trinn skjer gradvis i den enkelte bedrift, og virkningen på årslønnsveksten er derfor ikke kjent.

Ifølge Finans Norge ble det i medlemsbedriftene under ett gitt lokale tillegg per 1. januar 2016 på 0,86 prosent og per 1. juli 2016 på 1,15 prosent. Disse tilleggene gjelder regulativlønnede.

I denne rapporten har utvalget lagt om statistikken for finans tjenester slik at den samsvarer bedre med forhandlingsområdet bank og forsikring. Statistikken gjelder nå heltidsansatte i medlemsvirksomhetene i Finans Norge utenom ledere. Dette er nærmere omtalt i vedlegg 2. Ifølge lønnsstatistikk for 2016 økte den gjennomsnittlige månedslønnen i finans tjenester med 2,1 prosent for heltidsansatte fra 1. september 2015 til 1. september 2016. Avtalt lønn steg med 3,0 prosent i det samme tidsrommet.

For finans tjenester har utvalget, på grunnlag av lønnsstatistikk for 2016 og lønnstilleggene i 2016, beregnet årslønnsveksten fra 2015 til 2016 til 2,5 prosent.

I *varehandelen* ble det i hovedoppgjøret i 2016 på Landsoverenskomsten mellom Hovedorganisasjonen Virke og Handel og Kontor i Norge (LO) fra 1. april gitt kr 1 per time i generelt tillegg. Minstelønns satsene på overenskomstens trinn 1 til 5 ble også økt med kr 1 per time, mens minstelønns satsen på trinn 6 ble økt med kr 2 per time. Garantordningen på landsoverenskomsten mellom HK og Virke resulterte i at minstelønns satsen på trinn 6 fikk et tillegg fra 1. februar 2016 på kr 3,88 per time.

For tillegg på andre overenskomster i Virkeområdet vises det til vedlegg 1. Ifølge lønnsstatistikk for 2016 steg den gjennomsnittlige månedslønnen for heltidsansatte i Virke-bedrifter i varehandelen med 2,7 prosent fra 1. september 2015 til 1. september 2016.

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2016 og lønnstilleggene i 2016, har utvalget beregnet årslønnsveksten fra 2015 til 2016 for alle heltidsansatte i Virke-bedrifter i varehandelen til 2,5 prosent.

1.2.6 Lønnsutviklingen i offentlig sektor

Staten

I hovedoppgjøret i det statlige tariffområdet i 2016 ble det inngått to hovedtariffavtaler, en med Akademikerne og etter mekling en annen med LO Stat, Unio og YS Stat. I avtalen med Akademikerne ble det gitt et generelt tillegg på hovedlønns tabellen på 0,5 prosent fra 1. mai 2016, og det ble avsatt 2,3 prosent av lønsmassen til lokale forhandlinger med virkning fra 1. juli. Avtalen med LO Stat, Unio og YS Stat ga et generelt tillegg på 1,15 prosent fra 1. mai på hovedlønns tabellen og det ble avsatt 1,5 prosent av lønsmassen til lokale forhandlinger med virkning fra 1. juli. På grunnlag av lønnsstatistikk for 2016 og tariff tillegg-

gene i 2016, er årslønnsveksten fra 2015 til 2016 i det statlige tariffområdet beregnet til 2,4 prosent.

Kommunesektoren/KS-området

I hovedoppgjøret i *KS-området* i 2016 kom KS og LO Kommune, Unio, YS Kommune og Akademikerne til enighet uten mekling. For stillinger med hovedsakelig sentral lønnsdannelse (HTA kapittel 4) ble det gitt sentralt lønnstillegg som kronetillegg fra 1. mai 2016. Tillegget varierte med stillingsgruppe og ansiennitet, se vedlegg 1. For lærere og adjunkter ble det gitt et sentralt lønnstillegg på 2,4 prosent, mens ansiennitetsgruppene 8 og 10 år for lærer og 10 år for adjunkt også fikk et sentralt lønnstillegg som kronetillegg.

Garantien for arbeidstakere med minst 20 års lønnsansiennitet ble fjernet, og partene ble enige om at utregnet laveste årslønn for stillingsgruppen Stillinger uten særskilt krav om utdanning, på 16-årstrinnet, av partene skal reguleres slik at den minst tilsvarende 75 prosent av gjennomsnittlig utregnet laveste årslønn på 16-årstrinnet for alle stillingsgruppene i kapittel 4 slik de framgår per 1. januar 2018.

Ledere i kapittel 4 ble gitt et tillegg på 2,4 prosent fra 1. mai 2016.

Det ble ikke avsatt midler til lokale forhandlinger i 2016. På grunnlag av lønnsstatistikk for 2016 og tariff tilleggene i 2016, er årslønnsveksten fra 2015 til 2016 for *KS-området* beregnet til 2,5 prosent.

For 2017 ble det ved hovedoppgjøret i 2016 avtalt sentrale tillegg per 1. august og det legges til grunn at det i mellomoppgjøret 2017 settes av 0,9 prosent i midler til lokale forhandlinger med virkning per 1. september 2017.

I *Oslo kommune* ble det gitt et tillegg på lønns Tabellen på 2,0 prosent, minimum kr 8 500, med virkning fra 1. mai. I tillegg ble det avtalt sentrale lønsmessige tiltak fra 1. mai tilsvarende 0,35 prosent av lønsmassen på årsbasis.

For en del grupper i *KS-området* (kapittel 3 og 5) fastsettes lønnen gjennom lokale lønnsforhandlinger i den enkelte kommune og fylkeskommune uten noen sentral ramme. Virkningsdato for lønnstillegg er 1. mai med mindre annen dato er avtalt.

Kommuneansatte i alt

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2016 og tariff tilleggene i 2016, er årslønnsveksten fra 2015 til 2016 for hele kommunesektoren, inkl. undervisningssektoren, Oslo kommune og diverse bedriftsmedlemmer², beregnet til 2,5 prosent.

Kommuneansatte eksklusive undervisningsansatte

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2016 og tariff tilleggene i 2016, er årslønnsveksten fra 2015 til 2016 for kommuneansatte eksklusive undervisningsansatte beregnet til 2,5 prosent.

Undervisningsansatte

På grunnlag av lønnsstatistikk for 2016 og tariff tilleggene i 2016, er årslønnsveksten fra 2015 til 2016 for undervisningsansatte i hele kommunesektoren beregnet til 2,5 prosent.

1.2.7 Lønnsutviklingen i Spekter-området

I tråd med forhandlingsmodellen i Spekter forhandles det først på nasjonalt nivå (A-nivå) om overenskomstens generelle del mellom Spekter og den enkelte hovedorganisasjon. Denne delen er felles for alle virksomheter innenfor et overenskomstområde og forplikter arbeidsgiver og den aktuelle hovedorganisasjonens medlemmer. Deretter forhandles overenskomstens spesielle del (B-delen) mellom den enkelte virksomhet og hovedorganisasjonenes forbund eller forhandlingsgrupper. Det kan avtales avvikende ordninger.

For Spekter-Helse er det for LO, YS, noen av Unios forbund og Den norske legeförening de siste årene avtalt et nasjonalt nivå II (A2) der det forhandles mellom Spekter-Helse og de enkelte foreninger/forbund i hovedorganisasjonene om særskilte lønns- og arbeidsvilkår for den enkelte forenings medlemmer.

I hovedoppgjøret 2016 ble det på A-nivå ikke avtalt noen økonomiske tillegg. Det ble ført forhandlinger i de enkelte virksomheter (B-nivå) om eventuelle lønnstillegg. I disse forhandlingene ble det gitt noe varierende tillegg.

I *helseforetakene* kom Spekter og forbundene i LO og YS til enighet i de sentrale forbundsvise forhandlingene (A2). Det ble enighet om et generelt tillegg fra 1. juli 2016 på kr 9 000 per år til alle medlemmer. Minstelønnsattsene ble hevet med minst 9 000 kr for alle stillingsgrupper fra samme dato, se vedlegg 1. Avtalen innebærer også at ansatte i stillingsgruppe 5 med 16 års ansiennitet eller mer skal være sikret et tillegg på 2,5 prosent fra 1. juli 2016. Det gjennomføres lokale forhandlinger på B-nivå i 2016.

² Dette omfatter blant annet ansatte i e-verk, revisjon, vann- og avløp etc.

For helseforetakene kom Spekter og forbundene i Unio med sentral forbundsvis avtaledel (Norsk Sykepleierforbund (NSF), Norsk Fysioterapeutforbund, Norsk Ergoterapeutforbund og Utdanningsforbundet) til enighet i de sentrale forbundsvise forhandlingene (A2). Minstelønns-satsene ble hevet med 9 000 til 21 000 kr med virkning fra 1. juni 2016, samt tillegg for enkelte stillinger, se vedlegg 1. Det ble avtalt generelle tillegg mellom 2,25 prosent og 2,9 prosent fra 1. juni/1. juli 2016. Spesialsykepleiere/jordmødre, spesialfysioterapeuter og spesialergoterapeuter med minst 16 års ansiennitet er sikret et tillegg på minimum 2,5 prosent. Det ble gjennomført lokale forhandlinger på B-dels nivå med NSF i 2016, men ikke med Norsk Fysioterapeutforbund, Norsk Ergoterapeutforbund og Utdanningsforbundet.

Det ble brudd i forhandlingene mellom Spekter og Akademikerne og tvisten ble behandlet i

Rikslønnsnemnda som kom med sin kjennelse 27. februar 2017, jf. omtale i vedlegg 1.

På grunnlag av lønnsstatistikk fra Statistisk sentralbyrå for 2015 og 2016 og lønnstilleggene i disse to årene, har utvalget beregnet årslønnsveksten i helseforetakene fra 2015 til 2016 til 2,0 prosent. Som en følge av konflikten i helseforetakene i 2016 ble virkningstidspunktet for lønnstillegg for ansatte i konflikt forskjøvet, og dette bidro til å trekke ned lønnsveksten med 0,4 prosentpoeng.

For *øvrige bedrifter* er årslønnsveksten fra 2015 til 2016 beregnet til 2,4 prosent.

1.3 Lønnsoverhenget

Lønnsoverhenget beskriver hvor mye lønnsnivået ved utløpet av ett år ligger over gjennomsnittsnivået for året. Det forteller dermed hvor stor

Tabell 1.6 Lønnsoverhenget fra året før i prosent. 2012–2017

Område/gruppe:	2012	2013	2014	2015	2016	2017
NHO-bedrifter i industrien i alt ¹ :	1,5	1,6	1,3	1,3	1,1 ⁵	1,1
Industriarbeidere	1,3	1,2	1,2	1,0	1,0 ⁵	1,1
Industrifunksjonærer	1,8	2,1	1,4	1,3	1,5 ⁵	1,1
Virke-bedrifter i varehandel	1,0	0,7	1,0	1,0	0,7	0,9
Finanstjenester ²	1,3	1,1	1,3	1,1	1,1	0,9
Staten	1,1	2,2	0,8	2,0	0,4	1,5 ⁶
Kommunene i alt :	0,8	2,4	0,6	1,8 ⁴	0,7	0,9
Undervisningsansatte	0,7	2,5	0,3	2,6 ⁴	0,6	0,9
Øvrige ansatte	0,8	2,3	0,6	1,6 ⁴	0,7	0,9
Ansatte i Spekter-bedrifter:						
Helseforetakene	0,8	1,0	0,7	1,2	0,4	1,6 ⁷
Øvrige bedrifter	1,2	1,2	0,8	0,8	0,6	0,6
Veid gjennomsnitt ³	1,0	1,8	0,8	1,5	0,7	1,1

¹ Arbeidere og funksjonærer i industrien er vektet sammen med lønnssummen i hver gruppe som vekt.

² Heltidsansatte i medlemsvirksomheter i Finans Norge (arbeidsgivermedlemmer) utenom ledere. Det er utarbeidet en revidert tidsserie for finanstjenester. Se nærmere omtale i vedlegg 2.

³ Antall årsverk i hver gruppe fra tabell 1.1 er brukt som vekter.

⁴ For ansatte i konflikt i 2014 ble virkningstidspunkter forskjøvet. Dette trakk overhenget til 2015 opp med 0,2 prosentpoeng for hele kommunesektoren og med 0,9 prosentpoeng for undervisningsansatte. For øvrige ansatte i kommunesektoren ble overhenget ikke påvirket.

⁵ Ny beregning for 2016.

⁶ Lønnsoverhenget for gruppene på avtalen med LO Stat, Unio og YS Stat er beregnet til 1,4 prosent, og lønnsoverhenget for gruppene på avtalen med Akademikerne er beregnet til 1,7 prosent.

⁷ For ansatte i konflikt i 2016 ble virkningstidspunktet forskjøvet. Dette trakk overhenget til 2017 opp med 0,5 prosentpoeng.

Kilder: Statistisk sentralbyrå for Beregningsutvalget, Beregningsutvalget og KS.

lønnsveksten fra ett år til det neste vil bli dersom det ikke gis nye lønnstillegg eller foregår strukturendringer i det andre året.

Utvalget har beregnet lønnsoverhenget til 2017 til 1,1 prosent i gjennomsnitt i de største forhandlingsområdene. Det er vesentlig lavere enn foran mellomoppgjørene i 2013 og 2015. For områdene i tabell 1.6 varierer lønnsoverhenget til 2017 fra 0,6 prosent for ansatte i Spekter øvrige bedrifter til 1,6 prosent for ansatte i helseforetakene.

I tillegg til lønnsoverhenget kan lønnsveksten til året etter i enkelte områder også bli påvirket enten av allerede avtalte tariff tillegg eller av garantiordninger og satsreguleringsbestemmelser. Ved hovedoppgjøret i det kommunale tariffområdet 2016 ble det avtalt sentrale tillegg per 1. august 2017 og det legges til grunn at det i mellomoppgjøret 2017 settes av 0,9 prosent i midler til lokale forhandlinger med virkning per 1. september 2017.

Prinsipielt står allerede avtalte lønnstillegg for neste år i en noe annen stilling enn lønnsoverhenget. Ved å avtale lønnstillegg i et tariffoppgjør for neste år, legger en føringer for årslønnsveksten året etter. På denne bakgrunn bør beregninger av lønnsoverheng til ett år suppleres med opplysninger om eventuelle allerede avtalte tillegg for det samme året.

Garantiordninger og satsreguleringsbestemmelser sikrer områder en (automatisk) lønnsvekst, gjerne i forhold til en fastlagt referansegruppes lønn. Fra 2011 er nye ordninger kommet til, blant annet for regulering av minstelønnsatser i LO – NHO- området. Virkninger av alle avtalte tillegg inklusive slike ordninger, defineres som tariff tillegg når de er kjent. En del av disse tilleggene vil ikke være klare før endelig statistikk foreligger.

1.4 Lønnsutviklingen for ledere

Fra og med i år er lønnsstatistikken fra Statistisk sentralbyrå basert på A-ordningen i sin helhet og omfatter dermed tilnærmet alle arbeidstakere, se omtale i vedlegg 2. Bruk av hele materialet gir generelt bedre muligheter for å utarbeide statistikk for mindre grupper og betyr for eksempel at antallet administrerende direktører i datagrunnlaget er over dobbelt så høyt som tidligere. Utvalget presenterer derfor lønnsstatistikk etter næring og kjønn for administrerende direktører i privat sektor. SSB utarbeider ikke lenger statistikk for kategorien Ledere av små foretak som var omtalt i tid-

ligere rapporter, og derfor utgår omtalen av denne gruppen.

Avsnittene 1.4.1 og 1.4.2 omhandler lønnsstatistikk for heltidsansatte administrerende direktører i privat sektor inklusive offentlig eide foretak (avsnitt 1.4.1 og 1.4.2). Administrerende direktører er ansatte med yrkeskode 1120 Administrerende direktør, iht. STYRK-08, og statistikken kan omfatte flere personer med lederfunksjoner i hvert foretak. I avsnitt 1.4.1 benyttes samme lønnsbegrep som i tabell 1.1, dvs. avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus. I avsnitt 1.4.2 benyttes et utvidet lønnsbegrep – avtalt lønn, uregelmessige tillegg, bonus, overtid samt opsjons- og naturalytelser – basert på lønnsstatistikken med tilleggsinformasjon fra LTO-registeret.

Avsnitt 1.4.3 omtaler lønnsutviklingen for toppledere i offentlig forvaltning. Her er lønnsbegrepet fast avtalt lønn (grunnlønn/regulativlønn) og faste og variable tillegg.

Lønnsveksten er regnet som endring fra september/oktober/desember det ene året til samme tidspunktet året etter, og kan i det enkelte år ikke direkte sammenliknes med veksten i gjennomsnittlig årslønn fra det ene året til det andre slik den framkommer i tabell 1.1. Over tid vil det likevel bli stor grad av samsvar mellom disse to måtene å beregne lønnsveksten på.

1.4.1 Lønnsutviklingen eksklusive opsjons- og naturalytelser for administrerende direktører i enkelte næringer

Tabell 1.7 viser at lønnsveksten regnet som endring i gjennomsnittslønn fra september 2015 til september 2016 for administrerende direktører varierte fra nedgang på 8,7 prosent i utvinning av råolje og naturgass inkl. tjenesteyting og 2,4 prosent i faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting til en vekst på 4,4 prosent i varehandel mv.

Blant administrerende direktører i privat sektor i 2016 utgjorde gjennomsnittslønnen for kvinner 80 prosent av gjennomsnittslønnen for menn. Det var 0,9 prosentpoeng høyere enn året før. Lønnsforskjellen var størst i finansierings- og forsikringsvirksomhet og i varehandel mv. I bygge- og anleggsvirksomhet og transport og lagring var gjennomsnittslønnen høyere for kvinner enn for menn, men i disse næringene er også andelen og antallet kvinnelige administrerende direktører lave. For alle næringer samlet var litt under hver femte administrerende direktør en kvinne. Andelen kvinner var lavest i bygge- og anleggsvirksomhet og høyest i overnattings- og serveringsvirksomhet, blant næringene i tabellen.

Tabell 1.7 Gjennomsnittslønn¹ per september 2015 og 2016 for heltidsansatte administrerende direktører i enkelte næringer i privat sektor inklusive offentlig eide foretak. Eksklusive opsjons- og naturalytelser. Lønnsvekst fra september året før i prosent

	Lønnsvekst		Lønnsnivå 2016	Kvinnens gjen- nomsnittslønn i prosent av menns		Antall personer 2016	Andel kvinner, pst. 2016
	2015 ²	2016		2015	2016		
Utvinning av råolje og naturgass inkl. tjenesteyting	-	+8,7	2 272 800	-	-	208	12,5
Industri	+0,1	2,0	1 064 400	91,7	91,5	3 405	9,4
Bygge- og anleggsvirksomhet	2,1	3,7	780 000	97,6	102,8	4 329	4,1
Varehandel, reparasjon av motorvogner	-	4,4	825 600	80,0	78,1	5 685	15,0
Transport og lagring	4,3	1,8	1 183 200	98,0	105,5	1 509	9,3
Overnattings- og serveringsvirksomhet	1,7	3,6	556 800	91,8	93,5	2 370	37,0
Informasjon og kommunikasjon	3,2	2,9	1 176 000	88,3	98,5	1 907	14,1
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	11,1	2,7	1 843 200	82,9	77,5	802	20,3
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	0,7	+2,4	860 400	83,8	82,9	4 196	20,6
Forretningsmessig tjenesteyting	2,7	2,3	837 600	86,0	86,5	2 019	22,2
Alle næringer ³	4,6	2,1	894 000	79,1	80,0	32 942	19,2

¹ Månedslønn ekskl. overtid*12. Lønnsbegrepet omfatter avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus.

² Gjelder administrerende direktører og andre med lederfunksjoner i foretak med 10 eller flere ansatte.

³ Lønnsveksten i 2015 er påvirket av en betydelig forskyvning av ansatte til administrerende direktører fra 2014 til 2015.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

1.4.2 Lønnsutviklingen for administrerende direktører inklusive opsjons- og naturalytelser

Tabell 1.8 viser at gjennomsnittslønnen inklusive opsjons- og naturalytelser for administrerende direktører økte med 1,9 prosent fra september 2015 til samme tidspunkt i 2016.

Mange som telles som administrerende direktør i statistikken leder forholdsvis små foretak og utfører antagelig ikke de oppgavene eller har det ansvaret en vanligvis forbinder med en administrerende direktør. Tabell 1.10 viser lønnsnivå og lønnsvekst for administrerende direktører etter foretaksstørrelse.

I tabell 1.9 er administrerende direktører rangert etter stigende lønnsnivå og inndelt i desiler. Tabellen viser at lederne i 10. desil hadde en gjennomsnittslønn på om lag 2,6 millioner kroner per september 2016. Opsjons- og naturalytelser for

denne gruppen var 105 900 kroner. Lønnsveksten i 2016 var lavest i de to laveste desilene.

Tabell 1.10 viser gjennomsnittlig lønnsnivå og lønnsutvikling for administrerende direktører etter foretaksstørrelse. Det gjennomsnittlige lønnsnivået er lavest i de minste foretakene. Det kan være flere årsaker til dette, herunder næringsvise forskjeller i foretaksstørrelser og forskjeller i sammensetningen av lederne, blant annet gjennom at statistikken omfatter flere personer med lederfunksjoner i hvert foretak.

Gjennomsnittlig lønnsnivå for kvinnelige administrerende direktører var per september 2016 om lag 80 prosent av lønnsnivået for mannlige administrerende direktører. Forskjellen var størst i de største foretakene. For kvinnelige administrerende direktører økte gjennomsnittslønnen fra september 2015 til samme tidspunkt i 2016 med 3,0 prosent, mens økningen for menn var 1,8 prosent.

Tabell 1.8 Gjennomsnittslønn¹ per september inklusive opsjons- og naturalytelser for administrerende direktører². Vekst fra september året før i prosent. 2007–2016

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015 ²	2016	Lønnsnivå 2016	Herav opsjons- og naturalytelser
Adm. direktører	2,6	10,3	-1,5	5,1	4,0	0,0	3,0	0,7		1,9	912 200	20 100

¹ Månedslønn inkl. overtid *12 med tillegg av opsjons- og naturalytelser fra LTO-registeret. Lønnsbegrepet omfatter avtalt lønn, uregelmessige tillegg, bonus, overtid samt opsjons- og naturalytelser.

² Til og med 2014: Administrerende direktører og andre med lederfunksjoner i foretak med 10 eller flere ansatte. Fra og med 2015: Basert på A-ordningen, og omfatter alle administrerende direktører.

Kilde: Statistisk sentralbyrå: lønnsstatistikken og LTO-registeret.

Tabell 1.9 Gjennomsnittslønn¹ etter desiler per september 2016 for administrerende direktører. Inklusive opsjons- og naturalytelser. Vekst i prosent fra året før

Desiler	Samlet årslønn 2016	Lønnsvekst fra året før	Opsjons- og naturalytelser 2016
1	322 900	0,2	2 800
2	445 200	1,4	3 100
3	514 200	1,9	3 800
4	580 700	2,0	4 000
5	646 600	2,2	7 000
6	742 600	1,7	7 300
7	869 100	2,0	9 200
8	1 047 800	2,0	11 600
9	1 347 800	1,6	19 000
10	2 591 700	2,2	105 900
I alt	912 200	1,9	20 100

¹ Månedslønn inkl. overtid *12 med tillegg av opsjons- og naturalytelser fra LTO-registeret. Lønnsbegrepet omfatter avtalt lønn, uregelmessige tillegg, bonus, overtid samt opsjons- og naturalytelser.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, lønnsstatistikken og LTO-registeret.

Tabell 1.10 Gjennomsnittslønn¹ per september 2016 inklusive opsjons- og naturalytelser for administrerende direktører etter foretaksstørrelse. Vekst fra samme måned året før i prosent

Antall ansatte i foretaket	Antall administrerende direktører	Samlet lønnsnivå ¹	Herav: Opsjons- og naturalytelser	Lønnsvekst fra året før	Kvinnerns gjennomsnittslønn i prosent av menns	Andel kvinner, pst.
1–9	15 271	674 000	8 500	1,2	83,0	19,4
10–24	7 333	852 300	20 600	3,8	78,2	17,5
25–99	5 531	1 119 900	20 100	2,7	78,3	16,0
100–249	1 693	1 575 500	48 300	3,8	70,5	18,9
250 og over	3 114	1 492 200	44 500	2,7	69,7	28,2
Alle	32 942	912 200	20 100	1,9	79,6	19,2

¹ Månedslønn inkl. overtid *12 med tillegg av opsjons- og naturalytelser fra LTO-registeret. Lønnsbegrepet omfatter avtalt lønn, uregelmessige tillegg, bonus, overtid samt opsjons- og naturalytelser.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, lønnsstatistikken og LTO-registeret.

1.4.3 Lønnsutviklingen for toppledere i offentlig forvaltning

Statistikken for toppledere i offentlig forvaltning er delt opp på følgende måte, som presentert i tabell 1.11:

- Kommuner og fylkeskommuner: Øverste administrative leder (rådmenn).
- Staten: Øverste leder i virksomheter i det statlige tariffområdet (angitt som virksomhet i hovedtariffavtalen i staten).
- Offentlig forvaltning i alt: Kommuner og fylkeskommuner, staten og administrerende direktør i næringen Helsetjenester i statsforvaltningen (før 2016 de regionale helseforetakene, herunder også de forskjellige helseforetakene) vektet sammen.

Det er små grupper det er beregnet lønnsvekst for. Endringer i antallet som er med i gruppene, kan derfor gi forholdsvis store utslag i beregnet lønnsvekst.

Lønnsveksten for toppledere i offentlig forvaltning under ett var i gjennomsnitt 4,7 prosent fra 2015 til 2016. For toppledere i kommuner og fylkeskommuner var lønnsveksten 4,4 prosent, det samme som året før. I staten var lønnsveksten 4,8 prosent.

Gjennomsnittlig lønnsvekst for toppledere i offentlig forvaltning omfatter også administrerende direktører i helsetjenester i statsforvaltningen. Lønnsnivået for denne gruppen var i september 2016 1 621 800 kroner, og lønnsveksten var i gjennomsnitt 2,4 prosent fra 2015 til 2016.

Gjennomsnittlig lønnsvekst for toppledere fra oktober/desember 2015 til samme tidspunkt i 2016 var høyere enn for lønnstakere ellers i offentlig sektor.

Per desember 2016 var gjennomsnittslønnen for toppledere i kommuner og fylkeskommuner 991 400 kroner. I staten tjente topplederne i gjennomsnitt om lag 1 227 400 kroner per oktober 2016.

Tabell 1.11 Gjennomsnittslønn¹ per dato for toppledere i offentlig forvaltning. Lønnsvekst fra samme måned året før i prosent

	Kommuner og fylkeskommuner ²	Staten	Offentlig forvaltning, i alt ³
2008	7,6	6,7	6,8
2009	6,2	8,4	6,4
2010	5,5	3,7	4,8
2011	5,5	4,3	4,8
2012	5,3	3,5	4,4
2013	4,9	5,0	4,6
2014	4,7	2,4	3,9
2015	4,4	7,9	5,5
2016	4,4	4,8 ⁴	4,7 ⁴
Lønnsnivå 2016	991 400	1 227 400	1 086 300
Antall personer 2016	440	205	669

¹ Omfatter fast avtalt lønn (grunnlønn/regulativlønn) og faste og variable tillegg. Gjennomsnittslønn er definert som månedslønn per oktober (staten) eller desember (kommuner og fylkeskommuner) multiplisert med 12.

² Beregnet av KS med utgangspunkt i PAI-registeret, kommunenøkkelene og direkte henvendelser til kommuner og fylkeskommuner.

³ Beregnet på grunnlag av kolonnene for Kommuner og fylkeskommuner og Staten samt administrerende direktører i næringen Helsetjenester i statsforvaltningen.

⁴ Brudd i statistikken. I 2016 omfattes den som antas være toppleder i hvert foretak i staten basert på yrkeskode og lønn. I TBUs rapport for 2015 omfattet statistikken den høyest lønte heltidsansatte i hvert foretak. Vekstallene for 2015–2016 er basert på metoden i 2016. Øverste leder er identifisert ved stillingskode for årene før 2014.

1.5 Lønnsutviklingen for kvinner og menn

I dette avsnittet presenteres tall for utviklingen i gjennomsnittlig lønnsforskjell mellom kvinner og menn etter forhandlingsområder, næring, utdanningslengde, alder og samlet for alle lønnstakere både som gjennomsnittslønn og medianlønn. Lønnsforskjellene måles for heltidsansatte eller per årsverk der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter.

Forskjeller i kvinners og menns yrkesdeltakelse, bransje/sektortilknytning, utdanning, arbeidserfaring og kompetanse er fortsatt viktige faktorer bak lønnsforskjellene. Det samme er kjønnsdelingen i arbeidsmarkedet. Kvinner og menn arbeider i næringer og bransjer med ulike lønnsevne og avtaledkning, og de har ulike stillinger på arbeidsplassene. Både endret antall ansatte kvinner og menn og endring i ulikhetene mellom dem over tid, kan dermed påvirke lønnsforskjellene slik de måles her. Lønnsforskjellen mellom kvinner og menn kan også avspeile ulike former for lønnsdiskriminering. Kvantifisering av ulike bidrag til utviklingen i gjennomsnittlig lønnsforskjell krever egne analyser.

TBU har statistikk for utviklingen i *gjennomsnittslønn* mellom kvinner og menn for ulike forhandlingsområder siden 1984 og samlet for alle kvinner og menn fra 1997. Som en følge av overgang til nytt datagrunnlag (se boks 1.1 og vedlegg 2) er nivå-tall og relative lønninger endret for 2015. Dette skyldes i hovedsak at statistikken nå omfatter nær alle arbeidstakere, mens den tidligere var basert på utvalg. Lønnsbegrepene er uendret.

Lønnsforskjeller etter forhandlingsområder

Etter innføring av A-ordningen i 2015 er det brudd i statistikken for alle forhandlingsområdene nevnt i tabell 1.12 med unntak av kommunene. For å markere dette er det for 2015 satt inn to kolonner for 2015. For staten er begge kolonnene for 2015 beregnet på nytt datagrunnlag.

Tabell 1.12 viser lønnsutviklingen per årsverk for kvinner og menn i en del forhandlingsområder. Tabellen tar utgangspunkt i TBUs årslønnsbegrep, jf. vedlegg 2. Tabellen viser gjennomsnittlig årslønn for kvinner i forhold til gjennomsnittlig årslønn for menn i perioden 2008–2016. Det oppgis også gjennomsnittlig årslønn for kvinner og menn i 2016.

Fra 2015 til 2016 ble lønnsforskjellene redusert blant industrifunksjonærer i NHO-bedrifter, i

kommunene og i Spekter-området, mens det var mindre endringer i andre forhandlingsområder.

I hovedgruppene i tabell 1.12 er det forholdsvis store variasjoner i størrelsen på lønnsforskjellene mellom kvinner og menn. Imidlertid er disse gruppene ikke sammenliknbare med hensyn til sammensetning da noen områder har mer ensartete stillingsstrukturer enn andre. For eksempel er stillingsstrukturen blant industriarbeidere relativt enhetlig, mens den er mer sammensatt blant annet i finanstjenester og i helseforetakene. Tabellen egner seg dermed mest til å følge utviklingen i de enkelte områdene over tid.

Lønnsforskjellen mellom alle sysselsatte kvinner og menn

Når en veier alle grupper sammen, får en et samletall som uttrykker de totale lønnsforskjellene mellom kvinner og menn i Norge. I tabell 1.13 presenteres tre ulike måter å beregne dette på: Gjennomsnittslønn for heltidsansatte, gjennomsnittlig lønn per årsverk og medianlønn for heltidsansatte. Medianlønn finner en ved å sortere lønnen for lønnstakere etter størrelse på lønnen og så finne lønnsnivået for den personen som blir liggende i midten. Ved en slik beregningsmetode vil de høyeste og laveste lønnsnivåene være uten betydning.

Fra 2015 til 2016 minket lønnsforskjellen mellom heltidsansatte kvinner og menn med 0,7 prosentpoeng. Kvinnene tjente i gjennomsnitt 87,6 prosent av menns lønn i 2016. Også når deltid inkluderes, ble lønnsforskjellen mindre i 2016.

Målt ved medianlønn falt de relative lønnsforskjellene mellom kvinner og menn med 0,6 prosentpoeng fra 2015 til 2016. Ved å sammenlikne medianlønn i stedet for gjennomsnittslønn, er forskjellene mellom kvinner og menn mindre. Hovedårsakene til at vi har mindre lønnsforskjeller målt på denne måten, er at menn i større grad enn kvinner er å finne blant de med høyt lønnsnivå og at flere kvinner enn menn er å finne blant de med lavt lønnsnivå. I beregningene av gjennomsnittslønn betyr høye enkeltlønninger blant menn mer enn lave enkeltlønninger blant kvinner.

Sett over en lengre tidsperiode, var det for heltidsansatte en tilnærming fra 2008 til 2015 hvor forskjellen ble redusert med 1,4 prosentpoeng. Fra 2015 er det brudd i serien på grunn av innføringen av A-ordningen. Når vi inkluderer deltidsansatte, ble forskjellen fra 2008 til 2015 redusert med 2,2 prosentpoeng. Ser vi på forskjellen i *medianlønn* mellom kvinner og menn, ble lønnsforskjellene redusert fra 2008 til 2015 med 1,7 prosentpoeng.

Tabell 1.12 Gjennomsnittlig årslønn¹ for kvinner i forhold til gjennomsnittlig årslønn for menn i noen store forhandlingsområder

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Årslønn		Kvinneandel ²		
									Menn	Kvinner			
Industriarbeidere i NHO-bedrifter	88,5	88,3 ³	88,4	89,2	88,8	89,2	89,5	90,2	92,3	92,4	458 200	423 300	18
Industrifunksjonærer i NHO-bedrifter	78,2	78,9 ³	79,4	79,5	80,4	81,2	81,6	81,6	80,9	82,2	768 400	631 700	31
Virke-bedrifter i varehandel ⁴	85,6	85,3	85,9	84,9	84,0	83,7	83,7	82,9	85,5	85,2	527 000	448 900	42
Ansatte i hotell og restaurant i NHO-bedrifter ⁹	94,4	94,1 ³	94,4	94,6	95,6	95,7	95,7	96,5	96,4	96,3	358 000	344 700	59
Finanstjenester ⁵	75,7	79,4	79,3	80,3	79,7	80,2	80,0	77,9	79,9	80,2	703 800	564 400	52
Statsansatte ^{4,7}	90,3	89,8	89,8	90,1	90,7	90,7	90,9	89,9	89,9	90,2	590 600	532 900	47
Ansatte i kommunene ⁸	91,3	91,4	91,8	91,5	92,2	92,5	92,5	92,6	92,6	93,1	515 900	480 400	74
Herav: Undervisningspersonell ⁸	96,7	96,8	96,9	97,0	97,1	97,7	97,8	97,9	97,9	97,9	533 200	521 900	68
Øvrige ansatte ⁸	91,2	91,2	91,5	91,0	91,9	91,2	91,2	91,8	91,8	92,5	502 700	464 800	76
Statlige eide helseforetak i Spekter-området ⁶	80,8	81,7	81,5	82,2	82,2	83,0	83,6	83,6	80,6	81,9	642 000	525 600	72
Spekter-området ekskl. statlige eide helseforetak	93,6	94,2	95,1	96,0	96,3	96,8	96,8	96,9	93,9	94,5	537 400	506 900	40

¹ Årslønn eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre tillegg.

² Andel heltidsansatte kvinner/årsverk kvinner innenfor det enkelte området. Prosent.

³ Tallene er beregnet etter ny næringsstandard fra og med 2009. Sammenliknet med tidligere år vil det være et brudd i tidsserien.

⁴ Gjelder heltidsansatte

⁵ Heltidsansatte i medlemsvirksomheter (arbeidsgivermedlemmer) i Finans Norge utenom ledere. Det er utarbeidet en revidert tidsserie for finanstjenester. Se nærmere omtale i vedlegg 2.

⁶ Månedslønn per 1. oktober*12 (heltidsekvalenter), kilde: SSB. Fra og med 2015 gjelder tallene næringen «Helsetjenester» under Statlig forvaltning.

⁷ Månedslønn per oktober*12.

⁸ Månedslønn per 1. desember *12.

⁹ Tallene for hotell- og restaurant gjelder for «funksjonsområder som dekkes av Riksavtalen for hotell- og restaurant».

¹⁰ Tallene er basert på hele datamaterialet i A-ordningen fra og med 2015.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, Beregningsutvalget og KS.

Lønnsforskjeller etter næring

Tabell 1.14 viser heltidsansatte kvinners lønn som andel av menns fordelt etter hovednæringsområde og noen undergrupper av disse. Det er her

tatt utgangspunkt i Statistisk sentralbyrås næringsklassifisering og offisielle månedslønnsstatistikk (per september/oktober/desember). Fra kommune og fylkeskommune er det tatt utgangspunkt i næringsvise tall fra KS. I boks 1.5

Tabell 1.13 Kvinners gjennomsnittslønn per dato¹ i forhold til menns for hhv. heltidsansatte, per årsverk og medianlønn²

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Månedslønn per dato ^{1*12}			
									2015 ⁴	2016	2016	2016
Gjennomsnittslønn per dato ¹ for heltidsansatte	86,3	86,7	87,2	87,2	88,3	87,9	88,4	87,7	86,9	87,6	578 400	506 400
Gjennomsnittslønn per dato ¹ per årsverk ³	83,9	84,7	85,0	85,3	86,5	85,8	86,2	86,1	85,3	86,1	554 400	477 600
Median lønn ² per dato ¹ for heltidsansatte	91,2	91,8	92,9	92,9	94,2	93,4	94,3	92,9	93,0	93,6	508 800	476 400

¹ Månedslønn per september/oktober.

² Median lønn finner en ved å sortere lønnen for lønnstakere etter størrelse og så finne lønnsnivået for den personen som blir liggende i midten.

³ Heltids- og deltidsansatte hvor deltidsansatte er omgjort til heltidsekvivalenter.

⁴ Tallene er basert på hele datamaterialet i A-ordningen fra og med 2015.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Boks 1.5 Forskjeller i statistikkgrunnlag i tabell 1.12 og 1.14

Tabell 1.12 viser lønnsutviklingen for kvinner og menn etter forhandlingsområder. Tabell 1.14 tar utgangspunkt i næringer og sektorer etter Statistisk sentralbyrås standard for næringsgruppering og institusjonell sektorgruppering. Når vi sammenlikner disse tabellene, kan utviklingen bli noe forskjellig innenfor den enkelte gruppe først og fremst fordi forhandlingsområdene ikke omfatter de samme ansatte som i næringene/ sektorene fra SSB. I tillegg er også uorganiserte virksomheter med i tabell 1.14 og det skilles her

heller ikke mellom arbeidere og funksjonærer. I tabell 1.14 er også toppledere inkludert i statistikkgrunnlaget. Disse er i stor grad ikke med i tabell 1.12 siden topplederne for de fleste områdene ikke er en del av forhandlingsområdet. Endelig beregnes årslønnsnivået på forskjellig måte da tabell 1.12 tar utgangspunkt i en gjennomsnittlig årslønn for hele året, mens tabell 1.14 tar utgangspunkt i registrert månedslønn *12 per september/oktober/desember.

forklares forskjellene i datagrunnlaget mellom tabell 1.12 og Tabell 1.14.

Fra 2015 til 2016 ble lønnsforskjellene redusert i de fleste næringer. For utviklingen av lønnsforskjeller mellom kvinner og menn fordelt etter næring (2008–2016) og hvor deltid er inkludert, vises det til tabell 4.11 i vedlegg 4. Generelt er lønnsforskjellene større når deltid inkluderes. Dette har sammenheng med at mange deltidsansatte er å finne i lavere stillinger. Et unntak er næringen helse- og sosialtjenester hvor lønnsforskjellene mellom kvinner og menn blir mindre når deltid inkluderes.

Lønnsforskjellen mellom kvinner og menn etter utdanning

Tabell 1.15 viser kvinners lønn som andel av menns etter utdanningslengde for heltidsansatte. Fra 2015 til 2016 har lønnsforskjellene mellom kvinner og menn målt etter utdanningslengde blitt redusert for utdanningslengder utover grunnskole. Forskjellen har økt for personer med utdanning på grunnskolenivå.

Det er minst lønnsforskjeller for de som har kortest utdanning, dvs. grunnskoleutdanning eller videregående skoleutdanning. Størst lønnsforskjeller er det for ansatte med universitets-

Tabell 1.14 Kvinners gjennomsnittslønn per dato¹ i forhold til menns etter næring. Heltidsansatte

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Månedslønn per dato *12				Andel kvinner ²
									2015 ³	2016	2016	2016	
Jordbruk, skogbruk og fiske	93,3	94,0	95,6	92,9	99,7	96,7	96,9	94,7	89,1	88,2	456 000	402 000	20
Bergverksdrift og utvinning	89,7	91,0	92,1	93,3	93,8	94,1	92,2	95,3	95,5	96,7	840 000	812 400	19
Industri	88,5	89,0	89,6	90,1	90,6	91,7	91,2	91,6	92,2	93,1	559 200	520 800	19
Elektrisitetforsyning mv.	92,0	91,2	92,6	94,2	93,9	95,4	95,4	95,7	93,6	93,9	684 000	642 000	21
Vann, avløp, renovasjon	104,1	104,3	105,3	105,4	107,9	106,3	107,5	106,1	106,3	107,2	486 000	520 800	16
Bygge- og anleggsvirksomhet	99,1	98,8	101,4	102,8	102,4	103,4	102,8	104,2	103,9	104,3	505 200	526 800	7
Varehandel mm	84,0	84,1	84,8	85,3	84,6	85,3	85,3	84,7	87,7	87,6	530 400	464 400	32
Transport og lagring	89,4	89,5	89,6	90,4	91,3	89,9	91,3	91,8	90,2	91,6	542 400	496 800	18
Overnattings- og serveringsvirksomhet	91,3	92,5	90,8	91,6	93,0	92,6	93,6	90,9	93,9	94,3	400 800	378 000	47
Informasjon og kommunikasjon	82,9	83,3	83,8	83,5	84,9	85,7	85,8	86,2	85,9	86,4	712 800	615 600	27
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	65,3	69,1	69,2	68,4	70,7	71,5	71,0	71,4	69,6	70,2	877 200	615 600	46
Omsetning og drift av fast eiendom	81,8	82,7	82,1	86,4	84,6	87,8	83,9	84,5	83,1	83,5	681 600	568 800	32
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	76,9	78,2	78,7	78,4	78,5	78,8	79,8	80,0	80,3	81,7	709 200	579 600	39
Forretningsmessig tjenesteyting	90,6	89,9	91,7	91,6	93,4	91,6	92,9	92,8	90,4	92,3	486 000	448 800	34
Offentlig administrasjon og forsvar mm.	90,7	90,8	91,0	91,6	92,2	91,4	91,5	88,7	87,9	88,5	592 800	524 400	49
Undervisning	93,7	88,5	94,4	94,6	94,8	94,9	95,1	94,1	93,8	94,3	548 400	517 200	63
Helse- og sosialtjenester	82,6	84,1	84,4	84,5	85,7	85,2	86,3	86,2	84,2	85,2	559 200	476 400	78
Kultur, underholdning og fritid	84,0	85,3	88,0	89,9	89,0	88,7	90,6	92,0	92,3	93,1	504 000	469 200	43
Annen tjenesteyting	79,2	78,6	77,4	76,7	77,9	76,1	76,9	78,5	82,7	83,3	559 200	465 600	57
<i>Sektor:</i>													
Kommune/fylkeskommune i alt ⁴	93,1	93,3	93,6	93,4	93,8	93,7	94,0	94,1	94,1	94,6	534 700	506 100	69
Herav:													
– Skoleverket ^{4,5}	96,4	96,6	96,8	96,8	97,0	97,2	97,3	97,3	97,3	97,3	551 300	538 800	66
– Øvrige ansatte ⁴	92,0	92,0	92,4	92,1	92,5	92,2	92,5	92,6	92,6	93,2	523 600	488 000	70
Staten ekskl. helseforetak	91,3	90,9	91,3	91,6	92,2	91,6	89,7	88,8	89,0	89,3	595 200	531 600	47
Helseforetak ⁶	79,4	80,3	80,1	80,8	81,4	82,2	82,3	83,0	79,7	80,8	661 200	534 000	72
Alle næringer (heltidsansatte)	86,3	86,7	87,2	87,2	88,3	87,9	88,4	87,9	86,9	87,6	578 400	506 400	39

¹ Per september/oktober/desember.

² I prosent av antall arbeidsforhold med heltid.

³ Tallene er basert på hele datamaterialet i A-ordningen fra og med 2015

⁴ Basert på tallmateriale fra KS.

⁵ Skoleverket inkluderer alle ansatte og ikke bare undervisningspersonale.

⁶ Fra og med 2015 (A-ordningen) er helseforetakene basert på datamateriale fra næringen «Helsetjenester» under Statlig forvaltning.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, KS og Beregningsutvalget.

Tabell 1.15 Kvinners gjennomsnittslønn per dato¹ i forhold til menns etter lengste utdanning.
Heltidsansatte

	2008	2009	2010	2011	2012 ³	2013	2014	2015	Månedslønn per dato ¹ *12				Andel kvinner ²
									Menn		Kvinner		
	2008	2009	2010	2011	2012 ³	2013	2014	2015	2015 ⁴	2016	2016	2016	2016
Utdanning på grunnskolenivå	90,1	89,7	90,6	90,9	90,9	90,9	90,8	90,3	89,6	89,1	439 200	391 200	30
Utdanning på videregående skolenivå	83,1	83,1	83,6	83,8	84,7	84,1	83,9	83,4	83,2	83,5	544 800	454 800	31
Universitets- eller høyskoleutdanning, t.o.m. 4 år	78,7	79,5	79,8	79,6	80,5	80,0	80,4	79,4	78,5	78,9	666 000	525 600	55
Universitets- eller høyskoleutdanning lengre enn 4 år	80,8	81,4	81,8	81,4	81,5	81,7	81,4	80,8	80,1	80,8	795 600	643 200	45
Gjennomsnitt per heltidsansatt	86,3	86,7	87,2	87,2	88,3	87,9	88,4	87,7	86,9	87,6	578 400	506 400	39

¹ Per september/oktober.

² I prosent av antall arbeidsforhold med heltid.

³ Fra og med 2012 er det inkludert utdanningskoder fra spørreundersøkelsen om utdanningsnivå blant innvandrere.

⁴ Tallene er basert på hele datamaterialet i A-ordningen fra og med 2015.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

eller høyskoleutdanning til og med 4 år. For utviklingen i lønnsforskjeller mellom kvinner og menn fordelt etter utdanningslengde (2008–2016) og hvor deltid er inkludert, vises det til tabell 4.13 i vedlegg 4.

For utviklingen i lønnsforskjeller mellom heltidsansatte kvinner og menn fordelt etter utdanningsnivå og næring (2008–2016) vises det til tabell 4.12 i vedlegg 4.

Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn etter alder

Tabell 1.16 viser heltidsansatte kvinners lønn som andel av menns etter alder. Lønnsforskjellen mellom kvinner og menn øker med økende alder. Fra 2015 til 2016 ble lønnsforskjellene redusert for alle aldersgrupper.

Lønnsforskjeller/inntektsforskjeller mellom kvinner og menn ellers i rapporten

Lønnsforskjeller og inntektsforskjeller mellom kvinner og menn er også omtalt i forbindelse med lønn for administrerende direktører (kapittel 1.4), lønn etter yrke (kapittel 1.8) og lønnsfordeling og

andel lavlønte (kapittel 1.9). I kapittel 6 vises fordeling av kapitalinntekter mellom kvinner og menn.

Likelønnstrekk ved oppgjørene i 2016 og så langt i 2017

Følgende trekk ved lønnsoppgjørene er av sentral betydning for hvordan de relative lønnsforskjellene mellom kvinner og menn utvikler seg:

- Formen på de sentrale tilleggene, dvs. om det gis generelle prosenttillegg og/eller kronetillegg, om det gis spesielle lavlønnstillegg, tillegg til bestemte yrkesgrupper mv. Et likt kronetillegg vil gi en noe sterkere gjennomsnittlig prosentvis lønnsvekst for kvinner enn for menn, ettersom det ofte er flere kvinner enn menn i lavlønnsguppene.
- Fordelingen av de lokale tilleggene.
- De relative lønnstilleggene i typiske kvinnesektorer og næringer til forskjell fra mannsdominerte sektorer og næringer.

Det vedtatte meklingsforslaget i *frontfaget* mellom *Fellesforbundet (LO)* og *Norsk Industri (NHO)* ga et lønnstillegg på kr 2 per time fra 1. april 2016 for

Tabell 1.16 Kvinners gjennomsnittslønn per dato¹ i forhold til menns fordelt på aldersgrupper. Heltidsansatte

									Månedslønn per dato ^{1*12}			Andel- kvinner, prosent	
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Menn	Kvinner	2016		
									2015 ²	2016	2016	2016	2016
- 24 år	91,9	91,7	91,5	91,4	91,7	91,6	91,4	93,3	92,9	93,0	360 000	334 800	33
25 – 29 år	92,0	92,7	92,7	92,9	93,1	92,6	92,5	92,7	93,2	94,3	462 000	435 600	41
30 – 34 år	89,3	90,3	91,1	91,2	92,4	91,3	92,2	91,0	91,0	91,5	522 000	477 600	40
35 – 39 år	87,0	87,6	88,0	87,8	89,0	88,9	89,4	88,6	88,0	89,0	576 000	512 400	40
40 – 44 år	85,8	86,7	87,1	87,4	88,1	87,5	88,0	87,1	85,9	86,4	618 000	534 000	40
45 – 49 år	83,3	84,0	85,3	86,0	86,9	86,9	87,3	86,2	85,1	85,7	638 400	547 200	41
50 – 54 år	81,8	82,4	82,8	83,1	84,9	84,5	85,2	85,4	83,7	85,0	648 000	550 800	40
55 – 59 år	82,3	82,7	82,6	82,3	83,4	82,7	83,4	82,9	81,7	82,4	648 000	534 000	39
60 år og over	81,0	81,2	82,0	81,8	82,5	82,5	82,7	82,4	82,0	83,2	627 600	522 000	36
Gjennom- snitt heltids- ansatte	86,3	86,7	87,2	87,2	88,3	87,9	88,4	87,7	86,9	87,6	578 400	506 400	39

¹ Per september/oktober.

² Tallene er basert på hele datamaterialet i A-ordningen fra og med 2015.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

arbeidstakere som er omfattet av Industrioverenskomstens Tekodel. Dette gir en likelønnsprofil da kvinneandelen her er høyere enn ellers på industrioverenskomsten. Forhandlingsresultatene for 2017 mellom LO og NHO har også en likelønnsprofil. Over halvparten av kvinnene i området er på overenskomster med lavlønnstillegg på kr 1,50 per time fra 1. april 2017. Kvinner utgjør nær en fjerdedel av hele området.

Mellom *Handel og Kontor (LO)* og *Virke* ble det på *Landsoverenskomsten* og tilhørende bransjeavtaler gitt et generelt tillegg på kr 1 per time og ytterligere økning i minstelønnsatsene i 2016. I 2017 er garantitillegg per 1. februar gitt med kr 2,75 per time på alle minstelønnsatsene. Dette gir likelønnsprofil, ettersom kvinner i større grad enn menn befinner seg på minstelønnsatsene.

I *finansnæringen* ble det i 2016 både mellom *Finansforbundet* og *Finans Norge* og mellom *LO/HK* og *Norsk Post- og Kommunikasjonsforbund* og *Finans Norge* enighet om et lønnstillegg på kr 1 550 per år på alle lønnstrinnene. Det ble presisert at likelønn skal vurderes når bedriften foretar lønnsvurderinger av ansatte som er fraværende på

grunn av foreldrepermisjon. Partene ble enige om å nedsette et partssammensatt utvalg for å forbedre situasjonen mht. likelønn og likestilling.

I det *statlige tariffområdet* ble det i 2016 både mellom *Staten og Akademikerne* og mellom *Staten og LO Stat, YS Stat og Unio* enighet om at forslag til en nytt lønns- og forhandlingssystem skal ivareta likelønns hensyn.

I *KS-området* ble det i 2016 innført et ansiennitetstillegg ved 16 års ansiennitet i alle stillingsgrupper og ansatte med minimum 16 års ansiennitet skal ikke ha lavere lønn enn kr 384 700 i 100 prosent stilling. Dette er vesentlig kvinner.

I *helseforetakene* mellom *Norsk Sykepleierforbund, Utdanningsforbundet, Norsk Fysioterapeutforbund* og *Norsk Ergoterapeutforbund* og *Spekter-Helse* ble minstelønnsatsene i 2016 hevet med mellom 9 000 og 21 000 kroner. Spesialsykepleiere/jordmødre, spesialfysioterapeuter og spesialergoterapeuter med minst 16 års ansiennitet skal være sikret et tillegg på minimum 2,5 prosent.

Se vedlegg 1 for nærmere omtale av lønnsoppgjørene i 2016. Utvalget omtaler i boks 1.4 kort oppgjør i 2017 som er forhandlet ferdig på nåværende tidspunkt.

1.6 Lønnsutviklingen etter utdanning

I tabell 1.17 vises lønnsutviklingen for heltidsansatte etter næring og utdanningslengde for perioden 2007–2016. Tabellen er fremkommet ved å koble lønnsstatistikken mot utdanningsregisteret.³ Tabellen viser at fordelingen av ansatte på de ulike utdanningslengdene varierer mellom næringer.

I 2016 var det innenfor industri, bygg og anlegg og varehandel 70 prosent eller flere av de ansatte som hadde grunnskole og videregående skole (inklusive fagutdanning) som lengste utdanning. I skoleverket var tilsvarende andel 10 prosent, i kommune og fylkeskommune, eksklusive skoleverket 46 prosent, blant ansatte i helseforetakene 23 prosent og blant statsansatte 28 prosent.

I enkelte næringer er andelen personer i noen av utdanningslengdene ganske liten. F.eks. innenfor skoleverket er det kun 3 prosent av de ansatte i utvalget som har grunnskoleutdanning. I bygg og anlegg og i varehandel er det kun 3 prosent som har universitets- eller høyskoleutdanning lenger enn 4 år. I disse tilfellene bør tallene tolkes med varsomhet. Det er også viktig å poengtere at lønnstallene i tabell 1.17 viser lønn etter næring og den utdanningslengde den enkelte har. I tabellen tas det ikke hensyn til at noen f.eks. kan være i jobber som ikke krever lang utdanning selv om de er registrert med lang utdanning.

³ For kommuner/fylkeskommuner og skoleverket er tallene basert på KS sitt PAI-register og definisjoner av utdanning der.

Brudd i statistikken

I 2011 og 2012 gjennomførte Statistisk sentralbyrå en spørreundersøkelse om innvandrernes utdanningsnivå. Inkludering av disse opplysningene har påvirket lønnsstatistikken og medført et brudd i 2012. Hvordan dette bruddet er behandlet er nærmere omtalt i boks 1.4 i NOU 2015: 6.

Fra og med 2015 er datagrunnlaget til lønnsstatistikken i SSB basert på opplysninger fra A-ordningen. For å sikre god sammenheng til tidligere statistikk, har SSB for lønnsveksttallet fra 2014 til 2015 laget sammenliknbar lønnsstatistikk basert på utvalgene som var i 2014. Fra 2015 til 2016 er datagrunnlaget basert på hele datamaterialet fra A-ordningen. På grunn av nye innsamlingsmetoder og et mye større datamateriale er det et brudd på flere områder.

Samlet vekst fra 2011 til 2016 etter utdanningslengde

For grunnskoleutdannede har den høyeste veksten de siste fem årene vært for ansatte i kommunene eksklusive skoleverket (19,6 prosent). For personer med videregående skole som høyeste utdanning er det ansatte i finansjenester som har hatt høyest lønnsvekst (20,0 prosent). For fagutdannede er det ansatte i staten som har hatt høyest lønnsvekst (19,4 prosent). For universitets- og høyskoleutdannede til og med 4 år er det ansatte i bygge- og anleggsvirksomhet som har hatt høyest lønnsvekst (18,7 prosent). For universitets- eller høyskoleutdannede lenger enn 4 år er det ansatte i bygg og anlegg og skoleverket som har hatt størst lønnsvekst (16,2 prosent).

Tabell 1.17 Gjennomsnittslønn¹ per dato² for heltidsansatte etter næring³ og utdanningslengde⁴. Vekst fra året før i prosent

	Andeler ⁵		Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før									Samlet vekst fra 2011 til 2016	Månedslønn per dato ² *12 2016
	2016	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹⁰	2013	2014	2015	2016 ¹²		
<i>Industri i alt⁸</i>	100	6,0	6,2	4,1	3,7	4,3	3,4	4,0	2,7	2,6	1,3	14,7	552 000
Utdanning på grunnskolenivå	18	5,4	5,8	3,6	3,1	4,4	2,9	3,8	3,0	1,2	2,6	14,1	433 200
Utdanning på videregående skolenivå	52	7,3	6,2	3,0	3,5	4,5	4,1	3,9	3,0	2,2	1,4	15,4	523 200
Av dette:													
Fagutdanning ⁶	34	8,0	6,4	3,0	3,2	4,7	4,3	3,6	3,2	2,6	1,4	16,1	528 000
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	15	6,4	6,0	4,0	3,2	3,5	3,7	3,0	2,3	2,4	1,4	13,5	696 000
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	8	6,1	6,6	2,2	4,2	2,9	3,7	2,7	0,9	1,7	0,6	10,0	828 000
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	7												
<i>Bygge- og anleggs- virksomhet i alt⁸</i>	100	6,0	5,9	2,7	2,6	3,1	3,0	3,2	2,9	3,0	3,4	16,6	506 400
Utdanning på grunnskolenivå	19	4,7	6,4	2,1	1,7	1,7	4,4	2,6	3,8	1,2	4,2	17,3	417 600
Utdanning på videregående skolenivå	55	7,1	6,3	2,9	3,1	3,9	4,1	3,6	3,5	2,4	2,6	17,3	519 600
Av dette:													
Fagutdanning ⁶	39	7,7	6,2	2,6	3,1	3,9	4,3	3,8	3,7	2,6	2,6	18,2	526 800
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	9	6,2	9,1	3,1	3,9	4,6	4,2	3,6	2,7	4,0	2,9	18,7	674 400
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	3	2,7	8,5	0,5	6,9	5,0	8,2	-1,0	5,1	1,2	2,0	16,2	811 200
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	14												
<i>Varehandel i alt⁸</i>	100	5,1	3,6	2,1	3,5	3,1	3,3	3,5	1,6	3,3	2,7	15,1	508 800
Utdanning på grunnskolenivå	23	4,1	1,6	2,5	3,9	1,4	3,3	3,9	2,2	4,5	2,8	17,9	433 200
Utdanning på videregående skolenivå	52	6,4	4,0	2,1	3,3	3,5	4,2	3,2	2,4	3,3	2,4	16,6	502 800
Av dette:													
Fagutdanning ⁶	24	7,1	5,5	2,2	2,7	4,4	4,2	3,3	4,2	2,5	2,5	17,8	496 800
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	16	4,2	5,4	2,4	3,5	2,2	5,4	3,2	-0,2	2,1	1,8	12,7	615 600

Tabell 1.17 Gjennomsnittslønn¹ per dato² for heltidsansatte etter næring³ og utdanningslengde⁴. Vekst fra året før i prosent

	Andeler ⁵		Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før										Samlet vekst fra 2011 til 2016	Månedslønn per dato ² *12 2016
	2016	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹⁰	2013	2014	2015	2016 ¹²			
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	4	7,5	4,7	-1,1	4,1	5,9	4,6	1,4	0,7	1,0	1,0	9,0	709 200	
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	5													
<i>Finanstjenester i alt^{7,8}</i>	100	6,2	10,8	-3,8	6,1	7,1	0,4	4,6	4,2	4,0	3,1	17,4	757 200	
Utdanning på grunnskolenivå	5	6,0	7,5	-2,7	6,4	2,1	3,6	6,4	0,2	3,7	2,0	16,9	554 400	
Utdanning på videregående skolenivå	32	5,5	7,7	-1,5	5,5	5,5	1,8	4,9	3,8	4,5	3,6	20,0	624 000	
Av dette:														
Fagutdanning ⁶	4	7,5	7,3	-0,5	5,0	5,8	1,2	4,7	3,4	3,7	2,7	16,7	584 400	
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	43	5,9	11,1	-5,5	5,4	6,7	-1,0	3,7	3,9	2,2	1,8	11,0	799 200	
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	19	4,4	13,1	-7,2	6,3	5,9	0,1	4,2	4,4	4,4	0,9	14,7	932 400	
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	2													
<i>Statsansatte i alt</i>	100	4,7	7,8	2,8	5,2	3,9	4,5	3,6	3,2	2,9	1,7	16,9	565 200	
Utdanning på grunnskolenivå	5	4,4	7,8	2,7	5,9	4,0	4,2	3,7	3,6	3,7	0,3	16,3	447 600	
Utdanning på videregående skolenivå	23	4,6	7,9	2,9	5,5	3,5	4,5	4,0	3,1	3,4	1,4	17,6	507 600	
Av dette:														
Fagutdanning ⁶	8	4,9	9,4	2,9	5,3	3,8	4,5	4,1	3,6	3,9	1,9	19,4	511 200	
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	34	4,8	7,8	2,6	6,0	3,6	4,0	3,6	3,0	2,2	1,5	15,2	559 200	
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	36	4,6	7,2	2,9	4,0	3,2	5,1	2,7	2,9	2,2	1,0	14,6	624 000	
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	2													
<i>Kommune og fylkeskommune⁹</i>	100	4,6	7,2	3,4	5,3	2,8	6,0	1,8	4,6	2,3	2,7	18,6	515 100	
Utdanning på grunnskolenivå	10	5,5	6,4	2,7	4,8	2,6	5,5	2,6	4,3	2,6	3,1	19,5	407 400	
Utdanning på videregående skolenivå	23	4,8	8,7	2,5	6,2	2,9	6,0	1,7	4,4	2,0	2,4	17,6	457 200	

Tabell 1.17 Gjennomsnittslønn¹ per dato² for heltidsansatte etter næring³ og utdanningslengde⁴. Vekst fra året før i prosent

	Andeler ⁵		Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før										Samlet vekst fra 2011 til 2016	Månedslønn per dato ² *12 2016
	2016	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹⁰	2013	2014	2015	2016 ¹²			
Av dette:														
Fagutdanning	9	5,3	7,7	2,9	5,4	2,6	5,9	1,2	4,3	2,2	2,1	16,7	416 300	
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	55	4,3	6,6	3,6	4,9	2,5	5,8	1,4	4,3	2,1	2,5	17,2	534 700	
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	11	4,8	7,4	3,7	4,3	3,4	5,4	1,4	4,3	2,1	2,0	16,1	627 000	
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	2													
<i>Herav:</i>														
– Skoleverket i alt ⁹	100	4,0	6,4	3,4	4,9	2,6	5,7	1,4	4,4	2,1	2,5	17,2	543 100	
Utdanning på grunnskolenivå	3	6,0	7,2	3,5	4,5	2,8	5,8	2,7	4,2	2,2	2,4	18,6	403 600	
Utdanning på videregående skolenivå	7	4,8	8,3	2,1	5,8	4,6	4,8	3,4	4,5	1,8	2,4	18,1	444 700	
Av dette:														
Fagutdanning	4	6,1	7,3	2,9	5,5	3,8	6,0	1,6	4,2	3,1	2,0	18,0	421 300	
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	73	4,0	6,1	3,7	4,9	2,4	5,7	1,2	4,3	1,9	2,4	16,6	544 400	
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	16	3,9	7,3	3,5	3,8	2,3	6,0	0,8	4,9	1,8	1,9	16,2	603 800	
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	1													
– Kommune og fylkeskommune ekskl. skoleverket ⁹														
Utdanning på grunnskolenivå	14	5,4	6,3	2,6	4,9	2,6	5,5	2,6	4,3	2,7	3,2	19,6	407 800	
Utdanning på videregående skolenivå	32	4,8	8,8	2,6	6,3	2,7	6,2	1,5	4,4	2,1	2,4	17,6	458 900	
Av dette:														
Fagutdanning	12	5,1	7,8	3,0	5,4	2,4	5,9	1,1	4,4	2,0	2,2	16,4	415 300	
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	44	5,2	7,4	3,6	5,1	2,9	6,0	1,8	4,4	2,4	2,6	18,4	525 100	
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	8	5,8	7,8	3,8	5,2	4,5	4,6	2,6	3,3	2,3	1,9	15,6	655 700	

Tabell 1.17 Gjennomsnittslønn¹ per dato² for heltidsansatte etter næring³ og utdanningslengde⁴. Vekst fra året før i prosent

	Andeler ⁵		Vekst i prosent fra samme tidspunkt året før									Samlet vekst fra 2011 til 2016	Månedslønn per dato ² *12	
	2016	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹⁰	2013	2014	2015	2016 ¹²	2016	2016	
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	2													
<i>Helseforetak</i> ¹¹	100	8,1	5,3	4,1	2,7	5,2	3,7	2,6	3,9	2,2	1,5	14,7	570 000	
Utdanning på grunnskolenivå	5	7,0	7,2	1,5	2,2	5,8	2,8	3,0	2,6	0,3	2,0	11,1	375 600	
Utdanning på videregående skolenivå	19	8,6	7,2	2,8	1,0	6,0	3,8	3,7	3,5	2,3	2,5	16,8	444 000	
Av dette:														
Fagutdanning ⁶	8	9,0	8,3	5,1	0,6	6,1	3,6	4,1	3,7	1,1	2,4	15,7	468 000	
Universitets- eller høyskoleutdanning, til og med 4 år	50	8,9	5,6	3,0	2,9	4,5	4,0	2,6	4,0	2,9	2,1	16,7	516 000	
Universitets- eller høyskoleutdanning, lengre enn 4 år	26	2,5	1,3	2,8	3,7	4,3	4,9	1,2	3,0	0,6	-0,6 ¹³	9,3	801 600	
Uoppgitt eller ingen fullført utdanning	1													

¹ Registrert månedslønn per dato*12. Dette begrepet må ikke forveksles med årslønn for eksempel i tabell 1.1 som viser gjennomsnittlig årslønn for året. Lønnsbegrepet i denne tabellen er det samme som i tabell 1.1, dvs avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

² Per september/oktober/desember.

³ Standard for næringsgruppering (SN2007).

⁴ Standard for utdanningsgruppering (NUS2000).

⁵ Andeler arbeidsforhold med heltid. Prosent.

⁶ Som fagutdannet regnes: a) alle som har fagutdanning med godkjent fagbrev eller svenneprøve i henhold til Lov om fagopplæring i arbeidslivet som fullførte utdanning i henhold til register for befolkningens høyeste utdanning (BHU), og b) alle som har bestått teknisk fagskole som høyeste fullførte utdanning i henhold til register for BHU.

⁷ Omfatter bank og forsikring og annen finansiell tjenesteyting.

⁸ Lønnsveksten fra og med 2009 er etter ny næringsstandard. Sammenliknet med veksten fra 2007 til 2008 og tidligere år, vil det være et brudd i tidsserien.

⁹ Kilde: KS.

¹⁰ Fra og med lønnsveksttallet for 2012 er opplysninger fra SSBs spørreundersøkelse om innvandrernes utdanningsnivå inkludert.

¹¹ Fra og med lønnsveksttallet for 2016 baserer statistikken for Helseforetakene seg på næringen «Helse tjenester» under Statlig forvaltning.

¹² Lønnsveksttallet fra og med 2016 er basert på datamaterialet fra A-ordningen unntatt for kommunene jf. tabellnote 9.

¹³ For ansatte i konflikt i helseforetakene i 2016 ble virkningstidspunktet for lønnstillegg forskjøvet. Derfor er ikke lønnstillegget inkludert i lønnstallet for 2016. Dette, i tillegg til strukturelle endringer, har bidratt til at lønnsveksten for ansatte med mer enn 4 år lengre utdanning var negativ i 2016.

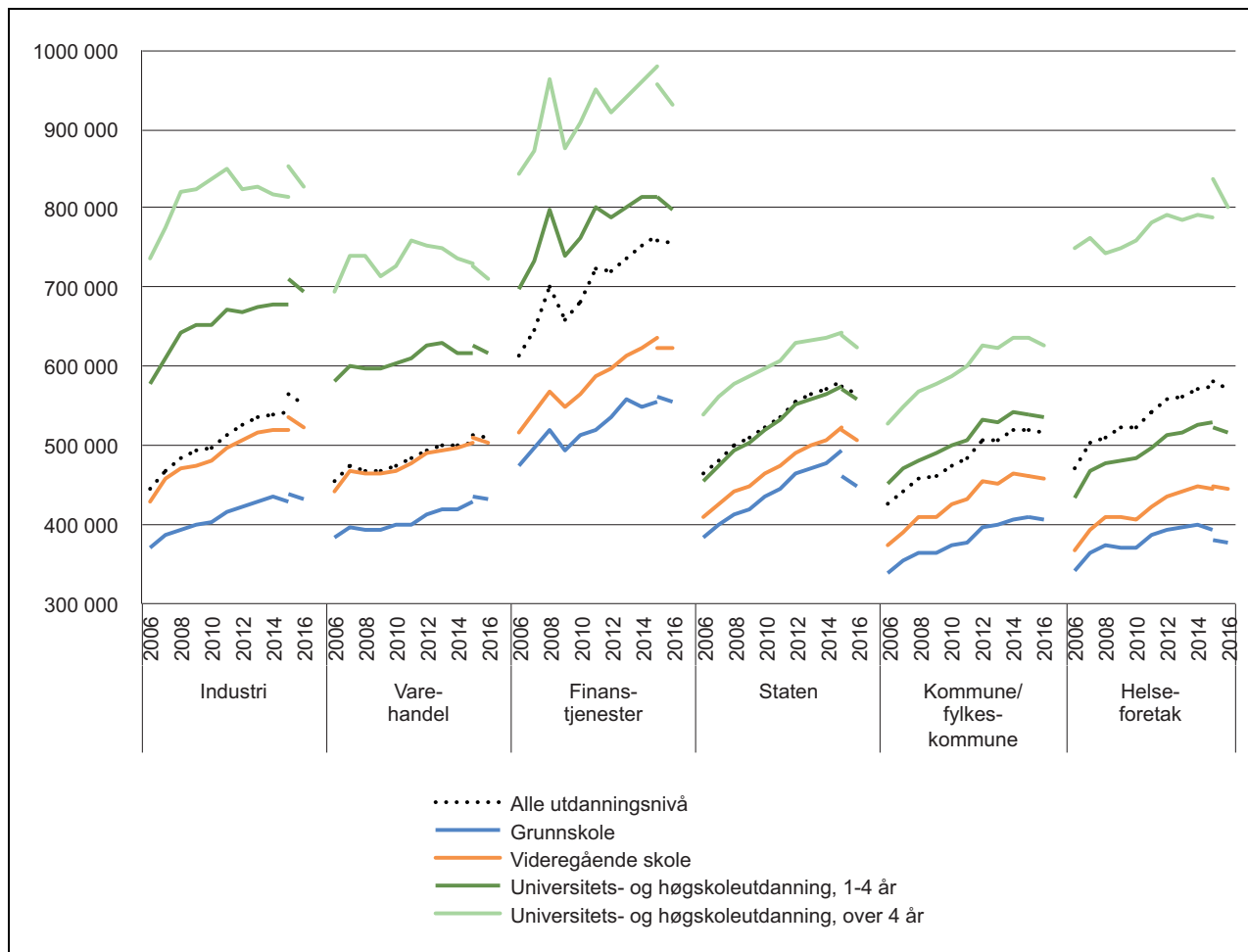
Kilder: Statistisk sentralbyrå og KS.

Utvikling i lønn fordelt på næring og utdanningslengde

Figur 1.3 viser lønnsnivåer (målt i faste 2016 kroner) for perioden 2006–2016 etter utdanningslengder innen næringer. Lønnsforskjellene mellom de ulike utdanningslengdene er større i privat enn i statlig og kommunal sektor. På grunn av inn-

føringen av A-ordningen er det brudd i statistikken i 2015. For 2015 vises derfor tall både før og etter innføring av A-ordningen.

I perioden 2006–2015 er den relative lønnsforskjellen mellom lengste og korteste utdanningslengde redusert eller om lag uendret innen de seks næringene i figuren. Dette gjelder også forskjellene mellom universitets- og høyskoleutdan-

Figur 1.3 Lønsspredning i ulike næringer/sectorer etter utdanning^{1,3,4,5}. Lønn (månedslønn*12) for heltidsansatte i faste 2016-kroner². 2006–2016

¹ Fra og med 2012 er opplysninger fra SSBs spørreundersøkelse om innvandrernes utdanningsnivå inkludert.

² Deflatert med konsumprisindeksen.

³ Personer med fagutdanning er inkludert i gruppen videregående skole.

⁴ For kommune/fylkeskommune er tallene fra KS

⁵ For 2015 presenteres to tall – før og etter innføring av A-ordningen.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, KS og Beregningsutvalget.

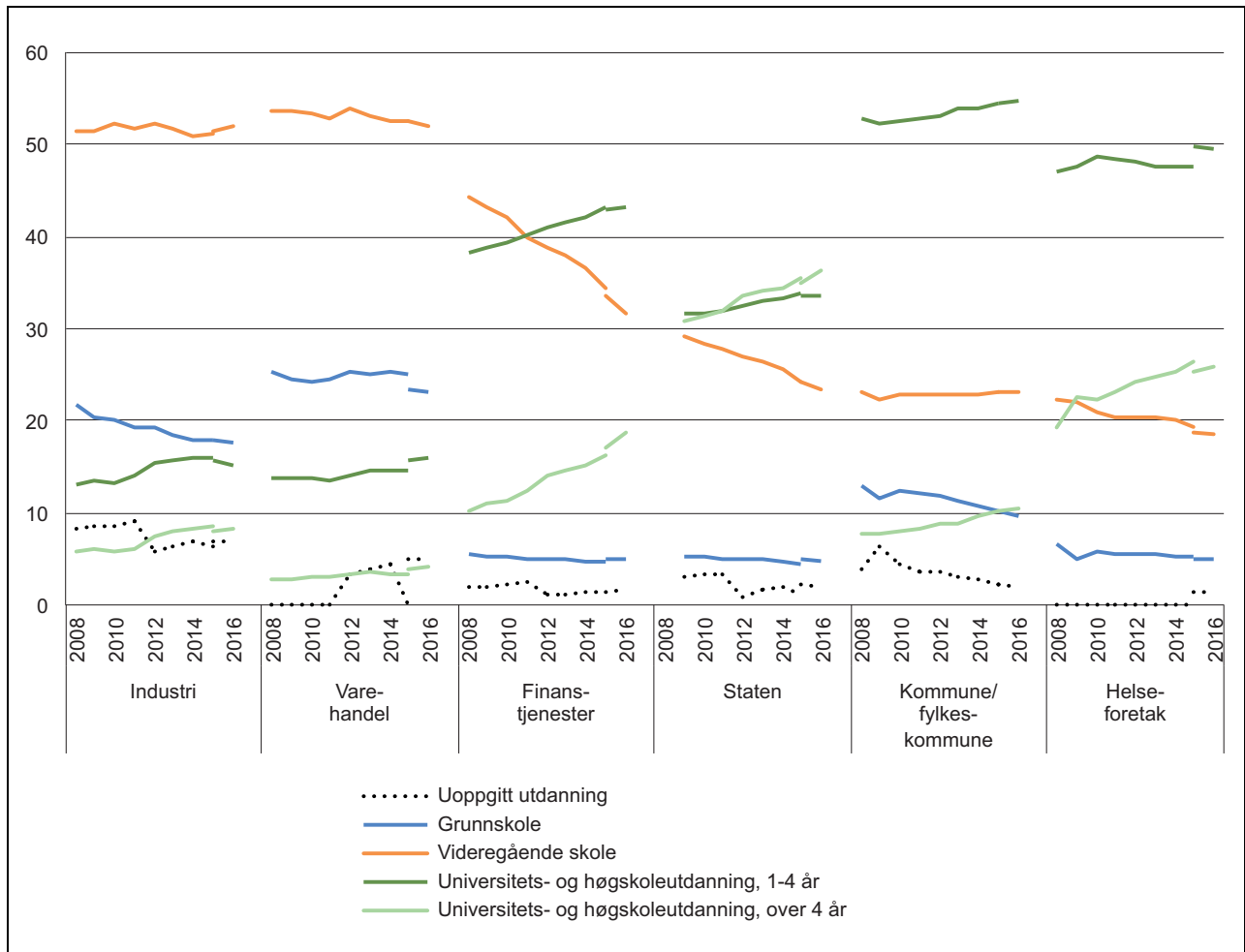
ning over 4 år og universitets- og høyskoleutdanning 1–4 år, og mellom universitets- og høyskoleutdanning 1–4 år og videregående skole. Den relative lønnsforskjellen mellom ansatte med videregående skole og grunnskole har økt i noen områder.

Generelt har det for alle de områdene figuren omfatter vært en reallønnsnedgang fra 2015 til 2016.

Som vist i tabell 1.17 er det store forskjeller på hvor mange ansatte som har henholdsvis lengre/kortere utdanning i de forskjellige næringene. For eksempel i industrien er det 8 prosent av de ansatte som har universitets- eller høyskoleutdanning utover 4 år, mens det i staten er 36 prosent. Videre er andelen med universitets- eller høysko-

leutdanning til og med 4 år over 55 prosent i kommune/fylkeskommune mens den er 15 prosent i industrien.

Ser vi på utviklingen over tid (2008–2016), er det med unntak av varehandel ansatte med universitets- og høyskoleutdanning over 4 år som har økt mest som andel av de ansatte (jf. figur 1.4). Andelen med videregående skole som høyeste utdanning (inkludert fagutdannede) er redusert i samme periode i de fleste områdene. Figuren viser kun utviklingen for heltidsansatte. Hadde vi inkludert deltidsansatte ville fordelingen mellom de ulike utdanningslengdene kunne blitt noe annerledes, spesielt vil dette gjelde for varehandel, kommunal virksomhet og helseforetak.

Figur 1.4 Ansatte fordelt på utdanningslengde. Heltidsansatte etter næring, 2008–2016.¹ Prosent

¹ Brudd i statistikken i 2015.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og KS.

1.7 Lønnsutviklingen for deltidsansatte

Tabell 1.18 viser lønnsutviklingen for deltidsansatte per heltidsekvivalent etter næringshovedområde fra 2015 til 2016. Tabellen viser også lønn for deltidsansatte som andel av lønn for heltidsansatte. Tallene i tabellen er med unntak av kommunene/fylkeskommunene basert fullt ut på tall for A-ordningen.

Deltidsansatte hadde en gjennomsnittlig årslønn (månedslønn*12) per heltidsekvivalent i 3. kvartal 2016 (september/oktober/desember) på kr 421 200, en vekst på 1,7 prosent fra 3. kvartal 2015. Lønnsveksten for deltidsansatte var 0,1 prosentpoeng lavere enn for heltidsansatte. Per 3. kvartal 2016 hadde alle heltidsansatte en gjennomsnittlig årslønn (månedslønn*12) på kr 549 600, en vekst på 1,8 prosent fra 3. kvartal 2015.

Der antallet deltidsansatte er lavt, blir lønnsnivået for disse lettere påvirket av endringer i sysselsettingen, arbeidstid og sesongvariasjoner.

Lønnen til deltidsansatte per heltidsekvivalent som andel av heltidsansattes lønn, varierte i 2016 fra om lag 71 prosent for ansatte i varehandel til nesten 90 prosent for ansatte i helseforetakene, med et gjennomsnitt for alle på om lag 77 prosent, jf. tabell 1.18.

Forskjellen i lønn mellom deltidsansatte og heltidsansatte knytter seg blant annet til faktorer som yrke, stilling, utdanning og alder. For eksempel er deltidsansatte i varehandel relativt unge og jobber i lavere stillinger enn heltidsansatte. I skoleverket derimot er deltidsansatte og heltidsansatte mer like i alder og utdanning. Også andre forhold kan virke inn, for eksempel at deltidsansatte i enkelte næringer stort sett har høyere gjennomstrømming enn heltidsansatte.

Tabell 1.18 Lønn per heltidsekvivalent¹ for deltidsansatte etter næring², 2016. Vekst i prosent fra samme måned året før

	Vekst 2015–2016	Månedslønn*12 per 3. kvartal 2016	Deltidsansattes lønn reg- net om til heltidsekvivalen- ter, som prosentandel av heltidsansattes lønn 2016
Industri	0,6	418 800	75,9
Varehandel, reparasjon av motorvogner	2,4	358 800	70,5
Transport og lagring	2,3	433 200	81,1
Overnattings- og serveringsvirksomhet	2,4	313 200	80,3
Informasjon og kommunikasjon	3,3	520 800	75,9
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	2,2	555 600	73,4
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	1,6	538 800	81,6
Forretningsmessig tjenesteyting	2,2	384 000	81,0
<i>Sektor:</i>			
Kommuner og fylkeskommuner ³	2,9	461 200	89,4
herav undervisning ³	2,4	461 700	85,0
Statlig forvaltning herav helsetjenester (helseforetak)	2,2	510 000	89,5
Statlig forvaltning eksklusive helsetjenester (staten)	1,7	560 000	87,7
Alle næringer	1,7	421 200	76,6

¹ Omfatter heltidsansatte og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Månedslønnen per heltidsekvivalent for deltidsansatte er regnet ut på grunnlag av gjennomsnittlig avtalt arbeidstid per uke for de heltidsansatte, dvs. i hovedsak alle med stillingsprosent på 100 % eller mer. Dersom gjennomsnittlig arbeidstid for heltidsansatte er 37 timer i uka, vil for eksempel en deltidsansatt som arbeider 15 timer i uka ha en vekt på 0,41 (15/37) regnet som heltidsekvivalent. Lønnen for deltidsansatte regnet per heltidsekvivalent framkommer ved å multiplisere lønnen til vedkommende deltidsansatt med 2,47 (37/15).

² Standard for næringsgruppering (SN2007).

³ Tall fra KS.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, lønnsstatistikken.

I figur 1.5 presenteres deltidsansattes lønn i prosent av heltidsansatte for årene 2007 til 2016. På grunn av innføringen av A-ordningen er det et brudd i 2015. Deltidsansattes lønn som andel av heltidsansattes har vært omtrent uendret fra 2015 til 2016.

1.8 Lønn etter yrke

Ved innføring av A-ordningen er det nå mulig å utarbeide mer detaljert statistikk på lønn etter yrke.

Generelt er yrkeskodene i SSB basert på yrkesstandarden STYRK-08. Standarden bygger

på de to klassifikasjonsprinsippene kompetansenivå og grad av spesialisering. Hvilken yrkeskode en stilling skal ha, bestemmes av arbeidsoppgavene. Det vil si at yrkeskoden skal tilsvare konkrete arbeidsoppgaver, ikke utdanning hos den enkelte, type ansettelsesforhold, kontrakt, lønn eller bransje. Hovedregelen er at ansatte som utfører samme arbeidsoppgaver, skal ha samme yrkeskode.

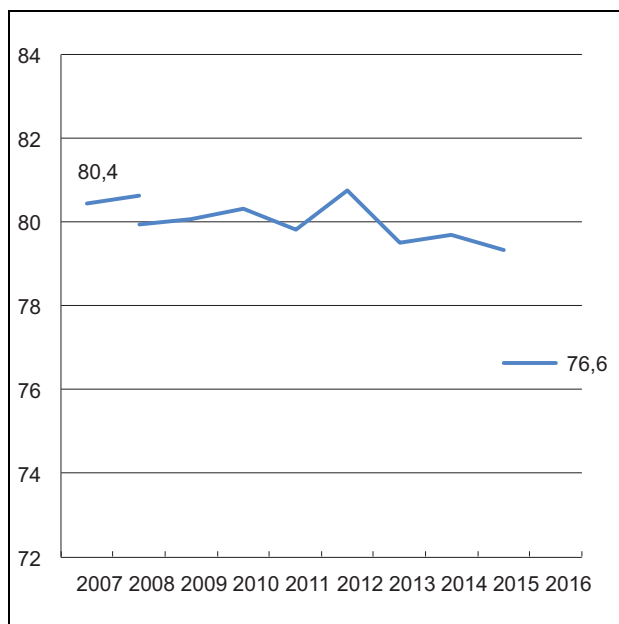
I dette avsnittet er det valgt å ta utgangspunkt i heltidsansatte etter firesifret yrkeskode. For å begrense datamengden er det her kun sett på de yrker hvor det er minst 15 000 heltidsansatte, dvs. 15 000 arbeidsforhold. I tabell 1.19 vises lønnsveksten per dato fra 2015 til 2016, lønnsnivået per

Tabell 1.19 Gjennomsnittslønn per september for heltidsansatte etter yrke¹. Vekst fra september året før i prosent. Gjelder yrker med minst 15 000 arbeidsforhold² sortert etter antall arbeidsforhold

	Vekst fra året før	Månedslønn*12	Antall arbeidsforhold med heltid	Kvinnerns lønn som andel av menns, pst.	Andel kvinner, pst.
	2016	2016	2016	2016	2016
Høyere saksbehandlere i offentlig og privat virksomhet	1,8	550 800	57 959	88,6	62
Grunnskolelærere	2,6	514 800	56 935	98,2	74
Butikkmedarbeidere	3,1	393 600	42 807	90,7	48
Kontorarbeidere	1,9	446 400	39 834	91,5	77
Selgere (engros)	2,5	590 400	38 440	88,8	26
Barnehage- og skolefritidsassistenter mv.	2,4	362 400	35 642	100,0	84
Administrerende direktører	2,0	896 400	34 297	81,3	20
Tømrere og snekkere	3,0	410 400	33 395	90,4	1
Varehandelssjefer	2,4	553 200	26 208	77,7	44
Sykepleiere	2,5	489 600	25 795	93,1	89
Helsefagarbeidere	1,5	418 800	25 301	97,8	81
Lagermedarbeidere og materialforvaltere	2,5	438 000	25 037	95,9	13
Førskolelærere	1,9	448 800	23 893	101,4	91
Renholdere i virksomheter	1,9	379 200	22 449	98,7	72
Elektrikere	2,9	471 600	22 057	82,5	2
Andre ingeniører	1,4	628 800	21 509	94,3	18
Universitets- og høyskolelektorer/-lærere	1,5	583 200	20 804	92,1	48
Andre administrative ledere	2,1	759 600	20 673	84,0	46
Lektorer mv. (videregående skole)	2,2	550 800	20 028	99,3	51
Systemanalytikere/-arkitekter	2,5	697 200	19 408	92,9	21
Lastebil- og trailersjåfører	2,3	420 000	19 209	96,3	2
Sivilingeniører (bygg og anlegg)	2,2	720 000	18 283	89,8	16
Spesialsykepleiere	2,3	538 800	17 339	93,5	87
Bilmekanikere	3,0	417 600	16 550	79,9	1
Anleggsmaskin- og industri- mekanikere	1,0	464 400	15 875	82,8	4
Anleggsmaskinførere	2,7	451 200	15 638	92,0	2
Bygningsingeniører	2,4	606 000	15 311	90,6	16
I alt ³	1,8	549 600	1 654 631	87,6	39

¹ Gjelder yrker på firesifret nivå etter Standard for yrkesklassifisering (STYRK-08).² Yrker med minst 15 000 arbeidsforhold (heltid) omfattet samlet i 2016 44 prosent av alle heltidsansatte.³ Inkluderer også heltidsansatte i yrker hvor det er mindre enn 15 000 arbeidsforhold.

Kilder: Lønnsstatikken, SSB og Beregningsutvalget.

Figur 1.5 Deltidsansattes lønn (i heltidsekvivalenter), som prosentandel av heltidsansattes lønn. 2006–2016¹

¹ På grunn av ny næringsklassifisering i 2008 og innføring av A-ordningen i 2015 er det brudd i serien.

Kilde: Statistisk sentralbyrå, lønnsstatistikk.

dato samt kvinners lønn som andel av menns i det enkelte yrke.

I gjennomsnitt var lønnsveksten (dato-lønnsveksten) fra 2015 til 2016 på 1,8 prosent. De fleste yrker nevnt i tabellen hadde en høyere

lønnsvekst enn dette. Høyest lønnsvekst hadde butikkmedarbeidere (3,1 prosent), tømrere og snekkere (3,0 prosent) og bilmekanikere (3,0 prosent). Lavest lønnsvekst hadde helsefagarbeidere (1,5 prosent), andre ingeniører⁴ (1,4 prosent) og anleggsmaskinførere (1,0 prosent).

Når det gjelder lønnsforskjeller mellom kvinner og menn etter yrke er det for barnehage- og skolefritidsassistenter likhet mellom kvinners og menns lønn, mens forskjellene er størst for varehandelssjefer og administrerende direktører.

1.9 Lønnsfordelingen før skatt for lønnstakere

Tallene som presenteres i dette avsnittet omfatter en sammenveing av lønnen for alle⁵ lønnstakere basert på et materiale fra Statistisk sentralbyrå. Lønnsbegrepet er det samme som benyttes i tabell 1.1, dvs. fast avtalt lønn, uregelmessige tillegg og bonus, men eksklusiv overtid.

⁴ «Andre ingeniører» vil her være ingeniører med høyskoleutdanning som ikke er bygningsingeniører, elkraftingeniører, elektronikingeniører, maskiningeniører, kjemiingeniører, ingeniører innen petroleum, bergverk og metallurgi eller bioingeniører.

⁵ I datamaterialet er lønnen til deltidsansatte omregnet til hva den ville vært hvis de jobbet heltid. Lønn per heltidsekvivalent for de deltidsansatte kan da slås sammen med lønnen for de heltidsansatte slik at man kan beregne gjennomsnittlig lønn per heltidsekvivalent for alle ansatte.

Tabell 1.20 Fordelingen av samlet lønn per heltidsekvivalent for alle ansatte

	2006		2015 ³	2016	
	Lønnsnivå ¹	Andel ²	Andel ²	Lønnsnivå ¹	Andel ²
Alle	366 500	100	100,0	519 600	100,0
Desil 1	217 200	5,9	5,3	273 600	5,3
Desil 2	260 200	7,1	6,7	348 000	6,7
Desil 3	280 800	7,7	7,4	386 400	7,4
Desil 4	300 900	8,2	8,0	417 600	8,1
Desil 5	320 400	8,7	8,7	452 400	8,7
Desil 6	342 300	9,3	9,4	487 200	9,4
Desil 7	368 600	10,1	10,2	526 800	10,2
Desil 8	403 800	11,0	11,1	580 800	11,1
Desil 9	467 600	12,8	13,1	676 800	13,0
Desil 10	702 800	19,2	20,2	1 041 600	20,1
Gini-koeffisient		0,186	0,210		0,208
Persentil 91	529 100	1,4	1,5	769 200	1,5
Persentil 92	546 200	1,5	1,5	795 600	1,5
Persentil 93	565 600	1,5	1,6	824 400	1,6
Persentil 94	589 800	1,6	1,7	858 000	1,7
Persentil 95	616 100	1,7	1,7	900 000	1,7
Persentil 96	651 500	1,8	1,8	950 400	1,8
Persentil 97	694 800	1,9	2,0	1 016 400	2,0
Persentil 98	753 900	2,1	2,2	1 108 800	2,1
Persentil 99	851 200	2,3	2,5	1 263 600	2,4
Persentil 100	1 229 700	3,4	3,8	1 929 600	3,7
Menn	392 100	100,0	100,0	554 400	100,0
Desil 1	220 000	5,6	4,9	276 000	5,1
Desil 2	268 400	6,9	6,4	355 200	6,3
Desil 3	292 100	7,5	7,1	394 800	7,1
Desil 4	312 900	8,0	7,7	430 800	7,8
Desil 5	335 500	8,6	8,5	468 000	8,5
Desil 6	361 200	9,2	9,1	510 000	9,2
Desil 7	393 200	10,0	10,1	560 400	10,1
Desil 8	438 900	11,2	11,4	630 000	11,4
Desil 9	517 200	13,2	13,5	748 800	13,5
Desil 10	781 000	19,9	21,2	1 167 600	21,1
Gini-koeffisient		0,203	0,231		0,229

Tabell 1.20 Fordelingen av samlet lønn per heltidsekvivalent for alle ansatte

	2006		2015 ³	2016	
	Lønnsnivå ¹	Andel ²	Andel ²	Lønnsnivå ¹	Andel ²
Kvinner	331 800	100,0	100,0	477 600	100,0
Desil 1	214 700	6,5	5,7	272 400	5,7
Desil 2	253 200	7,6	7,1	340 800	7,1
Desil 3	269 500	8,1	7,9	379 200	8,0
Desil 4	286 700	8,6	8,5	405 600	8,5
Desil 5	304 800	9,2	9,2	436 800	9,1
Desil 6	322 400	9,7	9,8	466 800	9,8
Desil 7	342 700	10,3	10,4	499 200	10,5
Desil 8	368 500	11,1	11,2	537 600	11,3
Desil 9	404 800	12,2	12,5	595 200	12,5
Desil 10	551 000	16,6	17,6	837 600	17,6
Gini-koeffisient		0,147	0,171		0,171

¹ Gjennomsnittlig årlig lønn (månedslønn*12) per september/oktober/desember. Per heltidsekvivalent.

² Andel av samlet lønnssum i prosent.

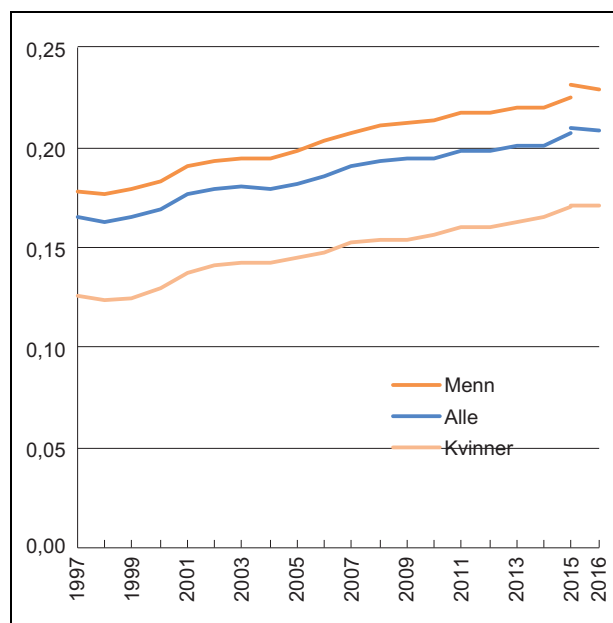
³ Brudd i statistikken i 2015. Gini-koeffisienten i 2015 beregnet etter gammel metode var 0,207 for alle ansatte, 0,225 for menn og 0,170 for kvinner.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Det er brudd i statistikken i 2015, som en følge av overgangen til nytt statistikkgrunnlag. Bruddet medfører noen endringer i lønnsnivåene for desiler, mens den samlede inntektsfordelingen målt ved Gini-koeffisienten er mindre berørt. Tabell 4.17 i vedlegg 4 viser utviklingen i lønnsfordelingen til og med 2015, herunder vekst i gjennomsnittslønnen 2006–2015 for hver desil.

Tabell 1.20 viser fordelingen av samlet lønn for alle ansatte. Tabellen viser hvor stor del av samlet lønnssum de ulike lønnsgruppene (desilene) mottar. I 2016 mottok de 10 prosentene med lavest lønn (desil 1) 5,3 prosent av samlet lønnssum, mens de 10 prosentene med høyest lønn (desil 10) mottok 20,1 prosent.

På grunn av omlegging av statistikken i 2015 er tallene for 2016 ikke direkte sammenliknbare med år før 2015. Tall for 2015 beregnet etter den tidligere metoden viser en forskyvning i lønnsfordelingen mot høyere andeler av samlet lønn til gruppene (desilene) med de høyeste lønningene fra 2006 til 2015 (se tabell 4.17 i vedlegg 4 og omtalen i NOU 2016: 6 Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2016), og Gini-koeffisienten økte fra 0,186 i 2006 til 0,207 i 2015. Gini-koeffisienten er et summarisk mål på inntektsulikhet og antar verdier mellom 0 og 1. Verdien 0 tilsier at inntektene

Figur 1.6 Utviklingen i Gini-koeffisienten for lønntakere 1997–2016

Note: Brudd i 2015.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

er helt likt fordelt, mens en Gini-koeffisient lik 1 tilsier at en person mottar all inntekt. Etter den

Tabell 1.21 Fordelingen av samlet lønn per heltidsekvivalent for alle ansatte, fordelt etter sektor. Per september 2008, 2015 og 2016.

	2008		2015 ³	2016	
	Årslønn ¹	Andel ²	Andel ²	Årslønn ¹	Andel ²
Offentlig forvaltning					
Alle	396 000	100	100,0	505 800	100
Desil 1	274 800	6,9	6,0	302 700	6,0
Desil 2	309 600	7,8	7,6	383 800	7,6
Desil 3	333 600	8,4	8,2	415 400	8,2
Desil 4	354 000	8,9	8,8	447 300	8,8
Desil 5	370 800	9,4	9,3	473 600	9,4
Desil 6	390 000	9,9	9,9	500 000	9,9
Desil 7	410 400	10,4	10,4	527 900	10,4
Desil 8	434 400	11,0	11,1	561 600	11,1
Desil 9	469 200	11,9	12,2	615 900	12,2
Desil 10	610 800	15,4	16,5	829 900	16,4
Gini-koeffisient		0,125	0,149		0,149
Privat sektor					
Alle	415 200	100	100,0	525 700	100
Desil 1	220 800	5,3	5,0	263 900	5,0
Desil 2	276 000	6,6	6,4	336 300	6,4
Desil 3	302 400	7,3	7,1	372 600	7,1
Desil 4	327 600	7,9	7,6	403 400	7,7
Desil 5	352 800	8,5	8,3	437 100	8,3
Desil 6	380 400	9,2	9,1	477 100	9,1
Desil 7	415 200	10,0	10,0	526 500	10,0
Desil 8	466 800	11,3	11,4	598 000	11,4
Desil 9	555 600	13,4	13,7	716 900	13,6
Desil 10	849 600	20,5	21,5	1 125 500	21,4
Gini-koeffisient		0,216	0,235		0,233

¹ Gjennomsnittlig årslønn per september/oktober/desember.

² Andel av samlet lønnssum i prosent.

³ Brudd i statistikken i 2015. Gini-koeffisienten i 2015 beregnet etter gammel metode var 0,140 for offentlig forvaltning og 0,231 for privat sektor.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

nye statistikken er Gini-koeffisienten 0,208 i 2016. Figur 1.6 viser utviklingen i Gini-koeffisienten over tid. Figuren viser at lønnsfordelingen gjennomgående har økt på 2000-tallet.

Lønnsfordelingen har endret seg lite det siste året. Andelen lønn som tilfalt lønnstakere i de to øverste desilene falt med 0,1 prosentpoeng. Når vi ser på alle lønnstakere under ett falt Gini-koeffisi-

enten litt fra 2015 til 2016. Siden personer vil kunne bevege seg mellom lønnsgrupper i perioden, kan ikke utviklingen i lønnsfordelingen si noe direkte om lønnsutviklingen for den enkelte.

Tabell 1.20 viser også en oppsplitting av desil 10 i persentiler. Persentil 100 (prosenten med høyest lønn) hadde en gjennomsnittslønn på 1 929 600 kroner og mottok 3,7 prosent av samlet lønn i 2016. Andelen av samlet lønn som persentilene i øverste desil mottar har økt svakt eller er stort sett uendret 2006–2015 (beregnet med den gamle metoden), jf. også at veksten i gjennomsnittslønn fra 2006 til 2015 varierer lite mellom persentilene.

Tabell 1.20 viser også fordelingen av lønn blant kvinner og menn, og figur 1.6 viser utviklingen i Gini-koeffisienten for kvinner og menn. Spredningen i lønn målt ved Gini-koeffisienten er større blant menn enn kvinner; 0,229 for menn og 0,171 for kvinner i 2016. På den annen side har spredningen, målt som prosentvis økning i Gini-koeffisienten, økt mer blant kvinner enn for menn i perioden 1997 til 2015. Det siste året er lønns-spredningen uendret for kvinner og redusert for menn.

Tabell 1.21 viser fordelingen av lønn blant ansatte i privat sektor og i offentlig forvaltning. I offentlig forvaltning mottok i 2016 de 10 prosentene (desil 1) med lavest lønn 6,0 prosent av samlet lønnssum, mens de 10 prosentene med høyest lønn (desil 10) mottok 16,4 prosent. I privat sektor mottok de 10 prosentene med lavest lønn 5,0 prosent av samlet lønnssum, mens de 10 prosentene med høyest lønn (desil 10) mottok 21,4 prosent. Lønns-spredningen er større i privat sektor enn i offentlig forvaltning, dette ses blant annet ved at Gini-koeffisienten er 0,233 i privat sektor og 0,149 i offentlig forvaltning i 2016. Lønns-spredningen har også økt fra 2008 til 2015 i både privat og offentlig sektor, målt ved Gini-koeffisienten. I offentlig forvaltning har andelen lønn til de øverste to desilene økt, mens andel av lønnsmassen i privat sektor har økt for de fire øverste desilene. Fra 2015 til 2016 var det en liten nedgang i andelen lønn til de høyest lønte i både privat sektor og offentlig forvaltning.

Kvinner er i større grad enn menn i de laveste desilene av lønnsfordelingen, se tabell 1.22. I 2016 var 60,3 prosent av kvinnene og 48,5 prosent av mennene i desilene 1–5. Samtidig var 10,8 prosent

Tabell 1.22 Andelen av kvinner og menn i hver desil. Lønnstakere 2016. Prosent

Desil	Menn	Kvinner
1	11,3	15,2
2	10,6	12,0
3	8,7	12,6
4	9,3	10,1
5	8,6	10,4
6	8,5	10,4
7	8,7	9,9
8	9,7	8,7
9	11,5	6,4
10	13,2	4,3
Alle	100	100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

av kvinnene og 24,7 prosent av mennene i de to øverste desilene. Fra 2006 til 2015 gikk andelen kvinner i de laveste desilene ned, mens andelen i de høyeste desilene er om lag uendret. Andelene for 2016 er ikke direkte sammenliknbare med år før 2015.

Lavlønn

I forbindelse med tariffoppgjørene har det vært benyttet ulike grenser for utmåling av lavlønnsstillegg. Det har også vært brukt ulike prinsipper for omfanget av de lavlønnsstillegg som er gitt. Ofte har avtaleområdet gjennomsnitt vært avgjørende, ved andre anledninger bedriftens eller den enkeltes lønnsnivå.

En mye benyttet lavlønnsgrense har vært 85 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn i tariffområdet LO – NHO-området. En slik definisjon av lavlønnsgrensen ville tilsvare kr 384 600 for et fullt årsverk uten overtid i 2016.

Med denne definisjonen av lavlønn var 18 prosent av alle heltidsansatte lønnstakere lavlønnte i 2016, jf. tabell 1.23. For kvinner er andelen 19 prosent og for menn 17 prosent. Lavlønnsandelen for begge kjønn er uendret fra 2015 til 2016.

Tabell 1.23 Andel lavtlønte¹, beregnet lavlønnsnivå¹, gjennomsnittlig og median² årlig lønn³ for heltidsansatte. 2007–2016. Prosent og kroner

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 ⁴	2016
I alt	17	17	18	17	17	17	17	17	17	18	18
Menn	15	15	16	15	15	16	16	16	16	17	17
Kvinner	22	21	21	21	20	19	19	20	19	19	19
Lavlønnsnivå ¹	284 600	301 200	312 300	321 800	332 900	345 400	356 800	366 400	376 000	377 100	384 600
Gjennomsnitt	400 600	424 800	439 000	456 800	474 900	491 700	510 200	525 200	540 200	540 500	549 600
Median ²	360 000	381 500	394 300	410 400	425 000	442 000	457 300	472 200	485 400	483 400	493 900

¹ Definert som lønnsnivå lavere enn 85 prosent av gjennomsnittlig lønnsnivå for industriarbeidere i LO-NHO-området.

² Medianlønn er lønnen for lønnstakeren i midten av fordelingen, når lønnstakerne er sortert etter lønn.

³ Månedslønnen per september/oktober *12.

⁴ Brudd i statistikken i 2015.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Kapittel 2

Konsumprisutviklingen i Norge

- Beregningsutvalget anslår at konsumprisindeksen (KPI) som årsgjennomsnitt vil øke med 2 prosent i 2017. Dette innebærer klart lavere prisstigning enn i fjor, da sterk vekst i energipriser og kronesvekkelsen de siste årene bidro til at prisveksten endte på 3,6 prosent.
- Den underliggende prisveksten, målt ved endringer i konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE), endte på 3,0 prosent i 2016 mot 2,7 prosent året før. Veksten i KPI-JAE tok seg jevnt opp frem til sommeren 2016. Tolvmånedersveksten i KPI-JAE gikk i fjor opp fra 3,0 prosent i januar og nådde en topp på 3,7 prosent i juli, men har deretter falt. I februar var tolvmånedersveksten i KPI-JAE 1,6 prosent.
- Oppgangen i den underliggende prisveksten fram til i fjor sommer kan i stor grad føres tilbake til svekkelsen av norske kroner. Sterk vekst i prisene på elektrisitet og drivstoff bidro til at årsveksten i KPI i fjor endte høyere enn årsveksten i KPI-JAE. Tolvmånedersveksten i prisene på importerte konsumvarer (uten jordbruksvarer) avtok fra 4,6 prosent i januar i fjor til 3,3 prosent i desember og videre ned til 1,5 prosent i februar i år. Utviklingen må sees i sammenheng med at effekten på prisveksten av kronesvekkelsen de siste årene begynner å tømmes ut og at krona har styrket seg noe gjennom det siste året.

2.1 Prisutviklingen i senere år

2.1.1 Hovedlinjer i prisutviklingen

Etter en oppgang på 2,1 prosent fra 2014 til 2015 økte konsumprisindeksen (KPI) med 3,6 prosent fra 2015 til 2016. Årsveksten i KPI har ikke vært høyere siden 2008. Den underliggende prisveksten, målt ved endringer i konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE), endte på 3,0 prosent i 2016. Årsveksten i KPI-JAE er ikke blitt målt høyere siden målingene startet i 2001. Oppgangen i den

underliggende prisveksten kan i stor grad føres tilbake til svekkelsen av norske kroner. Økte elektrisitetspriser bidro med 0,7 prosentpoeng til årsveksten i KPI i fjor og var dermed avgjørende for at denne endte høyere enn årsveksten i KPI-JAE.

Veksten i KPI-JAE har tatt seg jevnt opp de siste fem årene, fra 1,2 prosent i 2012 til 3,0 prosent i 2016. Veksten i KPI har ikke hatt en like entydig utvikling ettersom utviklingen i energiprisene har vekslet mellom å trekke den samlede prisveksten opp og ned. Den laveste veksten i KPI de siste fem årene var i 2012 med en vekst på 0,8 prosent, mens den høyeste var i 2016 med en vekst på 3,6 prosent. I februar 2017 var tolvmånedersveksten i KPI 2,5 prosent. Virkningen av avgiftsendringer ut over inflasjonsjustering fremgår av tabell 2.1 ved å se på forskjellen mellom KPI og KPI-JA. I 2016 bidro avgiftsendringer til å trekke prisveksten opp med 0,1 prosentenheter, etter å ha vokst i takt med inflasjonen i 2015. I februar 2017 vokste avgiftene i takt med inflasjonen.

Tolvmånedersveksten i KPI-JAE gikk opp fra 3,0 prosent i januar i fjor til 3,7 prosent i juli, for deretter å avta til 2,5 prosent i desember. Tolvmånedersveksten i KPI-JAE i juli i fjor er den høyeste registrerte tolvmånedersveksten i KPI-JAE siden målingene startet i 2001. I februar 2017 var tolvmånedersveksten i KPI-JAE 1,6 prosent. Tolvmånedersveksten i prisene på importerte konsumvarer (uten jordbruksvarer) avtok fra 4,6 prosent i januar i fjor til 3,3 prosent i desember. Utviklingen må sees i sammenheng med at effekten på prisveksten av kronesvekkelsen de siste årene begynner å tømmes ut. Det har også bidratt til å trekke ned prisveksten for norskproduserte varer og tjenester gjennom 2016, ettersom det brukes importert produktinnsats i produksjonen. Tolvmånedersveksten i norskproduserte varer utenom jordbruksvarer gikk ned fra 3,7 prosent i januar i fjor til 2,9 prosent i desember.

Selv om oljeprisen tok seg opp gjennom 2016, var den som årsgjennomsnitt likevel 12 prosent

Tabell 2.1 Konsumprisindeksen (KPI)

	Endring i prosent fra samme periode året før					
	2012	2013	2014	2015	2016	feb. 2017
KPI	0,8	2,1	2,0	2,1	3,6	2,5
KPI justert for avgiftsendringer (KPI-JA)	0,6	2,1	2,1	2,1	3,5	2,5
KPI justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE)	1,2	1,6	2,4	2,7	3,0	1,6

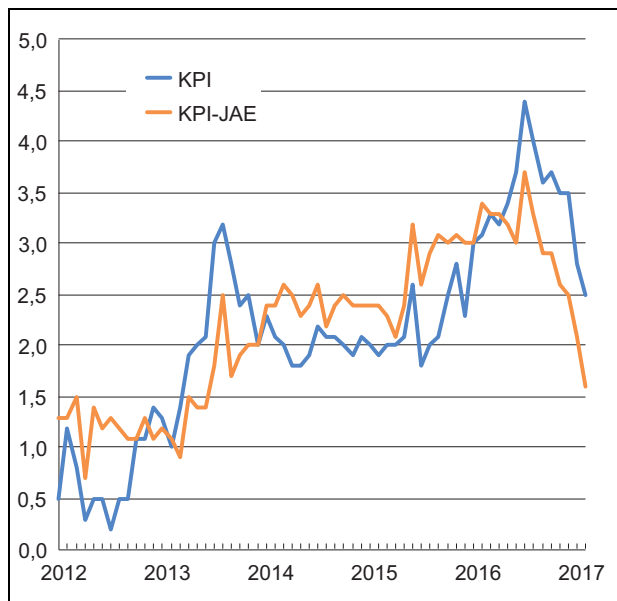
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

lavere i 2016 enn i 2015, etter et fall på 30 prosent fra 2014 til 2015. Målt i kroner var oljeprisen ved utgangen av 2016 om lag 65 prosent høyere enn prisbunnen ved inngangen til året, men fortsatt 31 prosent lavere enn ved pristoppen i juni 2014. Råoljeprisen er en viktig produksjonsfaktor for drivstoff, men utviklingen i prisene på bensin og diesel til husholdningene påvirkes i stor grad også av utviklingen av marginene i raffineringsnæringen, av avgiftene og av avansen til bensinstasjonene. Tolvmånedersveksten i prisene på drivstoff og smøremidler var mot slutten av fjoråret positiv for første gang siden sommeren 2014. Som årsgjennomsnitt var prisene på drivstoff og smøremidler 3,3 prosent lavere i 2016 enn i 2015, etter et fall på 5,4 prosent i 2015.

Svingninger i elektrisitetsprisene inkludert nettleie og avgifter er en viktig kilde til svingningene i den samlede prisstigningen. Den høyeste månedsprisen i løpet av de fem siste årene i

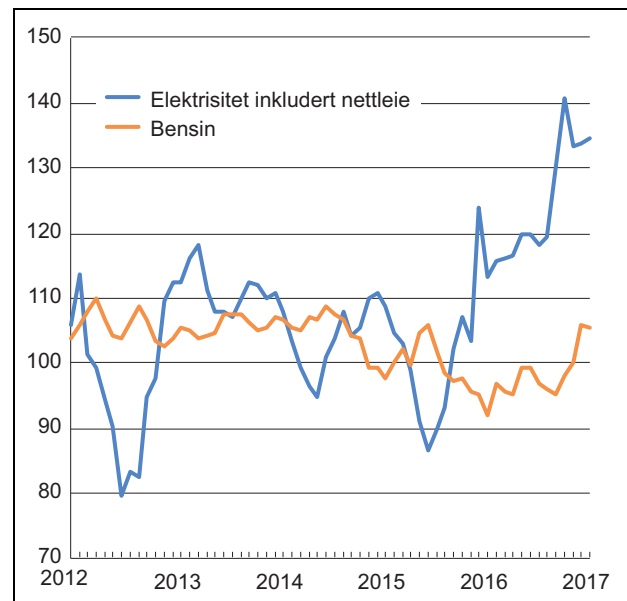
november 2016 var nær 70 prosent høyere enn den laveste prisen i juli 2012, se figur 2.2. Målt fra samme måned året før har prisveksten på elektrisitet beveget seg i området fra 4 til 39 prosent i 2016. Med en vekt på 3 prosent innebærer det en forskjell i vekstbidrag til KPI på 1,1 prosentpoeng. Årsgjennomsnittet av elektrisitetsprisene i 2016 var 22,2 prosent høyere enn i 2015. Lite nedbør og en kald senhøst har sammen med ulike forhold på kontinentet bidratt til at elektrisitetsprisene økte markert mot slutten av fjoråret. Elektrisitet utgjør 3 prosent av KPI. Fordi prissvingningene her er store, er utviklingen i elektrisitetsprisene en viktig faktor bak utviklingen i KPI til tross for den relativt beskjedne budsjettandelen.

Tabell 2.2 og 2.3 viser utviklingen i veksten i KPI-JAE etter leveringssektor. En svakere krone har bidratt til at prisveksten på importerte varer har kommet betydelig opp de siste årene, etter en lengre periode med svak prisvekst som følge av

Figur 2.1 KPI og KPI-JAE. Prosentvis vekst fra samme måned året før

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.2 Energivarer i KPI. Indeks 2015=100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2.2 Konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og utenom energivarer (KPI-JAE), etter leveringssektor¹. Gammel inndeling

	Vekt ²	Endring i prosent fra samme periode året før			
		2012	2013	2014	2015
Totalt	1000	1,2	1,6	2,4	2,7
Jordbruksvarer	59,9	0,0	0,6	2,7	2,4
Fiskevarer	6,9	0,9	0,5	5,2	4,6
Andre norskproduserte konsumvarer	104,8	1,6	3,1	3,3	3,6
Importerte konsumvarer	318,1	-0,7	-0,2	1,4	3,0
Husleie inkl. fritidsbolig	206,5	1,8	3,0	2,8	2,4
Andre tjenester	303,7	2,7	2,3	2,8	2,4
– med arbeidslønn som dominerende priskomponent	69,5	3,1	3,4	3,6	3,0
– også med andre viktige priskomponenter	234,2	2,5	2,0	2,6	2,2

¹ Statistisk sentralbyrå publiserte i januar 2016 en ny inndeling av KPI etter leveringssektor med tall tilbake til 2015. Den nye inndelingen er vist i tabell 2.3.

² Vektene gjelder fra januar 2015 til desember 2015.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

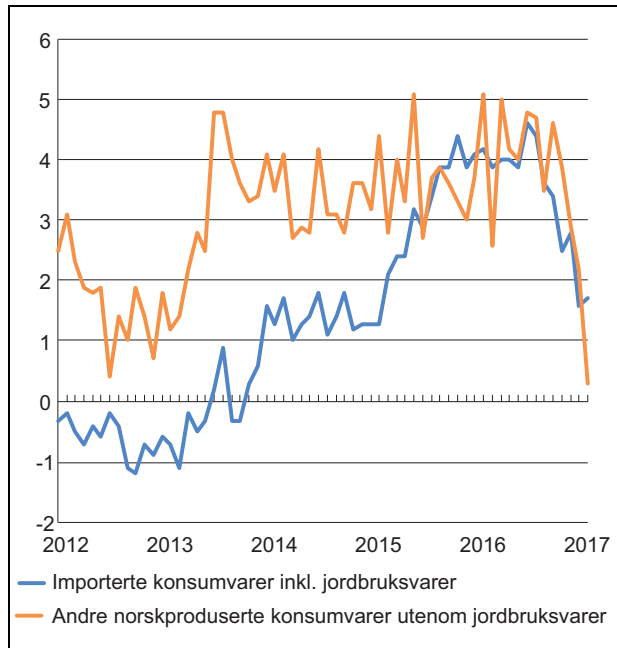
Tabell 2.3 Konsumprisindeksen justert for avgiftsendringer og utenom energivarer (KPI-JAE), etter leveringssektor. Ny inndeling¹

	Vekt ²	Endring i prosent fra samme periode året før	
		2016	feb 2017
Totalt	1000	3,0	1,6
Varer	483,4	3,8	1,2
– norske varer	147,5	3,6	0,1
– norske jordbruksvarer	36,1	2,1	-0,6
– norske varer uten jordbruksvarer	111,4	4,1	0,3
– importerte varer	335,9	3,8	1,7
– importerte jordbruksvarer	23,5	-0,2	4,1
– importerte varer uten jordbruksvarer	312,4	4,1	1,5
Tjenester	516,6	2,5	2,1
– husleie	209,0	1,8	2,2
– tjenester uten husleie	307,5	3,0	2,0
– hvor arbeidskraft dominerer	97,5	2,8	3,1
– med andre viktige priskomponenter	210,2	3,0	1,4

¹ Den nye inndelingen skiller jordbruksvarerne mellom importerte og norskproduserte og har ingen undergruppe for fiskevarer. Ellers kan leveringssektorene i den gamle inndelingen finnes igjen i den nye inndelingen, men enkelte produktgrupper kan ha endret leveringsstatus.

² Vektene gjelder fra januar 2017 til desember 2017.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.3 KPI-JAE etter leveringssektor¹
Importerte konsumvarer og andre norskproduserte konsumvarer utenom jordbruksvarer. Prosentvis vekst fra samme måned året før

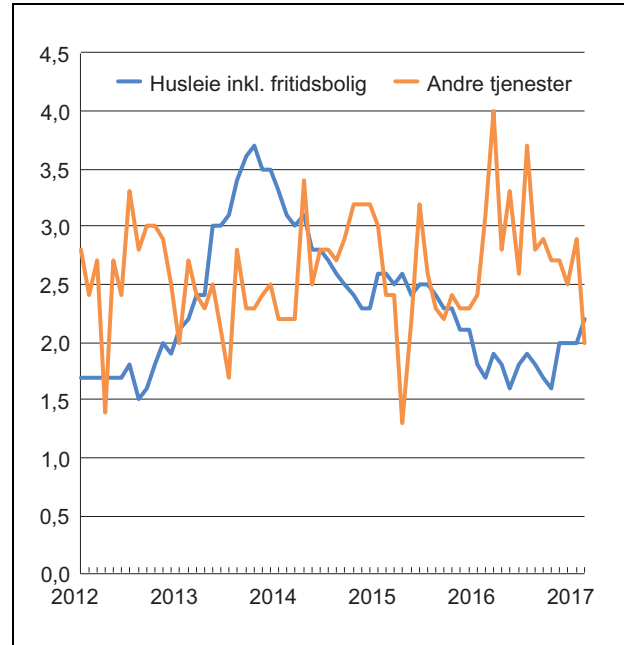
¹ Brudd i serien i januar 2016 grunnet omlegging av KPI-statistikken, se fotnotene i tabell 2.2 og 2.3.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

moderat prisstigning internasjonalt og vridning i handelsmønsteret mot økt import fra lavkostland. Prisene på importerte varer påvirkes også av avansen hos detaljister og grossister i Norge. I 2016 steg prisene på importerte konsumvarer (utenom jordbruksvarer) med 4,1 prosent, etter en oppgang på 3,0 prosent året før, men prisveksten avtok gjennom 2016 og inn i 2017. Kronens verdi, målt ved den importveide valutakursen, var 6 prosent høyere i desember 2016 enn i januar 2016. Som årsgjennomsnitt var den importveide verdien av kroner likevel 1,8 prosent lavere i 2016 enn i 2015, etter et fall på 10,4 prosent i 2015 og 5,3 prosent i 2014.

Tolv månedersveksten i prisene på norskproduserte konsumvarer (utenom jordbruksvarer) varierte betydelig gjennom 2016 og var høyest i februar med 5,1 prosent og lavest i desember med 2,7 prosent, se figur 2.3. Som årsgjennomsnitt økte prisene på norskproduserte konsumvarer med 4,1 prosent i 2016, etter en vekst på 3,6 prosent i 2015 og 3,3 prosent i 2013, se tabell 2.2 og 2.3.

Husleieindeksen i KPI består av betalt husleie og beregnet husleie. Betalt husleie er husleie fra leietakere, mens beregnet husleie skal uttrykke

Figur 2.4 KPI-JAE etter leveringssektor: Andre tjenester og husleie inkl. fritidsbolig. Prosentvis vekst fra samme måned året før

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

verdien av tjenesten selvereiere og andelseiere får av boligen sin. Prisen på denne tjenesten antas å følge utviklingen i leieprisen på tilsvarende boliger i leiemarkedet. Figur 2.4 viser utviklingen i husleiene inkludert fritidsbolig justert for avgifts endringer. Fra 2015 til 2016 steg husleiene med 1,8 prosent, ned fra en vekst på 2,4 prosent i 2015. Tolv månedersveksten i husleiene holdt seg stabil på rundt 1¾ prosent gjennom fjoråret, se figur 2.4. Prisene på andre tjenester steg med 3,0 prosent i 2016, etter en økning på 2,4 prosent i 2015. Tolv månedersveksten varierte betydelig gjennom første halvår, fra 4,0 prosent i mars til 2,6 prosent i juni, tok seg deretter opp til 3,7 prosent i juli for så å avta gradvis til 2,4 prosent i desember. Mye av disse bevegelsene kan spores tilbake til utviklingen i prisene på flyreiser.

2.1.2 Prisutviklingen for ulike konsumgrupper

I tabell 2.4 er konsumprisindeksen inndelt etter konsumgrupper, og inkluderer energivarer og avgifter. Prisene på hovedgruppen klær og skotøy, som er typiske importvarer, steg med 5 prosent i 2016. Det er andre året på rad at prisene på denne varegruppen stiger, etter å ha falt i de foregående 19 årene. Prisoppgangen var sterkere for klær enn skotøy. Mens prisene på skotøy økte med 3,1 pro-

Tabell 2.4 Konsumprisindeksen – varer og tjenester etter konsumgruppe

	Vekt ¹	Endring i prosent fra samme periode året før					
		2012	2013	2014	2015	2016	feb. 2017
Totalt	1000	0,8	2,1	2,0	2,1	3,6	2,5
01 Matvarer og alkoholfrie drikkevarer	129,7	1,2	1,1	3,0	2,9	2,6	0,1
02 Alkoholdrikker og tobakk	41,2	3,2	4,3	3,4	3,0	3,3	1,7
03 Klær og skotøy	52,0	-1,3	-2,0	-0,6	0,4	5,0	-1,2
04 Bolig, lys og brensel	227,6	-1,8	5,3	1,3	1,3	4,5	4,6
<i>Herav: Betalt husleie</i>	45,7	1,9	3,1	2,7	2,8	2,0	2,5
<i>Beregnet husleie</i>	132,0	1,7	2,9	2,7	2,3	1,7	2,1
<i>Elektrisitet, fyringsoljer oa. brensel</i>	34,0	-17,5	14,7	-5,7	-3,4	19,3	17,0
05 Møbler og husholdningsartikler	67,3	0,1	0,4	3,2	5,2	5,4	1,7
06 Helsepleie	32,4	3,0	2,6	2,5	1,7	2,0	2,8
07 Transport	158,8	2,5	1,4	2,3	1,3	2,5	2,7
<i>Herav: Kjøp av egne transportmidler</i>	60,7	-0,4	-0,3	1,4	1,4	2,2	1,0
<i>Drift og vedlikehold av transportmidler</i>	64,2	3,8	2,2	2,4	-0,7	0,7	7,4
<i>Transporttjenester</i>	33,9	5,3	2,7	3,2	5,3	6,6	-2,9
08 Post- og teletjenester	23,0	-5,9	-2,1	-0,8	1,1	4,1	2,2
09 Kultur og fritid	115,2	0,3	0,9	2,1	3,4	4,5	3,7
10 Utdanning	5,6	5,4	7,5	3,3	2,1	3,4	5,3
11 Hotell- og restauranttjenester	57,7	3,2	2,9	2,5	2,4	3,3	4,2
12 Andre varer og tjenester	89,4	3,3	1,9	2,5	1,9	1,9	1,6

¹ Vektene gjelder fra januar 2017 til desember 2017.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

sent i 2016, økte klesprisene med 5,2 prosent. Dette er den høyeste årsveksten i prisene på klær siden 1988.

Prisene på *matvarer og alkoholfrie drikkevarer* økte i fjor med 2,6 prosent etter en økning på 2,9 prosent i 2015. Matvareprisene varierte mye i løpet av 2016. På grunn av påske- og juletilbud falt matvareprisene med over 3 prosent i mars og desember, mens de økte tilsvarende mye i februar og juli, målt som endring fra måneden før. På årsbasis økte matvareprisene med 2,4 prosent i 2016. Utviklingen i prisene på fisk og sjømat og oljer og fett bidro særlig til oppgangen. Mens prisene på fisk og sjømat i gjennomsnitt økte med 7,4 prosent i 2016, var prisoppgangen på 8,3 prosent for oljer og fett. Særlig utviklingen i prisene på margarin og annet vegetabilsk fett bidro til øknin-

gen i sistnevnte varegruppe med en oppgang på 11,1 prosent. Mens prisene på frukt og grønnsaker bidro sterkt til prisoppgangen på matvarer i 2015, trakk disse to gruppene prisene ned i 2016. Prisene på frukt falt med 1,3 prosent i 2016. Det er første gang siden 2010 at prisene på frukt har falt. I februar 2017 var tolv månedersveksten i prisene på matvarer og alkoholfrie drikkevarer 0,1 prosent. I dagligvarebransjen er det blitt stadig mer vanlig med fordelsprogrammer for kundene. Det er usikkerhet om hvordan slike fordelsprogrammer vil påvirke prisutviklingen fremover.

Prisene på *alkohol og tobakk* steg med 3,3 prosent fra 2015 til 2016, opp fra en prisvekst på 3,0 prosent i 2015. Prisoppgangen var klart høyere for tobakk enn for alkohol. Prisveksten for denne varegruppen var lavere enn veksten i totalindek-

sen og bidro dermed til å trekke den samlede prisveksten ned.

Prisene på konsumgruppen *bolig, lys og brensel* steg med 4,5 prosent i 2016, etter en oppgang på 1,3 prosent i 2015. Oppgangen i prisveksten fra 2015 til 2016 skyldes en kraftig oppgang i prisveksten på elektrisitet. Lavere prisvekst for husleiene trakk ned.

Prisene på *møbler og husholdningsartikler* økte med 5,4 prosent i 2016 etter en vekst på 5,2 prosent i 2015. Prisveksten på denne varegruppen har dermed tatt seg opp for tredje året på rad og har ikke vært høyere siden 1988. Møbler er i stor grad importert og en svakere krone har bidratt til at prisveksten på denne varegruppen har tiltatt de siste par årene.

For konsumgruppen *transport* økte prisene med 2,5 prosent i 2016 etter en vekst på 1,3 prosent i 2015. Oppgangen i transportprisene skyldes særlig en kraftig oppgang i flyprisene. Prisene på flyreiser økte med 14,1 prosent i 2016 etter en oppgang på 5,3 prosent i 2015. Hvilke uker prisene på flyreiser samles inn er av stor betydning i måneder med varierende ferieaktivitet.

Prisene på *post- og teletjenester* steg med 4,1 prosent i 2016 etter en oppgang på 1,1 prosent i 2015. Før dette hadde ikke årsveksten vært positiv siden 2006. Prisveksten i 2016 er den høyeste siden 1983. Mens prisene på teletjenester økte med 2,4 prosent, var økningen på 13 prosent for teletstyr. Etersom teletjenester utgjør 80 prosent av denne konsumgruppen, ga de et større vekstbidrag enn teletstyr, selv om sistnevnte hadde en klart høyere årsvekst.

Konsumgruppen *kultur og fritid* hadde en prisvekst på 4,5 prosent i 2016 etter en vekst på 3,4 prosent året før. Prisveksten har ikke vært høyere siden 1989. Prisene på kulturtjenester, som inneholder blant annet kino- og teaterbesøk, steg med 6,5 prosent i 2016 etter en økning på 3,0 prosent i 2015 og bidro dermed til å trekke prisveksten opp fra 2015 til 2016. Redusert prisvekst på bøker og aviser og tidsskrifter trakk derimot prisveksten ned i samme periode. I 2016 steg prisene på audiovisuelt utstyr for andre året på rad. Før dette hadde ikke årsveksten i denne varegruppen vært positiv siden 1993. Også her har den svake kronen trolig bidratt til utviklingen.

2.2 Anslag på konsumprisutviklingen i 2017

For å anslå prisutviklingen framover har Beregningsutvalget som vanlig gjennomført beregnin-

ger med Statistisk sentralbyrås makroøkonomiske modell Kvarts. Resultatene er vist i tabell 2.6.

2.2.1 Forutsetninger for modellberegningene

De viktigste størrelsene som anslås utenfor modellen og som anslaget for KPI bygger på, er summert opp i tabell 2.5. Utviklingen i *importprisene* er viktig for prisutviklingen i Norge. Konsumprisindeksen definerer rundt 30 prosent av produktene som importerte konsumvarer. Prisene på disse varene inneholder imidlertid også betydelige hjemmekostnadselementer i form av varehandelsavanser og avgifter. Samtidig er det direkte og indirekte import knyttet til produktinnsatsen i produksjonen av varer og tjenester som leveres fra norske næringer, slik at priser på importert produktinnsats også har betydning for norske konsumpriser.

Importprisforløpet påvirkes blant annet av utviklingen i kronkursen, verdensmarkedsprisene på råvarer, prisstigningen hos handelspartnere, vridninger i importen i retning lavkostland og trendmessig nedgang i prisene på enkelte varegrupper (audiovisuelt utstyr).

Usikkerheten om utviklingen i valutakursen er stor. Målt ved den importveide kursindeksen styrket kronen seg gjennom 2016 og var ved inngangen til 2017 nesten 2 prosent sterkere enn gjennomsnittet for 2016. Kronen har svingt en del så langt i 2017 og var 17. mars 1,4 prosent sterkere

Tabell 2.5 Viktige forutsetninger for Kvartsberegningen av konsumprisvekst fra 2016 til 2017. Prosentvis vekst fra året før

	2016	2017
Importveid valutakurs ¹	1,8	-2,5
Importpriser, tradisjonelle varer	1,2	0,9
Konsumrelaterte varer ²	3,1	-0,3
Øvrige varer	-8,2	7,6
Råolje i NOK	-12,3	18,8
Elektrisitetspris ³	22,2	2,5

¹ Positiv endring betyr depresiering av norske kroner.

² Foredlede jordbruks- og fiskeprodukter, drikkevarer og tobakk, tekstil- og bekledningsprodukter, diverse industriprodukter, verkstedprodukter, biler mv. og matvarer og råvarer.

³ Prisen på elektrisk kraft som husholdningene betaler ifølge KPI.

Kilde: Beregningsutvalget.

enn gjennomsnittet for 2016. I de elleve første ukene av 2017 var kronen nesten 3 pst. sterkere enn gjennomsnittet for 2016. Det legges teknisk til grunn for beregningene at kronen, målt ved den importveide kronekursen, på årsbasis vil styrke seg med 2,5 prosent fra 2016 til 2017. I modellberegningene er gjennomsnittlig oppgang i importprisene på konsumrelaterede varer (regnet i norske kroner) på -0,2 prosent fra 2016 til 2017. Dersom den importveide kronekursen blir 4 prosent sterkere eller svakere i hvert kvartal enn det som er lagt til grunn, vil det bidra til å endre samlet prisvekst med 0,5 prosentpoeng i 2017, jf. tabell 2.6.

Spotprisen på råolje (Brent Blend) har falt markert siden toppen sommeren 2014, og selv om den tok seg opp gjennom 2016 endte oljeprisen som årsgjennomsnitt på 378 kroner pr. fat i 2016, nesten 50 kroner lavere enn i 2015. Oljeprisen holdt seg stabil på rundt 55 dollar pr. fat fram til andre uken i mars, da den gikk ned til om lag 52 dollar eller om lag 440 kroner per fat. Nedgangen må sees i sammenheng med overraskende høye lagertall fra USA og at OPEC i sin månedsrapport oppjusterte anslagene på produksjon av olje utenfor OPEC. Markedet for fremtidspriser indikerer at oljeprisen skal øke litt i tiden framover. Utvalget har i modellberegningene lagt til grunn en gjennomsnittlig oljepris i 2017 på 450 kroner pr. fat, noe som innebærer en oppgang på 18,8 prosent, eller 71 kroner, fra 2016. Oljeprisforutsetningen er for eksempel forenelig med en oljepris på 52 USD pr. fat og en dollarkurs på 8,65 kroner som gjennomsnitt for 2017. Endringer i oljeprisen slår ut i konsumprisene først og fremst gjennom bensinprisene, andre transportkostnader og prisene på fyringsolje. Økte bensinpriser øker også produksjonskostnadene i annen norsk vare- og tjeneste-produksjon, noe som isolert sett bidrar til høyere priser generelt. Dersom oljeprisen pr. fat blir 100 kroner høyere eller lavere enn lagt til grunn viser beregninger at det vil endre den samlede prisstigningen med 0,3 prosentpoeng, jf. tabell. 2.6.

Som årsgjennomsnitt økte *elektrisitetsprisene inkludert nettleie* ifølge KPI med 22,2 prosent fra 2015 til 2016. Den daglige systemprisen på Nord Pool (spot) har fra årsskiftet og fram til 17. mars variert mellom 25 og 39 øre pr. kWh. Systemprisene hittil i år sammen med terminprisene for elektrisitet i 2017 pr. 17. mars gir en gjennomsnittlig systempris svært nær fjorårets på 25 øre pr. kWh. To tredjedeler av husholdningene har kraftpriskontrakter knyttet til spotpris, mens de resterende er fordelt på fastpriskontrakter og såkalte variabelpriskontrakter som endres langsommere enn spotprisen. Gjennomsnittlig nettleie

inkludert avgifter økte 1. januar 2017 med 4,5 prosent. Det legges til grunn at nettleien ikke endres gjennom året. På denne bakgrunn legger utvalget til grunn at elektrisitetsprisene inkludert nettleie vil stige med 2,5 prosent fra 2016 til 2017. Usikkerheten knyttet til utviklingen framover er imidlertid betydelig. I tabell 2.6 er det gjengitt modellberegninger som viser at 10 prosentpoeng høyere eller lavere vekst i elektrisitetsprisene vil endre prisveksten med 0,4 prosentpoeng i forhold til referansebanen. Det innebærer en direkte effekt på 0,3 prosentpoeng og en indirekte effekt, ved at elektrisitet er en innsatsfaktor i mye produksjon, på 0,1 prosentpoeng.

Prisene på varer til konsum påvirkes av *avgiftsoppbygget* som Stortinget vedtar. Avgiftsoppbygget for 2017 er ikke ventet å bidra nevneverdig til KPI-veksten i 2017.

2.2.2 Modellresultater

Beregningene som ble gjennomført med Kvart i februar 2017 ga en økning i KPI på 2,0 prosent fra 2016 til 2017. Dette innebærer klart lavere prisstigning enn i fjor. Den underliggende prisveksten, målt ved KPI-JAE, er i modellberegningen 1,8 prosent, også det vesentlig lavere enn i fjor.

Målt som vekst over fire kvartaler indikerer modellberegningen at den underliggende prisveksten, målt ved KPI-JAE, vil avta fra 2,0 prosent i 1. kvartal til 1,5 prosent i 3. kvartal, for så å ta seg opp til 1,8 prosent i 4. kvartal. Prisveksten målt ved KPI antas å avta gjennom året, fra 2,7 prosent i 1. kvartal til 1,6 prosent i 4. kvartal.

Etter at beregningen ble gjennomført, har observasjonene for KPI og KPI-JAE for februar 2017 kommet. De viste litt lavere prisvekst enn det modellberegningen indikerte for 1. kvartal. Kronekursen ble imidlertid også litt sterkere i mars enn lagt til grunn, noe som isolert sett trekker i motsatt retning. Dette tilsier isolert sett at det fremstår som sannsynlig at den realiserte inflasjonen på årsbasis i 2017 vil holde seg nær beregningsresultatene.¹

Et anslag på KPI-veksten på 2 prosent er det samme som Finansdepartementets anslag fra oktober i fjor og Statistisk sentralbyrås anslag fra

¹ I den foreløpige rapporten fra februar varslet Beregningsutvalget at en ville revurdere prisprognosen for 2017 når februarindeksen forelå. Etter en vurdering av ny informasjon, inkludert de nye indekstallene, ble det derfor 13. mars sendt ut en pressemelding hvor konklusjonen var at TBU opprettholdt anslaget på bakgrunn av vurderinger i tråd med dette avsnittet.

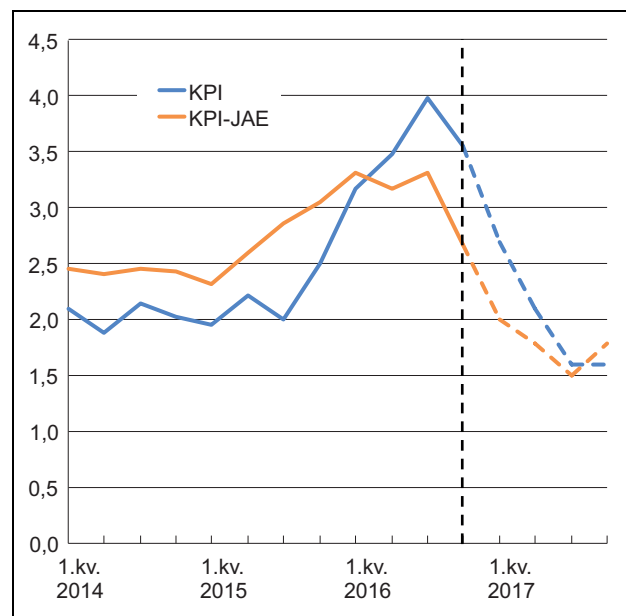
Tabell 2.6 Modellresultater. Beregnet vekst i KPI og KPI-JAE i 2017 og virkninger av enkelte endringer i noen sentrale forutsetninger. Vekst i prosent fra samme periode året før og virkninger i prosent av prognosebanen

	1. kv	2. kv	3. kv	4. kv	Året
KPI	2,7	2,1	1,6	1,6	2,0
KPI-JAE	2,0	1,8	1,5	1,8	1,8
<i>Virkninger på KPI av:</i>					
10 prosentpoeng høyere/lavere elektrisitetsprisvekst	+/-0,4	+/-0,4	+/-0,4	+/-0,4	+/-0,4
4 prosent svakere/sterkere krone	+/-0,4	+/-0,6	+/-0,5	+/-0,7	+/-0,5
100 kroner høyere/lavere oljepris	+/-0,2	+/-0,3	+/-0,3	+/-0,3	+/-0,3

mars i år, men litt lavere enn Norges Banks anslag fra mars i år på 2,2 prosent, jf. tabell 3.6 i kapittel 3. Forskjellene kan i noen grad føres tilbake til forutsetningene om oljepris, elektrisitetspris og valutakurs.

2.2.3 Utvalgets anslag på konsumprisveksten i 2017

Basert på forutsetningene omtalt ovenfor, gir beregningen på Kwarts-modellen en vekst i KPI på 2,0 prosent fra 2016 til 2017. Slike modellbaserte beregninger vil alltid være usikre. Usikkerheten i prisvekstanslaget for 2017 er spesielt knyttet til utviklingen i kronkursen og energiprisene fremover. Tabell 2.6 gjengir modellberegninger som viser hvordan endrede forutsetninger for disse størrelsene påvirker den samlede prisveksten i forhold til referansebanen. Med bakgrunn i de beregningene som er foretatt og ovennevnte vurderinger, anslår Beregningsutvalget en gjennomsnittlig vekst i KPI på 2 prosent fra 2016 til 2017.

Figur 2.5 KPI og KPI-JAE. Prosentvis vekst fra samme kvartal året før¹

¹ Den heltrukne linjen illustrerer faktisk utvikling, mens stiplet linje er prognose.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Boks 2.1 Hvordan treffer utvalgets prisprognoser?

Beregningsutvalget anslår konsumprisveksten for inneværende år i sine rapporter. Anslaget baseres blant annet på beregninger med en versjon av SSBs makroøkonomiske modell KVARTS, med utgangspunkt i utvalgets forutsetninger. Modellresultatet presenteres som et punkttestimat, men utvalgets verbale konklusjon peker mot at dette er en usikker størrelse. I noen rapporter har utvalget også «konkludert» med et sannsynlig intervall for den registrerte prisutviklingen. I noen sammenhenger har konklusjonen avveket noe fra det beregningene ga som resultat, gjerne i situasjoner der det er kommet ny og viktig informasjon om utviklingen etter at modellberegningene var gjennomført.

I tabell 2.7 vises midtpunktet i Beregningsutvalgets anslag og punkttestimatene fra KVARTS-beregningene, begge tatt fra hovedrapportene til utvalget siste 10 år. Videre vises fasiten for veksten i KPI, og feilen i anslagene. I gjennom-

snitt har modellberegningene bommet med knappe 0,5 prosentpoeng i denne tiårsperioden, men det er ingen signifikant systematikk i feilene, jf. at gjennomsnittlig feil bare er -0,16 prosentpoeng. Dette er også i tråd med SSBs analyse over egne anslag for konsumprisveksten siste 25 år.

I de siste 10 årene har anslagsfeilen vært større enn 0,6 prosentpoeng i tallverdi i to år. Basert på SSBs analyser av egne prognoser må en regne med at anslagsfeilen ved KPI-prognoser tidlig på året for inneværende år blir større enn 0,6 prosentpoeng 2 av 10 ganger (se Økonomiske analyser nr. 1/2016, side 40 og 41). Sagt på en annen måte må en legge et bånd på 0,6 prosentpoeng over og under punktanslaget for at det skal være om lag 80 prosent sikkert at den realiserte prisveksten havner innenfor prognoseintervallet.

Tabell 2.7 Faktisk og anslått vekst i KPI i prosent fra samme periode året før. Anslagsfeil i prosentpoeng

	TBU	KVARTS/TBU	Fasit	Avvik ¹
2007	0,5	0,6	0,8	-0,2
2008	3	3,3	3,8	-0,5
2009	2	1,9	2,1	-0,2
2010	2	1,9	2,5	-0,6
2011	2	1,9	1,2	0,7
2012	1	1	0,8	0,2
2013	1,5	1,5	2,1	-0,6
2014	2,25	2,5	2,0	0,5
2015	2,5	2,3	2,1	0,2
2016	2,5	2,5	3,6	-1,1
Gjennomsnitt	1,93	1,94	2,10	-0,16
Gjennomsnitt av tallverdi				0,48

¹ Avvik mellom beregningsresultat og fasit i prosentpoeng.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Boks 2.1 forts.

Anslagene for prisstigningen i 2016 innebærer den største anslagsfeilen på mange år. Prisveksten ble undervurdert med hele 1,1 prosentpoeng. Av tabell 2.8 går det fram at Beregningsutvalget var langt fra alene om å anslå prisveksten i 2016 for lavt. Følsomhetsberegningene

i tabell 2.2 indikerer at undervurderingen av elektrisitetsprisen og oljeprisen alene kunne forklare nesten hele anslagsfeilen. Vekstanslaget for KPI-JAE avvek bare med 0,3 prosentpoeng fra fasit.

Tabell 2.8 Ulike anslag for prisveksten i 2016

	TBU apr.16	SSB des.15	CF ¹ feb.16	SSB mar.16	NB ¹ mar.16	CF «FASIT» apr.16	
Valutakurs (importveid), pst.	5	3,9		2,4			1,8
Råolje, NOK/USD-nivå	300	438		329			376
Elektrisitetspris, pst.	5	6		5			22,2
KPI	2,5	2,8	2,5	2,4	3,1	2,5	3,6
KPI-JAE	2,7	2,6		2,5	3		3,0

¹ NB er Norges Bank og CF er gjennomsnittet av anslagene Consensus Forecasts samler inn.

Kilder: Norges Bank, CF og Statistisk sentralbyrå.

Kapittel 3

Makroøkonomisk utvikling

Internasjonal økonomi

- Veksten i verdensøkonomien er fortsatt moderat, og anslås av IMF til 3,1 prosent i 2016. Mens veksten i de tradisjonelle industrilandene avtok fra 2015 til 2016, var den gjennomsnittlige veksten i framvoksende økonomier uendret. Blant de tradisjonelle industrilandene var det særlig i USA at veksten avtok i fjor, men veksten dempet seg også i euroområdet, Storbritannia og Japan. Veksttakten i Sverige gikk også ned fra 2015 til 2016. Veksten hos Norges 25 viktigste handelspartnere anslås til 2,2 prosent i 2016, ned fra 2,4 prosent i 2015.
- IMF anslo i januar veksten i verdensøkonomien til 3,4 prosent i 2017. Det ventes økt vekst både i framvoksende økonomier og i de tradisjonelle industrilandene. Anslaget for 2017 er samlet sett uendret siden anslaget som ble gjort høsten 2016, men veksten er justert noe opp for de tradisjonelle industrilandene og litt ned for framvoksende økonomier. Valutafondet mener at usikkerheten rundt anslagene er størst på nedsiden.
- Arbeidsledigheten har gått ned i mange land de siste årene. I USA var arbeidsledigheten i februar på 4,7 prosent av arbeidsstyrken, som er det laveste nivået siden høsten 2007. Også sysselsettingen stiger, men andelen av befolkningen som er i arbeidsstyrken er fortsatt klart lavere enn før finanskrisen. I euroområdet var arbeidsledigheten 9,6 prosent i januar, mot 10,4 prosent ett år tidligere.
- Oljeprisen har tatt seg betydelig opp det siste året. Høyere oljepris bidrar til å avhjelpe situasjonen i råvareeksporterende land som Russland og Brasil, som har opplevd kraftige økonomiske tilbakeslag.
- Det er nå særlig usikkerhet knyttet til konsekvensene av Storbritannias utmeldelse av EU og den økonomiske politikken i USA. Tendenser til økt proteksjonisme og mer innadvendt politikk i flere land kan bidra til lavere vekst.

Norsk økonomi

- Kraftig fall i oljeprisen etter sommeren 2014 og litt inn i 2016 har forsterket fallet i etterspørselen fra petroleumsnæringen som startet i andre halvdel av 2013. Dette har bidratt til svak aktivitetsutvikling i norsk økonomi etter sommeren 2014, og nær nullvekst gjennom 2015. Veksten gjennom 2016 har vært litt høyere, men veksten i årsgjennomsnittet for BNP Fastlands-Norge falt fra 1,1 prosent i 2015 til 0,8 prosent i 2016. Dette er den laveste veksten siden finanskrisen i 2009 og under halvparten av trendvekst. BNP Fastlands-Norge per innbygger var 0,1 prosent lavere i 2016 enn året før.
- Virkningen av lavere etterspørsel fra petroleumsnæringen på norsk økonomi, hvor investeringene falt med nær 15 prosent i 2015 og 2016, har blitt motvirket av svakere krone, lavere rente og ekspansiv finanspolitikk. Dette har bidratt til at veksten i etterspørselen fra Fastlands-Norge tok seg klart opp i 2016. Næringsinvesteringene på fastlandet økte med knappe 3 prosent, boliginvesteringene økte med 10 prosent, offentlig investeringer og konsum økte med henholdsvis 6 prosent og 2,7 prosent. Beskjeden sysselsettingsvekst og markert reallønnsfall bidro imidlertid til en meget svak inntektsutvikling. Konsumet i husholdningene gikk opp med bare 1,6 prosent til tross for lave renter og høy vekst i husholdningenes formue. Lav vekst i norske eksportmarkeder har sammen med mer tilfeldige forhold bidratt til at eksporten av tradisjonelle varer ifølge foreløpige tall gikk ned med over 8 prosent i 2016, til tross for bedringen i den kostnadsmessige konkurranseevnen. Det er ifølge SSB imidlertid usikkerhet knyttet til disse foreløpige tallene for tradisjonell eksport. Konkurransevnebedringen stimulerer forøvrig norsk tjenesteeksport som turisme og norsk produksjon generelt gjennom å dempe importen.
- Fra 2015 til 2016 endret både antall sysselsatte og arbeidsstyrke seg lite. Arbeidsledigheten

ifølge AKU økte litt til det høyeste nivået på 20 år (4,7 prosent) mens den registrerte arbeidsledigheten var uendret fra 2015 til 2016 på 3,0 prosent. Sysselsettingsraten gikk imidlertid ned.

- Utviklingen så langt i år viser at sysselsettingsraten har gått ytterligere ned til 66,8 prosent for gjennomsnittet av perioden desember til januar. Nedgangen i sysselsettingsraten var spesielt stor for yngre aldersgrupper. Likevel har arbeidsledigheten målt ved både AKU og NAV gått ned, men nedgangen i registrerte arbeidsledige og personer på tiltak var betydelig mindre enn nedgangen i arbeidsledige i AKU. De to måtene å måle arbeidsledighet på er nå nærmere hverandre enn på lenge. Arbeidsledighetsraten målt ved AKU er i januar (sesongjustert gjennomsnitt for desember-februar) 4,2 prosent, mens registrert arbeidsledighet og personer på tiltak er 3,8 prosent i februar. Den registrerte arbeidsledigheten viser også fortsatt store regionale forskjeller, men de siste månedene har det vært en nedgang i arbeidsledigheten i fylker som har nær tilknytning til petroleumsnæringen. Nedgangen i sysselsettingsraten er bredt basert. Tall fra NAV viser at antall ledige stillinger økte i 2016 og SSBs statistikk over ledige stillinger viste en liten oppgang fra 4. kvartal 2015 til 4. kvartal 2016.
- Oljeprisen har tatt seg markert opp i det siste året, og har i starten av 2017 kommet opp på om lag det halve av prisnivået før fallet. Oljeprisen er ventet å holde seg på om lag dette nivået og sammen med reduserte utbyggingskostnader bidrar det til at mange potensielle petroleumsprosjekter vil være lønnsomme å gjennomføre. Fallet i petroleumsinvesteringene vil derfor trolig bremse opp gjennom 2017.
- Dette vil sammen med stimulanser fra finans- og pengepolitikk, inkludert en svak krone, samt noe høyere internasjonal vekst trolig bidra til at aktivitetsveksten i økonomien samlet tar seg noe opp framover. Som årsgjennomsnitt for 2017 peker mange prognoser i retning av en vekst i BNP Fastlands-Norge litt over 1,5 prosent. Sysselsettingen ventes å øke noe mer enn i 2016, men ikke nok til at sysselsettingsraten vil ta seg opp nevneverdig. Arbeidsledigheten ventes å gå litt ned fra nivået i 2016.

3.1 Internasjonal økonomi

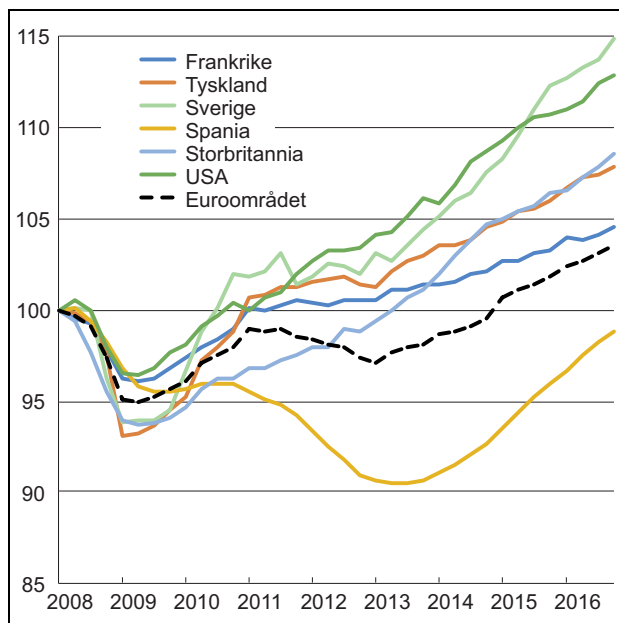
Om lag uendret vekst i verdensøkonomien i 2016

Veksten i verdensøkonomien holder seg moderat, men tok seg noe opp mot slutten av fjoråret og ventes å bli litt høyere fremover. Det internasjonale valutafondet (IMF) anslår veksten i globalt BNP til 3,1 prosent i 2016, mot 3,2 prosent i 2015. Det er fortsatt framvoksende økonomier som gir det største bidraget til vekst i verdensøkonomien. Den gjennomsnittlige veksten i disse økonomiene anslås til 4,1 prosent i 2016, uendret fra 2015. I land som Russland og Brasil har skatteinntekter og investeringer falt som følge av lavere priser på olje og andre råvarer. Høyere oljepris og lavere inflasjon bidrar nå til bedring i disse landene. Veksten i kinesisk økonomi er fortsatt høy, understøttet av svært ekspansiv penge- og finanspolitikk, men veksten avtok litt i fjor. I de tradisjonelle industrilandene avtok veksten i fjor, fra 2,1 prosent til 1,6 prosent. Mens veksten tiltok i Canada, gikk veksten ned i mange andre land. I USA falt veksten tilbake fra 2,6 prosent til 1,6 prosent. I Euroområdet gikk veksten ned fra 1,9 til 1,7 prosent. Lavere vekst i Sverige, Danmark og Storbritannia bidro til at veksten blant Norges handelspartnere sett under ett gikk ned, fra 2,4 prosent i 2015 til 2,2 prosent i 2016. Forholdet mellom veksten i verdenshandelen og BNP-veksten globalt har avtatt i de siste årene.

Den økonomiske utviklingen i de tradisjonelle industrilandene har vært ulik etter finanskrisen i 2008/2009. BNP-veksten i USA, Sverige og Storbritannia har vært klart høyere enn i Euroområdet. Også innad i euroområdet er det store forskjeller. Mens verdiskapingen i Spania først i fjor kom opp mot nivået fra begynnelsen av 2008, har veksten i Tyskland vært god, jf. figur 3.1. Samtidig har BNP falt betydelig i Hellas. Veksten i fjor var litt høyere i euroområdet enn i USA.

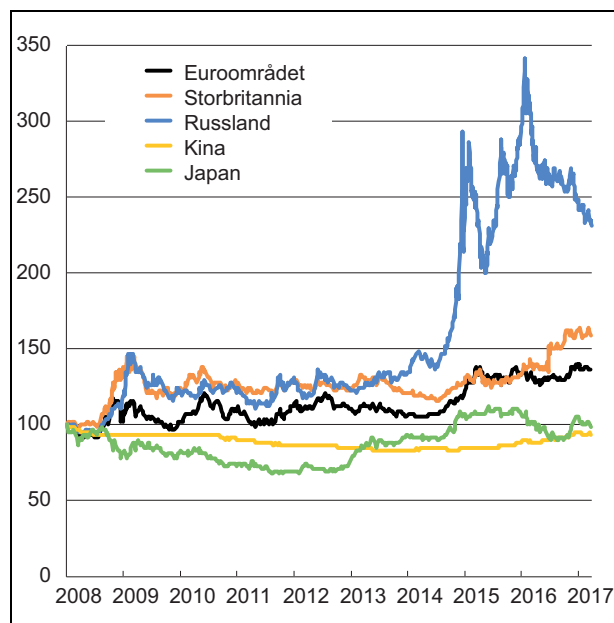
Verden var preget av krig og uro også i fjor. Konflikter i Syria og andre deler av Afrika har vedvart. Asyltilstrømmingen til EU fortsetter. Det er fortsatt grensekontroller innenfor EU for å få kontroll på menneskestrømmer. Konflikten i Ukraina fortsetter. Også i 2016 var det mange terroranslag. Konflikter og geopolitisk uro fører til økt usikkerhet og påvirker den økonomiske aktiviteten negativt.

Flere råvarepriser har tatt seg opp det siste året. Oljeprisen var i slutten av mars 51 dollar per fat, som er klart høyere enn for ett år siden. For-

Figur 3.1 BNP, sesongjusterte volumindekser, 1. kvartal 2008 = 100

Kilde: Macrobond.

Figur 3.2 Nasjonal valuta mot USD i utvalgte land. Indeks, januar 2008 = 100. Stigende kurve betyr svekket valuta

Kilde: Macrobond.

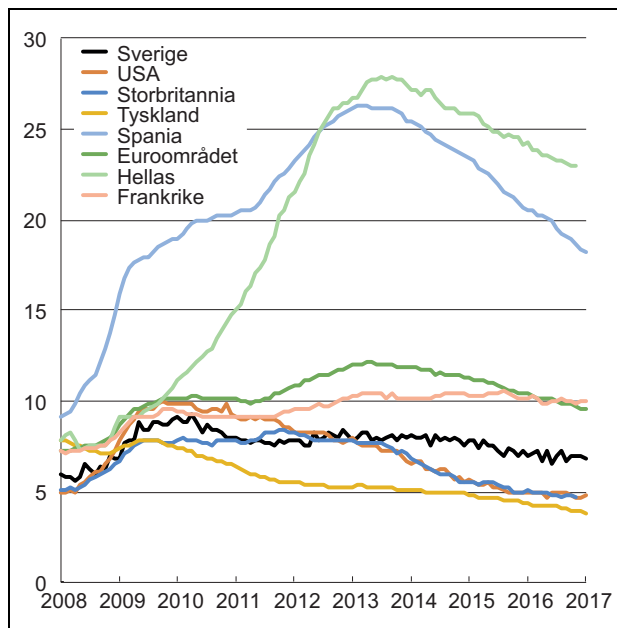
bruket av olje økte trolig mer enn produksjonen i 2016, selv om oljeproduksjonen i USA tok seg opp igjen i fjor høst. Ifølge IEA økte likevel lagerbeholdningen av olje i fjor. OPEC, Russland og andre produsentland inngikk før nyttår en avtale om kutt i oljeproduksjonen, som trolig har begrenset produksjonen den senere tid. Også prisene på metaller har tatt seg opp det siste året, noe som ifølge IMF trolig kan ses i sammenheng med høye investeringer i infrastruktur og bygninger i Kina.

Pengepolitikken er svært ekspansiv i de tradisjonelle industrilandene. I euroområdet, Sverige og Japan er styringsrentene nær null, og renten finansinstitusjoner får på innskudd i sentralbanken er negativ. Sentralbankene i disse landene kjøper fortsatt obligasjoner i markedet (kvantitative lettelser). I USA har derimot sentralbanken begynt å stramme inn i pengepolitikken. Federal Reserve har avsluttet sine programmer for obligasjonskjøp, og annonserte på rentemøtet i mars at styringsrenten settes opp med 0,25 prosentenheter, til et intervall fra $\frac{3}{4}$ til 1 prosent. Førrige rentendring fra banken kom i desember i fjor, da renten ble satt opp med 0,25 prosentenheter. De nye renteanslagene til komitelemmene i Federal Reserve innebærer at renten vil bli satt opp med ytterligere 0,50 prosentenheter i løpet av 2017.

Store fall i råvarepriser har bidratt til at valutaene til land som Russland og Brasil har svekket seg betydelig mot dollar siden sommeren 2014. Oppgangen i oljeprisen det siste året har ført til at

disse valutaene har styrket seg litt. Samtidig har den økonomiske utviklingen i USA vært sterkere sammenliknet med mange land de siste årene. Det har bidratt til at dollaren har styrket seg mot flere valutaer. Denne utviklingen må også ses i sammenheng med at Federal Reserve har startet på en normalisering av pengepolitikken. Pundet har svekket seg mot de fleste store valutaer siden 2008. Valutaen svekket seg ytterligere i forbindelse med folkestemningen om utmelding av EU i fjor sommer, der et flertall stemte for at Storbritannia skulle trekke seg ut av unionen. Utviklingen i valutakursene siden 2014 har bidratt til å bedre den kostnadmessige konkurransevnen i råvareproduserende land, i euroområdet og Storbritannia, målt mot eksportrettet næringsliv i USA, jf. figur 3.2. Samtidig har styrkingen av dollaren bedret den internasjonale kjøpekraften til lønsmottakere og næringsliv i USA.

Det er bedring i arbeidsmarkedene i flere OECD-land. I USA har sysselsettingen fortsatt å øke, og arbeidsledigheten er kommet ned på nivåer vi så før finanskrisen. Andelen av befolkningen som er med i arbeidsstyrken er derimot fortsatt langt lavere enn før finanskrisen. I euroområdet er arbeidsledigheten fortsatt høy, men den har avtatt betydelig den siste tiden. Arbeidsledigheten har vært under 10 prosent siden august i fjor. Det er store forskjeller internt i euroområdet. Mens arbeidsledigheten i Tyskland var nede i 3,8 pro-

Figur 3.3 Arbeidsledighet i prosent av arbeidsstyrken

Kilde: OECD.

sent i januar, utgjorde antall arbeidsledige personer 18,2 pst. av arbeidsstyrken i Spania, jf. figur 3.3. Lønnsveksten har holdt seg nokså lav både i USA og Europa. Det demper den private etterspørselen, men bidrar isolert sett til å bedre konkurransevnen. Samtidig må den lave lønnsveksten også ses i sammenheng med at produktivitsveksten har vært lav.

Veksten kan ta seg gradvis opp framover

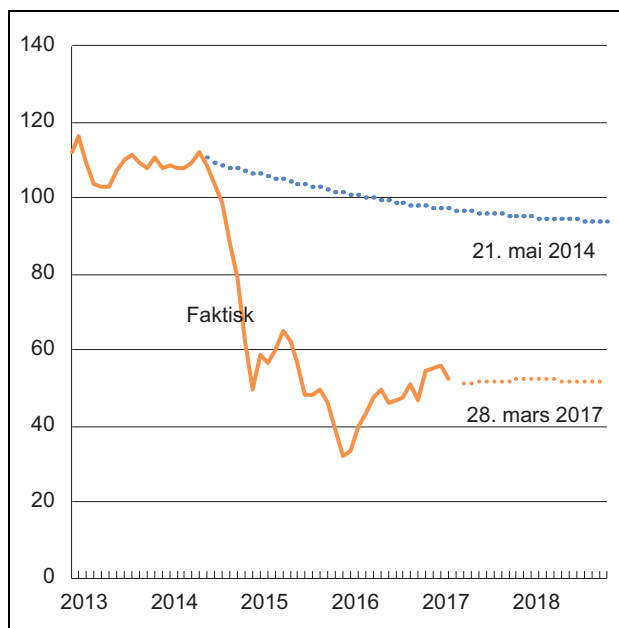
IMF anslår i sin World Economic Outlook Update fra januar 2017 at veksten i verdensøkonomien vil ta seg litt opp, fra 3,1 prosent i 2016 til 3,4 prosent i 2017. For de tradisjonelle industrilandene anslås veksten å øke fra 1,6 prosent til 1,9 prosent. Det er særlig høyere vekst i USA som ventes å trekke opp. Også for framvoksende økonomier anslår IMF at veksten vil øke, fra 4,1 til 4,5 prosent, blant annet venter valutafondet bedring i flere råvareeksporterende land. Veksten er anslått å ta seg opp bl.a. i Russland, Brasil og i afrikanske land sør for Sahara. I Kina er veksten ventet å gradvis avta, fra 6,7 prosent i 2016 til 6,5 prosent i 2017.

Veksten globalt blir støttet av en fortsatt ekspansiv pengepolitikk. I USA er de første stegene tatt i retning av en normalisering av pengepolitikken, men renten er fortsatt lav. IMF legger til grunn at finanspolitikken i USA vil brukes mer aktivt de nærmeste årene, og at det vil trekke veksten opp. Signaler fra den nye amerikanske admi-

nistrasjonen om mer ekspansiv finanspolitikk kan ha bidratt til å øke amerikanske lange renter det siste halve året. I Storbritannia, Japan og Euroområdet ventes det at pengepolitikken vil holdes ekspansiv i en lang periode fremover. Konsolideringen av offentlige finanser har avtatt i flere industriland, etter at underskuddene i mange land ble brakt ned fram mot 2015. IMF anslo i oktober at den strukturelle budsjettbalansen for industrilandene samlet gikk ned med vel 4 prosentpoeng målt mot potensielt BNP fra 2010 til 2015. Samtidig anslo IMF om lag nøytral finanspolitikk i 2017 for et gjennomsnitt av landene i euroområdet. For Storbritannia la valutafondet til grunn en reduksjon i den strukturelle budsjettbalansen på 0,7 prosentenheter målt mot potensielt BNP.

Inflasjonen i industrilandene har tatt seg opp den siste tiden, bl.a. som følge av at fallet i energiprisene har stoppet opp og snudd til vekst. I euroområdet var tolv månedersveksten i den harmoniserte konsumprisindeksen 2,0 prosent i februar, opp fra -0,2 prosent i april i fjor. I USA var inflasjonen 2,7 prosent i februar, som er klart høyere enn den gjennomsnittlige veksten i fjor på 1,3 prosent. I flere EU-land er den underliggende inflasjonen fortsatt lav. I euroområdet var tolv månedersveksten i den harmoniserte konsumprisindeksen utenom energi, mat, alkohol og tobakk på 0,9 prosent i februar i år. I USA og Storbritannia ligger den underliggende inflasjonen høyere. I februar var tolv månedersveksten i konsumprisindeksen utenom energi og matvarer på 2,2 prosent i USA. I Storbritannia var tolv månedersveksten i konsumprisindeksen utenom energi, mat, alkohol og tobakk 2,0 prosent i februar. I Kina var inflasjonen på 0,8 prosent i februar, mot 2 prosent som gjennomsnitt for 2016. Store valutakursbevegelser har påvirket prisveksten i Brasil de siste par årene. I februar i år var inflasjonen på 4,8 prosent, ned fra 10,7 prosent i februar i fjor. IMF anslår en vekst i konsumprisene i de tradisjonelle industrilandene på 1,7 prosent i 2017, mot 0,7 prosent i 2016. I framvoksende økonomier anslås inflasjonen å bli 4,5 prosent i 2017, som er uendret fra 2016.

Oljeprisen har tatt seg betydelig opp det siste året. Oljeprisen var i slutten av mars 51 dollar per fat, etter å ha svingt rundt 55 dollar per fat siden desember i fjor. Oppgangen i oljeprisen kan isolert sett bidra til høyere etterspørsel fra utlandet mot norsk leverandørindustri. At oljeprisen har steget må ses i sammenheng med høyere etterspørsel etter olje. Økt produksjon i OPEC bidro til oppgang i den totale oljeproduksjonen i fjor, selv om produksjonen utenfor OPEC gikk ned. I

Figur 3.4 Utviklingen i oljepris og terminpriser framover. Brent Blend, USD/fat

Kilder: Macrobond og ICE.

2. halvår i fjor økte imidlertid produksjonen i USA igjen. Mot slutten av fjoråret inngikk OPEC en avtale med Russland og andre produsentland om å begrense produksjonen. IEA anslår at tilbudet av olje øker fra land utenfor OPEC i 2017. Etterspørselen ventes å gå videre opp fra 2016 til 2017. Usikkerheten om utviklingen videre er stor både på tilbuds- og etterspørselssiden.

Internasjonale priser på matvarer har tatt seg opp det siste året, etter å ha falt siden 2011. FNs matvareorganisasjons (FAO) prisindeks for matvarer var 17 prosent høyere i februar i år enn i februar i fjor. Det var sterkest oppgang i prisene på sukker og meieriprodukter. Til tross for oppgangen det siste året, var FAOs samleindeks fortsatt 27 prosent lavere enn i februar 2011. Ifølge FAO må prisøkningen på sukker ses i sammenheng med lavere produksjon i viktige land som Brasil og India.

Fortsatt fare for svakere utvikling i verdensøkonomien

Det videre forløpet for internasjonal økonomi er usikkert. Dersom utsiktene til økt proteksjonisme og mer innadventt politikk materialiserer seg, vil det isolert sett trekke ned den økonomiske veksten. Samtidig er det fortsatt tegn til ubalanser i flere framvoksende økonomier.

Det er knyttet usikkerhet til hvilken økonomisk politikk den nye administrasjonen i USA vil føre, og til følgene av folkeavstemningen om EU i

Storbritannia. Det er uklart både hva det framtidige avtalemessige forholdet mellom Storbritannia og EU blir og hvor lang tid det vil ta før dette blir avklart. I markedene ventes det en mer ekspansiv finanspolitikk i USA. Det kan trekke opp den økonomiske veksten på kort sikt. Samtidig har det kommet signaler om økt proteksjonisme, som vil være negativt for den økonomiske veksten i USA og i verden for øvrig.

Kredittkanalen er fortsatt svak i flere land, herunder i enkeltland i euroområdet. Det skyldes bl.a. at mange banker fortsatt har dårlige lån på sine balanser. IMF advarer om at mangel på reformer på dette feltet kan føre til lavere vekst og inflasjon.

Det er fortsatt tegn til ubalanser i flere fremvoksende økonomier. Veksten i Kina er dels drevet av en svært ekspansiv penge- og finanspolitikk. Det kan bidra til å utsette nødvendige omstillinger, og det er en fare for at den høye gjelden i privat sektor vil kunne bremse økonomien mer enn tidligere ventet. Et eventuelt økonomisk tilbakeslag i Kina vil redusere veksten i verdensøkonomien og kan gi ytterligere fall i råvarepriser og uro i finansmarkedene.

Flere økonomier sliter med ettervirkningene av fallet i prisene på råvarer som olje og metaller. Prisoppgangen det siste året bedrer situasjonen, men IMF peker på at flere av landene er sårbare overfor nye negative sjokk.

Pengepolitikken er svært ekspansiv flere steder i verden. Det er usikkerhet knyttet til hvordan det over tid påvirker verdensøkonomien, og om det kan gi grobunn for finansiell ustabilitet. Det er også usikkert hvordan finansmarkedet vil reagere etter hvert som pengepolitikken i OECD-området normaliseres.

Den geopolitiske situasjonen er spent flere steder og kan gi opphav til økt usikkerhet også andre steder i verden.

Den økonomiske utviklingen i noen land og regioner

I USA økte BNP med 1,6 prosent i 2016, ned fra 2,6 prosent året før. Veksttakten var klart høyere i 2. halvår enn i 1. halvår. Målt fra etterspørselssiden bidro særlig lavere vekst i privat konsum og i investeringene til lavere vekst i BNP i 2016. Produksjonen i oljesektoren gikk betydelig ned i 1. halvår i fjor, før den tok seg kraftig opp igjen fra september. Selv om veksten i konsumet gikk noe ned i fjor, er nivået på veksten nokså høy. IMF ventet at veksten i BNP vil øke litt igjen i 2017, til 2,3 prosent. Valutafondet legger bl.a. til grunn at en mer ekspansiv finanspolitikk vil bidra til å trekke

opp veksten. Pengepolitikken bidrar fortsatt til vekst, men den amerikanske sentralbanken har tatt steg i retning av en normalisering av pengepolitikken, se omtale lenger opp. I arbeidsmarkedet gikk sysselsettingen videre opp i fjor. Arbeidsledigheten har holdt seg relativt stabil som andel av arbeidsstyrken det siste året, og utgjorde i februar i år 4,7 prosent av arbeidsstyrken. Andelen av befolkningen som er i arbeidsstyrken er fortsatt lav sammenliknet med før finanskrisen.

Det moderate oppsvinget i euroområdet fortsatte i fjor. BNP økte med 1,7 prosent i 2016, ned fra 1,9 prosent i 2015. Veksten understøttes av lave renter og andre tiltak fra ESB. Men i flere land bidrar likevel stram tilgang på kreditt for bedrifter og husholdninger til lavere vekst. Utviklingen i bedriftsinvesteringene er svak. Det er store forskjeller mellom landene. Mens det er lav arbeidsledighet og høy kapasitetsutnyttelse i Tyskland, går mange ressurser ledige i land som Spania, Irland, Italia og Hellas. Flere av disse landene opplever nå bedring, bl.a. som følge av at store innstramminger i offentlige budsjetter er over. IMF anslår BNP-veksten i euroområdet til 1,6 prosent i år. I arbeidsmarkedet har arbeidsledigheten falt noe, fra 10,4 prosent av arbeidsstyrken i januar 2016 til 9,6 prosent i januar 2017. Sysselsettingen økte med 1,3 prosent i fjor. Sysselsettingsraten i euroområdet har gått opp de siste årene og var i 2015 på samme nivå som i 2006. Arbeidsledigheten har gått ned i de fleste landene i valutaområdet det siste året. Unntak er Kypros og Italia der arbeidsledigheten har økt noe. Pengepolitikken i euroområdet er svært ekspansiv. Det må ses i sammenheng med at den underliggende inflasjonen er lav og frykt for at forventningene til framtidig prisvekst skal bite seg fast på lave nivåer. Inflasjonen i februar i år var på 2,0 prosent, opp fra -0,2 prosent i februar i fjor. Høyere energipriser bidrar til oppgangen i inflasjonen, og den underliggende inflasjonen, målt ved tolv månedersveksten i konsumprisindeksen utenom mat, energi, alkohol og tobakk, gikk opp fra 0,8 til 0,9 prosent i samme periode.

I Tyskland gikk veksten i BNP opp fra 1,5 prosent i 2015 til 1,8 prosent i 2016. Arbeidsledigheten falt videre, fra 4,4 prosent i januar 2016 til 3,8 prosent i januar i år, slik denne måles. Det er det laveste nivået siden gjenforeningen. Bedringen i arbeidsmarkedet har, sammen med lav inflasjon og økt lønnsvekst, bidratt til høy vekst i privat konsum. I tillegg var veksten i offentlig konsum høy, noe som blant annet skyldes økte utgifter til å ta i mot og bosette flyktninger. Økte investeringer i bygg og maskiner trakk også opp. Bidraget fra

nettoeksporten var svakt negativt, da importen økte mer enn eksporten. IMF anslår en vekst på 1,5 prosent i Tyskland i 2017.

Veksten i Storbritannia avtok fra 2,2 prosent i 2015 til 2,0 prosent i 2016. Det største bidraget fra etterspørselssiden kom fra privat konsum, mens handelen med utlandet ga negative impulser til veksten. Det er knyttet stor usikkerhet til konsekvensene av Storbritannias kommende forhandlinger om utmeldelse fra EU. Så langt ser ikke resultatet av folkeavstemningen i fjor høst ut til å ha slått mye ut i veksten, men det britiske pundet har svekket seg betydelig både mot euro og dollar. Konsumenttilliten har falt fra de høye nivåene mot slutten av 2015, mens innkjøpsjefsindeksene for industrien og servicenæringen tok seg opp igjen mot slutten av fjoråret. Oppgangen i Storbritannia er understøttet av en ekspansiv pengepolitikk. Renten er lav og Bank of England har tatt i bruk en rekke andre virkemidler, som lavere kapitalkrav for banker og kvantitative lettelser. Arbeidsmarkedet viser fortsatt tegn til bedring og arbeidsledigheten var på 4,7 prosent av arbeidsstyrken i desember 2016, som er den laveste ledighetsraten siden august 2005. IMF anslår at veksten i BNP vil avta til 1,5 prosent i 2017.

Veksten i Sverige har dempet seg litt, men er fortsatt høy. BNP økte med 3,3 prosent i 2016, mot 4,1 prosent året før. Nedgangen i veksten må bl.a. ses i sammenheng med lavere vekstbidrag fra privat konsum og nettoeksporten. Høyere vekst i offentlig konsum trakk i motsatt retning. Veksten understøttes av en ekspansiv pengepolitikk. Riksbanken har holdt styringsrenten på -0,5 prosent siden februar i fjor. Sentralbanken har varslet at de vil trappe opp kjøpene av statsobligasjoner ytterligere i 2017 (kvantitative lettelser). Innrettingen av pengepolitikken må ses i sammenheng med at inflasjonen lenge har vært lav, men den tok seg opp mot slutten av 2016. Arbeidsledigheten har falt videre, og var 6,9 prosent i februar. Consensus Forecasts venter en vekst i svensk BNP på 2,2 prosent i 2017.

BNP-veksten i Japan gikk ned med 0,2 prosentenheter i fjor, fra 1,2 prosent i 2015 til 1,0 prosent i 2016. Omfattende revideringer av nasjonalregnskapstall, bl.a. som følge av innføring av ny regnskapsstandard, viser at veksten i 2016 og årene før var sterkere enn tidligere anslått. IMF anslår nå veksten i 2017 til 0,8 prosent, litt høyere enn sist høst. Arbeidsledigheten har falt kontinuerlig de siste fem årene. Arbeidsledigheten gikk ned fra 3,2 prosent i januar i fjor til 3,1 prosent i januar i år. Prisstigningen var i 2016 på -0,2 prosent. Bank of Japan offentliggjorde i midten av mars at de vil

Tabell 3.1 Internasjonale hovedtall. Prosentvis endring fra året før

	Bruttonasjonalprodukt					Konsumprisindeksen				Arbeidsledighet (nivå)			
	2015	2016	2017			2015	2016	2017		2015	2016	2017	
			OECD ¹	IMF ²	CF ³			EU ⁴	CF			EU	CF
Euroområdet	1,9	1,7	1,6	1,6	1,6	0,0	0,3	1,7	1,6	10,9	10,0	9,6	9,6
Tyskland	1,5	1,8	1,8	1,5	1,4	0,1	0,5	1,9	1,8	4,6	4,2	4,1	-
Frankrike	1,2	1,3	1,4	1,3	1,3	0,1	0,2	1,5	1,4	10,4	9,9	9,9	9,5
Italia	0,6	0,9	1,0	0,7	0,8	0,1	-0,1	1,4	1,3	11,9	11,5	11,6	11,5
Spania	3,2	3,2	-	2,3	2,5	-0,6	-0,3	1,9	2,3	22,1	19,6	17,7	-
Sverige	4,1	3,3	-	-	2,2	0,9	1,4	1,7 ⁶	1,7 ⁶	7,4	6,9	6,5	-
Storbritannia	2,2	2,0	1,6	1,5	1,7	0,1	0,7	2,5	2,6	5,4	4,9	5,2	5,1
USA	2,6	1,6	2,4	2,3	2,2	0,1	1,3	2,4	2,5	5,3	4,9	4,6	4,6
Japan	0,6	1,0	1,2	0,8	1,2	0,8	-0,2	0,4	0,7	3,4	3,1	3,1	3,0
Kina	6,9	6,7	6,5	6,5	6,5	1,5	2,0	-	2,3	-	-	-	-
Norges Handels- partnere	2,4 ⁵	2,2	-	-	2,1 [*]	0,9	1,1	-	-	7,0	6,5	-	-

* Consensus Forecasts gir ikke anslag for alle handelspartnerne. For Brasil er det brukt siste anslag fra IMF.

¹ OECD Interim Economic Outlook, mars 2017.

² IMF World Economic Outlook Update, januar 2017.

³ Consensus Forecasts, mars 2017. For Russland, Polen, Tyrkia og Tjekkia er anslag fra februar tatt i bruk.

⁴ Europakommisjonens vinterprognoser, februar 2017.

⁵ Justert for omlegging i nasjonalregnskapet for Irland som ga et engangsløft i BNP i 2015.

⁶ For prisveksten i Sverige er det seneste anslaget for vekst i KPIF fra Sveriges Riksbank lagt til grunn.

Kilder: IMF, OECD, Consensus Forecasts og Finansdepartementet.

fortsette med -0,1 prosent rente for nye innskudd i sentralbanken. Banken vil også fortsette å kjøpe verdipapirer i markedet.

BNP-veksten i *framvoksende økonomier* var ifølge IMF på 4,1 prosent i 2015 og er anslått til det samme i 2016. IMF anslår at veksten vil ta seg noe opp fremover etter en lengre periode med nedgang i veksttakten. Det skyldes bl.a. at det går bedre i flere råvareproduserende økonomier, som Brasil og Russland, etter dype tilbakeslag. Oppgangen i oljeprisen bidrar til økte inntekter og høyere aktivitet i Russland. Rubelen har styrket seg betydelig det siste året. Styrkingen av valutakursen har bidratt til å trekke ned inflasjonen i landet. Økonomien påvirkes fortsatt av konflikten i Ukraina og økonomiske sanksjoner fra USA og europeiske land. IMF venter at veksten i russisk økonomi vil øke fra -0,6 prosent i 2016 til 1,1 prosent i 2017. Økonomien i Brasil er fremdeles inne i et dypt tilbakeslag. Det er ventet gradvis bedring fremover etter hvert som den politiske usikkerheten avtar og forbruk og investeringer tar seg opp igjen.

Veksten i Asia var fortsatt høy i 2016, med 6,7 prosent i Kina og 6,6 prosent i India. Mens veksten i Kina avtar, er den på vei opp i India. Veksten i Kina er understøttet av svært ekspansiv penge- og finanspolitikk, men IMF anslår at veksten vil avta betydelig i årene fremover. Det er en risiko for at høy kredittvekst og høyt gjeldsnivå i privat sektor kan føre til en sterkere oppbremsing enn ventet. Det er anslått at omstillingen mot en mer konsumdrevet økonomi også vil bidra til at veksten avtar i årene som kommer. Svakere global etterspørsel og lavere konkurransedyktighet er ventet å dempe eksporten. IMF anslår at veksten i India vil ta seg opp fra 6,6 pst. i 2016 til 7,2 pst. i 2017. Høy offentlig gjeld og oppgang i råvarepriser byr på utfordringer for landet. Høyere råvarepriser bidrar på den annen side til vekst i afrikanske land sør for Sahara, der veksten anslås å ta seg kraftig opp i år, fra 1,6 prosent i 2016 til 2,8 prosent i 2017. I Latin-Amerika og karibien anslås det også en oppgang i BNP i år, fra -0,7 prosent i 2016 til 1,2 prosent i 2017.

3.2 Norsk økonomi

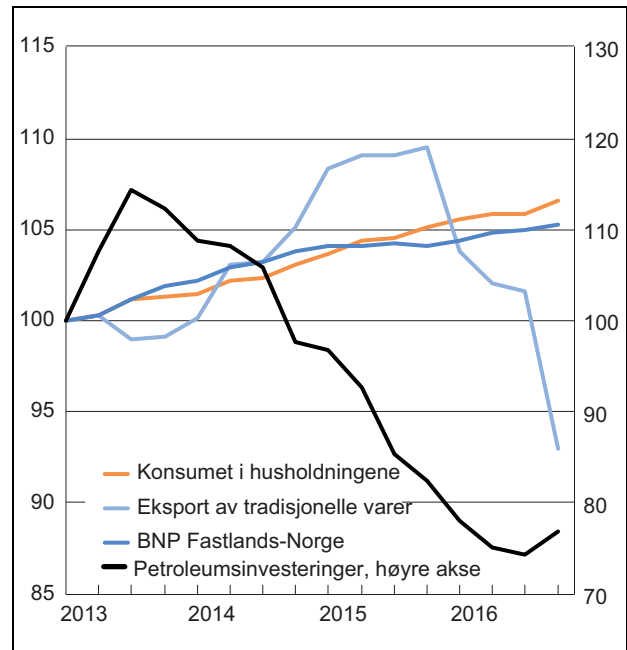
Internasjonale impulser påvirker utviklingen i norsk økonomi gjennom en rekke kanaler. Aktivitetsutviklingen ute er sammen med norske kostnadsforhold og valutakursen viktige faktorer bak forløpet til norsk eksport. Verdensmarkedsprisene på en rekke råvarer, aller viktigst råolje og gass, har konsekvenser for lønnsomhet og investeringer i de tilhørende næringer, og det kan igjen ha ringvirkninger til andre næringer. Valutakurs og renter bestemmes i et samspill mellom norske og utenlandske faktorer. Arbeidsmarkedet i EØS-området har innflytelse på det norske arbeidsmarkedet gjennom å påvirke arbeidsinnvandring og utvandring.

3.2.1 Den senere tids makroøkonomiske utvikling

Etterspørselen fra petroleumsnæringen, som lenge hadde stimulert aktivitetsutviklingen i Norge, nådde en topp sommeren 2013 og har deretter falt. Fra sommeren 2014 har denne utviklingen blitt forsterket av et kraftig fall i oljeprisen. I 2016 gikk oljeinvesteringene ned med nær 15 prosent etter en like stor nedgang året før. Den reduserte etterspørselen fra petroleumsnæringen har bidratt til at veksten i BNP Fastlands-Norge i to og et halvt år har vært lavere enn SSBs anslåtte trendvekst på 2 prosent. Som årsgjennomsnitt økte BNP Fastlands-Norge med bare 0,8 prosent i 2016 etter en vekst på 1,1 prosent i 2015. Veksten gjennom 2016 var imidlertid noe høyere enn gjennom 2015. Figur 3.5 viser utviklingen i BNP Fastlands-Norge og noen andre nasjonalregnskapsstørrelser i de fire siste årene.

Ekspansiv finanspolitikk, lavere rente og svak krone har dempet konjunkturedgangen, mens veksten i norske eksportmarkeder har vært meget beskjedne. Den tradisjonelle vareeksporten falt markert i 2016, mens etterspørselen fra Fastlands-Norge vokste mer enn trendveksten for BNP Fastlands-Norge. Investeringene økte markert og også konsumet i offentlig forvaltning økte noe mer enn BNPs trendvekst, mens konsumet i husholdningene økte noe mindre.

Helt siden 2013 er det blitt ført en markert ekspansiv finanspolitikk. I nysalderingen av statsbudsjettet ble det strukturelle oljekorrigerede budsjettunderskuddet (SOBU) anslått til 200 milliarder kroner i 2016 som tilsvarer 7,4 prosent av

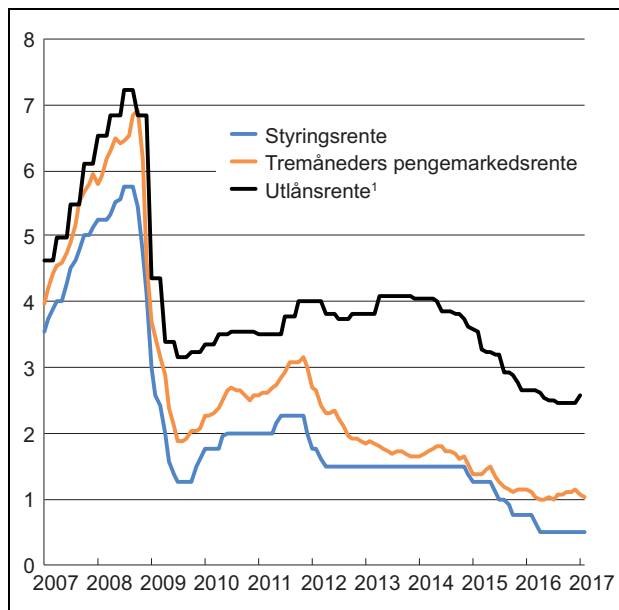
Figur 3.5 Sesongjusterte nasjonalregnskapstall i faste priser, 1. kvartal 2013 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

BNP Fastlands-Norge og 2,7 prosent av pensjonsfondet ved inngangen til budsjettåret. Budsjettimpulsen, økningen i SOBU som andel av trenden til BNP Fastlands-Norge, er beregnet til 0,8 prosentpoeng i 2016, og 0,6 prosentpoeng året før. I 2016 økte konsumet i offentlig forvaltning med 2,3 prosent og investeringene med 6,1 prosent. Realveksten i stønadene til husholdningene kan anslås å ha økt med om lag 1 prosent. Det ble også gitt netto lettelse i beskatningen på om lag 6 milliarder kroner tilsvarende om lag 0,2 prosentpoeng av BNP Fastlands-Norge.

Etter at inflasjonen lå nær inflasjonsmålet på 2,5 prosent i 2014 og 2015, ble den klart høyere i 2016. Den svake utviklingen i norsk økonomi bidro til at Norges Bank likevel satte ned styringsrenta 17. mars 2016 til rekordlave 0,5 prosent. Den siste nedsettelsen kom på toppen av tre nedsettelse på til sammen 0,75 prosentpoeng fra slutten av 2014 og gjennom 2015. Ved framleggelsen av Norges Banks siste prognoser, ble det signalisert at styringsrenta mest sannsynlig vil forbli uendret i de neste to årene.

Pengemarkedsrenta har stort sett fulgt styringsrenta ned, men i litt mindre grad etter den siste nedsettelsen, jf. figur 3.6. Pengemarkedsrenta var midt i mars 2017 på 0,9 prosent, og var således om lag på samme nivå som ved inngangen til 2016. Utlånsrentene i bankene følger normalt bevegelsene i pengemarkedsrenta med et tidset-

Figur 3.6 Norske renter

¹ Rammelån med pant i bolig.

Kilder: Norges Bank og Statistisk sentralbyrå.

terslep. I 2014 og 2015 gikk rentene husholdningene står overfor mer ned enn pengemarkedsrenta, noe som blant annet hadde sammenheng med en slik tidsforsinkelse. Gjennomsnittlig rammelånsrente med pant i bolig, en typisk boliglånsrente, som i desember 2015 lå på 2,7 prosent, har deretter gått svakt ned fram til desember 2016. I januar 2017 økte renta med 0,1 prosentpoeng til 2,6 prosent og indikerte med det at perioden med nedgang i rentene kan være over.

Figur 3.7 viser at kronkursen har svingt betydelig de siste ti årene. En kraftig svekkelse fra tidlig i 2013 og fram til januar 2016, har snudd. Årsgjennomsnitt av den importveide verdien av norske kroner falt likevel med knappe 2 prosent fra 2015 til 2016. I starten av 2017 fram til midten av mars har den importveide kronkursen vært rundt 3 prosent sterkere enn gjennomsnittet for 2016. I et historisk perspektiv er dette en svak krone, og den har vært rundt 10 prosent mindre verdt enn gjennomsnittet i siste ti år. Bevegelsene i oljeprisen er en viktig faktor bak utviklingen ved at krona gjerne svekkes når oljeprisen går ned og vice versa. Noe av svingningene i de siste 10 årene kan også forklares av at kronemarkedet er relativt lite likvid sammenliknet med andre valutamarkeder, og det kan føre til kraftig kronesvekkelse i perioder med finansiell uro. I vedlegg 3 er det redegjort nærmere for valutakursutviklingen.

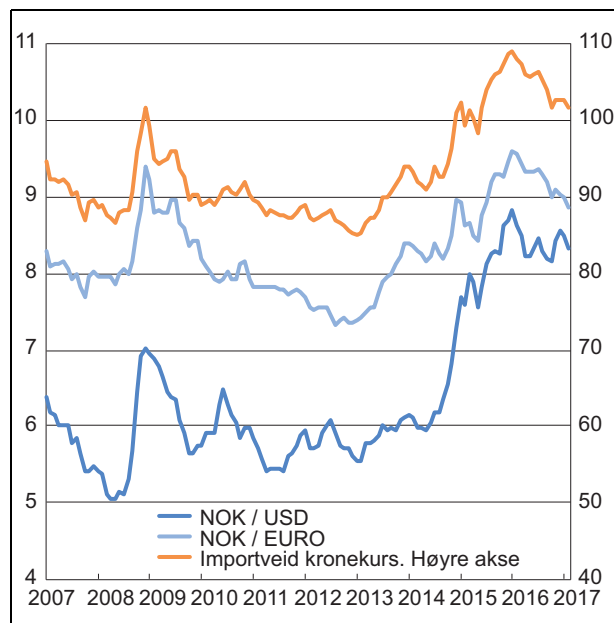
Svak kronkurs innebærer en stimulans til den delen av næringslivet som er utsatt for konkurranse fra utlandet, men bidrar til økt inflasjon,

noe som isolert sett trekker den realdisponible inntekten i husholdningene ned og demper husholdningenes etterspørsel. Modellberegninger viser imidlertid at BNP Fastlands-Norge isolert sett øker og arbeidsledigheten faller som følge av en kronesvekkelse.

Disponibel realinntekt i husholdningene falt 1,7 prosent i 2016. Nedgangen har i stor grad sammenheng med skattemotiverte utbetalinger av aksjeutbytte i 2015. Utenom aksjeutbytte økte disponibel realinntekt med 1,0 prosent i 2016. Et markert fall i gjennomsnittlig reallønn samtidig som sysselsettingen har vært nær uendret er viktige faktorer bak utviklingen. Inntektsutviklingen i husholdningene er nærmere beskrevet i kapittel 5.

Til tross for inntektsfallet økte konsumet i husholdningene med 1,6 prosent i 2016, som er noe mindre enn året før hvor økningen var 2,1 prosent. Utviklingen i konsumet følger normalt i stor grad utviklingen i husholdningenes inntekter og formue. Aksjeutbytter, spesielt når de er skattemotiverte, regnes å være lite konsummotive-rende. I tillegg vil husholdningene også forsøke å glatte konsumet i forhold til tilfeldige endringer i inntekt og formue. Reduserte renter og økte boligformuer har også stimulert konsumet.

De samlede investeringene i realkapital økte med 0,5 prosent fra 2015 til 2016, etter en nedgang på 3,8 prosent året før. Investeringene i utvinning og rørtransport falt med nær 15 prosent i 2016 etter å ha falt nesten like mye året før. Høy kost-

Figur 3.7 Kronerurser

Kilde: Norges Bank.

nadsvekst og relativt svak lønnsomhet bidro til at nedgangen alt startet i andre halvår 2013, og denne utviklingen er blitt forsterket av det kraftige fallet i oljeprisene.

Investeringene på fastlandet økte klart i 2016. Næringsinvesteringene (bedrifter) på fastlandet steg for første gang siden 2012, men veksten på 2,8 prosent er fremdeles beskjeden. Investeringer i industri og bergverk økte med knappe 5 prosent i 2016, mens i kraftforsyning var veksten nær 13 prosent. I tjenestenæringene på fastlandet, som står for nær 2/3 av bedriftenes investeringer på fastlandet, viser de foreløpige nasjonalregnskapstallene en økning på noe under 3 prosent. Boliginvesteringene økte i fjor med 10 prosent. Stor etterspørsel etter boliger, som i stor grad kan føres tilbake til lave renter og utsikter til at rentene skal holde seg lave lenge, har gitt høy boligprisvekst og en betydelig økning i boligbyggingen. Investeringene i offentlig forvaltning økte med 6 prosent og økningen i kjøp av importerte kampfly bidro med en tredel av økningen.

Den kraftige bedringen av den kostnadsmessige konkurranseevnen som følger av kronesvekkelsen har isolert sett løftet lønnsomheten og aktiviteten i konkurranseutsatt norsk virksomhet. Volumet av tradisjonell vareeksport gikk imidlertid, ifølge foreløpige tall fra kvartalsvis nasjonalregnskap, ned med vel 8 prosent i 2016, etter en økning på nær 6 prosent året før. Fall i den internasjonale petroleumsnæringens etterspørsel er trolig den viktigste årsaken til den svake utviklingen i 2016. Eksporten av raffinerte oljeprodukter gikk kraftig ned i fjor etter en tilsvarende økning året før. Raffinerte oljeprodukter står for en tredel av nedgangen i den tradisjonelle vareeksporten og dette kan ikke tilskrives konjunkturelle forhold. Det har videre vært en klar volumnedgang i fiskeeksporten, som følge av svak produksjonsutvikling i oppdrettsnæringen og dårligere fiske enn året før. Den svake utviklingen reflekterer også at det tar tid før konkurranseevneforbedringen for alvor slår ut i eksportvolumer. SSB sier imidlertid også at det denne gang er spesielt stor usikkerhet knyttet til disse eksporttallene. Konkurranseevnebedringen stimulerer for øvrig norsk tjenesteeksport som turisme og norsk produksjon generelt gjennom å dempe importen. På grunn av globalisering og spesialisering øker eksport og import normalt mer enn BNP. Importen økte imidlertid bare med 0,3 prosent i 2016.

Overskuddet på driftsbalansen overfor utlandet endres i stor grad i takt med oljeprisen. Oljeprisfallet har bidratt til at overskuddet på driftsbalansen gradvis har gått ned fra 314 milliarder kro-

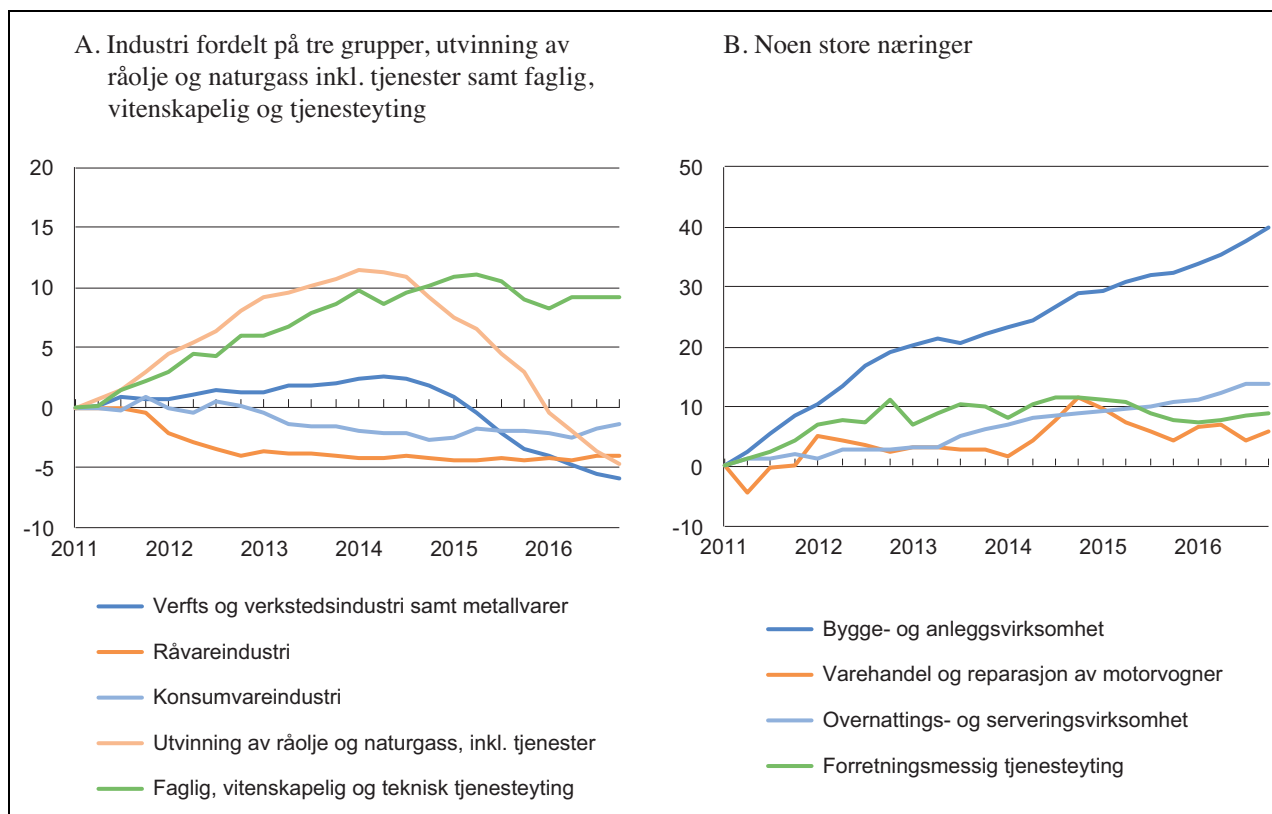
ner i 2013 til 152,2 milliarder kroner i 2016, som tilsvarer knappe 5 prosent av BNP.

Nedgangen i etterspørselen fra petroleumsnæringen har gitt betydelige ringvirkninger mot de fleste næringer. Industrien merker oljedetturen klart og bruttoproduktet falt med 4,5 prosent i 2016 etter en om lag like kraftig nedgang året før. I tillegg til de oljerelevante industrinæringene var det nedgang i produksjon av kjemiske råvarer og av møbler samt i næringsmiddelindustrien. I råvarebasert industri var det derimot stort sett vekst. I annen vareproduksjon økte bruttoproduktet med 2,4 prosent, og det var høy vekst i bygg og anlegg, men nedgang i fiske og akvakultur. I offentlig forvaltning var veksten med 2 prosent klart høyere enn veksten i BNP Fastlands-Norge. Bruttoproductet i øvrig fastlandsbasert tjenesteyting økte svært beskjedent. Innen denne gruppen er det imidlertid svært store forskjeller i utviklingen. I tjenester i tilknytning til utvinning falt bruttoproduktet med 15 prosent, og det var også klar nedgang i post og distribusjon samt forretningsmessig tjenesteyting. På den annen side økte bruttoproduktet i overnatting og serveringsvirksomhet med 3,6 prosent i 2016, etter å ha økt med nær 7 prosent året før. Også i transport utenom utenriksjøfart, finansierings- og forsikringsvirksomhet og IKT var veksten over 2 prosent.

3.2.2 Arbeidsmarkedet

Antall sysselsatte gikk litt ned mot slutten av 2015. Deretter har utviklingen snudd noe slik at den gjennomsnittlige sysselsettingen for 2016 var om lag uendret fra 2015. De to siste årene har sysselsettingsveksten vært lav og lavere enn veksten på vel én prosent i 2013 og i 2014. Siden befolkningsveksten fortsatt holder seg relativt høy, har sysselsettingsraten fortsatt å falle. Den svake utviklingen i sysselsettingen de to siste årene må ses i sammenheng med at produksjonsutviklingen har ligget under trendvekst for økonomien siden 2014.

Arbeidsstyrken var om lag uendret som årgjennomsnitt, men gikk noe ned i 2. og 4. kvartal i forhold til perioden før. Gjennomsnittet for perioden desember til februar viser en ytterligere nedgang i arbeidsstyrken i forhold til foregående ikke overlappende periode. Ifølge Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) gikk arbeidsledigheten opp med 0,3 prosentpoeng fra 2015 og antall arbeidsledige som andel av arbeidsstyrken var 4,7 prosent i 4. kvartal 2016 og som gjennomsnitt over året. Dette er den høyeste arbeidsledigheten (årgjennomsnitt) målt med AKU i de siste 20 årene. Den

Figur 3.8 Sysselsatte etter næring. Sesongjustert endring fra 1. kvartal 2011. 1000 personer.

Kilder: Finansdepartementet og Statistisk sentralbyrå.

gjennomsnittlige arbeidsledigheten gikk ned mot slutten av fjoråret og gikk videre ned i perioden desember til februar og er nå lik 4,2 prosent. Som årsgjennomsnitt har den registrerte arbeidsledigheten i prosent av arbeidsstyrken vært uendret fra 2015 til 2016 på 3,0 prosent, og den har gått ned så langt i år sett i forhold til samme periode i fjor. Gjennomsnittet for registrert arbeidsledighet skjuler imidlertid fortsatt store regionale forskjeller.

De siste årene har det vært betydelige forskjeller i *sysselsetningsutviklingen mellom næringene*, se tabell 3.2 og figur 3.8 A og B.¹ Sysselsetningsmønstret de siste to årene står i kontrast til utviklingen i perioden forut for dette. Det var lenge en særlig sterk sysselsetningsvekst i tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass. I løpet av de siste to årene har sysselsettingen i denne næringen falt betydelig, se figur 3.8 A. Sysselsettingen i industri som primært leverer til petroleumsnæringen, som verfts- og transportmiddelindustri samt

metallvarer og reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr, har også falt. Samlet har sysselsettingen i industrien blitt redusert med vel 4 prosent fra 2015 til 2016. Figuren viser også at sysselsettingen fra 1. kvartal 2011 har gått ned i både konsum- og råvareindustrien. Gjennom de siste fem årene har det vært en stabilt høy vekst i bygg og anlegg, noe som utgjør 40 000 personer siden 1. kvartal 2011 (se figur 3.8 B). Stats- og kommuneforvaltningen har også en jevn vekst i sysselsettingen og i 2016 økte sysselsettingen med henholdsvis 1,5 og 1,3 prosent.

Veksten i utførte timeverk justert for antall arbeidsdager var om lag på nivå med sysselsetningsveksten i fjor. Normalt faller utførte timeverk mer enn sysselsettingen i en konjunkturedgang og øker tilsvarende i en konjunkturoppgang. I industrien falt timeverkene mer enn sysselsettingen.

Befolkningsutvikling og innvandring

Befolkningens størrelse og sammensetning endres ved at folk fødes og dør og ved at de flytter inn i og ut av landet. Den beregnede veksten i antall personer i arbeidsfør alder (aldersgruppen

¹ Figurene viser utviklingen i antall sysselsatte, og siden næringene er av ulik størrelse vil sysselsetningsendringer være av større eller mindre betydning for hver enkelt næring. Merk derfor også at de to figurene har ulik skala.

Tabell 3.2 Sysselsatte og timeverk ifølge nasjonalregnskapet¹

	Nivå	Endring fra året før i prosent					
	2016*	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
Timeverk Fastlands-Norge i alt. Mill. timer	3812	1,7	1,8	0,3	1,4	0,4	0,5
Sysselsetting i alt	2756	1,5	2,1	1,1	1,1	0,6	0,1
Olje og utenriks sjøfart	63	4,2	6,4	2,1	-0,3	-2,7	-4,9
Fastlands-Norge	2693	1,4	2,0	1,0	1,2	0,7	0,2
Industri og bergverksdrift	238	-0,4	1,2	0,9	0,5	-2,1	-4,3
Annen vareproduksjon	293	2,7	3,8	1,7	1,6	2,3	-3,6
– Primærnæringer	70	0,6	-0,8	-1,6	0,6	1,9	1,2
– Elektrisitetsforsyning	14	0,8	2,4	0,0	0,8	0,8	3,0
– Bygge- og anleggsvirksomhet	227	3,7	5,6	2,9	1,9	2,6	2,5
Tjenesteytende næringer ekskl. off. forvaltning	1327	1,2	1,9	0,7	1,1	0,7	1,3
– Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	26	3,8	10,7	8,4	0,9	-6,1	-14,1
– Varehandel	373	-0,7	1,3	-0,2	0,0	0,4	-0,3
– Samferdsel (eks. utenriks sjøfart)	120	-0,5	0,3	1,0	0,7	1,1	-0,6
– Annen tjenesteyting	834	2,4	2,5	1,1	1,6	0,7	2,2
Offentlig forvaltning	836	1,9	1,6	1,3	1,4	0,9	1,3
– Statsforvaltningen (inkludert helseforetakene)	310	1,6	1,5	1,2	2,1	1,2	1,5
– Kommuneforvaltningen	526	2,1	1,6	1,4	1,0	0,7	1,3

* Foreløpige tall

¹ Nasjonalregnskapstallene (NR) avviker noe fra AKU, bl.a. ved at NR inkluderer utenlandske sjøfolk på norske skip og arbeidsinnvandrere på korttidsopphold (ikke-bosatte).

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

15–74) var 0,85 prosent i 2016. AKU viser imidlertid en lavere vekst i arbeidsstyrken, 0,25 prosent. Arbeidsstyrken som andel av antall personer i aldersgruppen 15–74 år gikk dermed ned i 2016 som vist i figur 3.9.

Utvidelsen av EU med nye medlemsland fra Øst-Europa 1. mai 2004 førte til økt arbeidsinnvandring til Norge. Om lag 2/3 av sysselsettingsveksten siden 2004 har kommet blant innvandrere. Dette har hatt stor virkning for arbeidsmarkedet, men avspeiles i varierende og noe usikker grad i offisiell statistikk. Se boks 3.1 for en oversikt over hvordan arbeidsinnvandringen fanges opp i ulike statistikker.

Nettoinnvandringen var i 2015 og fram til 4. kvartal 2016 mer moderat sammenliknet med de seneste årene, men fortsatt høy i historisk sammenheng. I 4. kvartal i 2016 var innvandringen om lag som i 2015 (asylsøkere uten oppholdstillatelse er ikke med i denne statistikken), mens utvandringen var noe høyere. Den mer moderate arbeidsinnvandringen må ses i sammenheng med at jobbutsiktene var noe dårligere sammenliknet med tidligere år samt at fallet i kronekursen har redusert lønnsforskjellene til andre land. På den andre siden holdes innvandringen oppe ved at flere personer med statsborgerskap fra land med konflikter blir registrert som innvandret. Mange

Boks 3.1 Hvordan fanger statistikken opp arbeidsinnvandringen?

Sysselsettingsstatistikk fanger opp innvandringen på ulike måter:

- *Ordinær registerbasert befolkningsstatistikk:* Dette registeret viser alle personer som er bosatt i Norge ifølge Det sentrale folkeregisteret. De bosatte er personer som forventes å oppholde seg mer enn seks måneder i Norge.
- *Arbeidskraftundersøkelsen (AKU):* Denne statistikken er basert på et utvalg av personer som er bosatt i Norge ifølge Det sentrale folkeregisteret.
- *Sysselsetting i nasjonalregnskapet:* Nasjonalregnskapet viser sysselsettingen i norske bedrifter, uavhengig av om den sysselsatte er bosatt i Norge eller ikke. I nasjonalregnskapet regnes personer på korttidsopphold (ikke-bosatte) med dersom de tar arbeid i en innenlandsk bedrift, det vil si at bedriften forventes å drive produksjon i Norge i minst 12 måneder. Denne gruppen dekker personer bosatt i våre naboland og som pendler daglig eller ukentlig over grensen for å arbeide i Norge, utenlandske bosatte med arbeid på kontinentalsokkelen eller norske skip i utenriksfart og personer på asylmottak i Norge som ikke har fått oppholdstillatelse. Personer som er ansatt i en utenlandsk bedrift på oppdrag i Norge som varer under 12 måneder omtales som tjenesteytere, og inngår ikke i sysselsettingstallene i nasjonalregnskapet. Dette gjelder uavhengig av om personen regnes som bosatt eller ikke-bosatt. Produksjonen som disse bedriftene utfører i Norge regnes som import av tjenester.
- *Registerbasert sysselsettingsstatistikk for innvandrere:* Statistikken gjelder kun dem som er registrert bosatt, det vil si at de ifølge folkeregisteret som hovedregel forventes å oppholde seg her i landet i minst seks måneder.
- *Annen registerbasert sysselsettingsstatistikk:* Statistisk sentralbyrå har laget en spesialstatistikk hvor man forsøker å fange opp alle sysselsatte på korttidsopphold (ikke-bosatte), også tjenesteytere som ikke omfattes av nasjonalregnskapet. Foreløpig omfatter ikke tallene selvstendig næringsdrivende eller sjøfolk fra land utenfor EØS-området.
- *Registreringer/oppholdstillatelser fra Utlendingsdirektoratet:* EØS-borgere som oppholder seg i Norge i mer enn tre måneder skal registrere seg hos utlendingsmyndighetene. Alle borgere fra land utenfor Norden og EØS/EFTA-området (tredjelandborgere) som ønsker å ta arbeid i Norge, må søke om oppholdstillatelse. Tredjelandborgere som er familiemedlem til en EØS-borger, plikter å søke om oppholdskort ved opphold utover tre måneder. Generelt må alle som kommer hit for å jobbe registrere seg hos norske skattemyndigheter.

av dem som kom til Norge som asylsøkere i 2015, ble bosatt og registrert som innvandret i 2016.

Arbeidsinnvandrere som kommer til Norge, er gjerne i de mest yrkesaktive aldersgruppene. Imidlertid er sysselsettingsandelene blant bosatte innvandrere fra EØS-landene i Sentral- og Øst-Europa² lavere enn for samme aldersgrupper i resten av befolkningen.

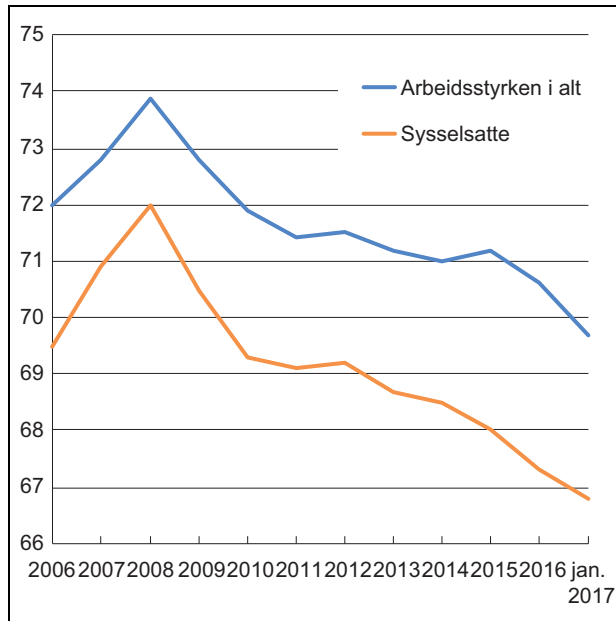
Arbeidsmarkedet påvirkes også av hvor mange flyktninger som får opphold i Norge og hvor raskt de integreres i arbeidsmarkedet. Tilstrømningen av flyktninger tiltok sterkt utover høsten i 2015, men stoppet opp gjennom 2016. Flyktningene som kom i 2015 vil trolig kunne begynne å påvirke arbeidstilbudet slik det fanges opp i statistikkene fra 2017.

Sysselsettingsrate

Sysselsettingsraten påvirkes av demografiske forhold, som endringer i befolkningens størrelse og sammensetning (inkludert innvandring), men også av atferdsendringer. Konjunktursituasjonen er også viktig for sysselsettingsraten fordi etterspørselen etter arbeidskraft påvirkes.

Utviklingen i sysselsettingsraten (sysselsatte som andel av befolkningen mellom 15 og 74 år) er vist sammen med tilsvarende rate for arbeidsstyrken (ifølge AKU) i figur 3.9. Sysselsettingsraten kan måles ved AKU som baserer seg på registrerte bosatte eller ved nasjonalregnskapet som også inkluderer en del sysselsatte på korttidsopphold i Norge. Dersom en skal benytte sistnevnte som indikator for utviklingen i sysselsettingsraten bør en imidlertid justere befolkningen tilsvarende.

² Bulgaria, Estland, Kroatia, Latvia, Litauen, Polen, Romania, Slovakia, Slovenia, Tsjekkia og Ungarn.

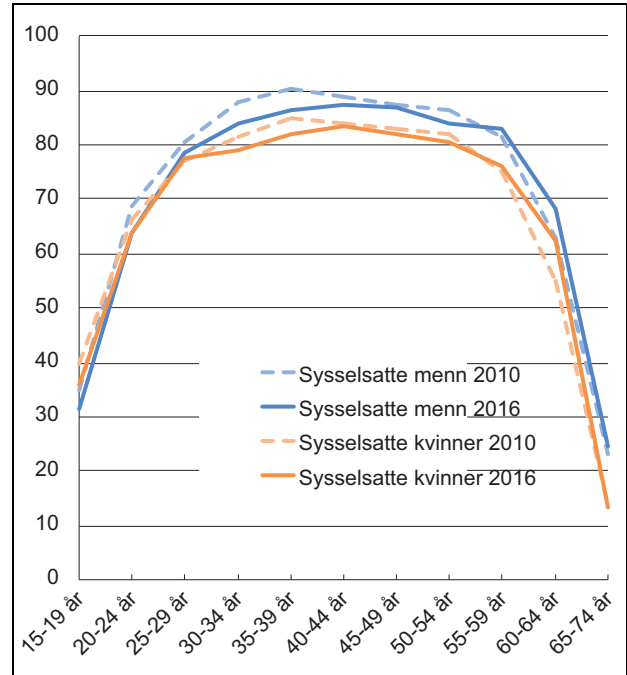

Figur 3.9 Sysselsetting og arbeidsstyrke fra AKU som andel av antall personer i alderen 15 til 74 år

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

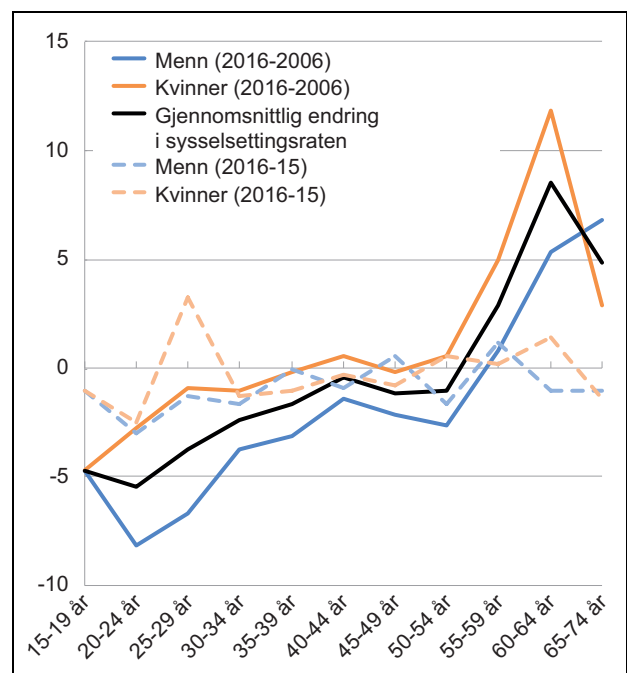
Nivået på sysselsettingsraten ifølge AKU er klart lavere enn før finanskrisen. Sysselsettingsraten er redusert fra 69,5 prosent i 2006 til 67,3 prosent i 2016 og ytterligere ned til 66,8 prosent i perioden desember til februar. For personer under 24 år gikk sysselsettingsraten ned fra 49,3 til 47,9, mens den gikk ned fra 70,8 til 70,6 for personer over 24 år i perioden desember til januar. Dersom sysselsettingsraten i 2016 istedenfor hadde vært 69,5 prosent ville knapt 98 000 flere personer ha vært sysselsatt. Forskjellen i sysselsettingsrate fra 2006 til 2016 påvirkes også av at alderssammensetningen har endret seg. De relativt sett flere eldre i arbeidsstyrken bidrar i noen grad til å trekke ned sysselsettingsraten i denne perioden, fordi disse har en lavere yrkesdeltagelse sett i forhold til gjennomsnittet. I 2016 er yrkesdeltagelsen for 55 til 74 år 48 prosent, mens yrkesandelen for 25 til 54 år er 82,6 prosent. Andelen personer mellom 55 og 74 år har økt fra 25,8 prosent av alle personer i 2006 til 28,3 prosent i 2016. Av den samlede sysselsettingsøkningen fra 2006 til 2016 på 285 000 personer er 122 000 over 55 år.

I figur 3.10 og i figur 3.11 er sysselsettingsraten basert på AKU fordelt på kjønn og aldersgrupper. Figur 3.10 viser at sysselsettingsraten er noe høyere for menn enn for kvinner, og at sysselsettingsraten i nesten alle aldersgrupper opp til 54 år har gått ned fra 2010. For de tre eldste aldersgrup-

Figur 3.10 Sysselsettingsraten i 2010 og 2016, fordelt på aldersgrupper. Samlet og fordelt på kvinner og menn

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 3.11 Endring i sysselsettingsraten fra 2006 til 2016, fordelt på aldersgrupper. Samlet og fordelt på kvinner og menn

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

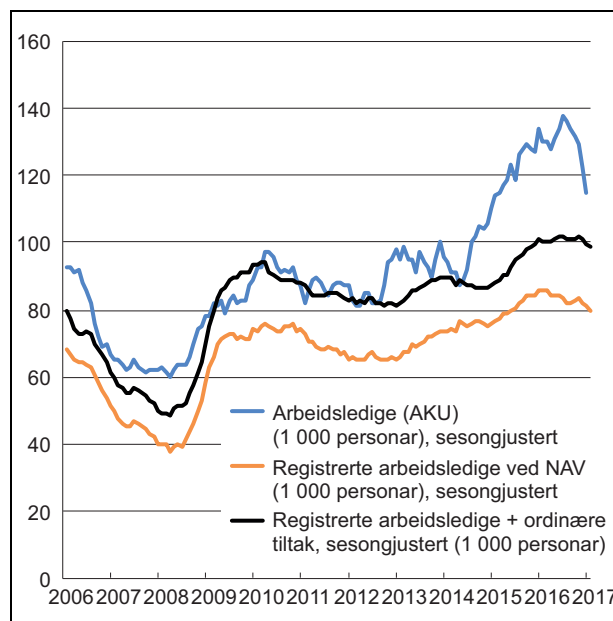
pene er imidlertid bildet motsatt og sysselsettingsraten har økt for både menn og kvinner. Figur 3.11 viser utviklingen fra før finanskrisen og

også i denne tidsperioden har sysselsettingen for de eldste aldersgruppene økt. Dette reflekterer trolig et økt utdanningsnivå og bedre helse blant eldre, virkninger av pensjonsreformen, og arbeidet for et inkluderende arbeidsliv. For disse gruppene har de strukturelle effektene altså vært sterkere enn de konjunkturrelle. Fra 2015 til 2016 var det en nedgang i sysselsettingsratene målt ved AKU samlet og for de fleste aldersgruppene. En rapport fra faggruppen for IA-avtalen trekker fram at nedgangen i sysselsettingsandelen blant ungdom i flere nedgangskonjunkturer har sammenheng med økt overgang til utdanning og at færre unge kombinerer studier med deltidsjobb.³

Arbeidsledighet

Antallet arbeidsledige har ifølge AKU økt etter 2. kvartal 2014, se figur 3.12. Arbeidsledighetsraten i 4. kvartal i 2016 var 4,7 prosent og lik gjennomsnittet for året. Det er en oppgang fra 0,3 prosentpoeng fra året før. Det var i gjennomsnitt 52 000 arbeidsledige kvinner og 80 000 arbeidsledige menn i 2016. Antall arbeidsledige kvinner har imidlertid blitt redusert med 1 000 personer fra 2015 til 2016. Det betyr at hele økningen kommer av at flere menn har blitt arbeidsledige i denne perioden. Det kan gjenspeile at flere menn jobber i næringer som er relatert til petroleumsvirksomheten der sysselsettingen har gått ned det siste året.

³ Målene om et mer inkluderende arbeidsliv – status og utviklingstrekk. Rapportering fra faggruppen for IA-avtalen, 29. juni 2016.

Figur 3.12 Antall arbeidsledige i 1000 personer. Februar 2006 til februar 2017. Sesongjustert

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Arbeids- og velferdsetaten.

Sesongjustert arbeidsledighet viser en relativt stor nedgang de to siste observasjoner (periodene november-januar og desember-februar), slik at arbeidsledigheten er kommet ned til 4,2 prosent som gjennomsnitt for den siste tremånedersperioden.

I gjennomsnitt var det 74 000 undersysselsatte personer i 2016, se tabell 3.3. Det er en økning på 3 000 personer sammenliknet med årsgjennomsnittet for 2015. Økningen var fra personer med videregående- eller grunnskoleutdanning, mens universitets- eller høyskoleutdanning hadde like

Tabell 3.3 Arbeidsledige, deltidssysselsatte og midlertidig ansatte, ifølge arbeidskraftundersøkelsen (AKU)

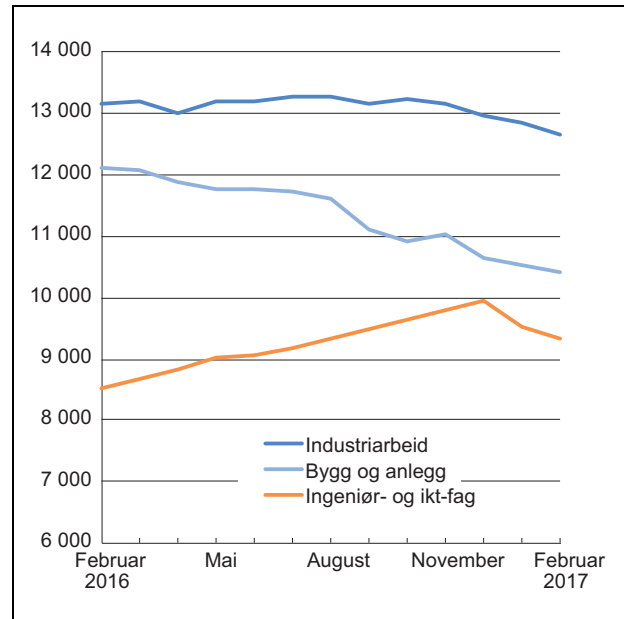
	Nivå	Endring fra året før i tusen personer				
	2016	2012	2013	2014	2015	2016
Arbeidsledige i alt, 1000 personer	132	0	9	1	25	11
Kvinner	52	-3	7	0	11	-1
Menn	80	3	2	1	14	12
Deltidssysselsatte, 1000 personer	667	12	1	-23	12	-6
Undersysselsatte ¹	74	-3	-1	-4	9	3
Midlertidig ansatte, 1000 personer	214	15	-1	-10	5	18

¹ Undersysselsatte er definert som deltidssysselsatte personer som har forsøkt å få lengre arbeidstid ved å kontakte NAV, annonser selv, spørre nåværende arbeidsgiver e.l. De må kunne starte med økt arbeidstid innen en måned.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

mange undersysselsatte i begge årene. Summen av alle urealiserte arbeidstimer som arbeidsledige og undersysselsatte ønsket å arbeide i 2016 svarer til 43 700 heltidsjobber, noe som er 33 prosent lavere enn i 2015. Det var også en økning i antall midlertidig ansatte i 2016. Årsaker til endringer i midlertidige ansatte vil bli nærmere undersøkt av Fafo i en egen rapport. Sluttrapport fra prosjektet kommer i 2018. Viktige elementer i Fafo sin kartlegging er tilleggsundersøkelser til AKU i 2014 (nullpunktanalyse), 2016 og 2017, samt en spørreundersøkelse til virksomheter om deres bruk av ulike tilknytningsformer som midlertidig ansettelse, innleie og bruk av underentreprise. Rapport om denne undersøkelsen og resultater fra tilleggsundersøkelse til AKU i 2016 legges fram i løpet av første halvår 2017.

NAV's statistikk for *registrerte helt ledige og summen av registrerte helt ledige og personer på tiltak* viser en flat utvikling gjennom 2016, se figur 3.12. Gjennomsnittlig antall helt ledige økte med 3 300 personer fra 2015 til 2016 og som andel av arbeidsstyrken er arbeidsledigheten uendret, se tabell 3.4 og tabell 3.5. Arbeidsledigheten registrert hos NAV og målt ved AKU har dermed nærmet seg hverandre i 2016 sammenliknet med 2015. Da økte arbeidsledigheten målt med AKU betydelig mer enn den registrerte arbeidsledigheten. Så langt i år har arbeidsledigheten målt med AKU falt mer enn registrert arbeidsledighet. Ved utgangen av februar 2017 var knapt 106 400 personer enten på tiltak eller registrerte helt ledige. I tillegg var det 35 800 delvis ledige.

Figur 3.13 Utvikling i sesongjustert antall arbeidsledige og personer på tiltak fordelt på ingeniør- og ikt-fag, industriarbeid samt bygg og anlegg

Kilde: Arbeids- og velferdsetaten.

Det er en oppgang i arbeidsledigheten for flere yrkesgrupper i 2016, men det er ingeniør- og ikt-fag som hadde den klart største prosentvise økningen i arbeidsledighet, se figur 3.13. I februar 2017 ble arbeidsledigheten sesongjustert redusert noe. Antall arbeidsledige innen bygg og anleggsvyrkene var uforandret fra 2015 til 2016.

Tabell 3.4 Arbeidsmarkedstall fra Arbeids- og velferdsetaten, gjennomsnittlige månedstall i 1000 enheter

	Nivå	Endring fra året før						
	2016	2011	2012	2013	2014	2015	2016	feb. 2017 ¹
Gjennomsnittlig registrert helt ledige	83,8	-5,2	-3,7	4,0	5,5	5,3	3,3	-3,8
Langtidsledige ²	21,9	-1,0	-2,6	1,3	3,3	1,2	1,0	
Helt permitterte gjennomsnitt	4,4	-2,4	-1,6	-0,7	-0,4	1,3	1,3	
Ordinære tiltaksdeltakere, gjennomsnitt	17,3	-0,5	1,2	-0,5	-3,6	0,2	4,5	0,6
Delvis ledige, gjennomsnitt	34,1	-2,1	-2,6	0,4	1,4	3,0	3,7	
Tilgang ledige stillinger ³	225,7	10,9	-11,4	-22,3	-15,5	4,2	23,6	

¹ Sesongjusterte tall ved utgangen av februar 2017 i forhold til årsgjennomsnittet for 2016.

² Alle arbeidsledige over 26 uker og som fortsatt er arbeidsledige.

³ Total tilgang gjennom året, ikke gjennomsnitt per måned.

Kilde: Arbeids- og velferdsetaten.

Tabell 3.5 Utvikling i registrert arbeidsledighet (helt ledige) og registrerte ledige stillinger fordelt på fylke

	Arbeidsledige (i prosent av arbeidsstyrken)		Endring i arbeids- ledige (prosent- poeng)		Arbeids- ledige (antall)		Endring i arbeidsledige (antall)		Ledige stillinger (antall)		Ledige stillinger (endring)	
	2016	2015–16	Feb16– Feb 17	2016	2015–16	2016	2015–16	2016	2015–16			
<i>Hele landet</i>	3,0	0	-0,2	83 813	3 252	225 725	23 555					
1 Rogaland	4,5	1,1	-0,2	11 751	2 958	18 044	2 488					
2 Hordaland	3,4	0,6	0,0	9 483	1 824	21 221	2 403					
3 Møre og Romsdal	3,2	0,6	0,1	4 471	846	10 691	-49					
4 Vest-Agder	3,7	0,3	-0,4	3 476	328	7 250	745					
5 Vestfold	3,1	0,1	0,2	3 908	206	9 333	1 245					
6 Aust-Agder	3,9	0,1	-0,8	2 233	66	5 161	460					
Sum endring (1–6)					6 228		7 292					
7 Oppland	2,0	-0,1	-0,3	1 913	-131	7 776	-497					
8 Buskerud	2,8	-0,1	-0,2	4 050	-130	9 598	754					
9 Sør-Trøndelag	2,5	-0,1	-0,3	4 293	-72	15 639	2 894					
10 Troms	2,1	-0,1	-0,2	1 841	-61	10 168	767					
11 Finnmark	3,3	-0,1	-0,1	1 316	-16	4 403	-68					
12 Sogn og Fjordane	1,8	-0,2	-0,4	1 060	-67	5 786	968					
13 Akershus	2,4	-0,2	-0,2	7 670	-320	19 639	3 104					
14 Nordland	2,5	-0,2	-0,3	3 163	-191	11 968	905					
15 Østfold	3,2	-0,3	-0,3	4 631	-352	9 583	1 270					
16 Oslo	3,2	-0,3	-0,4	11 910	-746	36 443	3 053					
17 Telemark	3,2	-0,3	-0,3	2 779	-284	7 667	1 121					
18 Hedmark	2,2	-0,4	-0,2	2 203	-269	7 767	898					
19 Nord-Trøndelag	2,3	-0,5	-0,4	1 641	-255	5 352	798					
Sum endring (7–19)					-2 894		15 967					

Kilde: Arbeids- og velferdsetaten.

NAVs tall viste en liten økning i antall permitterte i 2016.

AKU viser at det i 4. kvartal i fjor var flere personer enn tidligere med lange arbeidsledighetsperioder. I dette kvartalet hadde 16 000 vært sammenhengende arbeidsledig over 1 år. Det er en økning på 1 000 personer i forhold til samme kvartal i 2015. I NAV regnes arbeidsledige som ikke har vært i jobb eller på arbeidsmarkedstiltak på 26 uker eller lengre som *langtidsledige*. I 2012 var

andelen langtidsledige 23 prosent av alle arbeidsledige, mens den var vel 26 prosent i 2016. Denne definisjonen inkluderer ikke personer som i en periode har vært på arbeidsmarkedstiltak og som fortsatt er arbeidsledige etter at arbeidsmarkedstiltaket er over. Det kan dermed være vanskeligere å finne seg arbeid enn det langtidsledigheten i henhold til NAV sin definisjon kan tyde på. Alle arbeidsledige over 26 uker, inklusive personer som har deltatt på arbeidsmarkedstiltak, men som

fortsatt er arbeidsledige, utgjorde om lag 46 prosent av de arbeidsledige i februar 2017, ifølge statistikken fra NAV. Andelen er 5 prosentpoeng høyere enn på samme tid i fjor. Det er en liten nedgang for de som har vært lengst arbeidsledig (dvs. 104 uker eller mer), men årsaken til nedgangen kan være at noen av disse har trukket seg ut av arbeidsmarkedet eller har sluttet å registrere seg som arbeidssøkere hos NAV.

Arbeidsledighetsutviklingen er svært forskjellig i ulike fylker, se tabell 3.5. I tabellen er fylkene rangert etter størrelsen på endringen i arbeidsledighet i prosentpoeng fra 2015 til 2016. Arbeidsledigheten har gått opp i 6 fylker og gått ned i 13 fylker. Sysselsettingsraten gikk imidlertid ned i 15 av landets 19 fylker ifølge AKU. Dette samsvarer i stor grad med utviklingen i registrert sysselsettingsstatistikk som viser at sysselsettingen gikk ned i Rogaland, Vest-Agder, Hordaland og Møre og Romsdal i samme periode. Likevel er utviklingen i arbeidsledighet en bedring sammenliknet med endringen fra 2014 til 2015, da arbeidsledigheten steg i 10 fylker. Rogaland og Hordaland, som er svært tett knyttet til petroleumsvirksomheten, har hatt spesielt stor økning i arbeidsledigheten i både 2015 og 2016. Det ser imidlertid ut som om økningen i arbeidsledigheten er i ferd med å stoppe opp, og den gikk ned i flere fylker i februar sammenliknet med samme periode i fjor. Akershus, Telemark, Sogn og Fjordane samt Sør- og Nord-Trøndelag hadde en økning i arbeidsledigheten i 2015, men en nedgang i 2016 og så langt i 2017. Arbeidsledigheten økte svakt i Vestfold i 2016 og så langt i år, men falt i 2015. Svikten i etterspørselen fra petroleumsnæringen rammer alle regioner, men altså i ulik grad. De positive impulsene fra blant annet svakere kronekurs, ekspansiv finanspolitikk og lav rente stimulerer isolert sett sysselsettingen i alle regioner. Mens ledigheten dermed øker i «petroleumsnære» fylker, kan den falle litt i fylker med liten direkte tilknytning til petroleumsnæringen. Tabellen viser også at selv om arbeidsledigheten har økt så har antallet utlyste stillinger økt også i fylker som Rogaland og Hordaland. Det kan tyde på at arbeidsmarkedet vil bli litt mindre slakt framover.

Ledige stillinger

Statistisk sentralbyrå har siden 2010 publisert tall for ledige stillinger.⁴ Det slakere arbeidsmarkedet de senere årene gjenspeiles i at antallet utlyste stillinger har gått ned siden siden 3. kvartal 2011. Når antallet utlyste stillinger faller, kan det betraktes som at jobbutsiktene til de arbeidsledige for-

verrer seg. Det var imidlertid en liten oppgang i ledige stillinger fra 4. kvartal 2015 til 4. kvartal 2016. Antallet ledige stillinger utgjør imidlertid bare 1,7 prosent av summen av alle arbeidstakerforhold og ledige stillinger.

3.2.3 Utsiktene for 2017

Veksten i årsgjennomsnittet til BNP Fastlands-Norge gikk litt ned fra 2015 til 2016, men utviklingen gjennom disse årene har vært motsatt. Nær 0-vekst gjennom 2015 er avløst av en viss økning gjennom 2016. Analysene av norsk økonomi framover er nokså samstemte om at veksten vil fortsette å ta seg litt opp framover. Anslagene for veksten i årsgjennomsnittet for BNP Fastlands-Norge i 2017 ifølge Consensus Forecasts ligger i området 1,0–2,0 prosent, og anslagene fra Finansdepartement, SSB og Norges Bank ligger om lag midt i dette intervallet, jf. tabell 3.6.

Det er stor enighet om hovedbildet i utviklingen i norsk økonomi framover. Nedgangen i petroleumsinvesteringene ventes å fortsette, men med et gradvis mindre fall gjennom inneværende år. Dette gir fortsatt en kraftig negativ impuls mot økonomien som treffer noen næringer og regioner særlig kraftig, men ettersom nesten alle næringer har direkte eller indirekte leveranser til petroleumsnæringen berøres de aller fleste norske næringer. I motsatt retning bidrar finans- og pengepolitikken inkludert en svak valutakurs. Norsk tremåneders pengemarkedsrente var midt i mars 2017 nede i 0,9 prosent, litt lavere enn årsgjennomsnittet for 2016, men ventes ikke å falle ytterligere. Den kraftige svekkelsen av kronekursen i takt med oljeprisfallet ble noe reversert gjennom fjoråret, men det ventes ingen store endringer videre i 2017. Med en relativt lav lønnsvekst også i 2017 ventes mye av den kraftige bedringen av den kostnadmessige konkurransevnen som fant sted fram til 2015 dermed å bli opprettholdt. Norsk eksport og importkonkurrerende næringer stimuleres som følge av dette. Finanspolitikken har vært klart ekspansiv de tre siste årene, men det er lagt opp til en vesentlig mindre økning i det strukturelle budsjettunder-

⁴ Statistikken baserer seg på en utvalgsundersøkelse som gjennomføres hvert kvartal. Statistikken viser nivået og utviklingen på etterspørselen etter arbeidskraft totalt og fordelt på næring. Statistikken er sammenliknbar med tilsvarende statistikk i europeiske land. Nivået fra Statistisk sentralbyrås statistikk for ledige stillinger er høyere sammenliknet med NAVs månedlige statistikk, da Statistisk sentralbyrås statistikk bl.a. også inneholder ledige stillinger som utelukkende er utlyst på bedrifters egne hjemmesider.

skuddet i 2017. Finansdepartementet og SSB legger til grunn en økning i offentlig konsum på rundt 1,8 prosent i 2017 og offentlige investeringer på 5 prosent. Dette innebærer om lag samme vekst i samlet offentlig etterspørsel som Norges Banks anslag på 2,4 prosent. I tillegg er det gitt lettelse i beskatningen.

Oljeprisen, som startet å falle kraftig gjennom høsten 2014 og i januar 2016 kom ned i under 30 dollar per fat, har deretter tatt seg markert opp. I begynnelsen av 2017 har prisen ligget rundt 55 dollar per fat. Etter at nedgangen i petroleumsnæringen satte inn, ser det ut til at man har lyktes i å redusere utbyggingskostnadene kraftig, og med en oljepris på 55 dollar vil mange potensielle utbygginger på norsk sokkel være lønnsomme. Noe av innsparingstiltakene innebærer imidlertid isolert sett at etterspørselen fra petroleumsnæringen reduseres. Selv etter siste års markerte økning ligger oljeprisen fremdeles på det halve av nivået før fallet i 2014. Med oljepriser om lag på det nivået vil Statens pensjonsfond utland bare bli tilført moderate oljeinntekter framover. Det reduserer isolert sett rommet for ekspansiv finanspolitikk i tiden framover.

I prognosene til Finansdepartementet, Norges Bank og SSB er det lagt til grunn at krona som årsgjennomsnitt vil være noe sterkere i 2017 enn i 2016. I TBUs anslag for veksten i KPI har utvalget lagt til grunn at krona, importveid, vil styrkes med 2,5 prosent, jf. kapittel 2. En sterkere krone vil isolert sett redusere nettoeksporten, produksjon og sysselsetting, men øke husholdningenes inntekter og forbruk og vice versa. Valutakursen betyr mye for inflasjonen jf. kapittel 2.2. Prisprognosene referert til i tabell 3.6 har vekstrater for KPI i 2017 i området 1,8–2,4 prosent. Anslagene for årslønnsveksten ligger noe høyere enn inflasjonsanslagene slik at reallønna ventes å ta seg litt opp fra 2016 til 2017.

Anslagene for veksten i husholdningenes forbruk i 2017 er ganske like og ligger rundt 2 pro-

sent. Dette er litt høyere enn i 2016, men klart lavere enn gjennomsnittet for de siste 20 årene. Husholdningenes forbruk påvirkes i stor grad av utviklingen i husholdningenes inntekter. Lav vekst i reallønn og sysselsetting ventes å føre til en beskjeden realinntektsvekst i 2017, til tross for noe skattelette, men inntektsutviklingen ligger an til å bli vesentlig bedre enn i 2016, hvor gjennomsnittlig reallønn falt med 1,8 prosent.

Det er mye større volatilitet i investeringene enn i konsumet og investeringsutviklingen er viktig for konjunkturutviklingen. Også for investeringene i alt er det stor grad av enighet blant prognosemakerne om en viss vekst i 2017 til tross for fallet i investeringene i petroleumsnæringen. Forventninger om at rentene skal fortsette å være lave i lang tid samt høye bruktboligpriser fortsetter å stimulere boliginvesteringene. Lave renter stimulerer også investeringsutviklingen i næringslivet. Den svake krona og utsikter til konjunkturbedring hjemme og ute er andre forhold som trekker disse investeringene opp, men usikkerheten er stor.

Tidsforsinkede effekter av den bedrede kostnadsmessige konkurransevnen og litt høyere vekst i norske eksportmarkeder bidrar til omslag til vekst i tradisjonell eksport i 2017. Virkningene av den økte internasjonale veksten på eksporten kan imidlertid svekkes av en fortsettelse av fallet i etterspørselen etter varer og tjenester fra den internasjonale petroleumsvirksomheten.

Sysselsettingen ventes å øke mer i 2017 enn året før, men neppe nok til at sysselsettingsratene går opp. Forskjellen mellom prognosene for arbeidsmarkedsstørrelsene er små og knyttet til utviklingen i arbeidsstyrken. Både Norges Bank og Statistisk sentralbyrå venter en nedgang i årsgjennomsnittet for arbeidsledigheten på 0,3–0,4 prosentpoeng, mens nedgangen ifølge Finansdepartementets anslag er liten.

Tabell 3.6 Utviklingen i noen makroøkonomiske hovedstørrelser. Prosentvis endring fra året før der ikke annet fremgår

	2015*	2016*	2017			
	Regnskap	Regnskap	SSB ¹	NB ²	FIN ³	CF ⁴
Konsum i husholdninger og ideelle organisasjoner	2,1	1,6	2,2	1,9	2,1	1,7
Konsum i offentlig forvaltning	2,1	2,3	1,7	..	1,9	..
Bruttoinvesteringer fast kapital i alt	-3,8	0,5	3,4	..	1,3	1,8
Utvinning og rørtransport	-1,5	-14,7	-7,0	-9,8	-11,6	..
Fastlandsnæringer	0,6	2,8	4,2	4,7	4,4	..
Offentlig forvaltning	3,0	6,1	5,1	..	5,0	..
Boliger	1,6	9,9	9,2	11,3	5,6	..
Eksport	3,7	-1,2	0,5	..	0,4	..
– Tradisjonelle varer	5,8	-8,2	2,2	1,3 ⁵	2,3	..
Import	1,6	0,3	2,5	0,3	2,1	..
– Tradisjonelle varer	1,9	-0,6	1,5
Bruttonasjonalprodukt	1,6	1,0	1,5	1,0 ⁹	0,6	..
– Fastlands-Norge	1,1	0,8	1,8	1,6	1,6	1,6
Sysselsatte personer	0,3	0,1	0,6	0,6	0,6	..
Utførte timeverk, Fastlands-Norge	0,4	0,5	0,1
Arbeidsledighetsrate – AKU (nivå)	4,4	4,7	4,4	4,3	4,6	..
Årslønn	2,8	1,7	2,3	2,5	2,7 ⁹	2,9
Konsumprisindeksen	2,1	3,6	2,0	2,2	2,0 ⁹	2,1
Driftsbalansen, mrd. kroner	270,0	152,2	228,9	219
Disponible realinntekt i husholdningene	5,2	-1,7	2,0
Pengemarkedsrente (nivå)	1,3	1,1	1,0	1,0	1,0 ⁹	..
Importveid kronekurs ⁶	10,4	1,8	-3,2	-2,2	1,5 ⁹	..
Utlånsrente, rammelån (nivå) ⁷	3,2	2,6	2,6
Råoljepris ⁸ i kroner (nivå)	430	379	469	..	479	..
Memo:						
Sysselsettingsrate	68,0	67,3

* Foreløpige tall.

¹ Anslag ifølge Statistisk sentralbyrå, Økonomiske analyser 1/2017, mars 2017.² Anslag ifølge Norges Bank. Pengepolitisk rapport 1/2017, mars 2017.³ Anslag ifølge Finansdepartementet, pressemelding, mars 2017.⁴ Gjennomsnitt av flere prognoseaktører ifølge Consensus Forecasts per februar 2017.⁵ Inkludert reisetrafikk og andre tjenester.⁶ Positivt tall innebærer svekket krone.⁷ Gjennomsnitt for året. Rammelån med pant i bolig.⁸ Brent Blend.⁹ Anslag fra Finansdepartementet som ikke er oppdatert i mars 2017, fra Meld. St. 1 (2016–2017), september 2016

Kilder: Statistisk sentralbyrå, Norges Bank, Finansdepartementet, Beregningsutvalget og Consensus Forecasts.

Kapittel 4

Utviklingen i konkurranseevnen

- En svekkelse av kronen de fire siste årene samtidig med lavere lønnsvekst i Norge har bidratt til å bedre den kostnadmessige konkurranseevnen til norsk industri. Bedringen skjer etter at forskjellen i timelønnskostnadsnivå mellom industrien i Norge og industrien hos handelspartnerne gjennomgående økte fram til 2012. At timelønnskostnadene i norsk industri målt i felles valuta lenge økte mer enn hos handelspartnerne må bl.a. ses i sammenheng med høy vekst i prisene på norske eksportprodukter og bedring av bytteforholdet mot utlandet. Nedgangen i oljeprisen siden juni 2014 og svekkelsen av bytteforholdet har imidlertid endret situasjonen. Bedringen i kostnadmessig konkurranseevne de siste årene har derfor inntruffet i en periode med lavere vekst og stigende arbeidsledighet.
- Det er en nær sammenheng mellom utviklingen i konkurranseevnen og lønnsomheten i næringslivet. Frontfagsmodellen innebærer at driftsresultatandelen er en sentral indikator for utviklingen i lønnsomheten og for fordelingen av verdiskapingen. Lønnskostnadenes andel av faktorinntektene i norsk industri har historisk svingt med konjunktorene rundt et nokså stabilt nivå. Målt ved nettotall var lønnskostnadsandelen i norsk industri i 2016 på 80 prosent, det samme som i 2015. I tiårsperioden 2007–2016 var gjennomsnittlig lønnskostnadsandel 82 prosent, mens den i 20-årsperioden 1997–2016 var 80 prosent. Det vises til kapittel 5.2 for en nærmere beskrivelse av faktorinntekt og funksjonell inntektsfordeling.
- Den kostnadmessige konkurranseevnen målt ved relative timelønnskostnader i industrien i felles valuta har bedret seg de fire siste årene, etter å ha svekket seg i årene fram til og med 2012. I 2016 bidro en svekkelse av kronen til at de relative timelønnskostnadene i felles valuta gikk ned med 2,0 prosent.
- Gjennomsnittlige timelønnskostnader i norsk industri var i 2016 anslagsvis 32 prosent høyere enn et handelsvektet gjennomsnitt av våre handelspartnere i EU, 3 prosentpoeng mindre enn i året før. Nedgangen må ses i sammenheng med at kronen som årsgjennomsnitt svekket seg fra 2015 til 2016, og at lønnskostnadsveksten i Norge lå lavere enn hos handelspartnerne. At timelønnskostnadene er høyere i norsk industri enn i industrien hos våre handelspartnere reflekterer norsk økonomis høye produktivitet og inntektsnivå, samt jevnere fordeling av inntektene, men også en høyere lønnsvekst enn i utlandet fram til 2015.
- Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall falt produktiviteten i norsk industri, målt ved bruttoprodukt per timeverk, med 0,6 prosent i fjor, etter å ha økt med 0,6 prosent i 2015. Produktivitsveksten i norsk industri i perioden 2006–2015 var i gjennomsnitt på 1,4 prosent per år, 0,8 prosentpoeng lavere enn hos handelspartnerne. Dersom en ser på utviklingen målt ved bruttoprodukt i løpende priser per timeverk, er imidlertid bildet for norsk industri mer positivt. Dette gjenspeiler at norsk industri har hatt sterkere prisvekst på sine produkter enn industrien hos handelspartnerne.
- I perioden 2006–2015 økte produktiviteten i Fastlands-Norge med i gjennomsnitt 0,7 prosent per år. Dette er om lag det samme som et vektet snitt av våre handelspartnere.
- I 2015 var Norges BNP, unntatt petroleumsrenten og regnet per innbygger, 40 prosent høyere enn OECD-snittet. Nivået i Norge er blant de høyeste i OECD-området, selv når petroleumsrenten holdes utenfor.

4.1 Innledning

Omfattende deltakelse i internasjonal handel med varer og tjenester har gjort det mulig for Norge å oppnå en høyere materiell levestandard enn hva som ville vært mulig dersom norsk økonomi hadde vært mer skjermet mot utenlandsk konkurranse. Fordelene vil imidlertid bli redusert hvis Norge ikke klarer å sørge for en effektiv res-

sursutnyttelse, herunder full sysselsetting og en akseptabel inntektsfordeling. For å høste gevinstene ved internasjonalt varebytte, må man klare å omstille ressurser som blir ledige som følge av endringer i markedsforholdene. Land som deltar i det internasjonale vare- og tjenestebyttet må også over tid ha en rimelig balanse i utenriksøkonomien. Et lands konkurranseevne uttrykker evnen til å opprettholde en rimelig balanse i utenriksøkonomien over tid, samtidig som en har full og effektiv ressursutnyttelse og en akseptabel inntektsfordeling. Et land har ikke god konkurranseevne selv om det har balanse i utenriksøkonomien, mens for eksempel store deler av landets arbeidsstyrke er arbeidsløs. Men full sysselsetting og lav arbeidsledighet sammen med store underskudd i utenriksøkonomien, tilsier også at et land har svakere konkurranseevne enn hva som kan være bærekraftig over tid.

Det er viktig å skille mellom konkurranseevnen for enkelt næringer og for Norge som helhet. Konkurranseevnen for en næring beror på næringsens lønnsomhet og dens evne til å avlønne innsatsfaktorene. En lønnsom næring må både kunne hevde seg i konkurranse med utenlandske bedrifter på produktmarkedene, og med andre norske næringer i faktormarkedene, herunder arbeidsmarkedet. En økonomi i vekst og med en høy omstillingsgrad vil være kjennetegnet av ulik utvikling i konkurranseevnen for de enkelte næringene. I konkurransen om knappe faktorer må noen næringer trappe ned sin virksomhet, mens andre kan ekspandere i takt med økt lønnsomhet. Dersom en næring mottar subsidier i tilknytning til sin virksomhet, kan dette bedre næringsens konkurranseevne, men det fører normalt til en dårligere utnyttelse av ressursene samlet sett, og dermed ikke bedre konkurranseevne i samfunnsøkonomisk forstand.

I dette kapitlet ser vi på noen utvalgte indikatorer for utviklingen i industriens konkurranseevne. Avsnitt 4.2 gir en vurdering av hva som menes med konkurranseutsatte næringer og hvordan lønnsdannelsen skal sikre disse næringenes konkurranseevne gjennom den såkalte frontfagsmodellen. I tillegg presenteres tall for lønnskostnadsandeler, som en indikasjon på utviklingen i lønnsomheten i norsk industri. Videre i avsnitt 4.3 diskuteres utviklingen i lønnskostnader. I dette avsnittet ser vi også på forskjell i lønnskostnadsnivåene i industrien i Norge og andre land. Endelig i avsnitt 4.4 gir vi en beskrivelse av utviklingen i produktiviteten. For alle indikatorene som presenteres i kapitlet sammenlikner vi

Norge med et aggregat av våre viktigste handelspartnere, jf. boks 4.1.

4.2 Faktorinntektsfordeling i konkurranseutsatte og skjermede næringer

Tradisjonelt har konkurranseutsatte næringer blitt assosiert med industrien, mens skjermede næringer som regel har blitt assosiert med tjenesteproduiserende næringer (varehandel, transporttjenester, offentlig sektor, finansiell tjenesteyting, annen privat tjenesteyting etc.). Økt globalisering, sterkere internasjonal konkurranse og lavere transportkostnader har imidlertid bidratt til at stadig større deler av norsk næringsliv utsettes for konkurranse fra utlandet.

Begrepene konkurranseutsatte og skjermede næringer er nærmere drøftet i Holden III-utvalgets rapport NOU 2013: 13. Konkurranseutsatt sektor (k-sektor) består i prinsippet av bedrifter som produserer produkter som kan eksporteres/importeres, og som derfor konkurrerer mot utenlandske virksomheter. Bedrifter og virksomheter som ikke konkurrerer mot utenlandske virksomheter betegnes gjerne som skjermede, uavhengig av konkurransesituasjonen mellom slike bedrifter på det innenlandske markedet. Produktene fra skjermet sektor (s-sektor) kan det i teorien ikke handles med over landegrensene, de er lokale og må konsumeres i samme land som de produseres. Hindringen mot handel kan være politisk, men også praktisk/teknisk. Den teknologiske utviklingen har kontinuerlig økt mulighetene for handel. Skillet mellom k- og s-sektor i hovedkursteorien er stilisert. Det er nå svært få varer og tjenester som det teknisk sett ikke kan handles med, og det er lite av norsk markedsrettet virksomhet som ikke på en eller annen måte er utsatt for konkurranse fra utlandet. Størrelsen på transportkostnader kan imidlertid i praksis være et hinder.

I en utredning for Holden III utvalget har Eika m.fl. (2013) foretatt en klassifisering av norsk næringsliv etter hvor utsatt de ulike næringer er for internasjonal konkurranse. Inndelingen er basert på andelen av næringenes verdiskaping som går til eksport eller i hvilken grad de konkurrerer mot import. Selv om det er store forskjeller mellom bedrifter i samme næring, og det er mange bedrifter som er internasjonalt konkurranseutsatte også i andre næringer, er en slik inndeling nyttig, fordi den gir kunnskap om hvilke aktører som i hovedsak er internasjonalt konkurranseutsatte. Ifølge utredningen stod de fastlandsba-

Boks 4.1 Norges handelspartnere

For å vurdere utviklingen i konkurranseevnen til norsk næringsliv, sammenliknes gjerne ulike indikatorer i Norge med tilsvarende størrelser hos våre handelspartnere. Ved beregning av handelspartneraggregat, legger utvalget til grunn beregninger av OECD for Norges handelspartnere. Beregningsutvalget har i denne rapporten benyttet vekter fra OECD for Norges handelspartnere for perioden 1997–2013.

Vektene til OECD gjenspeiler handelsstrømmene med de enkelte landene i hvert av årene i perioden, og er derfor forskjellige for hvert år i perioden 1997–2013. Utvalget har lagt de 25 landene med størst vekter i 2013 til grunn som landsammensetning for handelspartneraggregatet. Denne landsammensetningen er benyttet for alle år, selv om det i perioder har vært variasjoner mht. hvilke 25 land som har hatt størst vekter. Basert på landsammensetningen og OECDs vekter for de ulike årene, er det beregnet et vektet handelspartneraggregat for hvert år i perioden 1997–2013. Vektene i 2013 er videreført for årene 2014–2016.

Tabell 4.1 viser landsammensetningen og vektene for 2013–2016 som er benyttet i denne rapporten. Norges største handelspartnere er Tyskland, Sverige, Storbritannia, Nederland, USA og Kina. Kina har imidlertid ikke betydning for beregningene i kapittelet, ettersom det ikke foreligger tilgjengelig statistikk for Kina på indikatorene som omtales.

Nærmere om grunnlaget for beregningen av konkurransevektene

OECD har basert sine beregninger av landvektene på omfanget av import og eksport mellom Norge og andre land av alle varer unntatt gruppe 3 i det internasjonale klassifiseringssystemet for handelsstatistikk (SITC¹). Denne gruppen består av råolje, naturgass, raffinerte oljeprodukter og strøm.

OECD har gjort en del forenklinger i sine beregninger. For det første har OECD ikke inkludert handel med tjenester. I 2016 utgjorde tjenester 29 prosent av Norges eksport, og 38 prosent av Norges import. Videre har OECD ikke brutt handelsstrømmene ned til hver enkelt varetype for å kunne gi et grunnlag for å vurdere i hvilken grad det faktisk er direkte konkurranse mellom norske og utenlandske bedrifter, eller om det i stedet handles med varer det ikke er konkurranse om².

Tabell 4.1 Sammensetning av handelspartneraggregatet. Prosent

Nr.	Land	Vekter for 2013–2016
1	Tyskland	14,8
2	Sverige	12,4
3	Storbritannia	11,0
4	Nederland	7,7
5	USA	6,8
6	Kina	5,6
7	Danmark	5,6
8	Frankrike	4,8
9	Belgia	3,8
10	Polen	3,5
11	Italia	3,4
12	Russland	2,6
13	Spania	2,3
14	Sør Korea	1,6
15	Finland	1,8
16	Japan	1,8
17	Canada	1,6
18	Sveits	1,3
19	Tsjekkia	1,2
20	Singapore	1,2
21	Brasil	1,1
22	Østerrike	1,0
23	Irland	1,0
24	Tyrkia	0,9
25	Taiwan	0,8
	SUM	100,00

Kilder: OECD og Beregningsutvalget.

¹ SITC = Standard International Trade Classification

² En enkel illustrasjon av dette kan være en hypotetisk situasjon der Norge er alene i verden om å eksportere en bestemt industrivare. Eksport av denne industrivaren vil trekke opp konkurransevekten til de landene som importerer denne varen, til tross for at dette er en vare det ikke eksisterer konkurranse om.

serte konkurranseutsatte næringene for nær 15 prosent av verdiskapingen i Norge i 2012, og 11 prosent av sysselsettingen. De konkurranseutsatte næringene i fastlandsøkonomien kan deles i tre: Leverandørvirksomhet til petroleumsvirksomheten, næringer basert på andre former for naturressurser, og såkalte ikke-stedbundne næringer, dvs. konkurranseutsatte næringer som ikke er avhengig av norske naturressurser, og dermed i større grad kan flyttes til andre land. Metallindustrien er eksempel på en næring basert på naturressurser, mens produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner er en ikke-stedbunden næring. I 2012 stod leverandørvirksomheten for 3 prosent av samlet sysselsetting, mens de to andre gruppene stod for rundt 4 prosent hver.

Mange konkurranseutsatte bedrifter har vridt sin produksjon mot leveranser til petroleumssektoren de senere årene og produksjonen i leverandørnæringene har økt vesentlig sterkere enn i andre næringer. Samtidig er det ikke så mange næringer der slike leveranser utgjør hoveddelen av produksjonen. Holden III-utvalget peker på at for at konkurranseutsatt sektor skal bli stor nok samlet sett, vil man ha behov for et visst omfang av ikke-stedbundne næringer. I dag er det betydelig aktivitet i slike næringer, men for at den skal være stor nok også i fremtiden, er det vanskelig å se for seg at kostnadsnivået korrigerert for produktivitetsforskjeller i vid forstand kan være mye høyere i Norge enn hos våre handelspartnere.

Stadig flere deler av næringslivet møter internasjonal konkurranse. Det er dels et resultat av at teknologisk utvikling gjør det mulig, for eksempel innen regnskap og IKT, men også at virksomheter i økende grad konkurrerer i andre land, som innen transport, bygg og anlegg, og matindustrien. I flere tjenesteytende næringer ser vi økende konkurranse fra utlandet og en klar økning i importen. Holden III-utvalget peker på at denne økningen i noen grad kan henge sammen med høyere kostnader i Norge enn hos nære handelspartnere. Selv om importandelen i disse næringene samlet sett er relativt liten, er andelen betydelig høyere i deler av næringene. Samtidig er dette næringer som vokser mer enn BNP samlet sett, slik at økte importandeler her vil gi stadig større utslag i samlet import. Økende import på nye områder innebærer isolert sett at vi trenger en ytterligere økning i aktiviteten i ikke-stedbundne næringer for å sikre langsiktig balanse i utenrikshandelen, eller at eksporten fra andre næringer øker.

4.2.1 Frontfagsmodellen

Industrien har i mesteparten av etterkrigstiden vært retningsgivende for øvrige tariffområder i lønnsforhandlingene i Norge. Opplegget for forhandlingene bygger på at lønnsveksten må tilpasses det konkurranseutsatt sektor over tid kan leve med. Dette ivaretas ved at avtaleområder med stort innslag av konkurranseutsatt virksomhet både forhandler først (det såkalte frontfaget), og at resultatet fra disse danner en norm for andre avtaleområder. Frontfaget har tradisjonelt vært verkstedoverenskomsten/industrioverenskomsten ved forbundsvisse oppgjør og bredere LO-NHO-områder, som industriarbeidere, ved sentrale oppgjør.

Frontfagsmodellen ble formalisert som en økonomisk modell, ofte omtalt som hovedkursteorien, da Utredningsutvalget for inntektsoppgjørene i 1966 la fram sin andre rapport høsten 1966. Hovedkursteorien beskriver de makroøkonomiske trender som vil gjelde for lønns- og prisutviklingen i Norge på lang sikt. Over tid stiller et ønske om full sysselsetting og balanse i utenriksøkonomien krav til størrelsen på konkurranseutsatt sektor som bare kan oppfylles dersom lønnsomheten i slik virksomhet ikke er dårligere i Norge enn i utlandet. Forventet avkastning på investeringer i Norge (kapitalavkastningen) må da på lang sikt være på nivå med forventet kapitalavkastning hos våre handelspartnere. Lavere forventet kapitalavkastning i Norge enn i utlandet vil føre til at investorer vil foretrekke å investere i utlandet fremfor i Norge. Dette medfører at produktreal lønnskostnaden i industrien i Norge ikke kan være høyere enn det produktivitetsnivået i konkurranseutsatt sektor gir grunnlag for. Dersom reallønnen vokser raskere enn produktiviteten, vil kapitalavkastningen reduseres, og investeringene svekkes. Over tid vil lave investeringer i Norge føre til en gradvis nedbygging av konkurranseutsatt sektor. Med «hovedkurs» i Utredningsutvalgets rapport refereres det i tråd med dette til et «normalnivå» på lønnskostnadsandelen i konkurranseutsatt sektor, dvs. hvor mye av faktorinntekten som normalt går til lønnstakerne og hvor mye som går til kapitaleierne. En stabil utvikling i lønnskostnadsandelen kan indikere en stabil lønnssevne og konkurransekraft i sektoren.

Når produktivitetsveksten bestemmer utviklingen i produktreal lønn over tid, må nominell lønnsvekst være lik summen av produktivitets- og prisveksten. Hvis den nominelle lønnsveksten blir høyere enn dette, slik at reallønnen vokser mer enn det produktivitetsveksten gir rom for, vil kon-

kurranseevnen svekkes og arbeidsledigheten stige. En blanding av markedsforhold og institusjonelle mekanismer bidrar til at lønnsveksten i konkurranseutsatt sektor er normen også for lønnsveksten i resten av økonomien.

Frontfagsmodellen og hovedkursteorien reflekterer således en forståelse for at det over tid er en forbindelse mellom det som er bedriftsøkonomisk lønnsomt og det som er gunstig ut fra makroøkonomiske hensyn. Modellen hviler blant annet på erkjennelsen av at lønnsdannelsen over tid har avgjørende betydning for nivået på arbeidsledigheten, mens reallønnsutviklingen først og fremst er knyttet til produktivitetsutviklingen. Erfaringene fra Norge og andre land tilsier at høy nominell lønnsvekst uten bakgrunn i tilsvarende produktivitetsvekst i all hovedsak slår ut i høyere inflasjon og økt arbeidsledighet på lengre sikt, og ikke i høyere reallønnsvekst. Ettersom konkurranseutsatte næringer konkurrerer med skjermede næringer om arbeidskraften, må de samme betingelsene for lønnsvekst gjelde også for skjermede næringer.

Den norske lønnsforhandlingsmodellen innebærer videre stor grad av koordinering, der hovedorganisasjonene i arbeidslivet spiller en avgjørende rolle. Institusjoner som Kontaktutvalget og Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene støtter opp under koordineringen. Organisasjonsgraden på arbeidstakersiden i Norge var knapt 52 prosent i 2015, jf. vedlegg 5. Tariffavtaledekningen for alle arbeidstakere er anslått til 66 prosent, om lag 50 prosent i privat sektor og tilnærmet 100 prosent i offentlig sektor. Tariffavtalene benyttes imidlertid også som rettesnor i bedrifter som ikke formelt er bundet av avtalene.

Samtidig som flertallet av arbeidstakerne i Norge dermed er dekket av de sentrale forhandlingene, er det et betydelig antall som ikke er dekket av kollektive avtaler. Blant annet ledere og en stor andel av funksjonærene i industrien får sin lønn bestemt gjennom lokale lønnsforhandlinger. Dette var en viktig bakgrunn for at Kontaktutvalget den 22. januar 2003 la fram en felles erklæring om situasjonen foran mellomoppgjøret 2003. I denne erklæringen het det blant annet:

«(...) På denne bakgrunn er regjeringen og organisasjonene i arbeidslivet enige om følgende: At den samlede lønnskostnadsveksten i 2003 må tilpasses utfordringene i konkurranseutsatt næringsliv og arbeidet for full sysselsetting. I arbeidet for å nå dette målet er det avgjørende at alle grupper omfattes. Når det

gjelder en nærmere vurdering av utfordringene for konkurranseutsatt sektor i årene framover vises det til det nedsatte ekspertutvalget.

Partene i arbeidslivet vil i forbindelse med mellomoppgjøret 2003: Arbeide for å få lønnsveksten i Norge mer på linje med utviklingen hos våre handelspartnere. Oppgjøret i 2003 må derfor ta utgangspunkt i den delen av næringslivet som er utsatt for konkurranse fra utlandet. Den samlede lønnsveksten som avtales sentralt og lokalt for disse sektorene må være normgivende for de rammer som forhandles i de øvrige oppgjørene.

Samtidig er det viktig at det innenfor disse rammene gis rom for endringer i relative lønninger som sikrer et velfungerende arbeidsmarked og en rettferdig lønnsutvikling. Arbeidsgiversiden i privat og offentlig sektor vil aktivt arbeide for en lønnsvekst hos lederne i virksomhetene som ligger innenfor rammene for det øvrige arbeidslivet. I kraft av sine eierposisjoner i næringslivet vil en også fra statens side arbeide for en slik utvikling.»

Regjeringen Stoltenberg II satte i 2012 ned et offentlig utvalg (Holden III) for å vurdere erfaringene med lønnsdannelsen gjennom de 12 årene som hadde gått siden handlingsregelen og inflasjonsmålet for pengepolitikken ble innført. Utvalget skulle også drøfte makroøkonomiske utviklingstrekk som kan skape utfordringer for norsk økonomi og lønnsdannelsen framover. Mandatet pekte på det høye og økende kostnadsnivået, petroleumsvirksomhetens økende betydning i norsk økonomi, at arbeidsinnvandringen fra EU/EØS-området hadde økt markert, og at veksten i produktiviteten hadde falt tilbake de senere årene. Utvalget leverte sin innstilling til Finansdepartementet den 3. desember 2013. Noen av hovedkonklusjonene til utvalget er gjengitt i boks 4.2.

I lys av nye utviklingstrekk siden Holden III-utvalget leverte sin rapport, satte regjeringen Solberg i mars 2016 ned et ekspertutvalg (Cappelen) som skulle vurdere utfordringer for lønnsdannelsen. De nye utviklingstrekkene er oljeprisfallet og økningen i antall personer som har søkt om asyl i Norge og Europa. I mandatet til utvalget stod det bl.a:

«Norsk arbeids- og næringsliv er inne i en krevende tid. Norsk økonomi møter utfordringer både som følge av lavere oljepris og at flere mennesker søker asyl i Norge og i våre naboland. Fremover må arbeidstakerne finne ny

Boks 4.2 Noen av hovedkonklusjonene til Holden III-utvalget

- *Utvalget slutter opp om frontfagsmodellen, som er en viktig bærebjelke i lønnsdannelsen i Norge. Selv om nye utviklingstrekk i økonomien og endrede retningslinjer i den økonomiske politikken har brakt inn nye mekanismer i måten økonomien virker på, gjelder de grunnleggende sammenhengene som frontfagsmodellen og hovedkursteorien bygger på også i dag. Det betyr at lønnsveksten i den sektoren som er utsatt for internasjonal konkurranse, må avspeile pris- og produktivitetsveksten i denne sektoren. Lønnsveksten i konkurranseutsatt sektor må så gjelde som en norm for lønnsveksten ellers i økonomien.*
- *Et vesentlig høyere kostnadsnivå enn i andre land reflekterer høy produktivitet og store bytteforholdsgevinster, men innebærer samtidig en utfordring for konkurranseutsatte virksomheter. Økte priser på olje og andre viktige eksportprodukter og fallende priser på varer vi importerer, har gitt norsk økonomi store bytteforholdsgevinster på 2000-tallet. Høy og økende aktivitet i petroleumsvirksomheten og økt bruk av oljepenger over statsbudsjettet har trukket opp kostnadsnivået i Norge sammenliknet med andre land, både gjennom høyere lønnsvekst enn hos handelspartnerne og gjennom en styrking av kronen. Det høye lønnskostnadsnivået innebærer samtidig at mange har fått glede av bytteforholdsgevinsten og det høye produktivetsnivået.*
- *Et tilstrekkelig omfang av internasjonalt konkurranseutsatte virksomheter er nødvendig for en balansert økonomisk utvikling. For at konkurranseutsatt sektor skal være tilstrekkelig stor samlet sett, vil vi ha behov for et visst omfang av ikke-stedbundne næringer, dvs. konkurranseutsatte næringer som ikke er avhengig av norske naturressurser og dermed i større grad kan flyttes til andre land. Dette krever at det over tid er balanse mellom kostnadsnivå og produktivetsnivå målt mot relevante handelspartnere. Også virksomheter på andre områder i økonomien blir utsatt for økende konkurranse fra utlandet, og en sterk avskalling av slike virksomheter kan svekke den underliggende balansen i utenriksøkonomien. Hvis dette oppdages for sent, kan kostnadene knyttet til en nødvendig kursendring bli store. Et høyt kostnadsnivå kan gjøre det mer krevende å starte og drive virksomheter som skal konkurrere i et internasjonalt marked.*
- *For å redusere risikoen for en sterk nedbygging av konkurranseutsatt sektor, bør den kostnadsmessige konkurranseevnen ikke svekkes. På lengre sikt er det trolig nødvendig med en forbedring, særlig dersom oljeprisen skulle falle markert. En moderat lønnsvekst vil bidra til bedre konkurranseevne både direkte, og indirekte gjennom lavere rente og svakere kronekurs. Det vil gi tryggere grunnlag for høy sysselsetting og lav arbeidsledighet framover.*
- *Konsekvensene for norsk økonomi vil bli vesentlig kraftigere om betydelig svakere vekst i verdensøkonomien skulle føre til et kraftig fall i oljeprisen. Det vil kunne gi en brå nedgang i oljevirksomheten både i Norge og internasjonalt, og annen norsk eksport vil også bli rammet. Arbeidsledigheten vil da stige markert. En slik utvikling vil kreve vesentlige tilpasninger både i den økonomiske politikken og i lønnsdannelsen. Norges Bank vil trolig redusere styringsrenten, kronekursen vil trolig svekkes betydelig, finanspolitikken må etter hvert strammes inn som følge av lavere vekst i fondskapitalen, og lønnstakerne må trolig godta en vesentlig svakere utvikling i kjøpekraften. Over tid vil svekkelsen av kronekursen og en lavere lønnsvekst bidra til ny vekst i tradisjonelle konkurranseutsatte næringer, og til at arbeidsledigheten etter hvert går ned igjen. Frontfagsmodellen er etter utvalgets mening godt egnet til å bidra til en tilpasning til et lavere kostnadsnivå for å bedre konkurranseevnen.*

Boks 4.2 forts.

- *Lønnsveksten i industrien for arbeidere og funksjonærer samlet bør være normgivende for resten av økonomien.* Dette er i tråd med Kontaktutvalgets uttalelse i mars 2003. Ved forbundsvise oppgjør er det Industrioverenskomsten som er frontfaget, og dermed forhandles først. Dette oppgjøret har i stor grad direkte gjennomslag i en rekke andre oppgjør. Siden utfallet av de lokale forhandlingene ikke er avklart, bør NHO, i forståelse med LO, angi en troverdig ramme for den samlede årslønnsveksten i industrien. En troverdig ramme skal verken være gulv eller tak for lønnsveksten, men en norm som andre forhandlingsområder skal forholde seg til. Ved utarbeidelsen av anslaget må det tas tilstrekkelig hensyn til de økonomiske utsiktene. Drøfting av de økonomiske utsiktene i Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene (TBU) i forkant av lønnsoppgjørene vil gi grunnlag for en felles virkelighetsoppfatning blant alle parter i lønnsoppgjørene.
- *Utvalget ser ikke behov for å endre sammensetningen av frontfaget nå.* Høy aktivitet og god lønnsomhet i oljerelatert virksomhet har ført til høy lønnsvekst i denne typen virksomheter, og for å unngå at lønnsveksten blir høyere enn det konkurranseutsatte virksomheter tåler, kan det argumenteres for at oljerelaterte virksomheter ikke bør inngå i frontfaget. Men i en vurdering av hvilke bedrifter som bør inngå i frontfaget, må det tas hensyn til hva som vil fungere som en troverdig norm for lønnsdannelsen i Norge. Frontfagets sammensetning gjenspeiler også i betydelig grad sammensetningen av konkurranseutsatt sektor. I tillegg kan økende internasjonal konkurranse innen leverandørnæringene og forventet svakere utvikling i oljeaktiviteten innebære lavere lønnsvekst i oljerelatert virksomhet i årene framover. Organisasjonsmessige forhold og tradisjon taler også for å videreføre det nåværende frontfaget.

jobb, bedrifter vri seg mot nye markeder og innvandrere inkluderes i samfunns- og arbeidsliv. I denne situasjonen er det viktig at lønnsdannelsen fungerer best mulig (...)».

Noen av hovedkonklusjonene til utvalget er gjengitt i boks 4.3. Cappelen-utvalget leverte sin rapport til finansminister Siv Jensen den 20. september 2016.

4.2.2 Lønnsomheten i norsk industri

Det er en nær sammenheng mellom utviklingen i *konkurranseevnen* og *lønnsomheten i næringslivet*, jf. over. Hovedkursteorien peker på lønnskostnadsandelen som en sentral indikator for utviklingen i lønnsomheten. Høyere lønnskostnader, lavere produsentpriser og svakere produktivitetsutvikling er faktorer som isolert sett bidrar til svekket konkurranseevne og lavere lønnsomhet. En slik utvikling vil innebære at en større andel av bedriftenes overskudd tilfaller lønnstakerne og mindre kapitaleierne. Lønnskostnadsandelen vil da gå opp, mens driftsresultatandelen vil gå ned. Motsatt bidrar lavere lønnskostnader, høyere pro-

duzentpriser og sterkere produktivitetsutvikling isolert til bedret konkurranseevne og lønnsomhet. En slik utvikling vises ved en lavere lønnskostnadsandel og tilsvarende høyere driftsresultatandel.

Figur 4.1 viser utviklingen i lønnskostnadene som andel av brutto faktorinntekter i industrien i Norge og våre handelspartnere siden midten av 1990-tallet. Lønnskostnadsandelen i Norge har historisk svingt med konjunktorene rundt et nokså stabilt nivå.

Nedgangen i lønnskostnadsandelen på første halvdel av 2000-tallet må trolig bl.a. ses i sammenheng med den markerte bedringen i Norges bytteforhold i handelen med utlandet etter at Kina begynte å spille en større rolle i det internasjonale varebyttet. Sterk vekst i etterspørselen fra Kina og andre framvoksende økonomier har gitt betydelig oppgang i prisene på flere viktige norske eksportprodukter. Samtidig har økt import fra lavkostland bidratt til nedgang i prisene på importerte konsumvarer, noe som har bidratt til merkbar bedring i lønnstakernes kjøpekraft. Når produktivitetsveksten i tillegg har vært høy, har dette gitt grunn-

Boks 4.3 Noen av hovedkonklusjonene til Cappelen-utvalget

Den økonomiske politikken har bidratt til å stabilisere økonomien etter fallet i oljeprisen og nedgangen i oljeinvesteringene:

- Finanspolitikken har vært og er svært ekspansiv, og dette har dempet nedgangen i økonomien. Hensynet til handlingsrommet i finanspolitikken fremover tilsier imidlertid at rommet for økt ekspansjon nå er begrenset. Finanspolitikken må utformes slik at den støtter opp under nødvendige omstillinger.
- Pengepolitikken har bidratt til at pengemarkedsrenten og rentenivået for typiske boliglån har kommet svært langt ned. Realrenter etter skatt er nå negative for mange aktører. Det har bidratt til å motvirke effektene av lavere etterspørsel fra petroleumsvirksomheten. Kronesvekkelsen har bedret konkurranseevnen og støttet opp under nødvendig omstilling i næringslivet. Samtidig kan svært lave renter over tid bidra til finansiell ustabilitet i økonomien slik vi opplevde på 1980-tallet.
- Partene har bidratt til lav lønnsvekst selv om konsumprisveksten midlertidig har økt som følge av en svakere krone. Holden III-utvalget ga partene nyttig forståelse av mekanismene i økonomien gitt et stort og varig oljeprisfall. Oppfølgingen etter Holden III har vært god, og frontfagets normdannende rolle er fulgt opp.

Utvalget vil understreke at forbedringen i konkurranseevnen må ivaretas. Ulik lønnssevne mellom næringer kan likevel gi press i deler av arbeidsmarkedet som kan sette frontfagsmodellen på prøve. Det er viktig at modellens normdannende rolle ivaretas. Samtidig må utdannings-, sysselsettings- og arbeidsmarkedspolitikken innrettes med tanke på økonomiens strukturelle utfordringer og det store behovet for omstilling, kompetanse og økt produktivitet. Dette skaper grunnlag for fremtidig real-lønnsvekst.

Holden III-utvalgets beregninger av konsekvensene av lavere oljepris for norsk økonomi

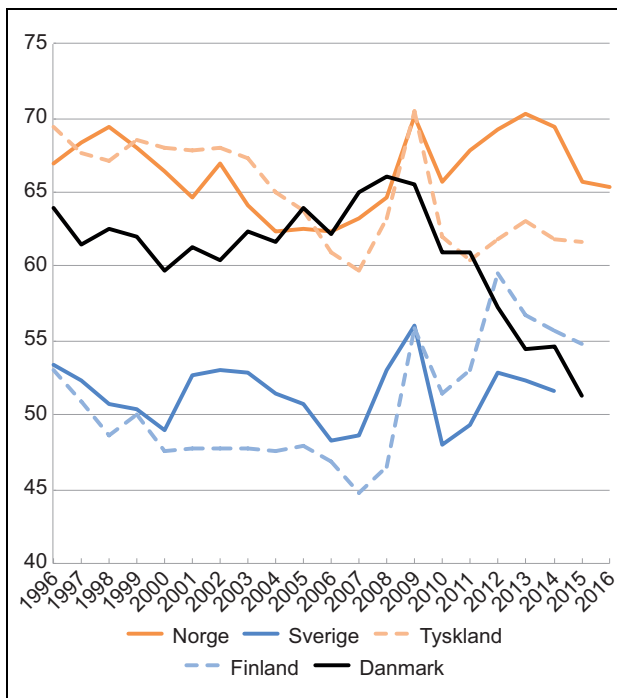
har kvalitativt sett fanget godt opp de mekanismene som har gjort seg gjeldende etter fallet i prisene på olje og gass. Blant annet viser analysen i Cappelen m.fl. (2013), som ble bestilt av Holden III-utvalget, at et fall i oljeprisen ville medføre redusert lønnsvekst gjennom økt ledighet og mindre lønnsmitte fra oljesektoren. Også kvantitativt har utslagene i økonomien i rimelig grad utviklet seg i tråd med utvalgets beregninger. Det er imidlertid forskjeller. Mens de negative impulsene fra petroleumsvirksomheten i stor grad ser ut til å være godt i samsvar med beregningene som den gang ble gjort, har de motvirkende effektene i form av endret valutakurs, rente- og finanspolitikk blitt større enn antatt. Konsumet i husholdningene har likevel utviklet seg svakere enn beregnet. Samlet kan det se ut til at fallet i BNP-veksten og økningen i arbeidsledigheten ble fanget godt opp i beregningene til Holden III-utvalget, men at utslagene kom raskere enn anslått. En sammenlikning av utviklingen i norsk økonomi i denne nedgangsperioden med tidligere perioder med oljeprisfall er illustrert i figur 4.1 og 4.2 i vedlegg 4.

Flere institusjoner og mekanismer bidrar til koordinering i den norske lønnsdannelsen, både internt og mellom ulike organisasjoner, gjennom lovverk og gjennom konsensusbygging, hvor myndighetene også spiller en viktig rolle. Koordineringen skjer både i de sentrale forhandlingene og gjennom den lokale, kollektive lønnsdannelsen. Møter i Kontaktutvalget mellom regjeringen og hovedorganisasjonene i arbeidslivet og i Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene (TBU) bidrar til en felles forståelse av den økonomiske situasjonen og hvilke utfordringer norsk økonomi står overfor. Riksmeklingsinstituttet og Rikslønnsnemnda støtter opp under en koordinert lønnsdannelse. Koordinering av lønnsutvikling hviler på kollektive handlinger iverksatt av brede organisasjoner på arbeidstaker- og arbeidsgiversiden. Organisasjonsgraden er derfor viktig både på arbeidstaker- og arbeidsgiversiden.

lag for sterk vekst både i bedriftenes overskudd og i reallønnene.

I forbindelse med finanskrisen steg lønnskostnadsandelen i norsk industri markert i 2009.

Lønnskostnadsandelen falt tilbake igjen i 2010, men steg deretter de tre neste årene. De tre siste årene har lønnskostnadsandelen i industrien falt markert fra over 70 prosent i 2013, til vel 65 pro-

Figur 4.1 Lønnskostnadsandeler i industrien¹

¹ Lønnskostnadsandelene er beregnet ved lønnskostnader dividert på brutto faktorinntekter, dvs. at driftsresultatet ikke er justert for kapitalslit. Lønnskostnadene som inngår i beregningene er ikke korrigert for de selvstendiges arbeidsinnsats, jf. utdyping i vedlegg 6.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, OECD, Eurostat og Beregningsutvalget.

sent i 2016. Nedgangen de siste årene må ses i sammenheng med fallet i oljeprisen og en svekkelse av bytteforholdet mot utlandet. Til sammenlikning har gjennomsnittet de siste ti årene vært 67 prosent, mens gjennomsnittet siden 1996 har vært på 66 prosent, jf. figur 4.1.

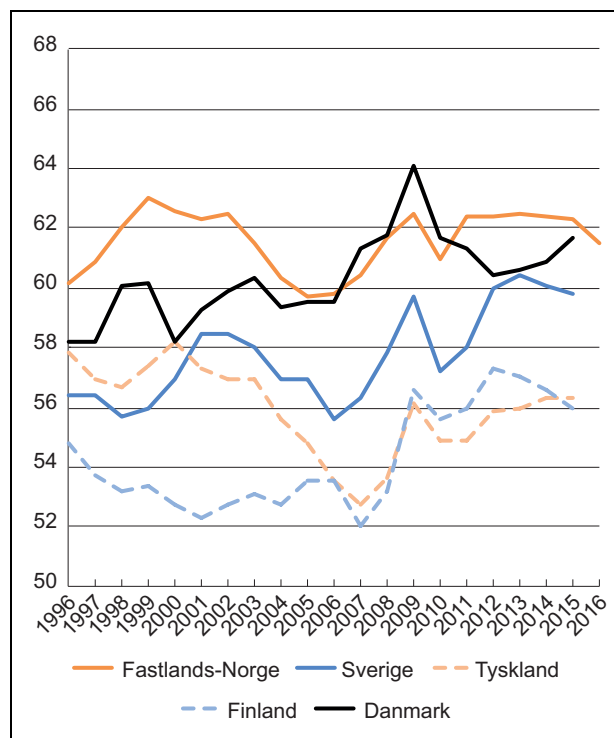
Figuren viser også utviklingen i Sverige, Tyskland, Finland og Danmark. Når man sammenlikner lønnskostnadsandelen med andre land, er det viktig å være oppmerksom på at ulike næringsstruktur i ulike land vil kunne gi nivåforskjeller i lønnskostnadsandelene mellom landene. I vedleggstabell 4.5 presenteres tall for brutto driftsresultatandel for Norge og utvalgte land.

Bildet for utviklingen i lønnskostnadsandeler er i hovedsak det samme når vi ser på utviklingen i lønnskostnadsandelene for hele økonomien, jf. figur 4.2. De årlige svingningene i lønnsomheten er imidlertid noe mindre enn for industrien.

4.3 Indikatorer for industriens kostnadsutvikling

Lønnskostnadene er den enkeltfaktoren som betyr mest for kostnadene i næringslivet. Lønnskostnadene kan bl.a. måles ved timelønnskostnader og lønnskostnader per produsert enhet. Svakere krone kan bedre eksportbedriftenes inntekter og bedre bedriftenes konkurransesituasjon relativt til utlandet. Foruten lønnskostnadene vil andre kostnadskomponenter som energikostnader, kapitalkostnader, transportkostnader og andre kostnader til innenlandsk produsert produktinnsats ha betydning for norske bedrifters muligheter til å kunne hevde seg i den internasjonale konkurransen. Videre vil også produktivitetsutviklingen og offentlige avgifter og subsidier være av betydning for konkurranseevnen.

Utviklingen i industriens internasjonale konkurranseevne avhenger også av produktivitets- og kostnadsutviklingen i øvrige deler av norsk næringsliv. Disse næringene leverer produktinnsats, energi og kapitalvarer til industrien. Jo billigere disse leveransene er, desto bedre blir industriens internasjonale konkurranseevne. Videre konkurrerer industrien med øvrige næringer om innsatsfaktorer som bl.a. arbeidskraft. Lavere løn-

Figur 4.2 Lønnskostnadsandeler i hele økonomien

Kilder: Statistisk sentralbyrå, OECD, Eurostat og Beregningsutvalget.

Tabell 4.2 Timelønnskostnader i industrien. Prosent endring fra året før

	Gj.snitt										
	2007–2016	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Vekst i lønnskostnader per time											
Norge ¹	3,7	3,8	5,1	4,1	2,2	4,5	4,9	5,1	3,1	2,4	1,5
Handelspartnerne ²	2,7	4,1	3,5	3,2	0,8	2,6	3,5	2,2	2,3	2,3	2,1
Relativ timelønnskostnadsvekst i nasjonal valuta	1,0	-0,3	1,5	0,9	1,4	1,9	1,4	2,8	0,8	0,1	-0,6
Relativ timelønnskostnadsvekst i felles valuta	-0,3	1,4	2,1	-2,0	5,8	3,8	3,0	-0,2	-5,0	-9,6	-2,0
<i>Memo:</i> Valutakurs ³	1,3	-1,7	-0,5	2,9	-4,2	-1,9	-1,6	3,0	6,1	10,7	1,4

¹ Lønnskostnad per utførte timeverk i industrien, jf. nasjonalregnskapet.

² Tallene for årene 2007–2015 er fra Conference Board. For 2016 benyttes tall for vekst i arbeidskraftkostnadsindekser fra Eurostat. Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, jf. boks 4.1.

³ Industriens effektive valutakurs. Et positivt endringstall innebærer en svekkelse av norske kroner målt ved industriens effektive valutakurs. Utviklingen i industriens effektive valutakurs kan avvike betydelig fra kronens verdi mot enkeltvalutaer. Dette innebærer bl.a. at et veid gjennomsnitt ikke gir et fullstendig uttrykk for den endringen i konkurransesituasjonen de enkelte bedriftene eller bransjene står overfor.

Kilder: Conference Board, Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

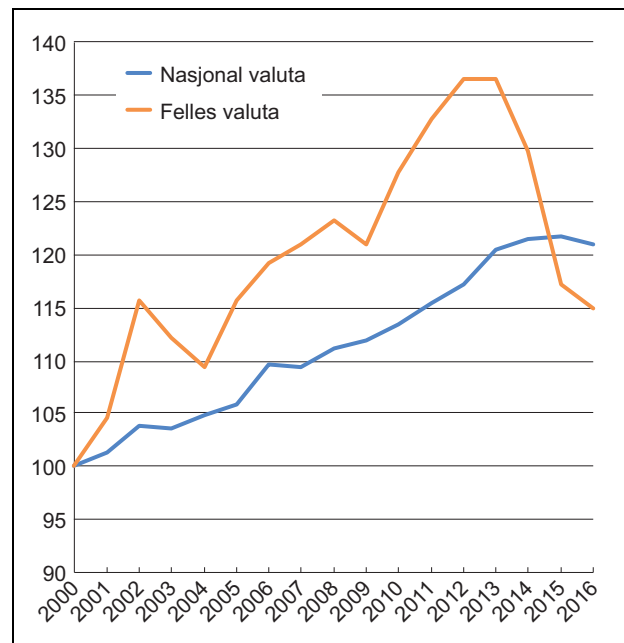
ninger i andre næringer kan bidra til en bedring i industriens konkurranseevne ved at det blir lettere og billigere for industrien å skaffe arbeidskraft og kapitalvarer. Kostnadsutviklingen i industrien kan derfor ikke ses uavhengig av kostnadsutviklingen i norsk økonomi for øvrig. Svakere krone trekker i retning av dyrere produktinnsats på importerte varer og tjenester. Dette svekker isolert sett lønnsomheten, men gir også insentiver til å erstatte importerte produkter med norskproduserte varer og tjenester som så vil dempe effekten på lønnsomheten igjen.

Forutsigbare og stabile rammebetingelser kan også bidra til å styrke næringslivets konkurranseposisjon.

4.3.1 Vekst i timelønnskostnader

Tabell 4.2 og figur 4.3 viser utviklingen i lønnskostnader per time for ansatte i industrien i Norge og i industrien hos våre handelspartnere målt i felles valuta.

Den kostnadmessige konkurranseevnen målt ved relative timelønnskostnader i industrien i felles valuta har bedret seg de fire siste årene, etter å ha svekket seg i årene fram til og med 2012. Samlet sett over den siste tiårsperioden har den kostnadmessige konkurranseevnen bedret seg med i gjennomsnitt 0,3 prosent per år. Mens veksten i timelønnskostnader i norsk industri har vært høy-

Figur 4.3 Relative timelønnskostnader i industrien. Indeks 2000 = 100

Kilder: Conference Board, Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

ere enn hos et vektet gjennomsnitt av handelspartnerne fram til 2015, har en svekkelse av kronen bidratt i motsatt retning.

Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall var veksten i timelønnskostnadene i norsk industri i

Tabell 4.3 Arbeidskraftkostnader i næringsvirksomhet¹. Prosent endring fra året før

	Gj.snitt											
	2007–2016	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Vekst i lønnskostnader per time												
Fastlands-Norge ¹	4,0	6,3	5,9	4,5	2,2	4,7	4,7	5,5	2,9	2,5	1,3	
Handelspartnerne ²	2,4	3,4	3,8	2,6	2,0	2,6	2,6	1,5	1,8	2,2	1,9	
Relativ timelønnskostnadsvekst i nasjonal valuta	1,6	2,8	2,0	1,9	0,2	2,0	2,0	3,9	1,1	0,3	-0,6	
Relativ timelønnskostnadsvekst i felles valuta	0,2	4,6	2,5	-1,0	4,6	4,0	3,7	0,9	-4,7	-9,4	-2,0	
<i>Memo: Valutakurs³</i>	1,3	-1,7	-0,5	2,9	-4,2	-1,9	-1,6	3,0	6,1	10,7	1,4	

¹ Unntatt offentlig virksomhet. Tallene for Fastlands-Norge er fra SSB, mens tallene for handelspartnerne er fra Eurostat. For handelspartnerne er tallene for 2016 anslått ved veksten fra 1.-3. kvartal 2015 til 1.-3. kvartal 2016.

² Tall for handelspartnerne er beregnet som veide geometriske gjennomsnitt, jf. boks 4.1.

³ Industriens effektive valutakurs.

Kilder: Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

2016 på 1,5 prosent, dvs. 0,6 prosentpoeng lavere enn timelønnskostnadsveksten hos handelspartnerne. En svekkelse av kronen fra 2015 til 2016 gjorde at de relative timelønnskostnadene anslås å ha falt med 2,0 prosent dette året.

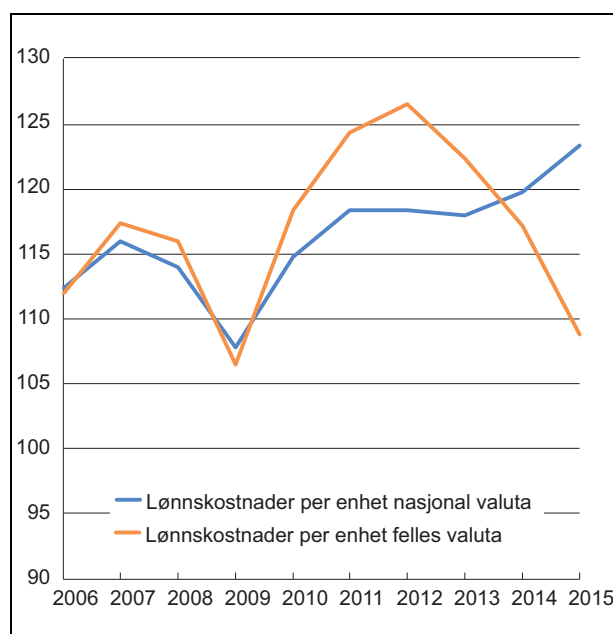
Dersom en ser utviklingen i et litt lengre perspektiv har veksten i timelønnskostnader i norsk industri vært høyere enn i industrien hos handelspartnerne, jf. figur 4.3. Utviklingen i valutakursen har variert mye fra år til år, og bidratt til at det har vært langt større svingninger i den relative timelønnskostnadsveksten målt i felles valuta enn i nasjonal valuta.

Dersom vi går ut over industrien og ser på næringsvirksomhet i bredere forstand har den kostnadmessige konkurransevnen bedret seg med i gjennomsnitt 0,2 prosent per år over de siste ti årene, jf. tabell 4.3. Mens veksten i arbeidskraftkostnader i Norge har vært høyere enn hos handelspartnerne fram til 2015, har en svekkelse av kronen i perioden bidratt i motsatt retning.

4.3.2 Vekst i lønnskostnader per produsert enhet

Figur 4.4 viser utviklingen i lønnskostnader per produsert enhet i industrien i Norge relativt til industrien hos våre handelspartnere.

Høyere lønnsvekst i Norge enn hos handelspartnerne bidro til at lønnskostnadene per produsert enhet i norsk industri relativt til industrien hos handelspartnerne økte med 23 prosent fra 2005 til 2015, målt i nasjonal valuta. Utviklin-

Figur 4.4 Lønnskostnader per produsert enhet i industrien i Norge relativt til handelspartnerne. Indeks 2005 = 100

Kilder: OECD og Beregningsutvalget.

gen i valutakursen har variert mye fra år til år, og bidratt til at det har vært større svingninger i utviklingen i det relative forholdet for lønnskostnader per produsert enhet målt i felles valuta enn i nasjonal valuta. En svekkelse av kronen over perioden 2006–2015 bidro til at lønnskostnadene per produsert enhet i norsk industri økte relativt til industrien hos handelspartnerne med 9 prosent.

Det foreligger ennå ikke tall for 2016, men en svekkelse av kronen fra 2015 til 2016 vil isolert sett bidra til å trekke ned nivået på lønnskostnadene per produsert enhet i norsk industri relativt til handelspartnerne.

4.3.3 Vekst i lønnskostnader per ansatt i hele økonomien

Ifølge tall fra OECD var veksten i lønnskostnader per ansatt i hele økonomien 0,9 prosentpoeng høyere i Norge enn i OECD-området i 2015. Også sammenliknet med et vektet snitt av våre handelspartnere var veksten i lønnskostnader per ansatt i Norge 0,9 prosentpoeng høyere, jf. vedleggstabell 4.4. For 2016 anslår OECD veksten i lønnskostnadene per ansatt i OECD-området til 1,9 prosent og hos et vektet snitt av våre handelspartnere til 1,8 prosent. OECD anslår videre veksten i lønnskostnadene per ansatt i 2017 til 2,8 prosent i OECD-området og til 2,5 prosent hos våre handelspartnere.

4.3.4 Lønnskostnadsnivåer i industrien

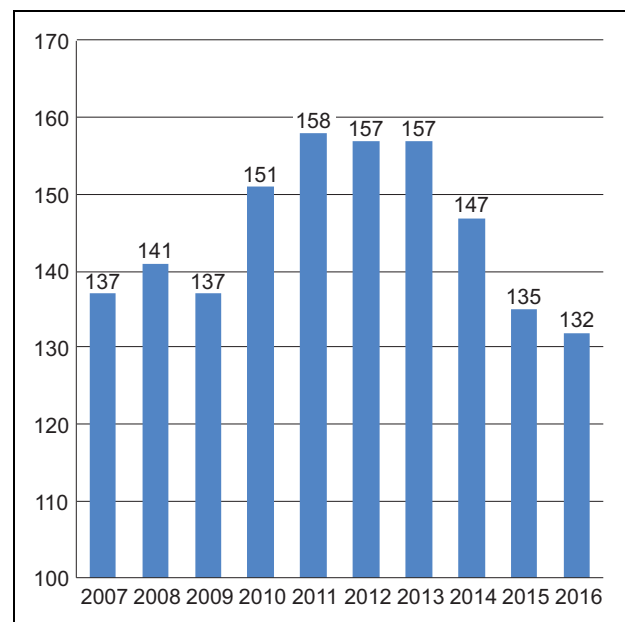
Forholdet mellom timelønnskostnadene i industrien i Norge og i industrien hos handelspartnerne i EU viste en oppadgående trend fram til 2011, jf. figur 4.5. Både høyere lønnskostnadsvekst i Norge enn hos handelspartnerne i EU og en styrking av kronen bidro. En markert svekkelse av kronen de siste årene har bidratt til at differansen mellom timelønnskostnadene i norsk industri og i industrien hos handelspartnerne i EU falt fra 57 prosent i 2012 og 2013 til 32 prosent i 2016.

Figur 4.6 illustrerer forholdet mellom lønnskostnadene per timeverk i industrien i Norge og i industrien hos handelspartnerne i EU i 2016. Selv om forholdet mellom timelønnskostnadene i industrien i Norge og i industrien hos handelspartnerne har falt markert de siste årene, var nivået i Norge i fjor fortsatt høyere enn hos alle de andre landene i sammenlikningen. Dette reflekterer norsk økonomis høye produktivitet og inntektsnivå, samt jevnere fordeling av inntektene, men også at lønnskostnadsveksten i norsk industri i nasjonal valuta har vært høyere enn hos handelspartnerne de siste ti årene. Av handelspartnerne er det Belgia, Danmark, Tyskland og Sverige som har det høyeste lønnskostnadsnivået. Landene med lavest lønnskostnadsnivå i 2016 var Tsjekkia og Polen.

Holden III-utvalget (NOU 2013: 13) påpekte i sin innstilling som ble lagt fram i desember 2013,

at høy og økende aktivitet i petroleumsvirksomheten og økt bruk av oljepenger over statsbudsjetter hadde trukket opp kostnadsnivået i Norge sammenliknet med andre land, både gjennom høyere lønnsvekst enn hos handelspartnerne og gjennom en styrking av kronen. Det høye lønnskostnadsnivået innebærer samtidig at mange har fått glede av bytteforholdsgevinsten og det høye produktivitetsnivået. Utvalget pekte samtidig på at nedtrappingen av petroleumsvirksomheten som før eller senere ville komme, ville kunne utfordre stabiliteten i norsk økonomi, og at utfordringene ville øke dersom nedgangen kom brått, f.eks. som følge av en nedgang i oljeprisen, jf. boks 4.2. Utvalget skrev bl.a. at

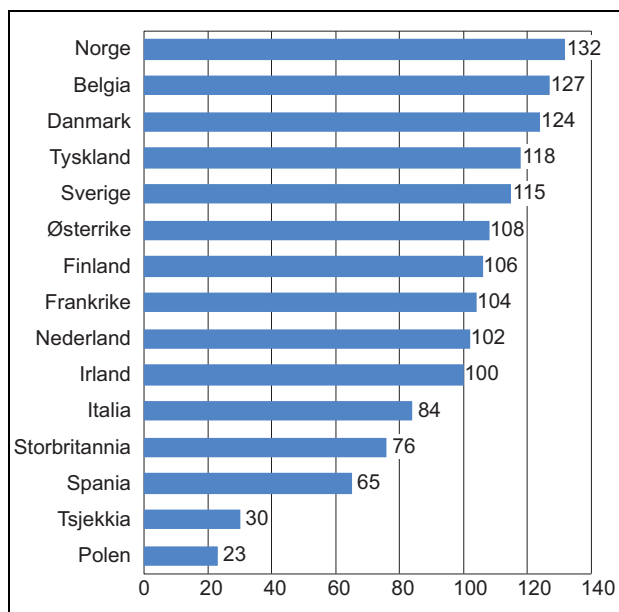
«En slik utvikling vil kreve vesentlige tilpasninger både i den økonomiske politikken og i lønnsdannelsen. Norges Bank vil trolig redusere styringsrenten, kronekursen vil trolig svekkes betydelig, finanspolitikken må etter hvert strammes inn som følge av lavere vekst i fondskapitalen, og lønnsstakerne må trolig godta en vesentlig svakere utvikling i kjøpekraften. Over tid vil svekkelsen av kronekursen og en lavere lønnsvekst bidra til ny vekst i tra-

Figur 4.5 Timelønnskostnader i industrien i Norge i forhold til industrien hos handelspartnerne i EU i felles valuta¹. Handelspartnerne i figuren = 100

¹ Tallene fra 2007 til 2015 er fra Conference Board. Nivået i 2016 er framskrevet ved å benytte Nasjonalregnskapet for Norge og arbeidskraftkostnadsindekser fra Eurostat for handelspartnerne.

Kilder: Conference Board, Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Figur 4.6 Timelønnskostnader i industrien i Norge i forhold til industrien hos handelspartnerne i EU¹ i felles valuta i 2016 Handelspartnerne i figuren = 100

¹ Figuren omfatter alle EU-landene i handelspartneraggregatet, jf. boks 4.1. Det vektete gjennomsnittet er beregnet ut fra Norges konkurransevekter.

Kilder: Conference Board, Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

disjonelle konkurranseutsatte næringer, og til at arbeidsledigheten etter hvert går ned igjen. Frontfagsmodellen er etter utvalgets mening godt egnet til å bidra til en tilpasning til et lavere kostnadsnivå for å bedre konkurransevnen.»

Cappelen-utvalget konkluderte i sin rapport med at Holden III-utvalgets beregninger av konsekvensene av lavere oljepris for norsk økonomi fanget godt opp de mekanismene som har gjort seg gjeldende etter fallet i prisene på olje og gass, jf. boks 4.3.

4.3.5 Sammensetningen av lønnskostnadene i industrien

Tabell 4.4 viser en summarisk oversikt over lønnskostnadenes sammensetning for industriansatte i 2015, basert på en oppsplitting på lønn for arbeidet tid, lønn for ikke-arbeidet tid og andre indirekte personalkostnader omregnet til lønnskostnader pr. time i norske kroner for 2015. Det finnes foreløpig ikke oppdatert tallmateriale fra Confe-

rence Board for 2016. I tabell 4.4 har man likevel beregnet et estimert nivå for totale lønnskostnader pr. time i 2016 for 14 europeiske konkurrentland, basert på foreløpige veksttall fra OECD og endrede valutakurser. De fleste landene har nærmet seg lønnskostnadsnivået for norske industriansatte målt i felles valuta. Veksttall for norsk industri fra 2015 til 2016 er basert på nasjonalregnskapet for Norge og OECD-framskrivninger for konkurrentlandene.

Lønn for ikke-arbeidet tid består av sykefravær, ferie og annet betalt fravær. Dette er fordelt på antall timer. For resten av de indirekte personalkostnadene er arbeidsgiveravgifter, pensjons- og forsikringsordninger de klart største bidragsyterne.

I tråd med globaliseringen kan variasjonen i innslaget av ulike kategorier av ansatte mellom land, ha stor betydning i sammenlikninger av gjennomsnittlige lønnskostnader mellom land.

Endringer i internasjonale standarder for næringsklassifisering og oppsplitting av industrienheter, har ført til at enheter som tidligere ble klassifisert som industri, er blitt flyttet til næringsgrupper utenfor industri. Årsaken til dette kan også ha sammenheng med nye og reviderte internasjonale yrkesstandarder (ISCO) som er blitt innført mer spesifikt knyttet til arbeidets innhold, og som i praksis kan være klassifisert som egne enheter, knyttet til nye næringsgrupper.

Sammenstillingen for alle landene er knyttet til kildematerialet fra Conference Board i USA. Man har estimert fordelingen for Norge på bakgrunn av Arbeidskraftskostnadsundersøkelsen i Statistisk sentralbyrå for året 2012, med tilnærmet samme spesifisering av lønnskostnadene i industrien som for de øvrige landene.

Flere av lønnskostkomponentene kan være anslått på usikkert grunnlag fordi kvaliteten på datamaterialet kan variere mellom land.

4.3.6 Elektrisitetspriser

I tillegg til lønnskostnadene er kostnadene ved bruk av andre innsatsfaktorer og kapital viktige for industrien. Tabell 4.5 gir en oversikt over industriens priser på elektrisk kraft, som er av stor betydning for konkurransevnen for deler av norsk industri. Kostnadene for elektrisitet er vesentlig lavere i Norge enn hos handelspartnerne. I 2015 var gjennomsnittlig pris til industrien i Norge 34 prosent av gjennomsnittsprisen hos våre viktigste handelspartnerne.

Tabell 4.4 Lønnskostnader pr. time for 2015, omregnet til norske kroner¹ for industriansatte og fordeling i prosent² på hhv. lønn per arbeidet time, lønn for ikke-arbeidet tid, samt andre indirekte lønnskostnader. Fremskrevet estimat for totale lønnskostnader 2016

	Gjennomsnittlig lønnskostnader i kr. pr. arbeidet time		Fordeling på lønnskostnadene ³ på ulike komponenter				
			Arbeidet tid	Ikke-arbeidet tid	Arbeidet og ikke-arbeidet tid	Andre sosiale kostnader	Totalt
	2015 ⁵	2016 ⁶	Prosent	Prosent	Prosent	Prosent	Prosent
Norge	401	407	66,3 ⁴	12,3 ⁴	78,6 ⁴	21,4 ⁴	100
Belgia	376	391	47,6	20,2	67,8	32,2	100
Danmark	359	382	73,8	15,3	89,1	10,9	100
Tyskland	342	364	57,3	21,1	78,4	21,6	100
Sverige	336	355	58,6	10,7	69,3	30,7	100
Østerrike	316	332	52,5	21,5	74,0	25,9	100
Finland	310	325	59,0	20,6	79,6	20,3	100
Frankrike	303	321	56,4	13,2	69,6	30,4	100
Nederland	295	315	57,6	20,1	77,8	22,2	100
Irland	291	307	61,2	22,0	83,2	16,7	100
Italia	254	260	53,1	18,5	71,6	28,3	100
Storbritannia	254	237	72,0	13,4	85,4	14,6	100
Spania	191	199	54,5	19,9	74,4	25,7	100
Tsjekkia	83	91	61,4	12,0	73,4	26,5	100
Polen	69	71	59,4	23,2	82,6	17,4	100

¹ Omregning til norske kroner ved gjennomsnittlige valutakurser.

² Fordeling i prosent på ulike lønnelementer for hvert enkelt land.

³ Fordeling av 2015-nivå.

⁴ SSB. Fordelingen for Norge er basert på Arbeidskraftskostnadsundersøkelsen for 2012, da Norge mangler i materialet fra Conference Board.

⁵ Kildematerialet fra Conference Board omregnet til norske kroner.

⁶ Estimert for 2016 er basert på framskriving av 2015 med veksttall fra OECD brukt ellers i kapitlet.

Kilder: Conference Board, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank.

Tabell 4.5 Industriens elektrisitetspriser. Øre per kWh

	Gj.snitt	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
	perioden										
Norge	29,8	25,0	25,1	29,1	29,4	32,3	33,9	30,6	32,2	30,8	29,5
Handelspartnerne	72,0	61,1	62,0	69,3	74,5	70,8	71,8	67,0	75,9	81,4	87,8
Relative elektrisitetspriser, prosent ¹	41,3	40,9	40,5	42,0	39,5	45,6	47,2	45,7	42,4	37,8	33,6

¹ Nivået på prisen i Norge i prosent av nivået hos handelspartnerne.

Kilder: IEA og Statistisk sentralbyrå.

Boks 4.4 Lønnsbegreper og lønnskomponenter i sammenlikningene

Lønnsbegrepene som brukes av Conference Board faller ikke helt sammen med ILOs definisjon av totale lønnskostnader (se for øvrig boks 4.5). Basis for beregningene i tabell 4.4 er arbeidet tid, i dette tilfelle arbeidet time i ulike land. Lønn for ikke-arbeidet tid (feriepenger, permisjoner, sykefravær etc. betalt av bedriften) vil komme som påslag i forhold til arbeidet tid. Fordi betaling for sykefravær har forskjellige former i de ulike landene, er slike kostnader i den internasjonale oversikten ført under andre sosiale kostnader og ikke under lønn for ikke-arbeidet tid. Det betyr at sykefraværskostnader i tabell 4.4 er med i de totale timelønnskostnadene, men er i fordelingen mellom komponentene tatt med under andre sosial kostnader, til tross for at det rent logisk i norsk sammenheng vil være lønn for ikke-arbeidet tid.

Av andre indirekte lønnskostnader vil bedriftens pensjonskostnader, enten gjennom arbeidsgiveravgifter og/eller egne spesielle ordninger utgjøre en vesentlig del. En rekke andre ordninger knyttet til arbeidsgivers bruk av arbeidskraft vil også inngå. Noen elementer av indirekte lønnskostnader er ikke med. Blant annet er rekrutteringskostnader, opplæringskostnader, arbeidsklær og bedriftsfasiliteter som f.eks. kafeteria og helsetjenestekostnader ikke med i sammenlikningen. Grunnen til dette er at det ikke finnes data over slike kostnader i alle landene, og at det derfor gir en bedre sammenlikning når man ser bort fra disse kostnadene. I de land hvor slike kostnader er tilgjengelig utgjør de utelatte kostnadene mindre enn 4 prosent av de totale lønnskostnadene. I noen land, særlig i Norden, kan de utelatte kostnadene være påbudt ved lov eller avtale (f.eks. bedriftshelsetjenesten i Norge) og påløper automatisk ved ansettelse. Slike kostnader kan i andre land være frivillige og/eller driftskostnader, ikke knyttet til lønn.

De indirekte lønnskostnadene skal i prinsippet (i tabellene) også inkludere arbeidsgivers

bidrag til pensjon, uførhet og andre ordninger som innebærer innbetaling til «fond» som kommer til utbetaling nå eller senere. Dette betyr at en del av kostnadene for bedriften er relatert til et lønnsbegrep som inneholder påløpte, men ikke realiserte lønnskostnadselementer («utsatt inntekt»).

For de fleste konkurrentlandene i tabellen har tyngdepunktet i aldersfordelingen beveget seg oppover. Dette innebærer sannsynlig en økt kostnadmessig belastning på lønnskostnadene pr. time fra pensjonsordninger. Det finnes en rekke ordninger som er svært ulike mellom land. For eksempel i Italia og Storbritannia fungerer slike ordninger vanligvis som forsikringsordninger. I slike land vil slike kostnader være lettere å plassere regnskapsmessig og innrapporteres som lønnskostnad. For andre land kan fordelingen være noe mer usikre mellom lønn og andre kostnadskomponenter. I land med ordninger som mer er baserte på arbeidstakers innbetalinger, vil sannsynligvis dette reflekteres i lønnsnivået i de respektive land.

Flere forhold taler for at nåværende pensjonskostnader bare delvis er med i tallene foran. Kildematerialet for slike kostnader er basert på undersøkelser noe tilbake i tid, samtidig som det har vært en betydelig økning i slike kostnader de siste årene (i alle fall etter årtusenskiftet) i flere land. Sannsynligvis er lønnskostnadene som følge av dette undervurdert noe i de fleste landene. Samtidig kan det være store forskjeller mellom land som ennå ikke er kommet til syne i de statistiske sammenlikningstallene. Utvalget vil på bakgrunn av en standardisering av lønnskostnader, særlig innenfor EØS-området, ta slike forhold med ved sammenlikning av lønnsnivå mellom land når slike opplysninger foreligger.

Et annet viktig element er bonusutbetalinger. Dette skaper stadig større usikkerhet i sammenlikningen mellom land.

4.4 Produktivitetsutviklingen

Høy produktivtetsvekst innenlands, sammen med eventuell bedring i forholdet mellom prisene på produktene til norsk industri og produktene til industrien hos handelspartnerne, kan legge

grunnlag for god konkurranseevne. Produktivtetsvekst kan følge av økt kapital per arbeidstaker, teknologiske framskritt og organisatoriske forbedringer som gjør at man får mer varer og tjenester ut av samme innsats av arbeidskraft.

Boks 4.5 Sammenlikning av lønnskostnader

Noen sentrale forhold knyttet til sammenlikninger av lønnskostnader mellom land, jf. bl.a. NOU 2000: 26, vedlegg 6:

For kostnadssammenlikninger av arbeidskraft mellom land vil kostnader per arbeidet tid være det mest relevante begrepet. I kildematerialet fra Conference Board for lønnskostnadsnivå og -vekst for ansatte i industrien hos handelspartnerne er kostnadene i prinsippet målt i forhold til arbeidet tid. For noen land kan imidlertid kostnadene være målt i forhold til betalt tid. Som eksempel på betydningen av dette for-

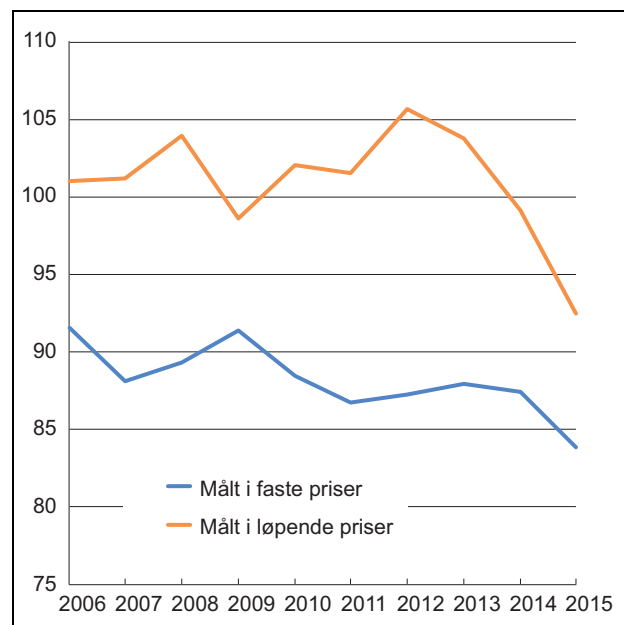
hold viste summariske oppstillinger (NOU 2000: 26) og beregninger basert på forskjellig arbeidstid pr. fulltidsårsverk i 1999 i ulike land i forhold til Norge at for eksempel Japan kunne ligge ca. 10 prosentpoeng høyere i kostnader pr. årsverk (jf. betalt tid) enn per arbeidet time. Motsatt ytterlighet var Tyskland med kort effektiv tid, hvor kostnadene per årsverk ble 10 prosent lavere enn per arbeidet time. Gjennomsnittlig vektete kostnader for alle landene var om lag de samme for betalt tid som for arbeidet tid.

4.4.1 Utviklingen i produktiviteten målt ved bruttoprodukt per timeverk

Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall falt produktiviteten i norsk industri, målt ved bruttoprodukt per timeverk, med 0,6 prosent i fjor, etter å ha økt med 0,6 prosent i 2015. Den relative produktiviteten mellom Norge og handelspartnerne økte kraftig i 2009. Denne økningen må trolig i noen grad ses i sammenheng med ulik næringsstruktur, og at Norge ble mindre rammet av finanskrisen enn de fleste av våre handelspartnere. I 2010 og 2011 falt den relative produktiviteten tilbake igjen, noe som i stor grad må ses i sammenheng med kraftig vekst i bruttoproduktet i Sverige og Tyskland. Etter ny oppgang i 2012 og 2013, gikk den relative produktiviteten litt tilbake igjen i 2013 og 2014. Produktivitetsveksten i norsk industri i perioden 2006–2015 var på 1,4 prosent, 0,8 prosentpoeng lavere enn et vektet snitt av handelspartnerne.

Dersom en ser på utviklingen i bruttoprodukt per timeverk i løpende priser regnet i felles valuta, har utviklingen for norsk industri vært gunstigere enn når man ser på utviklingen i faste priser, jf. figur 4.7. Dette gjenspeiler sterkere prisvekst på norske industriprodukter enn på produktene til handelspartnerne i denne perioden. Det knytter seg imidlertid generelt usikkerhet rundt dekomponeringen av verditall på volum og pris.

Figur 4.8 viser utviklingen i bytteforholdet for Norge. Etter å ha styrket seg mye i perioden 2003–2006 gikk bytteforholdet for tradisjonelle varer noe tilbake igjen i perioden 2007–2009. Bytteforholdet bedret seg igjen i 2010 og 2011. De siste fem årene har bytteforholdet samlet sett holdt seg om lag uendret, selv om det har vært

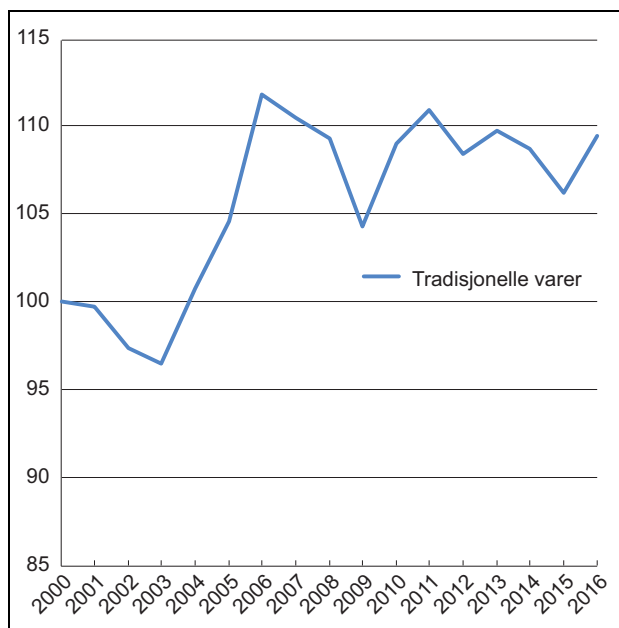

Figur 4.7 Brutttoprodukt per timeverk i norsk industri i forhold til bruttoprodukt per sysselsatt i industrien hos handelspartnerne. Faste priser og løpende priser i felles valuta. Indeks 2005 = 100

Kilder: OECD og Statistisk sentralbyrå.

svingninger i enkeltår. I fjor bedret bytteforholdet for tradisjonelle varer seg med 3,1 prosent.

Man skal være oppmerksom på at ulik produktivitsutvikling kan ha sammenheng med ulik industristruktur mellom land. Analyser av produktivitsutviklingen i industrien i Norge og Sverige på et mer disaggregert nivå tyder på at dette kan være en viktig forklaringsfaktor for den relative utviklingen mellom enkeltland, jf. vedlegg 6 i Beregningsutvalgets rapport NOU 2001: 17.

Figur 4.8 Bytteforhold for Norge. Indeks 2000 = 100

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall falt sysselsettingen i norsk industri med 4,4 prosent i fjor, etter å ha falt med 3,2 prosent året før. I perioden 2006–2015 falt sysselsettingen i norsk industri med i gjennomsnitt 0,1 prosent per år, mens sysselsettingen i industrien hos et vektet snitt av våre handelspartnere falt med 1 prosent per år.

Dersom en ser på hele økonomien var produktivetsveksten i Norge i perioden 2006–2015 på 0,7 prosent, dvs. om lag det samme som et vektet gjennomsnitt av våre handelspartnere, jf. tabell 4.7. Ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall økte

produktiviteten i fastlandsøkonomien med 0,1 prosent i fjor.

4.4.2 Kjøpekraftsjustert BNP justert for petroleumsinntekter

En annen metode for å sammenlikne inntekter i Norge med utviklingen i andre land er å se på tall for bruttonasjonalproduktet (BNP) per innbygger. I slike sammenlikninger er det hensiktsmessig å regne om BNP-tallene i de enkelte landene til et felles prissett ved å bruke såkalte kjøpekraftpariteter (KKP). Prisene på varer og tjenester i Norge er normalt høye når vi bruker offisielle valutakurser og sammenlikner med prisene på tilsvarende varer og tjenester i andre OECD-land. Sammenliknes landenes BNP per innbygger i felles valuta uten å ta hensyn til forskjeller i kjøpekraft, blir BNP i Norge svært høyt. Ved å bruke kjøpekraftsjusterte priser regnes verdiskapingen i Norge til internasjonale priser og ikke i norske priser slik Statistisk sentralbyrå gjør når nasjonalregnskapstallene lages. Da vil for eksempel prisen på en hamburger ikke bli verdsatt til det den koster i Norge, men hva en hamburger gjennomgående koster internasjonalt¹.

Før oljealderen tok til var Norges BNP per innbygger regnet i kjøpekraftsjusterte priser og i felles valuta (USD) litt lavere enn OECD-snittet, jf. figur 4.9. Beregningene til OECD viser at Norges inntektsnivå per innbygger var 52 prosent høyere enn OECD-snittet i 2015. De norske BNP-tallene er imidlertid sterkt påvirket av petroleumsinntek-

¹ Den svake kronekursen i 2015 gjør imidlertid at forskjellene mellom kjøpekraftsjusterte priser og norske priser i internasjonal valuta er små.

Tabell 4.6 Industrien. Produktivitet (målt ved bruttoprodukt per timeverk) og sysselsetting. Prosentvis vekst

	Gj.snitt 2006–2015	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Produktivitet</i>												
Norsk industri	1,4	-3,7	0,3	1,6	0,5	6,1	2,0	0,8	3,6	2,3	0,6	-0,6
Handelspartnere	2,2	6,2	3,1	-1,2	-4,4	10,5	3,4	-0,8	0,7	2,5	2,5	
Relativ produktivitet	-0,8	-9,3	-2,7	2,8	5,1	-4,0	-1,4	1,6	2,9	-0,2	-1,9	
<i>Sysselsetting</i>												
Norsk industri	-0,1	6,0	2,2	1,7	-4,4	-4,3	-0,4	1,1	0,9	0,3	-3,2	-4,4
Handelspartnere	-1,0	-0,7	0,2	-0,3	-6,7	-2,7	0,4	-0,1	-0,8	0,1	0,6	

Kilder: Statistisk sentralbyrå, OECD og Beregningsutvalget.

Tabell 4.7 Hele økonomien. Produktivitet målt ved bruttoprodukt per timeverk. Prosentvis vekst

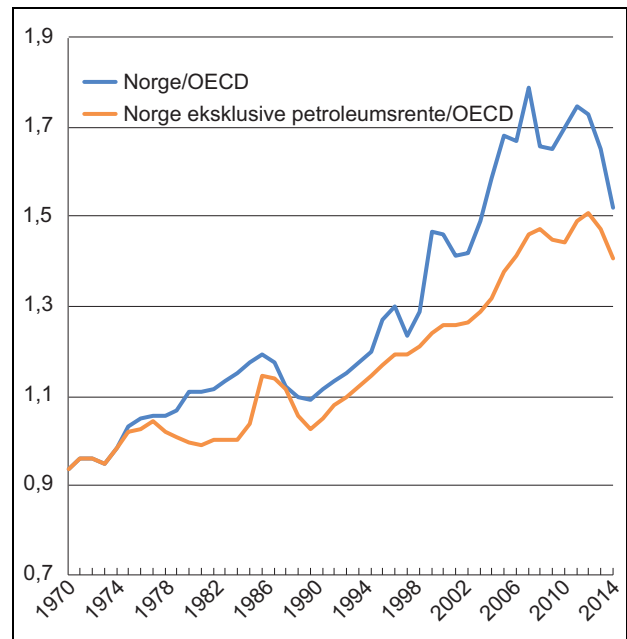
	Gj.snitt											
	2006–2015	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Fastlands-Norge	0,7	1,3	0,6	-1,4	0,2	1,4	0,0	2,0	2,0	0,8	0,6	0,1
Handelspartnerne	0,8	1,8	1,1	-0,1	-1,2	2,7	1,1	0,2	0,8	0,8	1,3	
Relativ produktivitet	-0,1	-0,5	-0,5	-1,3	1,4	-1,3	-1,1	1,8	1,2	0,0	-0,7	

Kilder: Statistisk sentralbyrå, OECD og Beregningsutvalget.

tene. Mye av svingningene i Norges relative inntekter målt på denne måten kan forklares med variasjoner i oljeprisen. Fallet i relativ inntekt fra et nivå på 179 i 2008 til 166 i 2009 skyldes for eksempel i stor grad fallet i norske eksportpriser under finanskrisen.

For å få et bedre grep om utviklingen i inntektsnivået i norsk økonomi relativt til i andre land, bør derfor de norske BNP-tallene justeres for den ekstraordinære avkastningen ressursinnsatsen i petroleumsvirksomheten gir. Denne ekstraordinære avkastningen kalles ofte for ressursrenten, eller petroleumsrenten. Ved å defltere petroleumsrenten med KKP-indeksen for Norge og trekke denne fra samlet BNP regnet i KKP-verdi, får man et BNP-tall eksklusiv petroleumsrenten. Deretter divideres det med antall innbyggere for å beregne BNP per innbygger eksklusiv petroleumsrente. Man kan så sammenlikne dette med gjennomsnittet for OECD slik det er gjort i figur 4.9.

Petroleumsrenten er her satt til null før 1975 og på figuren er derfor relativ BNP per innbygger den samme fra 1970 til 1974. Fra midten av 1970-tallet begynner kurvene å sprike. Det justerte norske inntektsnivået økte relativt sett særlig mye gjennom 1990-tallet og første del av 2000-tallet. I perioden 2008 til 2011 var relativ inntekt i Norge om lag uendret i forhold til OECD-snittet. I 2012 og 2013 økte Norges BNP ekskl. petroleumsrenten og regnet per innbygger til et nivå 50 prosent høyere enn OECD-snittet. Etter markert nedgang

Figur 4.9 BNP per innbygger i Norge (i KKP) relativt til OECD-snittet og BNP i Norge eksklusiv petroleumsrente (i KKP) relativt til OECD-snittet

Kilder: OECD og Statistisk sentralbyrå.

de to neste årene var Norges BNP ekskl. petroleumsrenten 40 prosent høyere enn OECD-snittet i 2015. Samlet sett har inntektsveksten regnet som inntekt per innbygger vært meget sterk i Norge sammenliknet med andre land selv når vi holder petroleumsinntektene utenom.

Kapittel 5

Den samlede inntektsutviklingen for landet og husholdningene

- Disponibel realinntekt for Norge falt med 2,9 prosent fra 2015 til 2016. Produksjonsvekst og endringer i rente- og stønadbalansen bidro positivt, mens endringer i bytteforholdet, og særlig lavere oljepris, trakk veksten ned.
- Lønnskostnadsandelen (lønnskostnader i prosent av faktorinntekt) var 80 prosent i industrien og 65 prosent for markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge i 2016. For industrien var dette på samme nivå som i 2015, men klart lavere enn i årene etter finanskrisen og fram til 2014. Industriens lønnskostnadsandel varierer med konjunktorene. Under oppgangskonjunkturen fra 2003 til 2007, var til sammenlikning gjennomsnittlig lønnskostnadsandel 75 prosent. For markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge var lønnskostnadsandelen i 2016 noe lavere enn gjennomsnittet de siste ti årene.
- Husholdningenes disponible realinntekt falt ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall med 1,7 prosent i 2016. Regnet per innbygger var reduksjonen 2,6 prosent.

5.1 Disponibel inntekt for Norge

Foreløpige nasjonalregnskapstall viser at *disponibel inntekt for Norge* var om lag på samme nivå i 2015 og 2016. Disponibel inntekt for Norge anslås til 2659 milliarder kroner i 2016, noe som utgjør 508 000 kroner per innbygger.

Disponibel realinntekt for Norge falt med 2,9 prosent fra 2015 til 2016, mot en nedgang på 2,8 prosent i 2015. *Produksjonsvekst og endring i rente- og stønadbalansen* bidro positivt, mens endring i *bytteforholdet* bidro klart negativt, jf. tabell 5.2. *Produksjonsvekst utenom petroleumsvirksomheten* bidro til å trekke opp realinntekten med 0,6 prosentpoeng. *Produksjonen i petroleumsvirksomheten* bidro positivt med 0,4 prosentpoeng, litt lavere enn bidraget på 0,6 prosentpoeng i 2015. Utviklingen i bytteforholdet bidro negativt med hele 4,3 prosentpoeng, etter negativt bidrag også de tre foregående årene. *Endringen i rente- og stønadbalansen* trakk disponibel realinntekt opp med 0,4 prosentpoeng i 2016, mot et bidrag på 1,2 prosentpoeng i 2015.

Den gjennomsnittlige veksten i disponibel realinntekt har vært 0,3 prosent de siste ti årene. I gjennomsnitt har det største bidraget kommet fra

Tabell 5.1 Inntektsutviklingen for Norge. Milliarder kroner¹

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
Bruttonasjonalprodukt	2350	2605	2430	2590	2792	2965	3071	3140	3117	3112
- Kapitalslit	331	367	396	413	436	459	482	520	552	567
= Nettonasjonalprodukt	2019	2239	2034	2177	2356	2506	2589	2621	2566	2545
+ Formuesinntekt mv., netto	-7	-12	13	28	26	24	33	116	157	169
= Nasjonalinntekt	2011	2227	2047	2205	2383	2531	2622	2736	2723	2714
+ Stønader mv., netto	-21	-22	-30	-36	-40	-39	-47	-49	-56	-55
= Disponibel inntekt for Norge	1991	2205	2018	2169	2343	2491	2575	2687	2667	2659

* Foreløpige tall.

¹ Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 5.2 Vekst i disponibel realinntekt for Norge¹. Prosent

	Gj.snitt										
	2007–2016	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
Disponibel realinntekt for Norge	0,3	0,9	5,9	-11,1	3,3	4,9	3,8	0,6	1,8	-2,8	-2,9
Vekstbidrag fra ² :											
Produksjonsvekst i oljevirksomhet ³	-0,6	-1,5	-0,9	-0,5	-1,2	-0,9	-0,4	-1,2	-0,2	0,6	0,4
Produksjonsvekst ellers ³	1,4	4,2	0,6	-2,2	1,3	1,7	3,3	1,9	1,7	0,8	0,6
Endring i bytteforholdet	-0,9	-1,2	6,4	-9,1	2,7	4,4	1,0	-0,1	-2,8	-5,4	-4,3
– Herav prisutvikling petroleum	-0,8	-1,3	6,0	-8,2	2,0	4,8	1,0	-0,4	-2,3	-4,7	-4,1
Endring i rente- og stønadsbalansen	0,5	-0,5	-0,2	0,8	0,4	-0,2	0,0	0,0	3,1	1,2	0,4

* Foreløpige tall.

¹ Inntektstallene er deflatert med nasjonalregnskapets prisindeks for netto innenlandsk sluttanvendelse, dvs. innenlandske sluttleveringer inklusive lagerendring, men eksklusive kapitalslit.² Uoverensstemmelser i tabellen skyldes avrunding.³ Produksjonsvekst målt ved nettoproduktet regnet i faste priser.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 5.3 Faktorinntektsutviklingen. Vekst fra året før i prosent

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
Nettonasjonalprodukt	5,3	10,9	-9,2	7,0	8,2	6,4	3,3	1,2	-2,1	-0,8
Faktorinntekt	4,7	12,7	-10,0	7,0	8,7	6,6	3,1	0,9	-2,8	-1,7
- Lønnskostnader	11,1	10,0	3,0	2,8	6,4	6,8	5,8	4,6	3,0	1,8
= Driftsresultat	-2,5	16,2	-25,5	13,8	12,2	6,4	-0,8	-4,7	-12,6	-8,4
- Driftsresultat i olje- og gassutvinning inkl. rørtransport	-9,6	31,0	-39,0	13,0	29,8	5,2	-7,1	-14,4	-33,7	-32,6
Driftsresultat i øvrige næringer	6,3	0,8	-7,4	14,5	-3,2	7,7	6,5	5,0	4,6	4,1

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

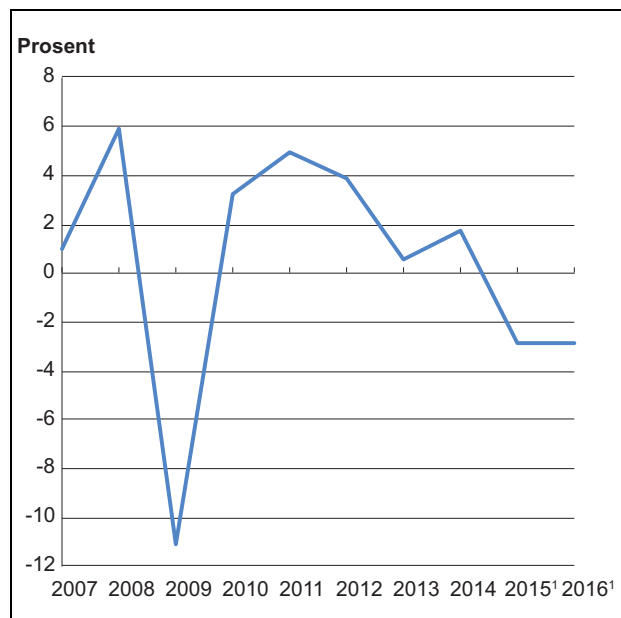
produksjonsveksten i Fastlands-Norge. Endring i rente- og stønadsbalansen har også bidratt positivt i gjennomsnitt de siste ti årene. Produksjonsutviklingen i petroleumsvirksomheten og endring i bytteforholdet har i gjennomsnitt dratt ned veksten i disponibel realinntekt i løpet av perioden. Fra 2006 til 2016 økte disponibel realinntekt med til sammen 3 prosent.

5.2 Faktorinntekt og funksjonell inntektsfordeling

Faktorinntekten er den inntekten som tilfaller produksjonsfaktorene arbeidskraft og kapital. Faktorinntekten for økonomien som helhet falt med 1,7 prosent i 2016, mot en reduksjon på 2,8 prosent året før, ifølge foreløpige nasjonalregnskapstall.

Driftsresultatet påvirkes av den generelle konjunktursituasjonen i norsk og internasjonal økonomi, og kan derfor vise betydelige svingninger fra år til år. Prisene på en del norske eksportprodukter er spesielt konjunkturfølsomme, noe som fører til store fluktasjoner i driftsresultatet for

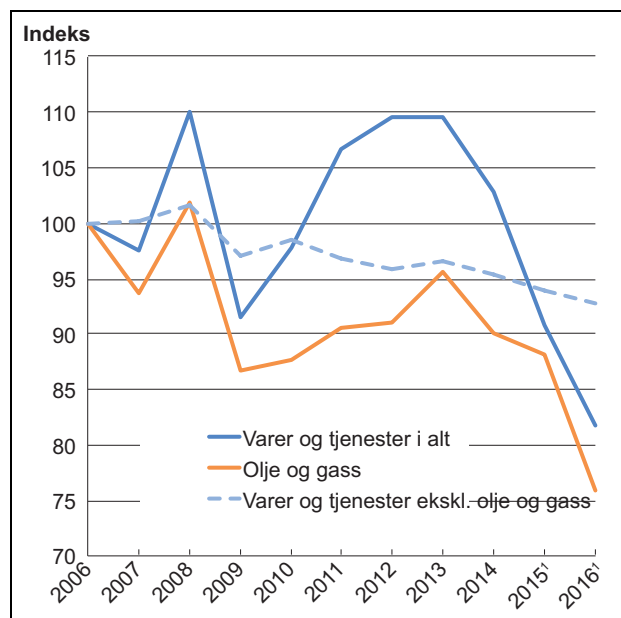
enkelte næringsgrupper. Bevegelsene i olje- og gasspriser er av særlig betydning ettersom driftsresultatet i petroleumsvirksomheten utgjør en betydelig del av samlet driftsresultat i Norge.

Figur 5.1 Disponibel realinntekt for Norge. Prosentvis vekst fra året før.

¹ Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 5.2 Bytteforholdet overfor utlandet². 2006=100

¹ Foreløpige tall

² Kurvene i figuren er beregnet ved å ta forholdet mellom indeksen for eksport- og importpriser.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Driftsresultatet for økonomien som helhet falt med 8 prosent fra 761 milliarder i 2015 til 697 milliarder i 2016. Forløpet i denne størrelsen er sterkt påvirket av utviklingen i petroleumsvirksomheten og prisendringer på olje og gass. Driftsresultatet i petroleumsutvinning og rørtransport sank med 33 prosent fra 2015 til 2016, etter å ha falt med 34 prosent året før. Petroleumsvirksomhetens andel av det samlede driftsresultatet sank fra om lag 34 prosent i 2015 til om lag 25 prosent i 2016 ifølge foreløpige tall.

Driftsresultatet i *markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge* økte med nesten 7 prosent fra 2015 til 2016, ifølge de foreløpige tallene.

Industriens driftsresultat ble redusert med om lag 3 prosent fra 38 milliarder i 2015 til i underkant av 37 milliarder i 2016. Det var verkstedsindustri og skipsbyggingsindustri som trakk ned veksten. I disse næringene ble driftsresultatet redusert fra 14 milliarder i 2015 til 9 milliarder i 2016. Driftsresultatet i råvarebasert industri var tilnærmet uendret fra året før, men det økte for øvrige industrigrupper. *Industriens andel* av det samlede driftsresultatet i markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge var omtrent uendret fra 2015 til 2016. Se vedlegg 6 for en nærmere omtale av driftsresultatet i industrien og andre næringer. I vedlegget er næringene gruppert annerledes enn i kapittel 5.

De foreløpige tallene for 2016 viser at de *samlede lønnskostnadene* var 1519 milliarder kroner, en økning på 1,8 prosent fra 2015. *Markedsrettet virksomhet* hadde en lønnskostnadsvekst på 0,8 prosent fra 2015 til 2016, og lønnskostnadene var om lag 1000 milliarder kroner i 2016. Forskjellen mellom totale lønnskostnader og lønnskostnader i markedsrettet virksomhet utgjøres av lønnskostnadene i offentlig forvaltning og ideelle organisasjoner som hadde en vekst på henholdsvis 3,8 og 3,6 prosent. Se vedleggstabell 4.9 for en oversikt over lønnskostnader for noen hovedgrupper av næringer.

Figur 5.3 viser utviklingen i lønnskostnader som andel av faktorinntekten for noen næringsgrupper innenfor markedsrettet virksomhet. Tjenestenæringer som har et stort innslag av selvstendig næringsdrivende samt finansiell tjenesteyting, er ikke inkludert som egne aggregater, men inngår i totalen for markedsrettet virksomhet Fastlands-Norge. Lønnskostnadsandelen for *markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge* var 65 prosent i 2016, som er litt lavere enn gjennomsnittet de ti siste årene.

Lønnskostnadsandelen i *industrien* er beregnet til 80 prosent i både 2015 og 2016. Dette er lavere enn i årene etter finanskrisen og fram til

Tabell 5.4 Driftsresultat for noen hovedgrupper av næringer. Milliarder kroner

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
Alle næringer	782,8	909,4	677,4	770,9	865,0	920,3	913,4	870,4	760,6	696,5
Boligtjenester, eget bruk, lønnet arbeid priv.hus	32,1	30,1	23,2	24,1	22,5	15,2	12,1	10,9	12,1	11,7
Markedsrettet virksomhet ¹	750,7	879,2	654,2	746,8	842,5	905,1	901,3	859,5	748,5	684,8
Olje- og gassutvinning inkl. rørtransport	398,3	521,9	318,5	359,9	467,1	491,6	456,7	390,9	259,2	174,7
Markedsrettet virksomhet ¹ Fastlands-Norge	350,8	353,1	332,6	381,5	369,7	407,1	435,2	458,3	469,7	502,2
Industri	42,3	38,7	18,2	28,5	25,0	23,9	22,9	27,0	38,0	36,8
Herav: Verkstedindustri og skipsbyggingsindustri mv.	13,9	15,7	15,3	15,7	16,0	16,8	16,0	14,8	14,2	9,3
Råvarebasert industri	16,0	15,6	-0,9	4,4	0,9	0,4	-0,3	4,0	14,4	15,0
Øvrige industrinæringer	12,3	7,5	3,8	8,5	8,1	6,7	7,2	8,2	9,3	12,4

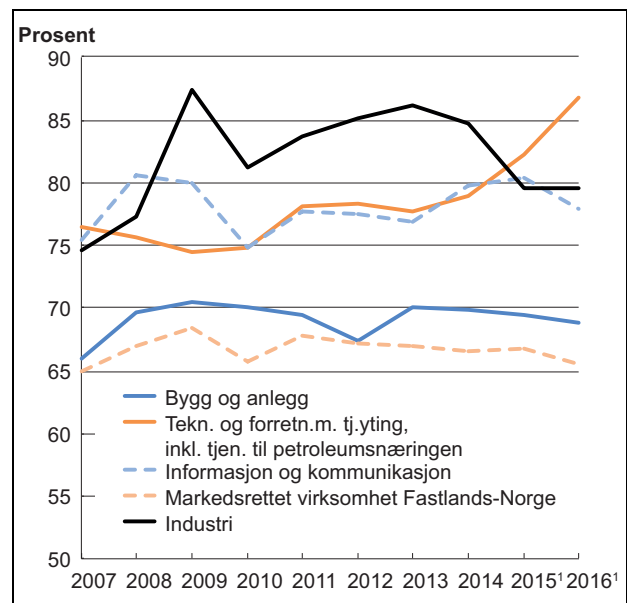
* Foreløpige tall. Residualle størrelser i nasjonalregnskapet som driftsresultatet kan bli gjenstand for store revisjoner når endelig årsregnskap foreligger. Dette gjelder særlig når man ser på enkelte næringer. For markedsrettet virksomhet for perioden 2009–2014 varierte revisjonene mellom foreløpige og endelige tall mellom -57 milliarder i 2009 og +54 milliarder i 2011.

¹ Markedsrettet virksomhet omfatter produksjonsenheter som har mer enn 50 prosent av sine inntekter fra salg i markedet.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

2014, da andelen i gjennomsnitt var nærmere 85 prosent. Andelen varierer klart med konjunktur-ene, og i perioden med oppgangskonjunktur fra 2003 til 2007 falt andelen gradvis. Den var 81 prosent i 2002 og falt til 73 prosent i 2006. Deretter steg den svakt i de to påfølgende årene. I tiårsperioden 2007–2016 var gjennomsnittlig lønnskostnadsandel 82 prosent, mens den var 78 prosent i årene 1997–2006. Se vedlegg 6 for en nærmere omtale av lønnskostnadsandelen i industrien og andre næringer.

For næringer i teknisk og forretningsmessig tjenesteyting, inkludert tjenester til petroleumsnæringen lå lønnskostnadsandelen på 87 prosent i 2016, dette var en økning fra 82 prosent i 2015. Lønnskostnadsandelen varierte mellom 75 og 87 prosent i tiårsperioden 2007–2016. Lønnskostnadsandelen innenfor *informasjon og kommunikasjon* var 78 prosent i 2016, dette var om lag som gjennomsnittet for perioden 2012–2016. Lønnskostnadsandelen i *bygg og anlegg* var 69 prosent i 2016, dette var på samme nivå som gjennomsnittet for perioden 2012–2016.

Figur 5.3 Lønnskostnader i prosent av faktorinntekt i noen hovedgrupper av næringer²

¹ Foreløpige tall

² Teknisk og forretningsmessig tjenesteyting, inkludert tjenester til petroleumsnæringen omfatter tjenester tilknyttet utvinning av råolje- og naturgass, teknisk konsulentvirksomhet og forretningsmessig tjenesteyting.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

5.3 Disponibel realinntekt i husholdningssektoren

Nasjonalregnskapets inntektsregnskap gir en samlet oversikt over husholdningssektorens inntekter og utgifter, det vil si etter at en har summert alle økonomiske enheter hjemmehørende i husholdningssektoren.

Figur 5.4 viser husholdningenes disponible inntekt i prosent av disponibel inntekt for Norge, og i prosent av disponibel inntekt for Norge eksklusive driftsresultatet i petroleumsnæringene.

Husholdningenes andel av samlet disponibel inntekt for Norge påvirkes mye av hvordan driftsresultatet i petroleumsnæringene utvikler seg. Andelen av total disponibel inntekt for Norge var på 51 prosent i 2016, mens andelen av disponibel inntekt utenom petroleumsnæringene var på 55 prosent. I 2015 var andelen på henholdsvis 51 og 56 prosent.

Husholdningenes disponible inntekt økte nominelt med 1,5 prosent i 2016. Prisveksten i husholdningenes konsum, målt med nasjonal-

regnskapets konsumdeflator, var på 3,3 prosent i 2016. Dette førte til en nedgang i disponibel realinntekt på 1,7 prosent, mot en økning på 5,4 prosent i 2015.

Tabell 5.5 viser hvordan de ulike inntekts- og utgiftstypene bidro til veksten i husholdningenes disponible realinntekter i perioden 2007–2016.

Lønn, som er den største inntektskomponenten i husholdningssektoren, bidro til å trekke ned veksten i disponibel realinntekt i 2016 med 1,3 prosentpoeng. Bidraget fra lønn var på 0,7 prosentpoeng i 2015.

Bidraget fra *skatt av inntekt og formue* til utviklingen i disponibel inntekt vil, med denne type dekomponering, være negativt så lenge realinntektene øker, og det ikke er store reduksjoner i beskatningen. Siden realinntektene falt fra 2015 til 2016 bidro skatt av inntekt og formue til å trekke opp husholdningenes disponible realinntekt med 1,7 prosentpoeng. Bidraget har i gjennomsnitt redusert veksten i disponibel realinntekt med 1,7 prosentpoeng i perioden 2007 til 2016.

Boks 5.1 Inntektsbegreper i nasjonalregnskapet

Bruttonasjonalproduktet gir uttrykk for den samlede verdiskapingen i landet, utført av innenlandske produsenter i markedsrettet og ikke-markedsrettet virksomhet. Etter fradrag for kapitalslit, som er den beregnede verdireduksjonen av produksjonskapitalen i landet som følge av slitasje og elde, framkommer *nettonasjonalproduktet*.

Uten økonomisk samkvem med andre land ville nettonasjonalprodukt også vært landets disponible inntekt. Som deltaker i det internasjonale økonomiske samkvem, vil imidlertid Norge ha finansinntekter av fordringer på utlandet og utlendinger ha tilsvarende inntekter av fordringer på oss, og vi kan motta og gi inntektsoverføringer. *Nasjonalinntekten* er den samlede inntekt som tilfaller nordmenn, og framkommer ved å legge netto renter, aksjeutbytte og andre inntekter fra utlandet til nettonasjonalproduktet. Ved i tillegg å legge netto stønader og andre løpende overføringer fra utlandet til nasjonalinntekten, får en fram *disponibel inntekt for Norge*. Ved å deflatere disponibel inntekt for Norge med nasjonalregnskapets prisindeks for netto innenlandsk sluttanvendelse, kommer en fram til begrepet *disponibel realinntekt for Norge*.

Bytteforholdet overfor utlandet er en betegnelse på forholdet mellom gjennomsnittlig eksportpris og gjennomsnittlig importpris. Hvis prisene på norsk eksport over en periode stiger mindre enn prisene på de produkter Norge importerer, betyr dette at landet kan importere mindre for hver enhet eksportvare enn tidligere. En slik forverring i bytteforholdet trekker isolert sett disponibel realinntekt ned.

Faktorinntekten gir uttrykk for den inntekt som tilfaller produksjonsfaktorene arbeidskraft og kapital. *Faktorinntekt for Norge*, eller for en enkelt næring, er således lik summen av lønnskostnader og driftsresultat. Faktorinntekt for Norge er videre lik nettonasjonalprodukt fratrukket netto produksjonsskatter. *Lønnskostnadene* omfatter kontant- og naturallønn utbetalt til arbeidstakerne og arbeidsgivers trygde- og pensjonspremier. *Driftsresultatet* utgjør det beregnede overskuddet og kan tolkes som godtgjøring til produksjonsfaktorene kapital og eiernes egen arbeidsinnsats. Som følge av at driftsresultatet beregnes som restpost, må en regne med til dels store feilmarginer i disse tallene.

Tabell 5.5 Bidrag til vekst i disponibel realinntekt. Prosentpoeng

	2014 ³	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*	gj.snitt 07–16
Vekst i disponibel realinntekt i prosent	2,5	6,5	3,0	3,2	2,5	4,1	4,4	3,8	2,5	5,4	-1,7	3,4
<i>Vekst i disp. realinntekt ekskl. aksjeutbytte</i>	2,0	5,4	2,3	3,4	2,0	4,1	4,4	3,7	2,0	2,5	1,0	3,1
Bidrag fra:												
Inntekter												
– Lønn	1143,0	8,3	5,3	0,8	1,2	4,8	4,6	3,0	1,8	0,7	-1,3	2,9
– Blandet inntekt ¹ / driftsresultat	107,8	0,4	-0,2	-2,5	1,1	0,3	-0,4	-0,1	0,0	0,5	0,0	-0,1
– Formuesinntekter	119,7	3,4	2,4	-2,6	0,8	0,7	0,7	0,1	0,7	2,5	-3,7	0,5
<i>herav: mottatt aksjeutbytte</i>	45,8	1,2	0,8	-0,1	0,5	0,1	0,2	0,3	0,6	3,0	-2,6	0,4
– Offentlige stønader	421,7	1,1	1,2	2,0	1,1	1,4	1,6	0,8	1,3	1,6	0,3	1,2
– Andre inntekter, netto	159,5	1,5	-0,6	1,5	-0,7	0,4	0,6	1,3	0,2	0,7	0,4	0,5
Utgifter												
– Skatt av inntekt og formue	645,0	-4,6	-1,9	-0,8	-1,6	-2,6	-2,8	-1,8	-1,0	-1,7	1,7	-1,7
– Formuesutgifter	118,3	-3,5	-3,6	4,1	0,7	-0,8	-1,0	-0,2	-0,2	1,3	0,8	-0,3
Korreksjon for indirekte målte banktjenester ²	62,5	-0,1	0,3	0,8	-0,1	-0,2	1,0	0,7	-0,2	-0,2	0,1	0,2

* Foreløpige tall.

¹ Blandet inntekt er den delen av driftsresultatet som tilfaller husholdningssektoren. Dette inkluderer også beregnet avkastning av boligkapitalen.² Se boks 5.1 for begrepsforklaring.³ Størrelsene i milliarder kroner.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Offentlige stønader, som er den viktigste inntektskilden for pensjonister og trygdede, har i hele perioden 2007–2016 gitt positive bidrag til veksten i husholdningenes disponible realinntekt. Bidraget i 2016 var 0,3 prosentpoeng, noe som er lavere enn de senere årene. I 2015 var bidraget fra offentlige stønader på hele 1,6 prosentpoeng.

Husholdningenes *formuesinntekter* består i hovedsak av renter på bankinnskudd og aksjeutbytte samt beregnet avkastning på forsikringskrav, mens *formuesutgiftene* stort sett omfatter gjeldsrenter. Husholdningene har langt høyere rentebærende gjeld enn rentebærende fordringer, når vi holder husholdningenes forsikringskrav utenom (se boks 5.2). I 2016 trakk nedgang i formuesinntektene disponibel realinntekt ned med 3,7 prosentpoeng. I 2015 bidro formuesinntektene til å øke disponibel realinntekt med hele 2,5 prosentpoeng. Den store økningen i aksjeutbytte i

2015, og tilsvarende nedgang i 2016, må ses i sammenheng med innføring av høyere skatt på utbytte fra 2016. Nedgang i formuesutgifter (renteutgifter) bidro til å trekke opp disponibel realinntekt med 0,8 prosentpoeng.

Tall fra inntektsregnskapet for husholdningssektoren er summariske i den forstand at de ikke gjenspeiler endringer i husholdningenes antall og sammensetning. *Disponibel inntekt regnet per innbygger* kan for 2016 anslås til om lag 261 000 kroner, mot 260 000 i 2015.

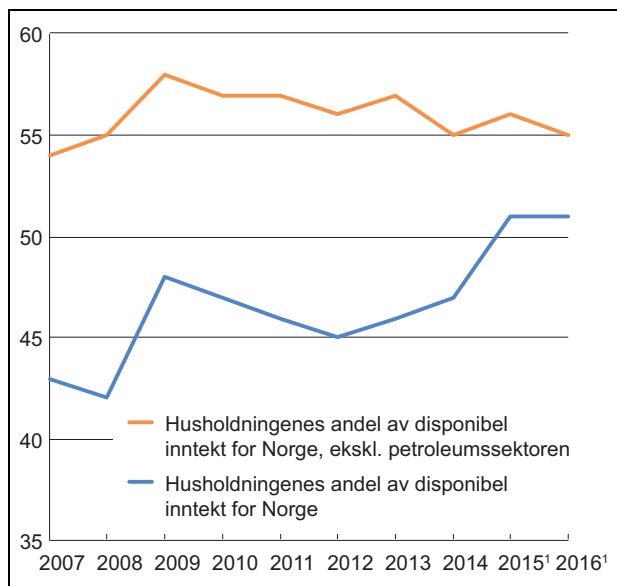
Tabell 5.6 viser vekst i disponibel realinntekt per innbygger fra 2007 til 2016, både med og uten aksjeutbytte. I denne 10-årsperioden var den gjennomsnittlige årlige veksten per person 2,2 prosent, mens veksten utenom aksjeutbytte var 1,9 prosent. I 2016 var det en nedgang i disponibel realinntekt per person på 2,6 prosent, mot en oppgang på 4,4 prosent året før.

Tabell 5.6 Vekst i disponibel realinntekt per innbygger. Vekst fra året før i prosent

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*	gj.snitt 07–16
Disponibel realinntekt per innbygger	5,4	1,7	1,9	1,2	2,8	3,1	2,6	1,3	4,4	-2,6	2,2
Disponibel realinntekt utenom aksjeutbytte per innbygger	4,3	1,0	2,1	0,8	2,8	3,0	2,4	0,8	1,5	0,1	1,9

* Foreløpige tall

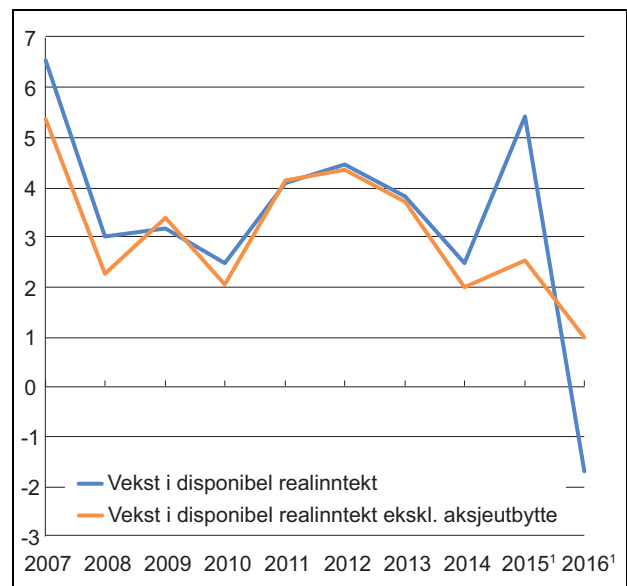
Kilder: Statistisk sentralbyrå.

Figur 5.4 Disponibel inntekt for husholdninger. Andel av disponibel inntekt for Norge i prosent

¹ Foreløpige tall for 2015 og 2016

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 5.5 Vekst i disponibel realinntekt for husholdninger. Prosentvis endring fra året før

¹ Foreløpige tall for 2015 og 2016.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Boks 5.2 Noen begreper knyttet til husholdningenes inntekter

En personhusholdning kan ha *inntekt* fra flere kilder, utenom lønnsinntekt. *Blandet inntekt* er driftsresultatet fra næringsvirksomhet som tilfaller husholdningssektoren. Den inkluderer avlønning for arbeid utført av eierne eller deres familie. Denne størrelsen inkluderer også en beregnet avkastning av boligkapitalen (ofte omtalt som driftsresultatet fra egen bolig). Husholdningene kan ha formuesinntekter som består av renteinntekter på bankinnskudd, utbytte på aksjer, avkastning på forsikringskrav og leieinntekter fra landeiendom. Husholdningen kan også ha inntekter fra pensjoner og trygder.

Det er grunn til å merke seg at varige konsumgoder utenom bolig ifølge konvensjonene i nasjonalregnskapet regnes som konsumert i sin helhet det året de anskaffes. I tråd med dette inngår derfor ikke beregnet avkastning på varige konsumgoder utenom bolig som inntekt i nasjonalregnskapets inntektsregnskap. Husholdningene er derimot eiere av produksjonssektoren for bolig tjenester, og den beregnede avkastningen på boligkapitalen legges til inntekten.

Beregninger av *disponibel realinntekt* krever en omregning til faste priser, dvs. en må dividere den løpende inntekten med en *prisindeks*. Valget av prisindeks er ikke opplagt. Det vanlige er å deflatere husholdningenes inntekter med en felles prisindeks – enten konsumprisindeksen eller nasjonalregnskapets prisindeks for husholdningers totale forbruk. I beregningene i kapittel 5.3 er den sistnevnte prisindeksen benyttet.

Et grunnleggende prinsipp i nasjonalregnskapet er at inntekter og utgifter skal føres påløpt. Det innebærer at enkelte inntektskompo-

nenter som inntektsføres i nasjonalregnskapet, ikke nødvendigvis utbetales til husholdningene det aktuelle året. Et eksempel på dette er avkastning på husholdningenes *forsikringskrav* som føres som inntekt og betraktes dermed som sparing og finansinvestering. Husholdningenes forsikringskrav er i hovedsak verdien av beholdningene i livsforsikring og pensjonsfond.

Omvurdering av aktiva og lignende ikke realiserte aksjegevinster/tap, endringer i verdien av boligkapitalen og lignende, inngår ikke i begrepet disponibel inntekt. Slike omvurderinger av aktiva vil påvirke forbruksmulighetene over tid, men hører begrepsmessig hjemme i et kapitalregnskap for husholdningene.

Indirekte målte bank- og finanstjenester defineres som tjenester produsert av finansielle foretak som de ikke tar betalt for ved hjelp av gebyrer, men gjennom rentemarginer. Med det menes at finansinstitusjonene har lavere rente på innskudd/innlån enn på utlån. Siden det er knyttet administrasjon og ressursbruk til disse indirekte betalte bank- og finanstjenestene, betraktes de som produksjon i finansinstitusjonene og kalles indirekte målte bank- og finanstjenester. Husholdningenes del av rentemarginene inkluderes i husholdningenes konsum samt i produktinnsatsen, for eksempel i husholdningenes boligproduksjon. Rentemarginen, som er en teknisk størrelse, skal ikke påvirke husholdningenes sparing. Derfor legges et beløp, som er like stort som summen av husholdningenes konsum av rentemarginen og det som er «betalt» via produktinnsats, til den disponible inntekten. Denne tekniske korreksjonen sørger altså for at effekten av rentemarginen ikke påvirker husholdningenes sparing.

Kapittel 6

Inntektsutviklingen for utvalgte inntektstakergrupper

- Lønnstakere med en årslønn og en lønnsvekst som gjennomsnittet for alle lønnstakere, har fått en nedgang i reallønn etter skatt på 1,2 prosent fra 2015 til 2016. Reallønnsnedgangen etter skatt innen de store forhandlingsområdene var mellom 0,3 og 0,8 prosentpoeng mindre enn dette.
- Inntektsulikheten for samlet inntekt etter skatt i yrkesbefolkningen økte fra 2014 til 2015. En viktig årsak er at utbytteutbetalingene økte kraftig i 2015 som en tilpasning til økt skattesats på aksjeinntekter fra 2016. Ulikheten økte imidlertid også når en ser bort fra utbytte, noe som dels kan forklares med at også realisererte aksjegevinster økte i 2015. Sett over en lengre periode er fordelingen av samlet inntekt i yrkesbefolkningen sterkt preget av svingningene i utbytterne. Inntektsforskjellene i Norge er mindre enn i de fleste andre land.

6.1 Vekst i reallønn etter skatt for utvalgte lønnstakerhusholdninger

I kapittel 5.3 er husholdningenes samlede disponible realinntekt, hvor alle typer inntekter inngår (jf. boks 5.2), omtalt. I dette avsnittet er det utviklingen i reallønn etter skatt for ulike grupper som studeres. Utviklingen i reallønn etter skatt bestemmes av forløpene til lønn, skatt og prisstigning.

6.1.1 Reallønn etter skatt fra 2014 til 2016

Skattesatsen for alminnelig inntekt var 28 prosent fra 1992 til og med 2013. Fra 2014 ble denne skattesatsen redusert til 27 prosent kombinert med at trygdeavgiften ble økt fra 7,8 prosent til 8,2 prosent. Fra 2016 ble skattesatsen redusert til 25 prosent kombinert med innføringen av en ny trinnskatt til erstatning for toppskatten. Fra 2017 er skattesatsen redusert til 24 prosent. Se nærmere omtale av skatteendringer i avsnitt 6.1.2. Maksimal marginalskatt på lønn fra 1992 er gjengitt i

Tabell 6.1 Maksimal skatt på alminnelig inntekt og lønn. 1992–2017

År	Maksimal skatt på alminnelig inntekt. Prosent	Maksimal marginalskatt på lønnsinntekt. Prosent
1992	28	48,8
1993–1998	28	49,5
1999	28	49,3
2000–2004	28	55,3
2005	28	51,3
2006–2013	28	47,8
2014–2015	27	47,2
2016	25	46,9
2017	24	46,7

Kilde: Finansdepartementet.

tabell 6.1. Inntektsgrenser mv. for inntektsårene fra 2010 til 2017 framgår i tabell 4.1 i vedlegg 4.

I tabell 6.2 legger utvalget fram beregninger av utviklingen i reallønn etter skatt for de viktigste forhandlingsområdene fra 2014 til 2016. Det er tatt utgangspunkt i gjennomsnittlig nivå og vekst i årslønn som vist i tabellene 1.1 og 1.2. Det er videre sett bort fra endringer i skattemessige fradrag den enkelte måtte ha hatt utover standard fradrag.

Tabell 6.2 viser at lønnstakere som har hatt en årslønn og en lønnsvekst som tilsvarende gjennomsnittet for alle grupper, har fått en reduksjon i reallønn etter skatt på 1,2 prosent fra 2015 til 2016. Den svake utviklingen skyldes dels en lavere nominell lønnsvekst før skatt, dels høy prisvekst i 2016. Lavere skatt på lønn bidrar til å dempe virkningen av lavere lønnsvekst og høy prisvekst. Reallønnsveksten etter skatt innenfor hvert av forhandlingsområdene var høyere enn gjennomsnittet for alle lønnstakere. Endringer i fordelingen av lønnstakere på tvers av næringer bidro til dette, spesielt nedgangen i antall ansatte i oljenæringen. Se nærmere omtale i kapittel 1.

Beregningsutvalget har også sett på kjøpekraftsutviklingen for ulike husholdningstyper. I tabell 6.3 har en beregnet utvikling i reallønn etter skatt for lønnstakere med en lønnsinntekt i 2016 på henholdsvis 300 000 kroner, 550 000 kroner og 750 000 kroner. Beregningene er utført for enslige lønnstakere hhv. uten barn og med ett barn, for lønnstakere som forsørger ektefelle og to barn, og for ektepar med to barn der begge ektefeller er sysselsatt.

De generelle forutsetningene for beregningene er nærmere omtalt i boks 6.1. Utvalget har i beregningene i tabell 6.3 lagt til grunn en lønnsvekst på 2,8 prosent fra 2014 til 2015 og 1,7 prosent fra 2015 til 2016.

Tabell 6.3 illustrerer hvordan kjøpekraften for noen utvalgte husholdningstyper, med og uten barn, påvirkes av skatteendringene de to siste årene. Med de forutsetningene som er valgt, varierer fallet i reallønnen etter skatt fra 2015 til 2016 for de utvalgte husholdningstyper fra 1,0 prosent til 1,4 prosent. Fallet i reallønn etter skatt var størst for husholdningstyper med barn. Det skyldes at barnetrygden var nominelt uendret fra 2015 til 2016.

Tabell 6.2 Reallønnsvekst etter skatt for typeeksempler i utvalgte forhandlingsområder.¹ Vekst i prosent

Grupper	Årslønn i 2016 ² , kr	2015		2016	
		Lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt	Lønnsvekst	Vekst i reallønn etter skatt
Industriarbeidere ³	452 500	2,5	0,7	2,0	-0,9
Industrifunksjonærer ⁴	727 800	2,5	0,8	2,2	-0,7
Ansatte i Virke-bedrifter i varehandel ⁵	494 500	3,3	1,3	2,5	-0,4
Ansatte i finanstjenester ⁶	631 100	4,3 ⁷	2,2	2,5	-0,4
Statsansatte ⁸	561 400	2,8	1,0	2,4	-0,6
Kommuneansatte	489 500	3,3	1,3	2,5	-0,4
Alle ⁹	528 600	2,8	0,9	1,7	-1,2

¹ Lønnstakere i klasse 1 med gjennomsnittlig årslønn og med standard fradrag.

² Tallene for årslønn er hentet fra tabell 1.1 og tabell 1.2.

³ Gjelder for industriarbeidere i NHO-bedrifter med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke.

⁴ Industrifunksjonærer i NHO-bedrifter.

⁵ Tall for Virke-bedrifter i varehandel er for heltidsansatte.

⁶ Heltidsansatte i medlemsvirksomheter (arbeidsgivermedlemmer) i Finans Norge utenom ledere. Se nærmere omtale i vedlegg 2.

⁷ Bonusutbetalinger trakk lønnsveksten opp i 2015.

⁸ Eksklusiv de statlig eide helseforetakene. Anslag for årslønnsveksten baserer seg på opplysninger fra A-ordningen.

⁹ Gjennomsnittet gjelder alle grupper, også de som ikke inngår i tabellen. Tallene er basert på lønnsveksten i nasjonalregnskapet.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Boks 6.1 Beregninger av endringer i reallønn etter skatt

Beregningene av endringer i reallønn etter skatt i dette avsnittet bygger på følgende forutsetninger:

- Inntektstakeren mottar bare én inntektsart (lønn).
- Det er bare tatt hensyn til skatteregler som berører alle eller de fleste lønnstakere. Det vil bl.a. si at det kun gis standard fradrag i inntekt (personfradrag og minstefradrag).
- Barnetrygd er regnet som negativ skatt. Det er ikke tatt hensyn til andre overføringer fra offentlige budsjetter, herunder kontantstøtten som ble innført f.o.m. 1. august 1998.

Det er brukt samme prisindeks (konsumprisindeksen) for alle husholdningstyper ved omregning til reallønn. Konsumprisindeksen økte med 2,1 prosent fra 2014 til 2015 og med 3,6 prosent fra 2015 til 2016.

Beregninger basert på så enkle forutsetninger som her må brukes med forsiktighet. Beregningsutvalget mener likevel av flere grunner at denne type beregninger kan ha interesse:

- Resultatene indikerer i hvilken retning endringer i sentrale skatteregler isolert sett trekker.
- Siden det bare forhandles om lønn, kan beregninger der en kun endrer lønnsinntekten være av særlig interesse.

Den nominelle lønnsinntekten etter skatt beregnes ved å trekke inntektsskatter og avgifter til folketrygden fra lønnsinntekten. For barnefamilier tas det også hensyn til barnetrygden. Lønnsinntekt etter skatt beregnet på denne måten gir uttrykk for hva lønnstakeren har til disposisjon av lønnsinntekten (og eventuelt barnetrygden) til betaling av gjeldsrenter og til kjøp av varer og tjenester etter at samlede skatter er betalt. Reallønn etter skatt beregnes ved å defltere den nominelle lønnsinntekten etter skatt med endringen i konsumprisindeksen. Endringen i reallønn etter skatt blir da den prosentvise forskjellen mellom årets og fjorårets reallønn etter skatt.

6.1.2 Endringer i skatteregler for lønnstakere fra 2016 til 2017

I mai 2016 inngikk et bredt flertall på Stortinget et forlik om en rekke endringer i skattesystemet innen 2018. Blant annet skal skattesatsen på alminnelig inntekt for personer og selskaper reduseres fra 25 til 23 prosent. Dette skal delvis finansieres ved økte satser i trinnskatten. Skattesatsen på aksjeinntekter for personer økes slik at lavere selskapsskattesats ikke gir lavere samlet skatt på aksjeinntekter. Videre skal det innen 2018 innføres en verdsettingsrabatt på 20 prosent i formuesskatten for aksjer og driftsmidler. Gjeld tilordnet disse formuesobjektene skal verdsettes til 80 pst.

I 2017 ble skattesatsen på alminnelig inntekt redusert fra 25 til 24 prosent. Satsene i trinnskatten ble samtidig økt. Trinn 1 gjelder for personinntekt fra 164 100 kroner med en sats på 0,93 prosent. Trinn 2 gjelder for personinntekt fra 230 950 kroner med en sats på 2,41 prosent. Trinn 3 gjelder for personinntekt fra 580 650 kroner med en sats på 11,52 prosent. (9,52 prosent i Finnmark og Nord-Troms). Trinn 4 gjelder for personinntekt fra 934 050 kroner med en sats på 14,52 prosent.

For lønnstakere med personinntekt over 230 950 kroner tilsvarer denne en netto satsreduksjon på lønn på 0,2 prosentpoeng.

Personfradraget ble oppjustert i tråd med anslått lønnsvekst på 2,7 prosent fra 2016 til 2017. Øvre grense i minstefradraget for lønn og trygd og personfradraget ble justert med 3,6 pst. fra 91 450 til 94 750 kroner. Satsen ble økt fra 43 til 44 prosent. Kilometersatsene i fradraget for reiser mellom hjem og arbeid ble økt fra henholdsvis 1,5 og 0,7 kroner til henholdsvis 1,56 og 0,76 kroner. Grensen for skattefri kilometergodtgjørelse ved yrkeskjøring med privatbil ble redusert fra 3,80 til 3,50 kroner per km. Nedre grense for å betale trygdeavgift ble økt fra 49 650 til 54 650 kroner. Enkelte beløpsgrenser holdes nominelt uendret. Det gjelder blant annet fradraget for fagforeningskontingent, det særskilte fradraget i lønnsinntekt, det særskilte fradraget i Finnmark og Nord-Troms, særskilt fradrag for enslige forsørgere mv. Også barnetrygden holdes nominelt uendret fra 2016 til 2017.

I formuesskatten økes ligningsverdiene av sekundærbolig og næringseiendom fra 80 til 90 prosent av beregnet markedsverdi. Det ble innført 10 prosent verdsettingsrabatt for aksjer og drifts-

Tabell 6.3 Beregnet vekst i reallønn etter skatt for utvalgte husholdningstyper. Vekst i prosent

	2015		2016	
	Nominell lønnsvekst	Vekst i real-lønn etter skatt	Nominell lønnsvekst	Vekst i real-lønn etter skatt
<i>300 000 kroner</i>				
Enslig lønnstaker uten barn ¹	2,8	1,0	1,7	-1,0
Ektepar med én inntekt og 2 barn mellom 3 og 16 år ²	2,8	0,7	1,7	-1,4
Enslig lønnstaker med 1 barn ³	2,8	0,6	1,7	-1,4
<i>550 000 kroner</i>				
Enslig lønnstaker uten barn ¹	2,8	1,1	1,7	-1,2
Ektepar med én inntekt og 2 barn mellom 3 og 16 år ²	2,8	0,9	1,7	-1,4
Enslig lønnstaker med 1 barn ³	2,8	0,8	1,7	-1,4
Ektepar med 2 barn mellom 3 og 16 år, hvor den ene ektefellen tjener 350 000 kroner og den andre 200 000 kroner ⁴	2,8	0,7	1,7	-1,2
<i>750 000 kroner</i>				
Enslig lønnstaker uten barn ¹	2,8	1,0	1,7	-1,1
Ektepar med én inntekt og 2 barn mellom 3 og 16 år ²	2,8	0,8	1,7	-1,3
Enslig lønnstaker med 1 barn ³	2,8	0,8	1,7	-1,3
Ektepar med 2 barn mellom 3 og 16 år, hvor den ene ektefellen tjener 500 000 kroner og den andre 250 000 kroner ⁴	2,8	0,8	1,7	-1,2

¹ Enslige lønnstakere blir liknet i klasse 1.

² Ektepar med én inntekt blir liknet i klasse 2.

³ Enslige forsørgere får barnetrygd for ett barn mer enn de forsørger og særfradrag for enslige forsørgere.

⁴ Ektefellene i denne husholdningstypen blir liknet særskilt i klasse 1.

Kilde: Beregningsutvalget.

midler (unntatt næringseiendom) og tilordnet gjeld. Gjeld tilordnet sekundærbolig og næringseiendom verdsettes til 90 prosent. Bunnfradraget økes fra 1 400 000 kroner til 1 480 000 kroner (fra 2,8 mill. kroner til 2,96 mill. kroner for ektepar). Skattesatsen på skattepliktige aksjeinntekter for personer (utbytte og realiserte gevinster) ble økt fra 28,75 prosent til 29,76 prosent i 2017.

Det vises til tabell 4.1 i vedlegg 4 for en oversikt over satser, grenser og fradrag for 2011–2017.

6.2 Inntektsutviklingen for pensjonister og trygdede

I dette avsnittet redegjøres det nærmere for inntektsutviklingen for pensjonister og trygdede før og etter skatt med hovedvekt på utviklingen i pensjon. Samlede pensjons- og trygdeytelser består av pensjon og trygd fra folketrygden, ytelser fra tjenestepensjonsordninger, AFP og individuelle pensjonsordninger.

Pensjonsreformen og utviklingen ellers på pensjonsområdet med blant annet at flere kombinerer uttak av alderspensjon og arbeid tilsier en bredere beskrivelse av slike inntekter. Utvalget gir i denne rapporten typeeksempler og redegjør

for noen av de tilgjengelige dataene på dette området.

Pensjonsytelsene fra folketrygden er alderspensjon og etterlattepensjon. I tillegg kommer uføretrygd og andre stønadsordninger. Hovedkomponentene i alderspensjon for de som tok ut pensjon før 2011 er grunnpensjon, særtillegg og tilleggspensjon. For alle som har tatt ut alderspensjon etter 1. januar 2011 er særtillegget erstattet med et pensjonstillegg. Fra 2016 fases den nye alderspensjonen bestående av inntektpensjon og garantipensjon gradvis inn for personer født fra og med 1954.

Fra 2015 erstattet ny uføretrygd den tidligere uførepensjonen fra folketrygden. Den nye uføretrygden utgjør 66 prosent av et beregningsgrunnlag som består av et gjennomsnitt av årsinntekten opp til 6 G for de tre beste av de fem siste årene før uførhet. Uføretrygden justeres i forhold til uføregraden.

Ved lavt eller intet beregningsgrunnlag mottas en garantert minstepensjon fra folketrygden. Størrelsen på minstepensjonen avhenger av om mottakeren er enslig eller bor sammen med ektefelle eller samboer.

Som en følge av nye reguleringsregler for alderspensjon fra 2011 fastsettes satsene for minste pensjonsnivå for alderspensjonister med et kronebeløp. Alderspensjon under utbetaling blir regulert med lønnsveksten og deretter fratrukket 0,75 prosent, mens satsene for minstenivåene blir regulert med lønnsveksten justert for effekten av levealdersjusteringen for 67-åringer i reguleringsåret. Minste pensjonsnivå for alderspensjon per 1. september 2016 utgjør 147 408 kroner for lav sats (gift med alderspensjonist med høy tilleggspensjon), 170 765 kroner for ordinær sats (gift med minstepensjonist) og 183 748 kroner for særskilt sats (enslig). Ulik regulering og uføreforhøringen fra 2015 gjør at minstepensjonen til hhv. uføre og alderspensjonister ikke lenger utgjør samme beløp. Reguleringen skjer med virkning fra 1. mai hvert år.¹ Fra 1. september 2016 fikk videre enslige minstepensjonister et tillegg i pensjonen på

¹ Reguleringen av G tar utgangspunkt i forventet lønnsutvikling i reguleringsåret, justert for eventuelt avvik mellom forventet og faktisk lønnsutvikling siste to år. Forventet lønnsutvikling i reguleringsåret settes lik regjeringens anslag for gjennomsnittlig årslønnsvekst for alle sektorer slik det framkommer i revidert nasjonalbudsjett. Faktisk lønnsutvikling for siste to år settes til gjennomsnittlig årslønnsvekst for lønnstakere under ett fastsatt i rapporten «Grunnlaget for inntektsoppgjørene» fra Det tekniske beregningsutvalget for inntektsoppgjørene. Faktisk lønnsutvikling er slik den framkommer av kolonnen «Nasjonalregnskapet» i tabell 1.2.

4 000 kroner per år, og grunnpensjonen for gifte og samboende pensjonister ble økt fra 0,85 G til 0,9 G.

Fra og med 2015 er minstepensjonen for uføretrygd fastsatt til 2,48 G for enslige og 2,28 G for ektefeller/samboere. Personer som er født uføre eller blir uføre i ung alder har en høyere minstepensjon.² Uføre som forsørger barn mottar barnetillegg. Ny uføretrygd skattlegges som lønn.

Utviklingen i grunnbeløpet i folketrygden, minstepensjonene for enslige og ektepar og i pensjonene til enslige unge uføre i perioden 1.5.1995 til 30.4.2017 framgår av tabell 4.2 i vedlegg 4.

Utover pensjon fra folketrygden mottar mange også ytelser fra tjenstepensjonsordninger, AFP i privat og offentlig sektor og ytelser fra eventuell individuell pensjonsordning.

6.2.1 Utviklingen i pensjons- og trygdeytelser

Tabell 6.4 viser den nominelle og den reelle veksten i samlede overføringer fra 2005 til 2015 for personer som har hovedinntekt fra pensjon eller trygd. Overføringer inkluderer både ytelser fra folketrygden (alderspensjon, uføretrygd, arbeidsavklaringspenger mv.) og andre ytelser, herunder fra tjenstepensjonsordninger og AFP. Overføringer utgjør 86,9 prosent av gruppens samlede inntekt i 2015. Overføringenes andel av samlet inntekt er noe høyere i 2015 sammenliknet med 2005, men andelen har falt i de senere år.

Tabell 6.5 viser utvikling i grunnbeløpet, minstepensjonene, gjennomsnittlig alderspensjon og uføretrygd, samt reguleringen av løpende alderspensjon fra folketrygden.

Pensjonene for minstepensjonister har økt mer enn grunnbeløpet fordi satsen for særtillegget økte i 2008, 2009 og 2010. Minstepensjonen har i årene 2011–2015 blitt justert med G og deretter justert for effekten av levealdersjusteringen ved 67 år. Dette har gitt et fratrekk i pensjonen på 0,5 prosent per år, og minstepensjonister har i denne perioden dermed hatt en litt bedre utvikling i pensjonen enn alderspensjonister med høyere pensjon. Fra 1. september 2016 fikk enslige minstepensjonister et tillegg i pensjonen på 4 000 kroner per år. Videre ble grunnpensjonen for gifte og samboende pensjonister økt fra 0,85 G til 0,9 G fra 1. september 2016. Disse endringene førte til at minstepensjonen både for enslige og ektepar økte mer enn lønnsveksten i 2016.

² For unge uføre utgjør minstepensjonen 2,91 G for enslige og 2,66 G for ektefeller/samboere.

Tabell 6.4 Utvikling i overføringer¹ for trygdede og pensjonister² fra 2005 til 2015 målt som andel av samlet inntekt før skatt, i prosentvise årlige vekstrater og nivå (overføringene justert til 2015-kroner). Prosent

	Andel av samlet inntekt før skatt	Årlig nominell vekst i overføringer	Årlig realvekst i overføringer	Gjennomsnittlige overføringer i 2015-kroner
2005	85,7	4,3	2,7	216 900
2006	88,9	4,5	2,2	221 600
2007	86,4	6,3	5,5	233 900
2008	86,8	6,4	2,5	239 700
2009	89,8	5,4	3,2	247 300
2010	89,2	4,2	1,7	251 400
2011	88,3	4,6	3,3	259 700
2012	88,0	4,0	3,2	268 100
2013	87,6	3,9	1,7	272 700
2014	87,2	3,7	1,7	277 300
2015	86,9	5,0	2,8	285 000

¹ Inkluderer både offentlig og privat tjenestepensjon.

² Omfatter personer med hovedinntekt fra trygd/pensjon. Dette var en gruppe på 1 053 075 personer i 2005 og 1 220 121 personer i 2015.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Gjennomsnittlig alderspensjon har historisk økt mer enn grunnbeløpet ved at pensjonister med høy opptjening har kommet til og erstattet pensjonister med lav opptjening som har falt fra. I de siste årene har denne effekten blitt svakere ved at mange har tatt ut pensjon fra 62 år og dermed fått lavere årlig pensjon. I tillegg bidrar reglene for regulering av pensjon fra 2011 og levealdersjusteringen til en svakere utvikling i gjennomsnittlig pensjon. Den enkelte alderspensjonist har de siste årene fått sin pensjon regulert med lønnsveksten fratrukket 0,75 prosent. I 2016 var veksten i gjennomsnittlig alderspensjon om lag på nivå med veksten i grunnbeløpet.

Tabell 6.6 viser utviklingen i samlede lønns- og pensjonsinntekter i perioden 2005–2015 for ulike aldersgrupper, og for henholdsvis alle og mottakere av alderspensjon. I aldersgruppene 67 år og over mottar nesten alle alderspensjon og utviklingen er dermed ganske parallell for de to gruppene. Utviklingen var svakere i 2015 enn i tidligere år som følge av svak vekst i pensjonsinntektene. Over tid har veksten i samlede lønns- og pensjonsinntekter for aldersgruppene over 67 år vært høyere enn årslønnsveksten i økonomien, blant annet som en følge av stadig høyere pensjonsopptjening blant nye pensjonister.

I aldersgruppen 62–66 år hadde de som mottok alderspensjon fra folketrygden en sterk vekst i 2012, og deretter en svakere vekst. Dette kan ha sammenheng med endret sammensetning av gruppen, som har økt fra 35 300 personer i 2011 til 89 100 i 2015. For alle har veksten i aldersgruppen 62–66 år vært sterk i årene 2012–2015, og utviklingen har sammenheng med at stadig flere i denne aldersgruppen kombinerer arbeid og alderspensjon.

Samlede lønns- og pensjonsinntekter i aldersgruppen 62–66 år er langt høyere for mottakere av alderspensjon fra folketrygden enn for alle. I 2015 hadde f.eks. mottakere av alderspensjon i aldersgruppen 62–66 år en gjennomsnittlig lønns- og pensjonsinntekt på 625 000 kroner, mens gjennomsnittet for alle i denne aldersgruppen var 379 000 kroner.

Tabell 6.7 viser sammensetningen av inntekt for alle bosatte personer som mottar alderspensjon i aldersgruppene 62–66 år, 67 år og over og 70–74 år. Tabellen viser at for alderspensjonister 67 år og eldre og 70–74 år utgjør alders- og tjenestepensjon hoveddelen av inntekten over perioden. Det er imidlertid en viss tendens til at andelen yrkesinntekt øker i begge grupper. I 2005 utgjorde yrkesinntekt 4 prosent av inntekten for

Tabell 6.5 Utvikling i grunnbeløpet, pensjon og uføretrygd. Prosentvis endring fra året før og gjennomsnittlig endring per år 2006–2016

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2006– 2016	Gj. sn. per år
Grunnbeløp	5,4	5,5	4,2	3,8	4,4	4,0	3,8	3,7	2,5	2,5	47,6	4,0
Minste pensjonsnivå/ alderspension for enslige ¹	5,4	11,3	7,9	5,4	4,6	3,5	3,2	3,2	2,0	2,8	61,2	4,9
Minste pensjonsnivå/ alderspension for ektepar/samboende ¹	5,4	11,9	8,2	5,5	4,6	3,5	3,2	3,2	2,0	2,9	63,0	5,0
Minstepensjon/uføre- trygd for enslige ²					4,9	4,0	3,8	3,7	27,1 ⁴	2,5	–	–
Minstepensjon/uføre- trygd for ektepar ²					5,0	4,0	3,8	3,7	26,3 ⁴	2,5	–	–
Alderspension i gjennomsnitt	6,5	7,6	6,1	5,6	5,4	4,4	4,0	3,7	2,1	2,6	59,5	4,8
Regulering av løpende alderspensjoner					3,9	3,2	3,0	2,9	1,7	1,7	–	–
Uføretrygd i gjennomsnitt	5,4	6,7	4,6	4,1	3,6	4,0	3,7	2,8	18,9 ⁴	2,8	–	4,3 ⁵
Memo: Samlet årslønnsvekst ³	5,4	6,3	4,2	3,7	4,2	4,0	3,9	3,1	2,8	1,7	46,9	3,9
Memo: KPI	0,8	3,8	2,1	2,5	1,2	0,8	2,1	2,0	2,1	3,6	21,5	2,1

¹ Fra og med 1. mai 2011 er satsene for minste pensjonsnivå for alderspensjonister regulert i samsvar med lønnsveksten og deretter justert for effekten av levealdersjusteringen, mens minstepensjon for uførepensjonister er regulert i samsvar med grunnbeløpet (lønnsveksten).

² Til og med 2010 var minstepensjonene for uføre- og alderspensjonister like.

³ Lønnsutviklingen slik den framkommer av kolonnen «Nasjonalregnskapet» i tabell 1.2.

⁴ Den høye nominelle veksten skyldes uføreforhøringen fra 2015. Innføring av lønnsbeskatning av uføretrygd ble kompensert med en økning i brutto uføreytelse.

⁵ Gjelder perioden 2005–2014.

Kilder: Arbeids- og velferdsdirektoratet og Statistisk sentralbyrå.

pensjonister 67 år og eldre og 6 prosent for pensjonister 70–74 år. I 2015 var andelen økt til 9 prosent for begge disse gruppene. Den nominelle veksten i pensjon mv. fra 2014 til 2015 var 2,9 prosent både for personer 67 år og eldre og for personer 70–74 år. Denne veksten ligger over samlet årslønnsvekst for disse årene.

Fra 2011 ble det mulig å ta ut alderspensjon fra folketrygden for personer i aldersgruppen 62–66 år. For mottakere av alderspensjon i denne aldersgruppen utgjør yrkesinntekt en betydelig større andel av inntekten enn for de som er eldre. Dette gjenspeiler at mange i denne gruppen kombinerer uttak av alderspensjon med at de fortsetter i arbeid. Veksttallene for denne gruppen er særlig

preget av at det har vært en stor tilstrømming av alderspensjonister i denne gruppen i de første årene av reformen. En stor andel består derfor av personer som kun har tatt ut pensjon deler av det aktuelle året. Dette trekker ned årsgjennomsnittet og øker veksttaket i de første årene etter reformen.

Tabell 6.8 viser gjennomsnittlig nivå og nominell vekst i alderspensjon fra folketrygden for ulike aldersgrupper i perioden 2006–2016.

Tabellene viser at den nominelle veksten i gjennomsnittlig alderspensjon har vært høyere enn samlet årslønnsvekst de fleste årene etter 2006, men at veksten har falt de siste årene. Utviklingen i gjennomsnittlig alderspensjon de senere

Tabell 6.6 Utviklingen i samlede lønns- og pensjonsinntekter¹. 2005–2015. Årlig nominell vekst. Prosent

	Alle			Mottakere av alderspensjon fra folketrygden		
	62–66 år	67 år og eldre	70–74 år	62–66 år	67 år og eldre	70–74 år
2006	9,8	5,4	5,6	–	5,4	5,6
2007	10,0	7,2	7,3	–	7,2	7,4
2008	9,3	8,2	7,7	–	8,3	7,7
2009	4,9	6,3	5,8	–	6,5	5,8
2010	3,6	6,0	5,8	–	6,0	5,7
2011	10,7	6,3	5,5	–	6,2	5,5
2012	11,2	5,3	5,1	11,3	5,2	5,0
2013	8,6	4,9	5,2	3,8	4,8	5,1
2014	6,8	4,6	4,7	2,4	4,5	4,6
2015	5,2	3,0	2,9	1,5	3,0	2,9

¹ Summen av lønns- og pensjonsinntekter. Pensjonsinntekter omfatter alderspensjon, offentlig og privat tjenstepensjon og AFP. Kilde: Statistisk sentralbyrå.

årene har sammenheng med fallende lønnsvekst. I tillegg kommer at alderspensjonen fra 2011 reguleres med lønnsveksten, og deretter fratrekkes 0,75 prosent. For nye alderspensjonister bidrar levealdersjusteringen isolert sett til lavere alderspensjon og denne effekten øker for nye årskull. I tillegg får de som tar ut alderspensjon før 67 år lavere årlig pensjon.

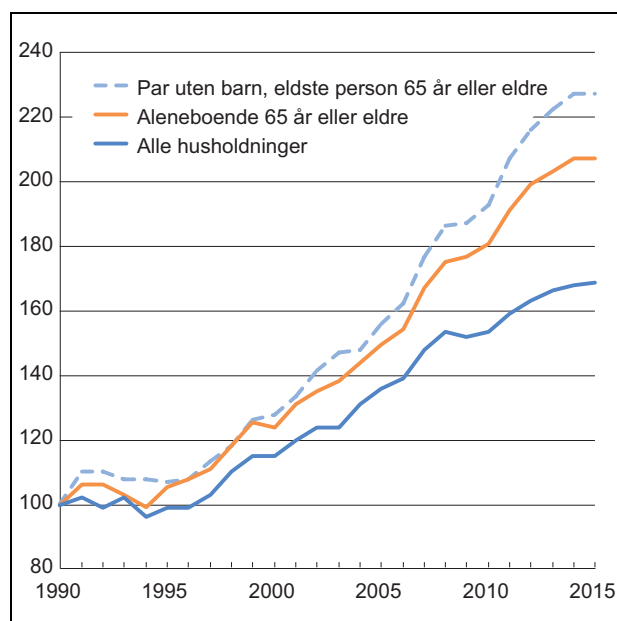
Utviklingen i gjennomsnittlig alderspensjon har vært særlig svak i aldersgruppen 62–66 år. De som mottar alderspensjon i denne aldersgruppen har som vist i tabell 6.7 betydelige yrkesinntekter, og mange fortsetter i arbeid samtidig som de tar ut alderspensjon. Ifølge tall fra Arbeids- og velferdsdirektoratet var 56 prosent av de som mottok alderspensjon fra folketrygden under 67 år registrert i arbeid ved utgangen av 3. kvartal 2016. Gjennomsnittlig samlet inntekt for de som kombinerer arbeid og uttak av alderspensjon er høy. På den annen side får de som tar ut alderspensjon før 67 år en lavere årlig alderspensjon resten av livet enn om de hadde ventet til 67 år.

6.2.2 Realvekst etter skatt

Pensjonistenes disponible inntekt påvirkes også av skattesystemet. Husholdninger med eldre personer har hatt en sterk samlet realvekst i inntekt etter skatt de siste tiårene.

Figur 6.1 viser at at den reelle medianinntekten etter skatt økte mer for husholdninger med personer over 65 år enn for noen annen gruppe i

perioden 1990–2015. Endringer i sammensetningen av gruppen er en viktig forklaring på dette. Stadig flere alderspensjonister har opptjent rettigheter til tilleggspensjon. Tall fra NAV viser at andelen med tilleggspensjon har økt fra 91,6 prosent ved utgangen av 2006 til 97 prosent i september 2016. Det er særlig blant kvinnene at andelen

Figur 6.1 Median inntekt etter skatt for husholdningstyper med personer 65 år eller eldre. Indeks i faste priser (1990=100)

Kilde: Statistisk sentralbyrås inntekts- og formuesstatistikk (1990–2015).

Tabell 6.7 Sammensetning av inntekt og gjennomsnittlig inntekt blant bosatte personer som mottok alderspensjon.¹ Samlet inntekt i kroner og andeler i prosent av samlet inntekt

	2005	2012	2013	2014	2015
<i>70–74 år</i>					
Samlet inntekt.	241 400	331 400	350 600	370 500	388 800
<i>Herav andeler i prosent:</i>					
Alderspensjon.	61	66	65	64	63
Tjenestepensjon.	17	17	17	17	17
Andre overføringer ²	1	1	1	1	1
Yrkesinntekt.	6	8	8	9	9
Kapitalinntekter.	15	8	9	9	11
Nominell vekst i gjennomsnittlig pensjon mv. ³	4,8	4,3	4,5	4,6	2,9
<i>67 år og eldre</i>					
Samlet inntekt.	189 200	314 700	332 000	348 700	362 400
<i>Herav andeler i prosent:</i>					
Alderspensjon.	65	64	63	63	62
Tjenestepensjon.	17	17	17	17	17
Andre overføringer ²	3	3	3	2	2
Yrkesinntekt.	4	8	9	9	9
Kapitalinntekter.	11	8	8	9	9
Nominell vekst i gjennomsnittlig pensjon mv. ³	6,8	4,6	4,2	4,4	2,9
<i>62–66 år</i>					
Samlet inntekt.		696 400	715 700	732 200	761 100
<i>Herav andeler i prosent:</i>					
Alderspensjon.		24	24	24	24
Tjenestepensjon.		6	7	10	10
Andre overføringer ²		5	5	3	3
Yrkesinntekt.		57	56	54	52
Kapitalinntekter.		9	8	8	11
Nominell vekst i gjennomsnittlig pensjon mv. ³		25,7	7,3	6,8	2,4
Memo: Samlet årslønnsvekst ⁴	3,3	4,0	3,9	3,1	2,8

¹ I 2015 var det 736 200 bosatte personer 67 år og eldre, 210 100 bosatte personer 70–74 år og 89 100 bosatte personer 62–66 år som mottok alderspensjon fra folketrygden (definert som minst en måned med alderspensjon).

² Inkluderer AFP i offentlig og privat sektor.

³ Pensjon er her sum alderspensjon, tjenestepensjon og andre overføringer.

⁴ Faktisk lønnsutvikling slik den framkommer av kolonnen «Nasjonalregnskapet» i tabell 1.2.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Tabell 6.8 Utvikling i gjennomsnittlig årlig alderspensjon¹ fra NAV før skatt, nivå og prosentvis årlig nominell vekst

	Alle mottakere		62–66 år		67 år og eldre		70–74 år	
	Alders- pensjon	Årlig nomi- nell vekst	Alders- pensjon	Årlig nomi- nell vekst	Alders- pensjon	Årlig nomi- nell vekst	Alders- pensjon	Årlig nomi- nell vekst
2006	142 825	4,7			142 825	4,7	149 118	4,5
2007	151 863	6,3			151 863	6,3	158 233	6,1
2008	163 301	7,5			163 301	7,5	169 349	7,0
2009	174 058	6,6			174 058	6,6	179 471	6,0
2010	183 211	5,3			183 211	5,3	189 005	5,3
2011	193 810	5,8	211 472		193 153	5,4	199 221	5,4
2012	202 946	4,7	212 546	0,5	202 247	4,7	209 184	5,0
2013	210 831	3,9	213 426	0,4	210 594	4,1	218 688	4,5
2014	218 589	3,7	215 579	1,0	218 901	3,9	228 496	4,5
2015	224 140	2,5	216 930	0,6	224 952	2,8	235 662	3,1
2016	229 724	2,5	219 906	1,4	230 848	2,6	242 496	2,9

¹ Tallene er korrigert for uttaksgrad ved at de er omregnet til 100 prosent utbetalt pensjon.
Kilde: Arbeids- og velferdsdirektoratet.

med tilleggspensjon øker. I tillegg er det etter pensjonsreformen blitt mer vanlig med yrkesinntekt blant mottakere av alderspensjon. Veksten i realinntekt flatet ut fra 2014 til 2015.

Tabell 6.9 viser beregnet vekst i utbetalt pensjon og realvekst etter skatt i minstepensjon for enslige og ektepar og enkelte utvalgte husholdningstyper for de siste tre årene. For 2016 sett under ett økte minste pensjonsnivå med 2,8 prosent til 179 745 kroner for enslige og med 2,9 prosent til 333 070 kroner for minstepensjonistektepar. I 2016 falt minste pensjonsnivå etter skatt reelt med henholdsvis 0,8 og 0,7 prosent for enslige minstepensjonister og minstepensjonistektepar. Fallet kan i hovedsak forklares ved en betydelig økning i prisveksten i 2016 (fra 2,1 prosent i 2015 til 3,6 prosent).

Også for uføre med minsteytelse førte den høye prisveksten til en nedgang i realverdien på ytelsene i 2016 sammenliknet med de foregående årene. Realverdien av minsteytelsen falt med 1,1 prosent før skatt i 2016. Lavere skatt dempet imidlertid virkningen av den høye prisveksten. Etter skatt falt realverdien av minsteytelsen med 0,3 prosent for enslige og med 0,4 prosent for ektefeller.

Pensjonistenes inntektsforhold bestemmes også av tilleggspensjon (inntektpensjon i ny alderspensjon) fra folketrygden, andre pensjonsordninger og andre inntekts- og formuesforhold. Tabellen inneholder derfor også beregninger for enslige alderspensjonister med pensjon på henholdsvis 250 000 kroner og 550 000 kroner og for pensjonistektepar med en samlet inntekt på 550 000 kroner og 750 000 kroner. Det er forutsatt at de kun har alderspensjon som inntekt (inkl. tjenstepensjon) og ikke betaler skatt på formue. Dette er tilsvarende forutsetninger som ligger til grunn for tabell 6.3, jf. boks 6.1. Den nominelle veksten i grunnbeløpet korrigert for fratrukket på 0,75 prosent er lagt til grunn for beregningene. Dette svarer til den årlige reguleringen av alderspensjon fra folketrygden. I 2016 ga dette en nominell vekst før skatt på 1,7 prosent. Beregningene viser at utviklingen i realverdien på pensjonene etter skatt var betydelig svakere i 2016 enn i de foregående årene. I 2016 falt realverdien av pensjonene før skatt med 1,8 prosent. Den svake utviklingen kan forklares med den høye prisveksten i 2016. Lavere skattesatser for personlige skattytere bidro imidlertid til å dempe fallet.

Tabell 6.9 Beregnet realvekst i pensjon og trygd etter skatt for utvalgte husholdningstyper. Vekst i prosent fra året før

	2014		2015		2016		
	Nomi- nell vekst	Real- vekst etter skatt	Nomi- nell vekst	Real- vekst etter skatt	Nomi- nell vekst	Real- vekst før skatt	Real- vekst etter skatt
Pensjon/trygd i 2016							
Enslig ufør, minstepensjon (227 515 kroner) .	3,7	1,7	27,1 ¹	1,8	2,5	-1,1	-0,3
Ektepar ufør, begge har minstepensjon (418 334 kroner)	3,7	1,7	26,3 ¹	2,8	2,5	-1,1	-0,4
Enslig minstepensjonist (179 745 kroner) . .	3,2	1,2	2,0	-0,1	2,8	-0,8	-0,8
Ektepar, begge har minstepensjon (333 070 kroner)	3,2	1,2	2,0	-0,1	2,9	-0,7	-0,7
<i>250 000 kroner</i>							
Enslig ²	2,9	0,9	1,7	0,6	1,7	-1,8	-1,5
<i>550 000 kroner</i>							
Enslig ²	2,9	1,3	1,7	-0,1	1,7	-1,8	-1,3
Ektepar hvor den ene har 350 000 kroner og den andre 200 000 kroner ²	2,9	0,8	1,7	0,2	1,7	-1,8	-1,5
<i>750 000 kroner</i>							
Ektepar hvor den ene har 500 000 kroner og den andre 250 000 kroner ²	2,9	1,0	1,7	0,1	1,7	-1,8	-1,5

¹ Den høye nominelle veksten før skatt skyldes uførereformen fra 2015. Innføring av lønnsbeskatning av ny uføretrygd ble kompensert med en økning i brutto uføreytelse.

² Nominell beregnet vekst i gjennomsnittlig grunnbeløp fratrukket 0,75 prosent er lagt til grunn i beregningen.

Kilde: Beregningsutvalget.

Tabell 6.10 viser tilsvarende beregninger for alderspensjonister med pensjon på 250 000 til 750 000 kroner som i tabell 6.9, men hvor det er lagt til grunn en høyere nominell vekst i pensjonene. Beregningene tar utgangspunkt i den gjennomsnittlige veksten for mottakere av alderspensjon fra folketrygden i alderen 70–74 år, jf. tabell 6.7. I 2016 ga dette en nominell vekst før skatt på 2,9 prosent. Også for denne gruppen falt realverdien til pensjonene i 2016 sammenliknet med de foregående årene. I 2016 falt realverdien av pensjonene med 0,7 prosent. Skatteendringene hadde liten betydning for utviklingen for denne gruppen.

6.2.3 Endringer i de særskilte skattereglene for pensjonister fra 2014 til 2017

AFP- og alderspensjonister har rett til et skattefradrag i pensjonsinntekt som sikrer at de som kun lever av minstepensjon ikke betaler inntektsskatt.

I 2017 utgjør skattefradraget maksimalt 29 940 kroner. Skattefradraget nedtrappes mot pensjonsinntekt. Første innslagspunkt for nedtrapping er ved pensjonsinntekt lik 188 700 kroner. Skattefradraget nedtrappes med en sats på 15,3 prosent av pensjonsinntekt over dette nivået opp til 284 350 kroner. For inntekt over dette nivået nedtrappes skattefradraget med en sats på 6,0 prosent. Skattefradraget fases ut ved en pensjonsinntekt på 539 443 kroner. Skattefradraget fastsettes uavhengig av ektefellens inntekt.

Trygdeavgiften på pensjon økte fra 4,7 til 5,1 prosent i 2014. Dette må ses i sammenheng med at skattesatsen på alminnelig inntekt samtidig ble redusert. Satsen i minstepensjon i pensjonsinntekt ble økt fra 26 til 27 prosent i 2014 og fra 27 til 29 prosent i 2015.

Skattereglene for pensjonister innebærer at en enslig pensjonist i 2017 vil begynne å betale skatt når pensjonsinntekten overstiger 190 500 kroner.

Tabell 6.10 Beregnet realvekst i pensjon og trygd etter skatt for utvalgte husholdningstyper med tilleggspensjon. Høy nominell vekst.¹ Vekst i prosent fra året før

	2014		2015		2016		
	Nomi- nell vekst	Real- vekst etter skatt	Nomi- nell vekst	Real- vekst etter skatt	Nomi- nell vekst	Real- vekst før skatt	Real- vekst etter skatt
Pensjon/trygd i 2016							
<i>250 000 kroner</i>							
Enslig.....	4,5	1,8	4,6	2,5	2,9	-0,7	-0,8
<i>550 000 kroner</i>							
Enslig.....	4,5	2,4	4,6	2,2	2,9	-0,7	-0,8
Ektepar hvor den ene har 350 000 kroner og den andre 200 000 kroner	4,5	1,8	4,6	2,2	2,9	-0,7	-0,7
<i>750 000 kroner</i>							
Ektepar hvor den ene har 500 000 kroner og den andre 250 000 kroner	4,5	2,2	4,6	2,3	2,9	-0,7	-0,6

¹ Nominell vekst i gjennomsnittlig alderspensjon fra folketrygden for aldersgruppen 70–74 år er lagt til grunn, jf. tabell 6.7. Det forutsettes at ev. tjenestepensjon øker i samme takt som veksten i alderspensjon fra folketrygden.

Kilde: Beregningsutvalget.

Tilsvarende vil et pensjonistektepar med lik pensjon begynne å betale skatt på en samlet inntekt over 381 000 kroner. I disse beregningene er det lagt til grunn at pensjonistene kun har pensjonsinntekt og standard fradrag.

Fra og med 2015 er det innført nye skatteregler for ny uføretrygd fra folketrygden og uføreytelser fra andre ordninger, herunder tjenestepensjonsordninger. Uføreytelser skal skattlegges som lønnsinntekt. Det innebærer at skattebegrensingsregelen for uføre og særfradraget for uføret ble avvirket fra 1.1.2015. Uføreytelserne ilegges nå en trygdeavgift på 8,2 prosent og gir rett til høyere minstefradrag.

6.3 Fordeling av inntekt

Beregningsutvalget legger i dette avsnittet fram statistikk som kaster lys over fordelingen av inntekt for individer. Det er spesielt lagt vekt på å redegjøre for enkelte trekk ved fordelingen av lønns-, nærings- og kapitalinntekt. Det er gjort nærmere rede for inntektsbegrepet som er lagt til grunn i boks 6.4.

6.3.1 Fordelingen av samlet inntekt etter skatt for yrkestilknyttede

I dette avsnittet ses det på sammensetningen og fordelingen av samlet inntekt for individer som er yrkestilknyttet. For å få en best mulig oversikt over utviklingen og sammensetningen av samlet inntekt for de personene som antas å være yrkestilknyttet på «fulltid», er det nødvendig å skille ut de personene som har reduserte stillingsbrøker (blant annet jobber mange studenter ved siden av studiene). Utvalget har valgt å definere yrkestilknyttede som de personene som har en sum av lønnsinntekt og næringsinntekt som minst utgjør 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Samlet sett utgjør denne gruppen knapt 2,1 mill. personer i 2015. Til sammenlikning var det samlet sett om lag 2,59 mill. sysselsatte personer i 2015.

Tabell 6.11 viser sammensetningen av de ulike inntektskomponentene for yrkestilknyttede i 2005 og 2015 etter at individene er sortert etter stigende inntekt etter skatt (desiler), jf. boks 6.3. Tabellen viser at lønnsinntekt er den viktigste inntektskilden i alle desiler, og at lønnsandelen har økt for alle desiler fra 2005 til 2015. Også innad i desil 10 er lønn den viktigste inntektskilden for de fleste, men andelen faller markant med inntekten jo høyere opp i fordelingen man kommer. I 2005

Boks 6.2 Enkelte pensjonsspørsmål

Innledning

Pensjonssystemet i Norge er i endring. Fra 2011 ble alderpensjonen i folketrygden lagt om. Det ble blant annet innført fleksibelt uttak av pensjon fra 62 år, levealdersjustering og nye regler for årlig regulering av pensjon. Samtidig ble AFP i privat sektor tilpasset den nye folketrygden ved at den ble omgjort fra en tidligpensjonsordning for alderen 62–66 år til et livsvarig tillegg til alderspensjonen fra folketrygden.

Også tjenstepensjonene er i endring. Økte kostnader og arbeidsgivernes ønske om mer forutsigbare pensjonskostnader har ført til sterk vekst i antall arbeidstakere i privat sektor som omfattes av innskuddsordninger. Ytelsesordningene, som tidligere dominerte det private tjenstepensjonsmarkedet, har i økende grad blitt avvirket eller lukket. Innføringen av obligatorisk tjenstepensjon (OTP) i 2006 medførte at antall innskuddsordninger økte kraftig, særlig blant bedrifter som ikke hadde pensjonsordning tidligere. Fra 2014 trådte den nye tjenstepensjonsloven i kraft med regler for en ny type tjenstepensjon i privat sektor, ofte kalt «hybrid» fordi den kombinerer elementer fra innskudds- og ytelsespensjon. Det er foreløpig etablert få pensjonsordninger basert på det nye regelverket for hybridpensjon.

Det er også startet en prosess med sikte på å finne en ny pensjonsløsning for offentlig ansatte. Den 17. desember 2015 la en arbeidsgruppe i Arbeids- og sosialdepartementet fram en rapport om nye pensjonsordninger for ansatte i offentlig sektor, samt overgangsordninger.

Nye uføreregler

Fra 2015 er uføreordningen i folketrygden lagt om. Uførepensjonen er erstattet av en ny uføretrygd. Uføretrygden beregnes med utgangspunkt i inntekten de siste årene før uførheten oppstår, og uføreytelsen er frikopledd fra alderspensjonssystemet. Samtidig ble skattleggingen av uføreytelsene lagt om ved at uføretrygden nå skattlegges som lønnsinntekt og ikke lenger som en pensjon. Det ble i 2011 anslått at gjennomsnittlig uføretrygd etter skatt ville være om-

lag tre prosent høyere for nye mottakere i 2015 enn det en videreføring av de gamle reglene ville være.

Omleggingen av uføreytelsen i folketrygden gjorde det nødvendig å tilpasse uføreytelsene fra tjenstepensjonsordningene. Ny uførepensjon fra de offentlige tjenstepensjonsordningene beregnes fra 2015 som et direkte tillegg til uføretrygden fra folketrygden og er uavhengig av størrelsen på uføretrygden. Uførepensjonen fra tjenstepensjonsordningen er summen av et kronebeløp på $\frac{1}{4}$ grunnbeløp og et beløp regnet i prosent av pensjonsgrunnlaget¹ i tjenstepensjonsordningen. Økt dekning fra folketrygdytelsen og lavere marginalskatt gjør at samlet uføreytelse etter skatt for offentlig ansatte kan opprettholdes med et lavere påslag fra tjenstepensjonsordningene enn tidligere. Dette gir lavere kostnader for tjenstepensjonsordningene isolert sett, men ikke for det offentlige samlet sett.

Rammer og regler for en ny uførepensjonsordning i privat sektor trådte i kraft i 2016, med en overgangsordning på ett år for å avvikle de eksisterende ordningene. Fra 1. januar 2017 følger alle uføreordninger i privat sektor det nye regelverket. Det nye uførepensjonsproduktet i privat sektor er relativt likt den nye uførepensjonsordningen i offentlig sektor. Rammene for uføredekning innebærer at det i hovedsak vil være mulig å gi uføredekning på linje med den nye uføreordningen i offentlig sektor. Det er imidlertid fortsatt frivillig for foretak i privat sektor om de vil knytte uførepensjon til tjenstepensjonsordningen og i hvilken grad de vil utnytte rammene i loven.

Pensjonskostnader

Omleggingen av uføreordningen i folketrygden innebærer at flertallet får en høyere uføreytelse fra folketrygden etter skatt enn de ville fått med de gamle uførereglene. I tillegg får mange lavere marginalskatt på uførepensjonen fra tjenstepensjonsordningen. De nye uføreordningene i tjenstepensjonsordningene er tilpasset dette. I privat sektor vil kostnadene knyttet til uførepensjon gradvis bli redusert etter hvert som den nye uføreordningen fases inn.

Boks 6.2 forts.

I offentlig sektor er den nye uførepensjonsordningen obligatorisk. I Prop. 202 (2012–2013) anslås det at de løpende (årlige) utbetalingene på sikt vil reduseres med anslagsvis 1,35 mrd. kroner i SPK og 900 millioner kroner i KLP. Omlegging av uføreytelser i offentlig tjenstepensjon medfører at folketrygden tar en større del av samlet uføreytelse og offentlig tjenstepensjon en mindre del for nye uføre fra 2015. Reserver avsatt for fremtidige uførepensjoner i KLP er redusert i tråd med dette. Reduksjonen utgjorde drøyt 10 milliarder kroner i KLPs ordninger for kommuner, fylkeskommuner, statlige helseforetak og andre virksomheter. KLPs uføretariffer ble samtidig endret på grunn av gunstig uføreforløp gjennom 5–6 år både i kommunal sektor og i helseforetakene. Dette ga en reservereduksjon på vel 5 milliarder i KLPs ordninger til sammen. Samlet ble det reduksjon i uførereserver på 15,4 milliarder kroner i 2015, som ble disponert i forbindelse med pensjonsinnretningenes årsoppgjørdisposisjoner. I KLP ble to tredjedeler benyttet til å øke reservene slik at man kunne redusere beregningsrenten,

mens det resterende ble fordelt likt til risikoutjevningfond og kundenes premiefond.

De kommunale tjenstepensjonsordningene er forhåndsfinansierte (fonderte). Fordi premiefastsettingen og pensjonskostnadene i fonderte ordninger er framoverskuende, blir de økonomiske virkningene av uførereformen større på kort sikt enn når uføreordningen er løpende finansiert som i staten.

Kommunenes regnskapsmessige pensjonskostnader er i 2015 i tillegg til nye uføreregler også påvirket av flere andre faktorer, bl.a. implementering av levealdersjustering og antagelser om lengre levetid. Når disse tre faktorene «nettes» mot hverandre, gir det samlet en svak nedgang i pensjonskostnadene i kommunal sektor. Reservereduksjonene er da holdt utenom.

I vedlegg 2 vises tabeller med statistikk over utviklingen i lønnskostnader og pensjonskostnader de senere årene i enkelte næringer.

¹ 3 prosent av pensjonsgrunnlaget opp til 6 G og 69 prosent fra pensjonsgrunnlaget fra 6 G til 12 G.

var kapitalandelen høyere enn lønnsandelen for den øverste persentilen, noe som henger sammen med særskilt høye utbytteutbetalinger i årene før skattereformen 2006, jf. tabell 6.15 og boks 6.5. Også i 2015 er kapitalandelen størst for denne gruppen. Det henger sammen med særskilt høye utbytteutbetalinger i forkant av økt skattesats på utbytte for personer fra 2016.

Andelen næringsinntekt for alle yrkestilknyttede sett under ett falt fra 8,7 prosent i 2005 til 5,4 prosent i 2015. Andelen er relativt høy for desil 1 og faller så til og med desil 4. Deretter stiger næringsinntektsandelen og er høyest for desil 10.

For desil 10 betyr kapital- og næringsinntekt mye mer enn i de øvrige innteksgruppene, noe som reduserer betydningen av lønn kraftig. Det har vært store svingninger i både lønnsandelen og andelen kapitalinntekter for desil 10 i de senere år. Blant annet falt alle kapitalinntekter unntatt utbytte for desil 10 fra 2008 til 2009. Det må ses i sammenheng med finanskrisen. Det har også vært svingninger i kapitalinntekter det siste tiåret som følge av tilpasninger til endringer av beskatning av utbytte. Dette påvirker tallene mye i både

2005 og i 2015. Tabell 6.11 viser at andelen kapitalinntekt for den øverste persentilen er høy både i 2005 (69,5 prosent) og i 2015 (56,2 prosent).

Tabell 6.12 viser hvordan de samlede inntektene fra de ulike inntektskomponentene fordeler seg på inntektsdesilene (etter skatt) i 2005 og 2015. Desilene 1–9 har høyere andeler av samlet inntekt etter skatt i 2015 enn i 2005, mens desil 10 har vesentlig lavere andel. Dette skyldes at utbyttebetalingene var en del høyere i 2005 enn i 2015. Desil 10 har en høyere andel av samlede overføringer i 2015 enn i 2005, noe som trolig har sammenheng med en økning i pensjonsuttak samtidig med full lønn. Desilens andel av samlede kapitalinntekter er derimot noe lavere i 2015 enn i 2005, noe som i all hovedsak skyldes sammensetningen av den øverste persentilen som følge av særskilt høye utbytteutbetalinger i 2005. Det er ellers en tendens til at de med høyest samlet inntekt mottar en økende andel av den samlede lønnsinntekten, men lavere andel av inntekt etter skatt. Den øverste persentilen sin andel av samlet inntekt etter skatt er redusert fra 47,3 prosent i 2005 til 31,0 prosent i 2015. Samlet sett har inntekt

Tabell 6.11 Sammensetning av inntekt innenfor de ulike desilene for yrkestilknyttede.¹ Andel i prosent av gruppens samlede inntekt før skatt der ikke annet framgår. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. Nivå i 2015-kroner. 2005 og 2015

2005 Desil	Lønns- inntekt ²	Nærings- inntekt	Kapital- inntekt ³	Over- føringer ⁴	Gjennomsnittlig samlet inntekt før skatt		Utlignet skatt ⁵	Inntekt etter skatt
					Andel	Nivå		
1	91,6	10,1	-3,5	1,8	100,0	263 100	26,2	73,8
2	91,5	5,0	0,5	3,0	100,0	317 800	24,7	75,3
3	92,0	4,2	0,6	3,3	100,0	351 300	25,1	74,9
4	91,8	4,0	0,6	3,5	100,0	381 100	25,4	74,6
5	91,4	4,3	0,7	3,6	100,0	411 900	25,8	74,2
6	91,3	4,4	0,9	3,4	100,0	446 300	26,4	73,6
7	91,0	4,7	1,1	3,3	100,0	486 300	27,2	72,8
8	89,5	5,8	1,5	3,2	100,0	543 800	28,5	71,5
9	86,4	8,2	2,8	2,6	100,0	658 700	31,0	69,0
10	46,4	15,8	36,7	1,0	100,0	1 667 500	26,1	73,9
Herav desil 10 delt opp i persentilene:								
91/92	83,5	10,2	4,4	1,9	100,0	797 600	33,2	66,8
93/94	81,4	11,2	5,7	1,6	100,0	882 900	34,1	65,9
95/96	77,1	13,3	8,2	1,4	100,0	1 014 700	34,8	65,2
97/98	65,7	17,4	15,5	1,4	100,0	1 274 000	34,3	65,7
99	46,9	20,1	31,9	1,1	100,0	1 806 300	29,9	70,1
100	12,8	17,3	69,5	0,4	100,0	6 930 500	16,0	84,0
Alle	77,1	8,7	11,7	2,5	100,0	552 800	26,8	73,2
2015								
Desil								
1	94,9	6,2	-2,8	1,7	100,0	316 000	24,8	75,2
2	93,9	3,2	0,5	2,4	100,0	380 400	23,6	76,4
3	93,9	2,8	0,6	2,7	100,0	424 100	24,2	75,8
4	93,6	2,8	0,8	2,9	100,0	463 900	24,8	75,2
5	93,2	3,0	0,9	2,9	100,0	504 200	25,3	74,7
6	92,9	3,3	1,0	2,8	100,0	549 400	26,0	74,0
7	91,9	3,8	1,3	3,0	100,0	605 700	27,0	73,0
8	89,9	4,6	1,8	3,7	100,0	689 500	28,6	71,4
9	87,0	6,0	2,8	4,2	100,0	839 500	30,9	69,1
10	64,4	9,2	23,5	2,8	100,0	1 679 200	34,4	65,6
Herav desil 10 delt opp i persentilene:								
91/92	85,1	7,0	4,0	3,9	100,0	999 600	32,8	67,2
93/94	83,4	7,9	4,9	3,8	100,0	1 092 700	33,7	66,3
95/96	80,8	8,9	6,6	3,7	100,0	1 232 400	34,8	65,2
97/98	75,1	10,7	10,7	3,5	100,0	1 503 000	35,9	64,1
99	65,4	12,2	19,6	2,9	100,0	2 005 000	36,2	63,8
100	33,8	8,9	56,2	1,1	100,0	5 131 000	33,5	66,5
Alle	84,6	5,4	6,9	3,0	100,0	645 200	28,7	71,3

¹ Yrkestilknyttede er definert som lønnstakere og selvstendig næringsdrivende med yrkesinntekt inkl. dagpenger på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Disse utgjorde 1 785 566 personer i 2005 og 2 082 001 personer i 2015.

² Lønnsinntekt er definert som kontantlønn, naturalytelser, sykepenger og dagpenger ved arbeidsledighet.

³ Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytte, netto realisasjonsgevinster og inntekt ved utleie.

⁴ Inkluderer både offentlig og privat tjenestepensjon. Negative overføringer omfatter pensjonspremie i arbeidsforhold og betalt barnebidrag gjennom offentlige ordninger.

⁵ Inkluderer negative overføringer. Negative overføringer omfatter pensjonspremie i arbeidsforhold og betalt barnebidrag gjennom offentlige ordninger.

Tabell 6.12 Fordelingen av ulike inntektskomponenter for yrkestilknyttede.¹ Desilfordelt etter inntekt etter skatt. Andeler i prosent og nivå i 2015-priser. 2005 og 2015

2005 Desil	Lønns- inntekt ²	Nærings- inntekt	Kapital- inntekt ³	Over- føringer ⁴	Skatt mm. ⁵	Inntekt etter skatt		
						Andel	Nivå	Vekst 05–15
1	5,7	5,5	-1,4	3,5	4,7	4,8	194 100	
2	6,8	3,3	0,2	7,0	5,3	5,9	239 300	
3	7,6	3,1	0,3	8,4	5,9	6,5	263 200	
4	8,2	3,2	0,4	9,8	6,5	7,0	284 400	
5	8,8	3,7	0,5	10,8	7,2	7,6	305 700	
6	9,6	4,0	0,6	11,2	7,9	8,1	328 500	
7	10,4	4,7	0,8	11,7	8,9	8,8	354 000	
8	11,4	6,6	1,3	12,8	10,4	9,6	388 900	
9	13,4	11,3	2,8	12,4	13,8	11,2	454 500	
10	18,2	54,7	94,6	12,5	29,4	30,5	1 231 700	
Herav desil 10 delt opp i persentilene:								
91/92	17,2	6,2	1,1	17,4	12,2	8,6	532 600	
93/94	18,6	7,5	1,7	16,8	13,8	9,5	582 200	
95/96	20,2	10,3	2,7	16,7	16,2	10,7	661 300	
97/98	21,6	16,8	6,5	21,0	20,0	13,6	837 400	
99	10,9	13,8	9,4	11,7	12,4	10,3	1 266 500	
100	11,4	45,5	78,6	16,5	25,4	47,3	5 823 700	
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	404 400	
2015								
Desil								
1	5,5	5,6	-2,0	2,8	4,2	5,2	237 600	22,4
2	6,5	3,5	0,4	4,7	4,8	6,3	290 800	21,5
3	7,3	3,4	0,6	5,9	5,5	7,0	321 500	22,2
4	8,0	3,7	0,8	6,8	6,2	7,6	349 100	22,7
5	8,6	4,3	1,0	7,4	6,9	8,2	376 600	23,2
6	9,3	5,2	1,3	7,9	7,7	8,8	406 600	23,8
7	10,2	6,5	1,8	9,4	8,8	9,6	442 000	24,9
8	11,4	9,1	2,8	13,0	10,6	10,7	492 400	26,6
9	13,4	14,4	5,2	17,9	14,0	12,6	579 900	27,6
10	19,8	44,3	88,1	24,1	31,1	24,0	1 101 900	-10,5
Herav desil 10 delt opp i persentilene:								
91/92	15,7	9,0	2,0	16,7	11,4	12,2	671 600	26,1
93/94	16,8	11,1	2,7	17,6	12,8	13,1	723 900	24,3
95/96	18,4	14,1	4,1	19,5	14,9	14,6	803 700	21,5
97/98	20,9	20,7	8,2	22,3	18,7	17,5	963 600	15,1
99	12,1	15,7	9,9	12,2	12,6	11,6	1 279 600	1,0
100	16,0	29,4	73,0	11,6	29,8	31,0	3 413 200	-41,4
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	459 800	13,7

¹ Yrkestilknyttede er definert som lønnstakere og selvstendig næringsdrivende med yrkesinntekt inkl. dagpenger på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Disse utgjorde 1 785 566 personer i 2005 og 2 082 001 personer i 2015.

² Lønnsinntekt er definert som kontantlønn, naturalytelser, sykepenger og dagpenger ved arbeidsledighet.

³ Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytte, netto realisasjonsgevinster og inntekt ved utleie.

⁴ Inkluderer både offentlig og privat tjenestepensjon.

⁵ Inkluderer negative overføringer. Negative overføringer omfatter pensjonspremie i arbeidsforhold og betalt barnebidrag gjennom offentlige ordninger.

Kilder: Inntektsstatistikk for personer (2005) og inntektsstatistikk for husholdninger (2015), Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.13 Fordelingen av ulike inntektskomponenter for pensjonister og trygdede.¹ Desilfordelt etter inntekt etter skatt. Andeler i prosent og nivå i 2015-priser. 2005 og 2015

2005 Desil	Lønns- inntekt ²	Nærings- inntekt	Kapital- inntekt ³	Over- føringer ⁴	Skatt mm. ⁵	Inntekt etter skatt		Vekst 05–15
						Andel	Nivå	
1	2,8	-11,1	-1,0	4,9	3,2	4,4	93 600	
2	3,0	0,7	1,3	6,2	3,1	6,0	128 400	
3	3,9	3,0	1,4	7,1	3,8	6,9	147 000	
4	4,2	3,2	1,4	8,1	4,9	7,7	163 800	
5	5,3	3,9	1,5	9,0	6,4	8,4	178 700	
6	7,0	4,7	1,8	9,9	8,2	9,1	194 800	
7	8,7	6,1	2,2	11,0	10,2	10,0	213 100	
8	11,9	9,8	2,9	12,2	12,5	11,1	235 600	
9	18,5	17,8	4,3	13,8	15,4	12,6	269 500	
10	34,8	62,0	84,2	17,8	32,3	23,8	506 300	
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	213 100	
2015								
Desil								
1	3,5	-4,5	-4,6	5,0	2,0	4,6	124 400	32,9
2	2,8	0,0	1,3	6,6	2,7	6,7	180 600	40,7
3	3,4	0,7	1,7	7,5	3,8	7,5	201 300	36,9
4	4,2	1,4	2,0	8,4	5,6	8,2	219 100	33,8
5	5,1	2,0	2,3	9,2	6,9	8,8	235 700	31,9
6	6,6	3,3	2,8	10,0	8,3	9,4	253 000	29,9
7	7,8	4,8	3,4	10,9	9,9	10,2	273 100	28,2
8	10,3	8,5	4,5	11,9	11,9	11,1	298 200	26,6
9	16,3	17,3	6,7	13,3	15,1	12,6	337 400	25,2
10	39,9	66,3	79,8	17,2	33,8	20,8	557 600	10,1
Alle	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	268 000	25,8

¹ Omfatter trygdede og pensjonister hvor trygdeytelsene overstiger eventuell yrkesinntekt og er minst lik minstepensjon for enslige. Dette var en gruppe på 1 053 075 personer i 2005 og 1 220 121 personer i 2015.

² Lønnsinntekt er definert som kontantlønn, naturalytelser, sykepenger og dagpenger ved arbeidsledighet.

³ Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytte, netto realisasjonsgevinster og inntekt ved utleie.

⁴ Inkluderer både offentlig og privat tjenestepensjon.

⁵ Inkluderer negative overføringer. Negative overføringer omfatter pensjonspremie i arbeidsforhold og betalt barnebidrag gjennom offentlige ordninger.

Kilder: Inntektsstatistikk for personer (2005) og inntektsstatistikk for husholdninger (2015), Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.14 Utvikling i overføringer¹ for pensjonister og trygdede² fra 2005 til 2015 målt i 2015-kroner og som prosentandel av samlet inntekt. Desilfordelt etter inntekt etter skatt.

Desil	I 2015- kroner					Andel av samlet inntekt før skatt					Vekst 05–15
	2005	2012	2013	2014	2015	2005	2012	2013	2014	2015	Prosent
1	106 910	134 712	136 612	137 760	141 767	100,7	100,1	99,6	100,7	103,8	32,6
2	134 173	174 470	177 142	179 184	188 458	95,4	94,6	94,8	94,6	95,9	40,5
3	154 470	197 217	200 174	203 498	213 564	95,1	94,2	94,2	94,4	95,4	38,3
4	175 249	219 554	223 429	227 471	240 166	95,5	93,9	93,9	94,0	95,1	37,0
5	194 494	241 809	245 695	250 496	262 134	95,2	93,4	93,3	93,5	94,6	34,8
6	215 430	264 962	269 451	274 367	283 988	94,6	92,8	92,8	92,9	93,8	31,8
7	238 920	291 560	296 601	301 773	309 644	94,0	92,2	92,1	92,2	93,1	29,6
8	264 806	321 045	326 750	333 105	339 022	92,8	90,8	90,7	90,9	91,8	28,0
9	299 109	361 134	368 163	375 364	379 775	90,3	88,2	88,0	88,0	88,8	27,0
10	385 350	474 731	482 755	489 563	491 280	60,6	71,8	70,5	68,6	64,6	27,5
Alle	216 892	268 119	272 676	277 258	284 980	85,7	88,0	87,6	87,2	86,9	31,4

¹ Inkluderer både offentlig og privat tjenestepensjon.

² Omfatter personer med hovedinntekt fra trygd/ pensjon. Dette var en gruppe på 1 053 075 personer i 2005 og 1 220 121 personer i 2015.

Kilder: Inntektsstatistikk for personer (2005) og inntektsstatistikk for husholdninger (2012–2015), Statistisk sentralbyrå.

etter skatt for yrkestilknyttede økt med 13,7 prosent fra 2005 til 2015. Veksten trekkes ned av et fall i inntekten etter skatt på 10,5 prosent for desil 10.

I vedleggstabell 4.14 er det gitt en nærmere oversikt over fordelingen av ulike kategorier kapitalinntekter for yrkestilknyttede.

6.3.2 Fordelingen av samlet inntekt etter skatt for pensjonister og trygdede

Tabell 6.13 viser desilenes andel av de ulike inntektskomponentene for pensjonister og trygdede. Samlet inntekt etter skatt har økt mer enn gjennomsnittet for desil 1 til 8 fra 2005 til 2015, mens de øvrige desilene har hatt en noe lavere vekst. Det skyldes blant annet at desil 1 til 6 har fått økt andel overføringer, de laveste desilene betaler en lavere andel utlignet skatt og at desil 10 har hatt en vesentlig svakere vekst enn øvrige grupper. En mulig forklaring på det første er at grunnpensjonen for gifte har økt i perioden, og at denne endringen utgjør en større andel av overføringene i de lavere desilene. Veksten i overføringene i de lavere desilene må også ses i sammenheng med trygdeoppgjøret i 2008, som ga en gradvis økning

i særtilleggene for minstepensjonister. Lavere andel utlignet skatt for de laveste desilene kan blant annet ses i sammenheng med omleggingen av skattereglene for pensjonister fra 2011. Lavere andel kapitalinntekter i desil 10 har også hatt betydning. Samlet sett har inntekt etter skatt for pensjonister og trygdede økt med 25,8 prosent fra 2005 til 2015. Dette er vesentlig høyere enn veksten i inntekt etter skatt for yrkestilknyttede på 13,7 prosent, jf. tabell 6.12. Sammensetningen av inntekten innenfor de ulike inntektsgruppene for pensjonister framgår av vedleggstabell 4.15.

I gjennomsnitt utgjør overføringer 86,9 prosent av pensjonistenes samlede inntekt i 2015, jf. tabell 6.14. Tabellen viser utviklingen i gjennomsnittlige overføringer for pensjonister fra 2005 til 2015 for de ulike inntektsdesilene. Det har vært en reell vekst i gjennomsnittlige overføringer for alle desilene. For desil 2 har veksten vært størst (40,5 prosent), mens desil 9 har hatt den laveste veksten (27,0 prosent). Veksten i overføringer skyldes først og fremst økningen i grunnbeløpet og at nye pensjonister har opptjent høyere tilleggspensjon. I tillegg har særtillegget blitt økt flere ganger i perioden. Spesielt ble særtillegget

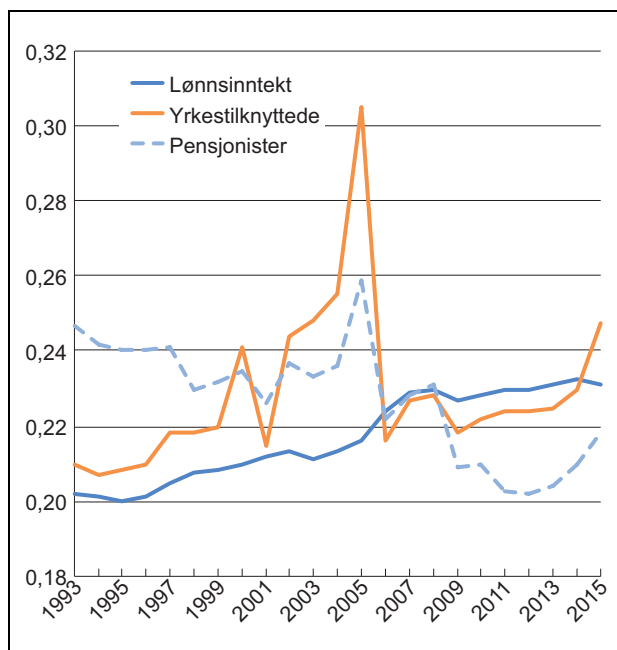
økt mye i 2008. Det har også vært en opptrapping av grunnpensjonen for gifte i denne perioden.

Overføringenes andel av samlet inntekt har falt siden 2005 for desilene 4 til 9, mens den har økt for desilene 1 til 3 og 10. Utviklingen for desil 10 kan forklares ved fallet i andelen kapitalinntekt og økt uttak av pensjon ved siden av full lønn.

6.3.3 Utviklingen i inntektsfordelingen

Når en skal sammenlikne inntektsfordelingen i et land over tid eller inntektsfordelingen mellom land, er det vanlig å benytte Gini-koeffisienter. Se boks 6.3 for definisjon. En Gini-koeffisient på 0 innebærer at inntekten er helt likt fordelt, mens en Gini-koeffisient lik 1 betyr at én person mottar all inntekt.

Figur 6.2 viser utviklingen i Gini-koeffisienten i perioden 1993–2015 for yrkestilknyttede og pensjonister. I tillegg viser figuren fordelingen av

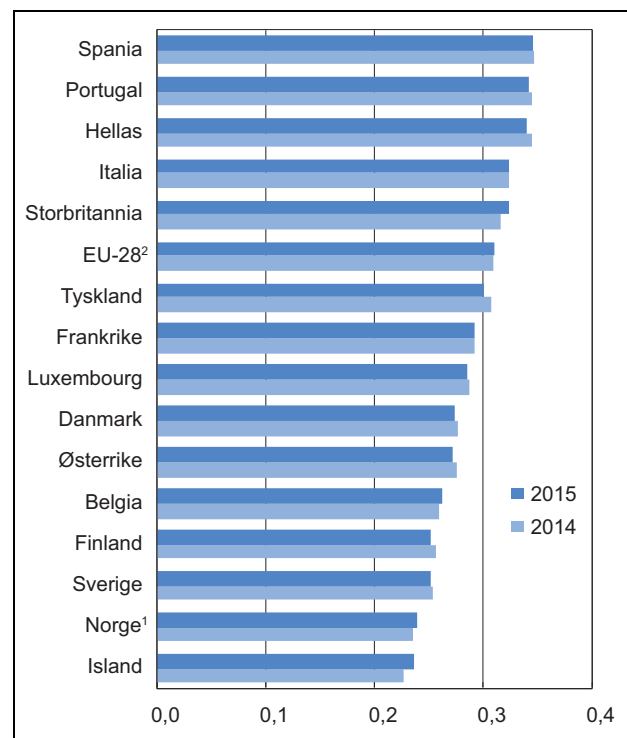
Figur 6.2 Utviklingen i fordelingen av samlet inntekt etter skatt for yrkestilknyttede¹ og pensjonister samt utviklingen i fordelingen av lønnsinntekt før skatt for lønnstakere² i perioden 1993 til 2015. Målt ved Gini-koeffisienten per person

¹ Yrkestilknyttede omfatter personer med yrkesinntekt over 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.

² Lønnstakere omfatter personer med lønnsinntekt over 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Lønnsinntekt er her definert som kontant lønn, naturaltelser og sykepenger.

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger (1993–2015), Statistisk sentralbyrå.

lønnsinntekt for lønnstakere, jf. vedleggstabell 4.16. For yrkestilknyttede og pensjonister ser vi på inntekt etter skatt, mens fordelingen av lønnsinntekt er før skatt. Figuren viser at fordelingen av samlet inntekt både for yrkestilknyttede og pensjonister er sterkt preget av store svingninger i perioden rundt 2000, 2006 og 2015, jf. boks 6.5. Dette kan i hovedsak forklares av tilpasninger til den midlertidige utbytteskatten i 2001, innføringen av utbytteskatt på avkastning utover normalavkastning i 2006 (skjermingsmetoden for aksjonærer) og at skattesatsen på skattepliktige aksjeinntekter for personer (utbytte og realiserte aksjegevinster) økte fra 27 til 28,75 prosent fra 2015 til 2016. Disse skatteendringene førte til store uttak av aksjeinntekter i forkant av regelendringene. Over tid er det imidlertid en tendens til at fordelingen blant yrkestilknyttede har blitt noe skjevere, mens fordelingen blant pensjonister har blitt jevnere.

Figur 6.3 Fordelingen av husholdningenes disponible inntekt i 2014 og 2015 per forbruksenhet i EU-28² og for enkelte land i Europa. Målt ved Gini-koeffisienten

¹ Inntektsbegrepet til Eurostat er forsøkt harmonisert så langt det lar seg gjøre for å kunne foreta direkte sammenlikninger mellom land. Blant annet utelater Eurostat realisasjonsgevinster/-tap i sitt inntektsbegrep, mens dette er inkludert i den norske nasjonale inntektsstatistikken. Personer i studenthusholdninger inngår i tallene fra Eurostat.

² Gini-koeffisienten for EU-28 er beregnet av Eurostat.

Kilde: Eurostat.

Tabell 6.15 Utvikling i fordeling av samlet inntekt etter skatt hhv. med og uten utbytte og med og uten barnetrygd i perioden 2005 til 2015 for yrkestilknyttede¹ målt ved Gini-koeffisienter

År	Inntektsulikhet med utbytte og barnetrygd i inntektsbegrepet	Inntektsulikhet uten utbytte i inntektsbegrepet ²	Inntektsulikhet uten barnetrygd i inntektsbegrepet ³
2005	0,305	0,223	0,311
2006	0,216	0,212	0,221
2007	0,227	0,219	0,233
2008	0,228	0,218	0,233
2009	0,218	0,208	0,224
2010	0,222	0,211	0,226
2011	0,224	0,213	0,228
2012	0,224	0,213	0,228
2013	0,225	0,213	0,228
2014	0,230	0,217	0,234
2015	0,247	0,226	0,251

¹ Lønnstakere og selvstendig næringsdrivende med yrkesinntekt på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn det enkelte år.

² Barnetrygd er med i inntektsbegrepet.

³ Utbytte er med i inntektsbegrepet.

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

Figuren viser også at fordelingen av lønnsinntekt før skatt har blitt noe skjevare siden midten av 1990-tallet.

Tabell 6.15 viser utviklingen i Gini-koeffisienten (for fordelingen av inntekt etter skatt for yrkestilknyttede) hhv. med og uten utbytte i inntektsbegrepet. Når utbytte holdes utenfor, var inntektsulikheten relativt høy i 2005. En viktig forklaring på dette er at aksjegevinster, som er inkludert i inntektsbegrepet, også var høye i 2005. Ulikheten har i påfølgende år falt noe. Fallet var spesielt stort i 2009. Dette må ses i sammenheng med reduserte kapitalinntekter under finanskrisen. Fra 2014 til 2015 har ulikheten uten utbytte økt igjen, noe som igjen henger sammen med økte aksjegevinster. Ulikheten målt uten utbytte er så vidt høyere i 2015 enn i 2005.

Tabell 6.15 viser også hvilket bidrag barnetrygden har hatt på utviklingen i fordelingen av samlet inntekt etter skatt for yrkestilknyttede. Når en tar ut barnetrygden i beregningen av Gini-koeffisienten, blir fordelingen av inntekt mer ulik. Barnetrygdens bidrag til utjevning, målt i endring av Gini-koeffisienten, har falt fra 0,006 i 2005 til 0,004 i 2015. Tall for hele populasjonen (regnet ut fra inntekt etter skatt per forbruksenhet) viser også at barnetrygden over tid har hatt et fallende

bidrag til utjevning, bl.a. som følge av nominell videreføring siden 1996. Den nominelle videreføringen bør ses i lys av at foreldrebetalingen i barnehager har blitt redusert og at fradraget for pass og stell av barn har blitt økt.

Ulikheter i fordelingen av inntekt målt ved Gini-koeffisienter varierer mellom europeiske land.

Figur 6.3 viser Gini-koeffisienten i EU-28 og for enkelte land i Europa for årene 2014 og 2015. Telleenheten i utregningene av Gini-koeffisientene i figuren er den enkelte person, og hver person (også barn) har blitt tilordnet sin husholdnings disponible inntekt per forbruksenhet. Gini-koeffisientene for yrkestilknyttede og pensjonister mv. som presenteres i tabellene og figurene for øvrig i avsnitt 6.3, er derimot kun basert på inntekt per person.

Figur 6.3 viser at inntektsulikheten er målt til å være noe lavere i Norge enn i de andre nordiske landene med unntak av Island og betydelig lavere enn i EU-28. Figuren viser en Gini-koeffisient for Norge på 0,239 i 2015, som er litt høyere enn nivået i 2014. Eurostat har estimert Gini-koeffisienten for EU-28 til 0,31 i 2015.

Boks 6.3 Begreper i fordelingsanalyser

Desil- og persentiltabeller

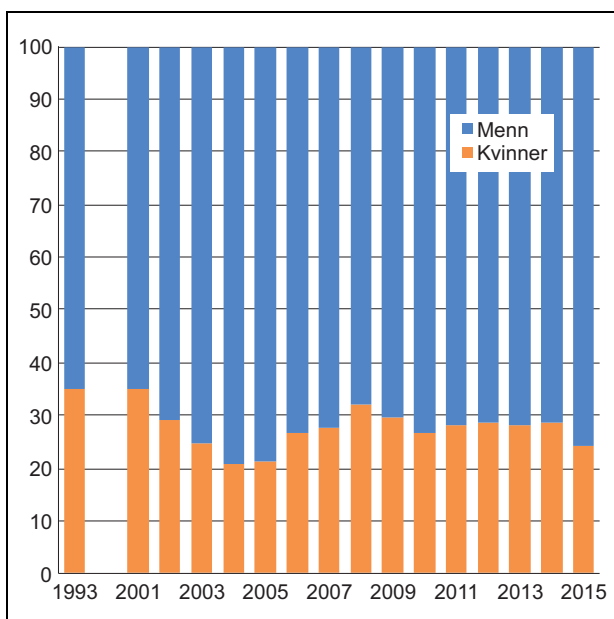
I fordelingsanalyser rangeres ofte individene etter inntekt etter skatt og grupperes deretter i like store grupper. En vanlig type gruppering er å dele antallet individer i 10 like store deler. Disse gruppene kalles ofte for desiler, hvor de 10 prosent med lavest inntekt kalles desil 1, de neste 10 prosent for desil 2 osv. til de 10 prosent med høyest inntekt, som kalles desil 10.

Individene kan også grupperes i mindre grupper. En inndeling i 100 like store grupper kalles ofte for persentiler. Den prosenten med lavest inntekt kalles persentil 1, og prosenten med høyest inntekt kalles persentil 100.

Gini-koeffisienten

I analyser av inntektsfordelinger er det behov for et summarisk mål på ulikhet som kan benyt-

tes ved sammenlikning av inntektsfordelinger i ulike situasjoner. For eksempel kan virkninger på inntektsulikheten av endringer i skatte- og overføringsordninger belyses ved hjelp av endring i Gini-koeffisienten. Gini-koeffisienten (G) varierer mellom 0 og 1, og ulikheten er større jo større G er. Dersom $G=0$ er inntekten likt fordelt mellom alle individer i gruppen som studeres, mens $G=1$ betyr at det er en person som mottar all inntekt. Gini-koeffisienten representerer bare en av flere mulige metoder for å kvantifisere ulikhet mellom fordelinger. Det viser seg at Gini-koeffisienten vektlegger sterkest endringer som skjer i den sentrale delen av fordelingen og i mindre grad endringer som skjer i toppen og bunnen av fordelingen.

Figur 6.4 Prosentvis fordeling av brutto kapitalinntekter¹ mellom kvinner og menn. 1993–2015. Populasjonen er definert som bosatte kvinner og menn 17 år og eldre

¹ Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytter og netto gevinster ved salg av aksjer.

Kilde: Skattestatistikk for personer, Statistisk sentralbyrå.

6.3.4 Fordelingen av kapitalinntekter mellom kvinner og menn

Som vist i tabell 6.11 er kapitalinntekter relativt skjevt fordelt mellom de ulike inntektsgruppene, men fordelingen av kapitalinntekter er også skjevt fordelt mellom kvinner og menn. Figur 6.4 viser at denne forskjellen økte fra 2001 til 2005³. Fra 2005 til 2008 har kvinners andel av kapitalinntektene økt igjen med om lag 11 prosentpoeng. En betydelig økning i tap ved salg av aksjer i 2008 bidrar til en noe jevnere fordeling av kapitalinntektene i 2008. Kvinners andel av kapitalinntektene økte fra 28 prosent i 2007 til 32 prosent i 2008. I 2015 har kvinners andel av kapitalinntektene derimot falt til 24 prosent, noe som må ses i sammenheng med en skjev fordeling av utbytteinntekter mellom menn og kvinner.

³ Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytter og netto gevinster ved salg av aksjer. Renteutgifter er ikke tatt med. Det siste må ses i sammenheng med at heller ikke verdien av boligkonsum er tatt med. I den grad det er vesentlige forskjeller mellom kjønnene i hvem som eier bolig og har renteutgifter, vil dette ikke vises i figur 6.4.

Boks 6.4 Inntektsbegrep

Inntektsbegrepet som blir lagt til grunn i hoveddelen av avsnitt 6.3, er inntekt etter skatt. Dette begrepet kommer fram på følgende måte:

Yrkesinntekt

- Lønn (inkl. sykepenger og dagpenger)
- Netto næringsinntekt

+ *Kapitalinntekter*

- Renteinntekte
- Aksjeutbytte
- Netto realisasjonsgevinster
- Andre kapitalgevinster

+ *Skattepliktige overføringer*

- Pensjoner fra folketrygden
- Tjenestepensjon mv.

+ *Skattefrie overføringer*

- Barnetrygd
- Bostøtte
- Stipend
- Sosialhjelp
- Kontantstøtte
- Barnebidrag

= *Samlet inntekt*

- *Utlignet skatt og negative overføringer*
- Utlignet skatt
- Negative overføringer (tvungen pensjonspremie i arbeidsforhold og betalt barnebidrag administrert av det offentlige)

= *Inntekt etter skatt*

Nærmere om begrepet inntekt etter skatt i forhold til velferd

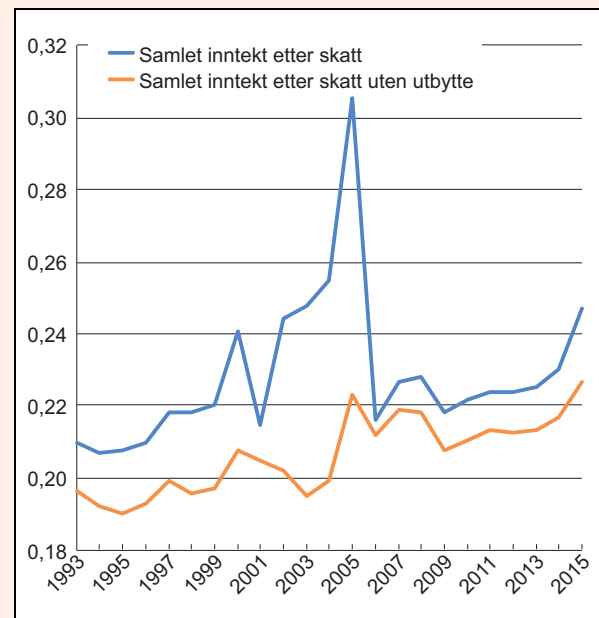
Inntektsstatistikken omfatter alle kontante inntekter som husholdningene mottar. Det er likevel andre forhold som også påvirker den enkeltes forbruksmuligheter og som ikke inngår i statistikken. Dette gjelder for eksempel for noen typer av naturalytelser og ikke-realiserede gevinster, verdien av alle offentlige tjenester, familieoverføringer (arv og gaver), verdien av bolig-tjenester og andre varige forbrugsgoder mv. Flere av disse komponentene er beheftet med betydelige måleproblemer og er derfor ikke inkludert i statistikken. Heller ikke renteutgifter er inkludert i inntektsbegrepet som er lagt til grunn i denne analysen.

Boks 6.5 Gini og utbytte

I figur 6.2 vises utviklingen i fordelingen av inntekt etter skatt for yrkestilknyttede målt med Gini-koeffisienten. Utviklingen viser en betydelig variasjon i årene rundt den midlertidige utbytteskatten i 2001, innføringen av ny utbytteskatt fra 2006 og økt skattesats på utbytte fra 2016. Særlig i årene før 2006 steg Gini-koeffisienten kraftig, mens den falt kraftig fra 2006. Disse endringene henger i stor grad sammen med tilpasninger knyttet til endringer i skattereglene som synliggjør inntekter i skattestatistikken. Særlig i forkant av innføringen av skatt på aksjeinntekter for personer (utbytte og realiserede gevinster) fra 2006 var det gunstig å ta ut kapital fra bedriftene som utbytte og tilbakeføre dette som innskutt kapital. Innskutt kapital kan senere tas ut uten å bli skattlagt på personens hånd. Slike transaksjoner vil i liten grad gi endringer i den reelle fordelingen, men har stor betydning for den målte fordelingen.

Figur 6.5 viser utviklingen i Gini-koeffisienten for yrkestilknyttede med og uten utbytte. Utviklingen med utbytte er den samme som vises i figur 6.2. Figuren viser følgende: For det første er utbytte mer ujevnt fordelt enn annen inntekt (Gini-koeffisienten med utbytte ligger over Gini-koeffisienten uten utbytte). For det andre indikerer den at Gini-koeffisienten ikke gir et godt bilde på fordelingen for årene 2000 – 2006. Figuren viser også at det er variasjoner rundt de nevnte skatteendringene i Gini-koeffisi-

enten uten utbytte. Det skyldes at det er tilsvarende variasjoner i realiserede aksjegevinster, men i mindre omfang.

Figur 6.5 Utviklingen i fordelingen av samlet inntekt etter skatt med og uten utbytte for yrkestilknyttede¹ i perioden 1993 til 2015. Målt ved Gini-koeffisienten per person

¹ Yrkestilknyttede omfatter personer med yrkesinntekt over 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger (1993–2015), Statistisk sentralbyrå.

Vedlegg 1

Lønnsoppgjør i 2016

I 2016 var det etter vanlig mønster hovedoppgjør for de fleste tariffområder. Både i LO-NHO-området, LO-Virke-området, YS-NHO-området og YS-Virke-området ble oppgjørene gjennomført ved forbundsvise forhandlinger. I hovedoppgjørene i staten og kommunene er det alltid sentrale forhandlinger. I Spekter-området foregår forhandlingene på to nivåer, først sentralt mellom Spekter og hovedorganisasjonene og deretter mellom de enkelte virksomheter og lokale arbeidstakerorganisasjoner.

I dette vedlegget gis en oversikt over avtalte lønnstillegg i en del store forhandlingsområder. For oversikt over lønnsoppgjørene i 2015 vises det til vedlegg 1 i NOU 2016: 6.

1.1 Vedtak foran lønnsoppgjørene i 2016

Representantskapet i LO behandlet kravene foran hovedoppgjøret 23. februar 2016. I vedtaket het det bl.a.:

[...]

«Lønnsdannelsen kan etter en drøy 10-års periode med sterk reallønnsvekst, måtte håndtere stagnerende lønnsevne og forsterket press i retning av økonomisk og sosial ulikhet. Arbeidsgivere som i voksende grad tilpasser organisasjons- og kontraktsforhold med et kortsiktig lønnsomhetsperspektiv, kan undergrave bærekraften i den økonomiske samarbeidsmodellen.

[...]

Dette understreker viktigheten av at LO fortsatt ivaretar sin rolle ved å vektlegge rettferdig fordeling og økonomisk helhetsansvar. Det ble i 2014 bred oppslutning om Holden III-utvalgets anbefalinger om samordnet lønnsdannelse, velorganisert arbeidsliv og kraftfull innsats mot useriøsitet og sosial dumping.

[...]

For LO vil en svekket samarbeidsmodell gjøre det stadig mer krevende å balansere hensynet til en styrking av industriens konkurran-

seevne og arbeidstakernes trygghet for lønn, pensjon, likelønn og arbeidsvilkår.

[...]

Næringer utsatt for internasjonal konkurranse må bestemme rammene for lønnsutviklingen. Hensikten med frontfagsmodellen er å sikre en lønnsvekst som reflekterer lønnsevnene i konkurranseutsatt næringsliv, og at lønnsutviklingen i andre områder over tid følger denne utviklingen. Profilen må kunne tilpasses de ulike tariffområdenes ulike utfordringer. For å være bærekraftig må den også bidra til en rimelig fordeling. Det er etablert som prinsipp at både arbeidere og funksjonærer inngår i beregningene for lønnsveksten i frontfaget. Det skal gi rammer for hele arbeidslivet, men ikke være til hinder for at det kan gis kompensasjon til grupper som systematisk over tid er blitt hengende etter i lønnsutviklingen.

De økonomiske utsiktene nå er preget av fall i oljeinvesteringene, et Europa med en uløst Eurokrise og fravær av den type vekstimpuls verden fikk gjennom Kinas inntreden i verdensøkonomien. Det store lyspunktet er en sterkt bedret internasjonal konkurranseevne for norske bedrifter. Både de som konkurrerer med import hjemme og eksporten nyter godt av den gunstige kronkursen. Den har utsikt til å forbli på et betydelig lavere nivå enn i 2012 framover, med mindre oljeprisen skulle vende tilbake til ekstremnivået før dette.

[...]

Når det gjelder arbeid og inntekt, har de to siste årene gitt lønnsvekst i tariffområdene som har vært klart lavere enn foregående år. Men perioden 2000–2013 har vært en spesiell periode i historisk sammenheng. Oljeøkonomien ga gjennom et sammenfall av investeringsløft og innfasing av oljeinntekter, sterke vekstbidrag. Kinas inntreden i den globale økonomi ga norsk eksport en spesiell fordel.

[...]

Utjevningen mellom menn og kvinners gjennomsnittlige lønnsnivå går for langsomt, særlig som følge av et fortsatt svært kjønnsdelt

arbeidsliv, der kvinner og menn jobber i ulike næringer, yrker og stillinger og der kvinner jobber langt oftere deltid enn menn. I tillegg til at lavlønnsproblemet i stor grad samtidig er et likelønnsproblem, er det klart at mange kvinne-dominerte yrker gir lav uttelling for god kompetanse. Dette gjelder både offentlig og privat sektor.

Likelønnsprofil på sentral og lokalt avtalte tillegg må videreføres og understøttes av strukturelle tiltak mot kjønnsdelingen og for mer likestilling blant annet gjennom trepartssamarbeid rettet inn mot mekanismer i arbeidslivet.

For enkelte grupper med høyere utdanning er det viktig at lønnsforskjellene mellom privat og offentlig sektor reduseres.

[...]

Den sterke bevegelsen i viktige ordninger for ulike grupper LO-medlemmer og at ordningene samvirker med hverandre via jobbskifter m.v tilsier en samlet pensjonspolitikk i fagbevegelsen. Det videre arbeid for alle samordnes av LO.

Konklusjon

1. Arbeidet bør påbegynnes nå i samarbeid mellom myndigheter og partene i arbeidslivet, der en særlig skal se på pensjonsnivå, effektivitet og samvirket mellom de ulike ordninger i privat sektor og samspillet med offentlig sektor eventuelt parallelt med forhandlinger der.
2. Forhandlingene for neste avtaleperiode prioriterer:
 - Opptjening fra første krone og dag en
 - Tariffesting av tjenestepensjon
 - Lettere jobbskifte mellom virksomheter uten tap av opptjening og uten økte kostnader for den enkelte
 - Et system for bedre samling av opptjente rettigheter og pensjonskapital gjennom brede kollektive ordninger
 - Evaluering av AFP

[...]

Vårt hovedkrav til lønn er å sikre medlemmenes kjøpekraft. For å fremme seriøsitet og likelønn og motvirke lavlønn

- heves overenskomstenes lønnsatser.
- fremmes det særskilte økonomiske krav for lavlønnte som tradisjonelt får lite ut av eller ikke har lokale forhandlinger
- prioriteres kvinne-dominerte grupper innenfor sentralt avtalte rammer i offentlig sektor

Andre grupper

Når LO også for denne tariffperioden prioriterer sysselsettingen fram for alt annet, er det rimelig at andre aktører følger opp. Som påpekt i sentralbanksjefens årstale er mer enn 10 års merlønnsvekst nullet ut på kort tid som følge av kontrollert lønnsvekst og en valuta som gir en kraftig omfordeling i konkurranseutsatt næringslivs favør. Samtidig har en fått historisk lav rente som rammebetingelse.

TBU peker på en fortsatt konjunkturedgang, men viser til prognoser for en mulig moderat oppgang i andre halvår 2016. Norsk lønns- og kostnadsnivå var tilpasset en sterk oljedrevet vekst og en gunstig prisutvikling for norsk eksport. Med en normalisering av kostnads- og investeringsnivå, må næringsliv og myndigheter akseptere et skattnivå som er nødvendig for å klare framtidens utfordringer. Utbyttene må holdes på et rimelig nivå, lederlønnsutvikling holdes i sjakk og andre forhandlingsområder innordnes frontfagets rammer. Finanssektoren, som til nå har hevet seg over den kollektive fornuft i lønnsutviklingen særlig for de øvre sjikt, må ta ansvar for soliditet og sin påvirkning overfor bl.a. avlønningsskulturen i næringslivet.»

Representantskapet besluttet å gjennomføre forhandlingene i privat sektor forbundsvist og ga sekretariatet fullmakt til å utforme de endelige kravene, herunder reguleringsklausul for annet avtaleår.

NHOs representantskap vedtok 2. mars 2016 sin forhandlingsposisjon for årets oppgjør. I vedtaket heter det bl.a.:

[...]

«Siden 2014 har oljeprisen falt og har forsterket en ventet nedgang i petroleumsinvesteringene. Dette ga negative ringvirkninger som først traff leverandørindustrien og oljeprisfallet har redusert Norges bytteforhold overfor utlandet. Kostnadsnivået må tilpasses det.

[...]

Også 2016 vil være et år preget av at den sterke nedgangen i petroleumsnæringen gradvis sprer seg til flere næringer. Virkningene er så langt særlig merkbare på Sør- og Vestlandet. Mange bedrifter nedbemanner. Lav oljepris forsterker usikkerheten rundt både investeringsutsiktene og størrelsen på vedlikeholdsmarkedet.

På den annen side bidrar ekspansiv pengepolitikk fortsatt til lavere rente og svak krone-

kurs som støtter opp under vekst og omstilling i næringslivet.

[...]

Arbeidsmarkedet er fortsatt svakt. Antall ledige stillinger går ned, særlig ses dette i oljesektoren og industrien. Veksten i sysselsettingen ventes å avta. Veksten i arbeidsstyrken vil medføre at arbeidsledigheten fortsatt øker. Så langt har arbeidsledigheten økt mest i kystfylkene der betydningen av oljevirkosomheten er størst, og i yrker som petroleumsingeniører og industriarbeidere. Det er dermed bedre tilgang på kompetent arbeidskraft i arbeidsmarkedet.

Bedriftenes kostnadmessige konkurransevne i forhold til utlandet er forbedret i takt med valutavekkelsen. Relative lønnskostnader i industrien lå anslagsvis 37 prosent over våre handelspartnere i 2015, mot 56 prosent i 2013. Norske bedrifter står dermed for tiden bedret rustet til å møte konkurransen både på hjemme- og eksportmarkedet. Dette skaper rom for bedret lønnsomhet i næringslivet og at nødvendig omstilling kan skje. Hvis oljeprisen kryper oppover igjen i år forventer valutamarkedet at kronkursen vil styrke seg gradvis.

Norske arbeidstakere har en lang periode bak seg med sterk reallønnsvekst muliggjort av et godt bytteforhold. Bytteforholdet, altså forholdet mellom eksportpriser og importpriser, er svekket som følge av at oljeprisen er svekket. Bytteforholdet gir ikke drahjelp for videre lønnsvekst. Svekkelsen av valutakursen fører til en midlertidig økning i prisstigningen. Det vil svekke effekten valutaen har for næringslivets omstillingsevne, dersom det kreves kompensert for denne prisstigningen i lønnsoppgjøret. Det er viktig at partene ser gjennom den midlertidig økte prisveksten i 2016. Forventet lønnskostnadsvekst per ansatt hos Norges handelspartnere er 2,6 prosent i 2016.

Derfor mener NHO at:

- Lønnsoppgjøret i 2016 må bli ytterst moderat og bidra til at omstillingsevnen og konkurransekraften i norsk næringsliv bedres
- Stramme økonomiske rammer skal også gjelde for regulering av overenskomstenes minstelønnsatser
- Lønnsdifferensiering etter den enkelte bedrifts økonomiske situasjon skal ivaretas gjennom lokale forhandlinger
- NHO-fellesskapet vil avvise ethvert krav om innføring av nye pensjonsrettigheter gjennom lovgivning eller tariffavtaler. Dette gjelder både nivå og organisering

- Arbeidstid – årstimetallet skal beholdes på dagens nivå
- Lønnsgarantiordninger – det skal ikke innføres nye bestemmelser om lønnsgarantinivåer mv.»

Styret i *Unio* vedtok 15. mars 2016 en inntektspolitisk uttalelse foran hovedoppgjøret i 2016. I vedtaket het det bl.a.:

«Norsk økonomi trenger kraftige tiltak for kompetanse, forskning, omstilling og nye arbeidsplasser. Både offentlig og privat sektor må brukes i kampen mot den stigende arbeidsledigheten. Oljeprisfallet, investeringsnedgangen i oljerelatert virksomhet og svakere krone gir økte muligheter for annen konkurranseutsatt virksomhet. Forsknings- og næringspolitikken må gi økte bidrag til de nødvendige omstillingene. Arbeidsmarkedspolitikken og offentlige budsjetter må brukes for å sluse ledige inn i arbeid.

[...]

Unio vil slå tilbake angrep på ansattes lønns- og arbeidsvilkår, herunder arbeidstidsbestemmelser og pensjon. Sosial dumping, svart økonomi og økonomisk kriminalitet må bekjempes på bredt grunnlag. Unio vil kjempe for at utdanning og kompetanse skal lønne seg bedre. Det er avgjørende for kvaliteten på de tjenestene som hele samfunnet er avhengig av.

[...]

Offentlig sektor må tilby konkurransedyktige lønns- og arbeidsvilkår og gode tjenestepensjonsordninger. Stat, kommune og helseforetak må i større grad verdsette utdanning, kompetanse og ansvar og kompensere for ulempe, belastning og risiko. Det er store rekrutteringsutfordringer i offentlig sektor, særlig innen helse, utdanning og forskning.

[...]

Offentlige arbeidsgivere har et stort ansvar for å bekjempe verdsettingsdiskriminering. Det trengs også tiltak på tvers av sektorer i arbeidslivet med tanke på å sikre likelønn mellom kvinner og menn. Dette er også et politisk ansvar.

[...]

Pensjon kan bli tema i årets oppgjør i både privat og offentlig sektor. Tariffesting av kollektive pensjonsordninger er viktig fordi pensjon er en del av de samlede lønns- og arbeidsvilkårene. En god pensjonsordning er livsvarig, den har kjønns- og aldersnøytrale premier og reguleringsprinsipper som sikrer en forutsig-

bar pensjon for arbeidstaker på samme måte som folketrygden.

[...]

Endringer i offentlig tjenstepensjon skal forhandles mellom partene i KS og Staten.»

Det ble lagt følgende føringer for oppgjøret:

- «– utdanning, kompetanse, ansvar og risiko, legges til grunn ved utforming av krav, der likelønn skal ivaretas og verdsetningsdiskriminering motvirkes
- krav utformes med det inntektspolitiske dokumentet som felles grunnlag
- forhandlingene om økonomi skal ta utgangspunkt i et troverdig anslag på samlet lønnsvekst i industrien og kompensasjon for eventuelt etterslep
- i hvert enkelt tariffområde forhandles det om rammer og innretning, med sikte på bedret reallønn for medlemmene
- grupper som systematisk over tid er blitt hengende etter i lønnsutvikling kan kreves kompensert særskilt
- kvinnedominerte yrkesgrupper med høyere utdanning og lavt lønnsnivå sammenliknet med tilsvarende mannsdominerte yrkesgrupper kan kreves kompensert særskilt
- de enkelte forhandlingsutvalg har ansvaret for fordeling og prioritering innenfor den økonomiske ramma i eget tariffområde»

I Yrkesorganisasjonenes Sentralforbunds (YS) inntektspolitiske dokument for 2016–2018 heter det bl.a.:

«YS støtter prinsippene bak frontfagsmodellen og vil gjennomføre lønnsoppgjør med dette som norm. En troverdig ramme fra frontfagsoppgjøret skal verken være gulv eller tak for lønnsvekst, men en norm som andre forhandlingsområder skal forholde seg til.

[...]

Vi har en felles interesse av langsiktig lav arbeidsledighet, god fordeling og vekst i økonomien. YS er en ansvarlig part i lønnsoppgjøret, og vil bidra til å nå disse målene. Vi mener det er grunnlag for at kjøpekraften opprettholdes for store grupper i arbeidslivet, og at den styrkes for de lavest lønnede.

En god fordeling av verdiene som skapes er viktig for å opprettholde etterspørselen i økonomien. Etterspørselen er sterkest når inntektene er jevnt fordelt, mens den svekkes hvis ulikhetene øker. Svekket etterspørsel går ut over bedrifter, verdiskaping og arbeidsplasser. Både regjeringen, arbeidsgiversiden og vi på

arbeidstakersiden har felles interesse av at inntektene fordeles godt slik at etterspørselen holder seg oppe.

[...]

Arbeidet med sikte på likelønn kreves videreført i alle tariffområder og på alle samfunnsområder. Det gjelder bl.a. i rekrutteringssammenheng, i kjønnsfordelingen på ulike stillingsnivåer og ikke minst i virksomhetenes personalpolitikk.»

Om pensjon het det bl.a.:

«YS vil arbeide for økte pensjonsinnskudd til arbeidstakerne.»

«YS mener [...] at OTP bør omfatte alle arbeidsforhold fra første krone.»

«Når arbeidstaker har risikoen for avkasting på pensjonsmidlene, mener YS at arbeidstaker må gis større innflytelse eller eierskap over plassering og forvaltning. Administrasjonskostnadene i alle pensjonsordninger må i størst mulig grad dekkes av arbeidsgiver og av pensjonsinnretningene.»

«I offentlig sektor mener YS at dagens offentlige tjenstepensjon («bruttomodellen») må endres for yngre årskull. Dagens modell har en uheldig kombinasjon av samordning og levealdersjustering som innebærer at tjenstepensjonen på lang sikt er en svært dårlig ordning.»

Vedtakene i representantskapsmøtene i LO og YS gjaldt også for offentlig sektor.

Akademikerne la bl.a. til grunn:

«Inntektspolitikken skal være et fleksibelt virkemiddel som kan styrke konkurranseutsatt sektor og omstillingsevnen i norsk økonomi. I tillegg skal inntektspolitikken legge til rette for at den enkeltes kunnskap, kompetanse og ansvar lønnes på en riktig måte.

Akademikerne vil arbeide for en inntektspolitikk som sikrer nødvendig fleksibilitet og omstilling. I tillegg skal politikken bidra til at verdiskapingen blir høy og arbeidskraften utnyttes godt. Samtidig må politikken ivareta det offentliges evne til å rekruttere nødvendig arbeidskraft.

Akademikerne mener det inntektspolitiske samarbeidet skal bidra til at partene gjennom lønnsoppgjørene etablerer lønns- og forhandlingssystemer tilpasset en samfunnsutvikling som setter store krav til omstillinger og kompetanseoppbygging under skiftende rammebetingelser. Det inntektspolitiske samarbeidet må ikke kunne ut i avtalemessige forpliktelser.

Dette vil ikke være forenlig med en lang tradisjon om avtalefrihet og vil vanskeliggjøre nødvendige lokale tilpasninger.

[...]

Jo mer av lønnsmidlene som fordeles lokalt i den enkelte offentlige virksomhet, jo mer målrettet kan lønn brukes som virkemiddel for å skape sterke fagmiljøer og gode tjenester.

Akademikernes lønnspolitikk er basert på at avlønningen av den enkelte må ta hensyn til utdanning, kompetanse, ansvar og innsats. En fleksibel og lokal lønnspolitikk gir mer motiverte medarbeidere, minsker turnover, reduserer presset på privatisering av offentlige tjenester og fører til et bedre tjenestetilbud til innbyggerne.»

Hovedstyret i KS vedtok 15. april 2016 følgende mandat for KS i hovedtariffoppgjøret 2016:

«Den økonomiske rammen anslått i frontfaget legges til grunn for forhandlingene.

Oppgjøret må ta hensyn til sektorens rekrutteringsutfordringer. Disponering av den økonomiske rammen til prioriterte lønnsjusteringer i hovedtariffavtalens kapittel 4 og til lokale forhandlinger, ivaretar dette.

Hovedtariffavtalen må dekke behovene i dagens og framtidens arbeidsliv. Det forutsetter en stadig utvikling og tilpasning av tariffbestemmelser.

Det er et mål for KS å beskrive et felles utfordringsbilde for fremtidig pensjonsordning i kommunal sektor, herunder at partene slutter opp om hvilke prinsipper som skal legges til grunn i en ny ordning og etablerer en plan for den videre prosessen.»

Virkes tariffpolitiske dokument for perioden 2016–2017 legger rammene for Virkes materielle forhandlingsposisjon i hovedoppgjøret for 2016 og mellomoppgjøret for 2017. Virke legger blant annet følgende til grunn i sin tariffpolitikk:

- «– Virke er tilhenger av det inntektspolitiske samarbeidet og mener at frontfagsmodellen er velegnet for å koordinere lønnsveksten i samfunnet. Etter mange år med til dels betydelig reallønnsvekst (at prisvekst er lavere enn lønnsvekst) har dette de siste årene bremsset opp. Norsk arbeidsliv må forvente flere år med lavere lønnsvekst enn tidligere, slik at næringslivet får mulighet til å omstille seg i takt med endringer i oljesektoren og behov for produktivitetsvekst.
- Tariffoppgjørene de siste 12 årene har vært gjennomført etter frontfagsmodellen som

er basert på at lønnsveksten i økonomien som helhet må være tilpasset det konkurranseutsatt sektor kan tåle. Etter dagens forhandlingssystem betyr det at konkurranseutsatt industri forhandler først. Den økonomiske rammen som settes i dette forhandlingsområdet danner normen for øvrige forhandlingsområder. Men fordelingen av lønnsmidler innenfor den økonomiske rammen kan variere mellom ulike tariffområder og må være tilpasset de utfordringer den enkelte sektor, bransje eller virksomhet står overfor.

- Andre forhold som avtales i frontfaget er ikke nødvendigvis like aktuelt å følge for andre tariffområder, sektorer og bransjer. Uansett skal kostnader som følger av endringer i avtalene, beregnes inn i rammen for et oppgjør.
- Virke mener prinsipielt at sosiale reformer ikke bør innføres gjennom forhandlinger om innhold i tariffavtaler/overenskomster men via lovgivning, gjeldende for alle.

[...]

- Virke mener at arbeidsgivere bør ha muligheter til å gjøre endringer i tjenestepensjonsordninger ut fra virksomhetenes økonomiske situasjon og andre forhold. Tariffestete rettigheter om pensjon har vist seg å være til hinder for nødvendige tilpasninger av tjenestepensjonsordningene. Derfor avviser Virke krav om tariffesting av pensjonsrettigheter og mener prinsipielt at slike sosiale reformer bør favne alle og dermed innføres gjennom lov og ikke tariffavtale.

[...]

- Virke mener at hele eller deler av lønnsutviklingen bør kunne avtales lokalt. Lønnsveksten og fordelingen av lønnsmidler må tilpasses virksomhetenes økonomi, produktivitet, konkurransevne, framtidssikter og den aktuelle arbeidskraftsituasjonen. Fastsettelsen av lokale tillegg må ta hensyn til hvilke tillegg som er gitt sentralt, men Virke vil arbeide for at rammene som legges sentralt gir rom for lokale tillegg. Det vil bidra til at lønnsveksten koordineres. Arbeidsgivere med god lønnsvevne må ta hensyn til føringene som ligger i frontfagsmodellen slik at tillegg gis innenfor en forsvarelig ramme.
- Virke mener at den enkelte virksomhet må ha frihet til å utforme lønnsystemer i tråd med virksomhetens strategi og personalpolitikk. Det må også være mulig å tilpasse

fordeling av lokale lønnsmidler basert på lokalt utformete kriterier. Tariffavtalene må derfor legge til rette for dette innenfor de sentralt fastsatte lønssystemene.»

1.2 Oppgjørene i privat sektor

1.2.1 LO-NHO-området

Forhandlingene om revisjon av *Industrioverenskomsten* 2016 begynte 8. mars mellom Fellesforbundet og Norsk Industri. Det ble brudd i forhandlingene 15. mars og oppgjøret gikk til mekling. Den 3. april ble det satt fram et meklingsforslag som partene anbefalte. Meklingsforslaget ble senere vedtatt i uravstemning.

Det ble ikke gitt et generelt tillegg. Arbeidstakere omfattet av *Industrioverenskomstens* Tekodel fikk et tillegg på kr 2 per time fra 1. april 2016. Offshoretillegget ble økt til kroner 75,84 per time fra 1. april 2016. Dessuten ble det avtalt økning av andre satser i overenskomsten.

På bakgrunn av vurderinger gjort av NHO, i forståelse med LO, ble årslønnsveksten i industrien samlet i NHO-området anslått til 2,4 prosent i 2016, jf. boks 1.1. under.

Partene avtalte å iverksette et felles arbeid som bl.a. skal omhandle muligheten for å implementere flere overenskomster i *Industrioverenskomsten* for å styrke frontfagsmodellen, som partene mener er viktig for å sikre en sterk og konkurransedyktig industri. Arbeidet skal slutføres innen 1.10.2017.

I forbindelse med meklingen ble det sendt to brev til Statsministeren. Partene ble enige om et felles brev med anmodning om endringer i permitteringsregelverket. Riksmekleren sendte brev til Statsministeren om tjenestepensjonsordningene i privat sektor. Brevene og Statsministerens svar er gjengitt i undervedlegg 1.

De påfølgende forhandlings- og meklingsresultatene fulgte i stor grad hovedmønsteret fra frontfaget.

I *hotell- og restaurantoppgjøret* mellom Fellesforbundet og NHO Reiseliv startet forhandlingene 31. mars 2016. Den 6. april ble det brudd i forhandlingene og oppgjøret gikk til mekling. Den 23. april ble meklingen avsluttet uten at partene hadde kommet til enighet. Det ble iverksatt streik fra 24. april. Streiken ble avsluttet 21. mai da det ble satt fram et nytt meklingsforslag som partene anbefalte og sendte til uravstemning. Forslaget er senere vedtatt. Hovedpunktene var:

- Det gis ikke et generelt tillegg.
- Lavlønns tillegg fra 1. juni 2016 på kr 2 per time.
- Garantitillegg fra 1. april 2016 på kr 1,77 per time
- Satsene heves ytterligere med kr 1,23 per time fra 1. juni 2016.
- Det skal årlig, etter at det sentrale oppgjøret for overenskomsten er vedtatt, avholdes reelle lokale lønnsforhandlinger. Tidspunkt for gjennomføring av forhandlingene fastsettes på den enkelte bedrift. Lokale tillegg etter denne bestemmelse skal, uavhengig av tidspunkt for forhandlinger, gis med virkning fra 1. juli. For bedrifter som er organisert i kjeder eller inngår i konsern, skal kjeden avgjøre om forhandlingene skal skje i hver enkelt bedrift eller samlet og sentralt for hele kjeden.

– Bestemmelsen trer i kraft første gang i 2017. I meklingen mellom Fellesforbundet og Byggenæringens Landsforening om *Fellesoverenskomsten for byggfag* ble det 6. april satt fram et meklingsforslag som partene anbefalte. Meklingsforslaget er senere vedtatt i uravstemning. Hovedpunkter er:

- Det gis ikke et generelt tillegg.
- Økning av diverse satser på overenskomsten. Partene viser til brevene fra Riksmekleren til Statsministeren og fra Statsministeren til Riksmekleren om tjenestepensjon vedlagt i meklingsforslaget for *Industrioverenskomsten*.

Partene var videre enige om et felles brev til Statsministeren 6. april om tiltak for et seriøst arbeidsliv i byggenæringen. Brevet er gjengitt i undervedlegg 2 sammen med svarbrevet fra Kommunal- og moderniseringsministeren.

I *Overenskomsten for renholdsbedrifter* gikk forhandlingene mellom Norsk Arbeidsmandsforbund (LO) og NHO Service til mekling. Partene anbefalte 10. mai meklerens forslag til ny tariffavtale. Overenskomsten har normallønnsatser. Hovedpunkter er:

- Satsene ble fra 1. mai 2016 økt med kr 4,83 per time.
- Tillegget for fagbrev ble hevet med kr 2,50 per time til kr 12,50 per time.

For *Bussbransjeavtalen* ble enighetsprotokoll fra mekling mellom Norsk Transportarbeiderforbund (LO) og NHO Transport vedtatt ved avstemning 3. juni. Det ble gitt et generelt tillegg på kr 4,00 per time fra 1. april 2016, og fagbrevtillegget for verkstedarbeidere ble økt samtidig som det ble innført fagbrevtillegg også for renholdsforbundet. Det ble også avtalt et tillegg på kr 3,00 per time fra 1. april 2017.

Boks 1.1 Vurderinger rundt rammen, hovedoppgjøret 2016

I det følgende gjengis vurderinger rundt rammen for årslønnsveksten i industrien samlet i NHO-området i 2016 fra NHO, i forståelse med LO, datert 3. april 2016:

Totalt sett peker forholdene i realøkonomien i retning av at det blir lavere lønnsvekst i 2016 enn i 2015. NHO har, i forståelse med LO, lagt vekt på følgende utviklingstrekk i økonomien:

- Investeringsnedgangen i petroleumssektoren gir for tredje året på rad sterke negative ringvirkninger til norsk økonomi. Dette merkes nå tydeligere i verdikjeden, med tilhørende nedbemanninger også lenger ute i verdikjeden. Oljelieferandørene i Norges Banks regionale nettverk melder om betydelig nedgang i produksjonen. Lav oljepris forsterker usikkerheten rundt både investeringsutsiktene og størrelsen på vedlikeholdsmarkedet. Leverandørindustrien møter også et internasjonalt marked i sterk tilbakegang, men har samtidig nytte av styrket konkurranseevne på grunn av kronekursen.
- Olje- og gassektoren vil fortsatt være en viktig sektor for både som verdiskaper og gjennom ringvirkninger i samfunnet. Med lavere aktivitet i denne sektoren, er det viktig å utvikle eksisterende næringer og etablere nye vekstområder i næringslivet.
- Bytteforholdet, som uttrykker forholdet mellom eksportpriser og importpriser, svekket seg også i 2015 og gir ikke lenger drahjelp for videre lønnsvekst. Bytteforholdstapet var betydelig for varer og tjenester i alt, og også utenom olje og gass var det en svekkelse.
- På den annen side er kronekursen ytterligere svekket og bidrar til å bedre bedriftenes kostnadmessige konkurranseevne i forhold til utlandet. Relative lønnskostnader i industrien lå anslagsvis 37 prosent over våre handelspartnere i 2015, mot 56 prosent i 2013. Norske bedrifter står dermed bedret rustet til å møte konkurransen både på hjemme- og eksportmarkedet og gjennom det styrke grunnlaget for fortsatt bredde i norsk næringsliv. Dette skaper rom for bedre lønnsomhet i næringslivet og at nødvendig omstilling kan skje. Hvis oljeprisen stiger, forventer aktørene i valutamarkedet at kronekursen vil styrke seg gradvis.
- Driftsresultatet i industrien samlet ble i fjor, ifølge SSBs foreløpige nasjonalregnskapstall, betydelig bedret samlet sett. Det er imidlertid store variasjoner mellom de enkelte industribransjene og dermed også mellom bedriftene i industrien. Mesteparten av forbedringen kom i

del av råvarebasert industri. Denne delen av industrien står for vel 5 prosent av sysselsettingen i industrien.

- Arbeidsmarkedet preges av lavere aktivitet i oljeklyngen. Mange bedrifter nedbemanner og ifølge Næringslivets økonomibarometer forventer NHO-bedriftene at nedbemanningen vil fortsette. Det er små forventninger til sysselsettingsvekst samlet i år, samtidig som arbeidsledigheten ventes å øke noe i forhold til 2015. Arbeidsledigheten har økt sterkest for funksjonærgrupper som blant annet ingeniører. Det slakkere arbeidsmarkedet gjenspeiles i at det nå er betydelig færre utlyste stillinger enn tidligere. Jobbutsiktene til de arbeidsledige har dermed forverret seg det siste året, mens arbeidsgivere har lettere for å rekruttere.
- Norsk økonomi er fortsatt inne i en konjunktur- nedgang. SSB anslår en vekst i BNP Fastlands-Norge på 1,4 prosent mot 1 prosent i fjor. Ifølge Norges Banks regionale nettverk vurderes kapasitetsutnyttningen som lav og tilgangen på arbeidskraft som god.
- Lønnsveksten i industrien i NHO har vært avtakende for både arbeidere og funksjonærer etter 2011 ifølge lønnsstatistikken per 1. oktober. Lønnsveksten var ved denne målingen i fjor høst, lavest for funksjonærene. Sysselsettingen vil fortsatt reduseres i leverandørindustrien som følge av pågående nedbemanninger av blant annet ingeniører og sivilingeniører. Dette vil, sammen med moderate oppgjør i virksomheter som rammes av nedgangen, bidra til å dempe lønnsveksten. I andre deler av industrien vil lønnsveksten normalt øke når driftsresultatene bedres.

Ramme

På bakgrunn av vurderinger gjort av NHO, i forståelse med LO, anslås årslønnsveksten i industrien samlet i NHO-området til 2,4 prosent i 2016. Rammen er basert på 1,1 prosentpoeng overheng for industriarbeidere og industrifunksjonærer i LO-NHO-området og 0,3 prosentpoeng bidrag fra tariff tillegg. Resterende bidrag til rammen er glidning. Dette er lønnsvekst fra lokale forhandlinger basert på de fire kriterier, bedriftens økonomi, produktivitet, framtidsutsikter og konkurranseevne, samt økt lønnsnivå og andre mekanismer som hever det gjennomsnittlige lønnsnivået. Eksempler på disse er ansiennitet, kompetanseutvikling og sammensetningen mellom høyere og lavere lønte jobber.

1.2.2 Oppgjørene i privat sektor utenom LO-NHO-området

I *industrien* begynte forhandlingene om revisjon av Industriooverenskomsten 2016 mellom Parat og Norsk Industri den 8. mars. Det ble brudd i forhandlingene 15. mars og oppgjøret gikk til mekling. Den 3. april ble det satt fram et meklingsforslag som partene anbefalte. Meklingsforslaget er senere vedtatt i uravstemning.

I *varehandelen* ble det i forhandlinger i 2016 mellom Handel og Kontor (LO/HK) og Hovedorganisasjonen Virke enighet om følgende tillegg på Landsoverenskomsten og tilhørende bransjeavtaler:

- Et generelt tillegg fra 1. april 2016 på kr 1 per time, og tilsvarende økning i minstelønnsatsene.
- Minstelønnsatsen på trinn 6 heves ytterligere med kr 1 per time.

Fra 1. februar 2016 ble minstelønnsatsen i trinn 6 økt med kr 3,88 i tråd med garantiordningen.

Partene vil følge arbeidet som settes i gang om tjenestepensjon, jf. brev mellom partene i frontfaget og Statsministeren gjengitt i undervedlegg 1, og ha dialog om ulike pensjonsspørsmål i tariffperioden.

Norsk Transportarbeiderforbund (LO) og Hovedorganisasjonen Virke kom 13. april 2016 til enighet i oppgjøret for *grossistbedriftene*. Partene var enige om å øke minstelønnsatsen med kr 9,83 per time fra 1. februar 2016. Det gis ikke et generelt tillegg. Endringer i tariffavtalen som er resultat av forhandlinger i frontfaget er også implementert i denne overenskomsten. I tillegg avtalte partene flere tiltak som skal øke organisasjonsgraden i bedriftene.

For Bussbransjeavtalen kom NHO og YS til enighet etter mekling. Se nærmere omtale av resultatet i avsnitt 1.2.1.

Handel og Kontor (HK) og Samfo (kooperasjonen) anbefalte 14. mai 2016 meklerens skisse til en løsning for Landsoverenskomsten. Denne ble senere vedtatt. Forslaget ga samme tillegg som i HK-Virke-området. Satsene i det stillingsvurderte lønnsystemet reguleres tilsvarende minstelønnsatsene trinn 1–5, mens satsene fra trinn 6 til 21 økes med kr 325 per måned. Partene er videre enige om at de lokale parter skal forhandle om ordninger for full lønn under sykdom i forbindelse med de lokale lønnsforhandlingene, og om arbeidsgivers forskuttering.

Partene er enige om å følge utredning av tjenestepensjoner avtalt i frontfaget.

Den 20. mai 2016 ble Virke og Norges Farmaceutiske Forening (NFF) enige om revisjon av overenskomst for farmasøytter. Det ble ikke gitt et generelt tillegg. Partene er blant annet enige om at det skal gjennomføres lokale lønnsforhandlinger i kjedene og de frittstående apotekene. Det skal nedsettes et partssammensatt utvalg som blant annet skal drøfte overenskomstens lønnsystem og spesielt vurdere overenskomstens lønns- og arbeidstidsbestemmelser.

I Virke-området ble det også enighet mellom Virke og Parat om reiselivsavtalen. Resultatet gir alle ansatte et generelt tillegg på en krone. Minstelønnsatsene justeres tilsvarende. Minstelønnsatsen på landsoverenskomstens trinn 3 gis ytterligere en krone. Det skal også nedsettes et utvalg som skal utarbeide et bransjespesifikt lønnsystem.

I Virke-området ble det også enighet mellom Virke og Parat/Negotia (YS) om funksjonæravtalen. Det økonomiske resultatet er likt som i Landsoverenskomsten. Det gis et generelt tillegg på en krone. Minstelønnsatsene justeres tilsvarende. Minstelønnsatsen på trinn 6 gis ytterligere en krone.

Virke og arbeidstakerorganisasjonene på HUK-området er blitt enige om å gjennomføre hovedtariffoppgjøret 2016 for HUK-overenskomstene¹ i perioden 23. – 25. august.

I hovedoppgjøret for 2016 mellom Finansforbundet og Finans Norge og mellom LO/ HK og Norsk Post- og Kommunikasjonsforbund og Finans Norge ble det gitt et tillegg på alle lønnsregulativets trinn på kr 1 550 per år med virkning fra 1. mai 2016. I tillegg ble lønnsregulativet utvidet med fire nye trinn på toppen, mens det ble tatt bort fire trinn i bunnen.

Virke og Finansforbundet opprettet en ny Funksjonæravtale med virkning fra 1. mai 2016. Avtalen kom på plass som et resultat av inkasonearingens innlemmelse i Virke, men omfatter alle deler av finansnæringen. Avtalen er for det vesentlige lik de øvrige funksjonæravtalene som Virke har med YS-forbundene.

1.3 Oppgjørene i offentlig sektor

I det *statlige tariffområdet* startet forhandlingene 12. april 2016. I årets oppgjør inngikk staten v/ Kommunal- og moderniseringsdepartementet to

¹ Omfatter virksomheter som eies og drives av private organisasjoner og/eller stiftelser innen helse, undervisning og kultur.

hovedtariffavtaler, en med Akademikerne og en med LO Stat, YS Stat og Unio. De to avtalene har samme økonomiske ramme, men ulik profil. For øvrig er avtalene i all hovedsak likelydende.

Den 30. april kom staten og Akademikerne til enighet om en ny tariffavtale. Hovedpunktene var:

- Et generelt tillegg fra 1. mai 2016 på 0,5 prosent på hovedlønntabellen.
- Det avsettes 0,1 prosent pr 1. mai til fellesbestemmelsene mv.
- Øverste lønnstrinn i lønsspenn og -rammer tas bort.
- Med virkning fra 1. juli avsettes det 2,3 prosent av lønsmassen til lokale forhandlinger.
- Lokale forhandlinger skal skje på forhandlingssteder som angitt i vedlegg 2 til avtalen.

Staten og Akademikerne var enige om å gjennomføre et partssammensatt arbeid som skal fremme forslag til et nytt lønns- og forhandlingsystem. Arbeidet skal være ferdig innen 1. februar 2017 slik at det nye lønns- og forhandlingsystemet implementeres i Hovedtariffavtalen i mellomoppgjøret 2017. Arbeidet skal bygge på følgende prinsipper:

- De sentrale parter forhandler om den økonomiske rammen. Denne rammen fordeles til forhandlingsstedene.
- Systemet må sikre alle et rimelig lønnsnivå og lønnsutvikling.
- Innenfor den sentralt fastsatte rammen forhandler de lokale partene om fordelingen.
- De lokale partene står fritt til å benytte virkemidler som for eksempel generelle tillegg, gruppejusteringer og individuelle tillegg.
- Det etableres en tvisteløsningsmodell for lokale forhandlinger innenfor tjenestetvistloven.
- Ingen skal gå ned i lønn som følge av implementeringen av det nye lønns- og forhandlingsystemet.
- Systemet skal ivareta likelønnshensyn.
- Systemet legger til rette for nødvendig kontroll med lønnsutviklingen i staten.
- Systemet skal ha samme transparens som i dag.

Dersom det i tariffperioden foretas endringer i den offentlige tjenstepensjonsordningen som har betydning for AFP i staten, er partene enige om å foreta tilpasninger i tråd med endringene.

Den 1. mai 2016 ble det brudd i forhandlingene mellom staten v/Kommunal- og moderniseringsdepartementet og LO Stat, YS Stat og Unio. Oppgjørene gikk så til mekling. Den 26. mai la Riksmekler fram et forslag til løsning som LO

Stat, YS Stat og Unio anbefalte. Meklingsforslaget er senere vedtatt i uravstemning. Staten aksepterte forslaget. Forslaget har følgende økonomiske hovedpunkter:

- Et generelt tillegg fra 1. mai 2016 på 1,15 prosent på hovedlønntabellen.
- Det avsettes 0,1 prosent pr 1. mai til fellesbestemmelsene mv.
- Øverste lønnstrinn i lønsspenn og -rammer tas bort.
- Med virkning fra 1. juli avsettes det 1,5 prosent av lønsmassen til lokale forhandlinger.
- Lokale forhandlinger skal skje på forhandlingssteder som angitt i vedlegg 2 til Riksmeklerens møtebok.

Staten, LO Stat, YS Stat og Unio var enige om å gjennomføre et partssammensatt arbeid som skal fremme forslag til et nytt lønns- og forhandlingsystem. Arbeidet skal være ferdig innen 1. februar 2017 slik at det nye lønns- og forhandlingsystemet kan forhandles i mellomoppgjøret i 2017. Arbeidet skal bygge på følgende prinsipper:

- De sentrale parter forhandler om den økonomiske rammen og vurderer sentrale og lokale avsetninger.
- Systemet må sikre alle et rimelig lønnsnivå og lønnsutvikling.
- Innenfor en sentralt fastsatt ramme forhandler de lokale partene om fordelingen.
- De lokale partene står fritt til å benytte virkemidler som for eksempel generelle tillegg, gruppejusteringer og individuelle tillegg.
- Det etableres en tvisteløsningsmodell for lokale forhandlinger innenfor tjenestetvistloven.
- Ingen skal gå ned i lønn som følge av implementeringen av det nye lønns- og forhandlingsystemet.
- Systemet skal ivareta likelønnshensyn.
- Systemet skal ivareta kompetanse og utdanning.
- Systemet skal legge til rette for nødvendig kontroll med lønnsutviklingen i staten.
- Systemet skal ha samme transparens som i dag.

I det *kommunale tariffområdet* begynte forhandlingene i KS-området 12. april 2016. Den 30. april ble det en forhandlingsløsning mellom KS og LO Kommune, Unio, YS Kommune og Akademikerne Kommune. Det anbefalte forslaget ble senere vedtatt i uravstemning. Forslaget har følgende økonomiske hovedpunkter:

- For stillinger med hovedsakelig sentral lønnsdannelse ble det gitt lønnstillegg fra 1. mai 2016 som vist i tabell 1.1. For ledere, fagledere og

- arbeidsledere gis et lønnstillegg på 2,4 prosent fra 1. mai 2016.
- Det er nå innført et ansiennitetstillegg ved 16 års ansiennitet i alle stillingsgrupper. Ordningen med lønnsgaranti etter 20 års ansiennitet for stillinger uten særskilt krav til utdanning, som var knyttet til reguleringen av folketrygdens grunnbeløp, utgår. En ny garantiordning på 16-årstrinnet er innført som reguleres av partene.
 - Det er også avtalt sentrale tillegg pr 1. august 2017 til ansatte med stilling i hovedtariffavtalens kapittel 4. Det er avtalt en samordning av stillingsgrupper (kapittel 4B og 4C) og at lønnsendringene i stillingsgruppene på 16-årstrinnene innføres ferdig. «Stillinger med fagbrev og 1-årig fagskoleutdanning» innføres.
- Partene er enige om at forhandlingene skal føres på grunnlag av den alminnelige økonomiske situasjonen på forhandlingstidspunktet og utsiktene for 2. avtaleår. Lønnsutviklingen for arbeidere og funksjonærer i industrien i LO/NHO-området, øvrige offentlige ansatte og andre sammenliknbare tariffområder legges til grunn for forhandlingene. En troverdig ramme for lønnsutviklingen i frontfaget i 2017 er også en del av dette grunnlaget. Innenfor disse forutsetningene, legger partene til grunn at det skal avsettes midler til lokale forhandlinger på 0,9 prosent pr 1.9.2017.
- Partene var enige om å fortsette arbeidet med å tilpasse pensjonsordningen i KS-området til den nye folketrygden og pensjonsordningen i staten,

Tabell 1.1 Garantilønn og lønnstillegg etter ansiennitet i KS-området per 1. mai 2015 og 1. mai 2016. Ingen ansiennitet (0 år) og maksimal ansiennitet (16 år).

	Ansiennitet 0 år				Ansiennitet 16 år			
	Garanti- lønn inkl. tillegg 1. mai 2015	Garanti- lønn inkl. tillegg 1. mai 2016	Tillegg 1. mai 2016	Andel ² kvinner, prosent	Garanti- lønn inkl. tillegg 1. mai 2016	Tillegg 1. mai 2016	Andel ² kvinner, prosent	
<i>Stillingsgrupper</i>								
Stillinger uten særskilt krav om utdanning	274 700	282 000	7 300	69	384 700	1	79	
Fagarbeiderstillinger/ tilsvarende fagarbeider- stillinger	319 000	326 300	7 300	73	392 100	10 200	83	
Stillinger med krav om høyskoleutdanning	367 500	373 700	6 200	87	440 200	13 800	91	
Stillinger med krav om høyskoleutdanning med ytterligere spesialutdanning	385 600	415 800	30 200	90	472 000	12 000	85	
Stillinger med krav om mastergrad	416 300	460 100	43 800	100	540 500	40 300	69	
Lærer	373 700	373 700	2,4 %	58	456 500	2,4 %	69	
Adjunkt	415 800	415 800	2,4 %	75	487 000	2,4 %	71	
Adjunkt (med tilleggs- utdanning)	446 200	457 000	10 800	70	537 900	12 700	69	
Lektor	462 600	480 100	11 300	74	580 500	13 700	58	
Lektor (med tilleggs- utdanning)	484 200	495 900	11 700	67	606 500	14 300	58	

¹ Ingen på årslønn lavere enn kr 384 700 i 100 % stilling, dog slik at alle berørte arbeidstakere gis minst 7 300 kr.

² Per 1. desember 2015.

der dette er hensiktsmessig. Arbeidet skal, dersom det legges til rette for det, skje i samspill med staten. Partene er enige om at en fremtidig tjenestepensjonsordning i KS-området skal omfatte tjenestepensjon og AFP-ytelse, og blant annet bygge på livsvarige ytelser i en felles offentlig tjenestepensjon med overføringsavtale, som er bedre tilpasset folketrygden. Ordningen skal også ivareta andre hensyn, blant annet kjønns- og aldersnøytralitet.

Til ansatte i det kommunale tariffområdet med stilling i hovedtariffavtalen (HTA) kapittel 4 gis sentrale lønnstillegg slik:

I *Oslo kommune* kom partene til enighet om et anbefalt forslag 1. mai. Det anbefalte forslaget ble senere vedtatt. Forslaget har følgende hovedpunkter:

- Et generelt tillegg fra 1. mai på 2 prosent eller minimum kr 8 500 per år.
- Sentrale lønsmessige tiltak på 0,35 prosent med virkning fra 1. mai.
- Det ble ikke avsatt midler til lokale forhandlinger.

Det er videre enighet om å vurdere lønnsutviklingen til neste år i forhold til lønnsutviklingen i frontfaget og andre sammenliknbare tariffområder.

Videre ble partene enige om at eventuelle endringer i Oslo kommunes AFP-vedtekter og pensjonsvedtekter, som følger av eventuelle endringer i pensjonsordninger for offentlig ansatte, skal skje gjennom forhandlinger/drøftinger. Dersom en av partene krever det kan de pensjonsspørsmål som er forhandlingstema mellom partene i Oslo kommune bringes inn i mellomoppgjøret 2017.

1.4 Oppgjørene i Spekter-området

Forhandlingsordningen er hjemlet i fem hovedavtaler som er inngått mellom Spekter og hhv. hovedorganisasjonene LO, YS, Unio, Akademikerne og mellom Spekter og Sammenslutningen av akademikerorganisasjoner i Spekter, SAN.

I tråd med forhandlingsmodellen i Spekter forhandles det først på nasjonalt nivå (A-nivå) om overenskomstens generelle del mellom Spekter og den enkelte hovedorganisasjon. Denne delen er felles for alle virksomheter innenfor et overenskomstområde og forplikter arbeidsgiver og den aktuelle hovedorganisasjonens medlemmer. Deretter forhandles overenskomstens spesielle del (B-delen) mellom den enkelte virksomhet på den ene siden og på den andre siden hovedorganisa-

sjonenes forbund eller forhandlingsgrupper. Det kan avtales avvikende ordninger.

På A-nivå ble det ikke avtalt noen økonomiske tillegg. Det ble ført forhandlinger i de enkelte virksomheter (B-nivå) om eventuelle lønnstillegg. I disse forhandlingene ble det gitt noe varierende tillegg.

I *helseforetakene* kom Spekter og forbundene i LO og YS til enighet i de sentrale forbundsvis forhandlingene (A2). Det ble enighet om et generelt tillegg fra 1. juli 2016 på kr 9 000 per år til alle medlemmer. Minstelønnssatsene ble hevet med minst 9 000 kr for alle stillingsgrupper fra samme dato, se tabell 1.2. Avtalen innebærer også at ansatte i stillingsgruppe 5 med 16 års ansiennitet eller mer skal være sikret et tillegg på 2,5 prosent fra 1. juli 2016. Det gjennomføres lokale forhandlinger på B-nivå i 2016.

For helseforetakene er Spekter og forbundene i Unio med sentral forbundsvis avtaledel (Norsk Sykepleierforbund, Norsk Fysioterapeutforbund, Norsk Ergoterapeutforbund og Utdanningsforbundet) kommet til enighet i de sentrale forbundsvis forhandlingene (A2). Minstelønnssatsene ble hevet med 9 000 til 21 000 kr med virkning fra 1. juni, se tabell 1.3.

Med NSF ble det avtalt at ansatte i stilling som spesialsykepleier/jordmor med 16 års ansiennitet eller mer skal være sikret et tillegg på 2,5 prosent fra 1. juli 2016. Det gjennomføres lokale forhandlinger på B-dels nivå i 2016.

Det ble avtalt med Norsk Fysioterapeutforbund at det gis et generelt tillegg på 2,5 prosent til fysioterapeuter og 2,3 prosent til spesialfysioterapeuter og ledere med virkning fra 1. juni 2016. I tillegg ble det avtalt at ansatte i stilling som spesialfysioterapeut med 16 års ansiennitet eller mer skal være sikret et tillegg på 2,5 prosent fra 1. juni 2016. Det skal ikke gjennomføres lokale forhandlinger på B-dels nivå i 2016.

Det ble avtalt med Norsk Ergoterapeutforbund at det gis et generelt tillegg på 2,25 prosent til ergoterapeuter og 2,3 prosent til spesialergoterapeuter og ledere med virkning fra 1. juni 2016. I tillegg ble det avtalt at ansatte i stilling som spesialergoterapeut med 16 års ansiennitet eller mer skal være sikret et tillegg på 2,5 prosent fra 1. juni 2016. Det skal ikke gjennomføres lokale forhandlinger på B-dels nivå i 2016.

Til medlemmer av Utdanningsforbundet gis det et generelt tillegg på 2,95 prosent med virkning fra 1. juni 2016. Det skal ikke gjennomføres lokale forhandlinger på B-dels nivå i 2016.

Forhandlingene mellom Spekter og Akademikerne endte med konflikt. Regjeringen ved

Tabell 1.2 Minstelønnsatser for stillingsgrupper i Spekter-området for LO- og YS-forbundene. Ingen ansiennitet (0 år) og maksimal ansiennitet (10 år).

	Ansiennitet 0 år			Ansiennitet 10 år		
	1. august 2015	1. juli 2016	Endring	1. august 2015	1. juli 2016	Endring
Stillinger hvor det ikke kreves særskilt utdanning ¹	285 000	294 000	9 000	346 000	355 000	9 000
Fagarbeiderstillinger/ 3 års videregående utdanning m.m.	321 000	330 000	9 000	378 000	392 000	14 000
Stillinger med krav om høyskole- utdanning	371 000	380 000	9 000	427 000	447 000	20 000
Stillinger med krav om høyskole- utdanning med spesialutdanning	400 000	415 000	15 000	469 000	490 000	21 000

¹ Etter 20 års ansiennitet var minstelønnsatsen fra 1. august 2015 kr 366 000 og økt til kr 373 000 fra 1. januar 2016. Fra 1. juli 2016 var den økt til 385 000 kr.

Kilde: Spekter.

Tabell 1.3 Minstelønnsatser for stillingsgrupper i Spekter-området for UNIO forbundene. Ingen ansiennitet (0 år) og maksimal ansiennitet (10 år).

	Ansiennitet 0 år			Ansiennitet 10 år		
	1. mai 2015	1. juni 2016	Endring	1. mai 2015	1. juni 2016	Endring
Grunnstillinger	371 000	380 000	9 000	427 000	447 000	20 000
Stillinger med spesialkompetanse	400 000	415 000	15 000	469 000	490 000	21 000

Kilde: Spekter.

Arbeids- og sosialministeren besluttet 11. oktober å foreslå tvungen lønnsnemnd. Rikslønnsnemndas kjennelse forelå 27. februar 2017. Avtalt tillegg gis virkning fra dato for arbeidets gjenopptakelse 12. oktober 2016. Turnusleger ble gitt et tillegg på kr 9 500 per år, leger i spesialisering et tillegg fra kr 14 000 til kr 16 000, legespesialister og overleger et tillegg på kr 21 000 og øvrige medlemmer av Den norske legeförening et tillegg på 2,4 %. For medlemmer av andre forbund i Akademikerne ble det gitt varierende tillegg på bakgrunn av resultatet fra lokale forhandlinger.

For Bussbransjeavtalen kom LO Stat og YS Spekter og Spekter til enighet etter meklings. Se nærmere omtale av resultatet i avsnitt 1.2.1.

1.5 Konflikter i 2016-oppgjøret

Meklingen mellom NHO Reiseliv og Fellesforbundet om Riksavtalen for ansatte innen hotell og

restaurant førte ikke fram. Fellesforbundet tok ut 3 351 medlemmer ved 356 NHO-bedrifter i streik fra 24. april 2016. Uttaket berørte bedrifter i Oslo, Buskerud, Vestfold, Hordaland, Sør-Trøndelag og Nordland. Streiken ble trappet opp med fem ytterligere uttak. Fra og med 17. mai var 7 163 hotell- og restaurantarbeidere over hele landet i streik. Etter ny kontakt kom partene til enighet om en ny avtale den 21. mai, og streiken ble avsluttet.

Meklingen mellom NHO Reiseliv og Parat om Riksavtalen for ansatte innen hotell og restaurant førte ikke fram. Parat tok ut 192 medlemmer ved Gate Gourmet på Oslo Lufthavn Gardermoen og Bergen Lufthavn Flesland i streik fra fredag 20. mai. Den 21. mai kom partene til enighet om en ny avtale og arbeidet ble gjenopptatt fra om morgenen 22. mai.

Meklingen mellom Norsk Cockpitforbund og NHO Luftfart for pilotene i Lufttransport FW AS førte ikke fram. Norsk Cockpitforbund tok ut to medlemmer i streik fra 16. juni. Det var varslet

opptrapping av streiken med ytterligere 100 medlemmer fra 19. juni. Regjeringen ved Arbeids- og sosialministeren besluttet 18. juni å foreslå tvungen lønnsnemnd og streiken ble avsluttet. Saken ble forliket ved at partene kom til enighet 15. november 2016.

Meklingen mellom LO Stat/Lokomotivmannsforbundet og Spekter/NSB/CargoNet om overenskomstområde 7 NSB førte ikke fram. LO Stat/Lokomotivmannsforbundet tok ut 71 medlemmer i streik fra 29. september. Streiken ble trappert opp i flere omganger fram til den ble avsluttet 30. oktober. Da la Riksmekler fram et forslag som arbeidsgiversiden aksepterte og som senere ble godkjent av arbeidstakersiden. Partene sendte en felles henvendelse til Samferdselsdepartementet vedrørende blant annet en nasjonal standard for lokførerutdanning og etablering av en bransjeorganisasjon innen norsk jernbane. Brevet fra partene og Samferdselsministerens svar er gjengitt i undervedlegg 3.

Meklingen mellom EL&IT Forbundet, Fagforbundet og Delta og KS Bedrift om Energiavtale I førte ikke fram. Arbeidstakerorganisasjonene tok ut medlemmer i streik fra 23. september. Streiken ble siden trappert opp. Den 8. november ble streiken avsluttet etter at Riksmekler la fram et forslag som arbeidsgiversiden aksepterte og som senere ble godkjent av arbeidstakersiden. I tillegg til lønnstillegg, ble partene blant annet enige om forhold vedrørende beredskapsvaktene.

Meklingen mellom Akademikerne og Spekter for legene i Overenskomstområde 4, Lovisenberg og område 10, Helseforetak førte ikke fram til en løsning. Akademikerne tok ut medlemmer i streik fra 7. september og trappert opp streikeuttaket i flere omganger, etter hvert til over 600 ansatte. Regjeringen ved Arbeids- og sosialministeren besluttet 11. oktober å foreslå tvungen lønnsnemnd og streiken ble avsluttet. Rikslønnsnemndas kjennelse forelå 27. februar 2017. Bestemmelser i gjeldende avtale som partene ikke er enige om å endre, prolongeres og videreføres dermed i ny avtale gjeldende til 30. april 2018. Avtalte tillegg gir virkning fra dato for arbeidets gjenopptakelse 12. oktober 2016.

Meklingen mellom Parat og Norsk Industri om oljetransportavtalen og meklingen mellom Norsk Transportarbeiderforbund og Norsk Industri om Oljeavtalen førte ikke fram. Streik ble iverksatt 25. juni og avsluttet 1. juli etter at Riksmekler la fram et forslag til løsning som Norsk Industri aksepterte, og som Norsk Transportarbeiderforbund og Parat anbefalte. Forslaget ble senere godkjent ved uravstemninger.

Meklingen av Oljeserviceavtalen mellom Industri Energi og Norsk Olje og Gass endte i konflikt. Den 21. september ble 335 medlemmer tatt ut i streik. Streiken ble avsluttet 11. oktober da partene kom til enighet om en forhandlingsløsning som senere ble vedtatt. I tillegg til lønnstillegg, ble partene enige om å nedsette to utvalg om tillitsvalgtordningen og om avlønningsprinsipper.

Meklingen mellom Spekter og LO Stat og YS for Landsforeningen for hjerte- og lungesyke (LHL) førte ikke fram og streik ble iverksatt 1. februar 2017. Streiken ble avsluttet 3. februar da partene kom til enighet om en ny tariffavtale.

Undervedlegg 1

Brev fra Fellesforbundet og Norsk Industri til Statsminister Erna Solberg

Statsminister Erna Solberg
Oslo, den 2. april 2016

Utvidelse av dagpengeperioden mv.

Fellesforbundet/LO og Norsk Industri/NHO henvender seg med dette til Statsministeren med anmodning om at det gjøres endringer i permitteringsregelverket.

Bakgrunnen for henvendelsen er den bekymringsfulle utviklingen i arbeidsmarkedet den siste tiden. Vi ser at mange bedrifter må redusere bemanningen som følge av mindre etterspørsel etter bedriftenes produkter og tjenester.

I enkelte næringer vil etterspørselssvikten være av permanent karakter, mens andre næringer opplever at svikten i markedet er mere temporær. Vi ser også at det er store regionale forskjeller i arbeidsmarkedene.

Mange virksomheter har redusert bemanningen gjennom oppsigelser av kontrakter om innleid personell, oppsigelser av egne medarbeidere og permitteringer.

For bedrifter i viktige næringer er det derfor nå særdeles viktig å være konkurransedyktig fremover ved bl.a. å sikre at nøkkelkompetanse er disponibel for bedriften når markedet bedrer seg.

Fellesforbundet og Norsk Industri ser en utvidelse av dagpengeperioden til 52 uker som svært viktig for å sikre at bedriftens nøkkelkompetanse i større grad er tilgjengelig ved bedrede markedsforhold.

Imøteser et snarlig positivt svar.

Med vennlig hilsen
Jørn Eggum Stein Lier-Hansen
Fellesforbundet Norsk Industri
Tor-Arne Solbakken Svein Oppegaard
Landsorganisasjonen i Norge Næringslivets hovedorganisasjon

Brev fra Statsminister Erna Solberg til Fellesforbundet, Landsorganisasjonen i Norge, Norsk Industri og Næringslivets hovedorganisasjon

Fellesforbundet
Landsorganisasjonen i Norge
Norsk Industri
Næringslivets hovedorganisasjon
Oslo, 3. april 2016

Utvidelse av dagpengeperioden mv.

Jeg viser til brev av 2. april 2016 fra Fellesforbundet, Landsorganisasjonen i Norge, Norsk Industri og Næringslivets Hovedorganisasjon om utvidelse av dagpengeperioden mv.

Norsk økonomi er inne i en krevende periode med et betydelig behov for omstilling og strukturelle endringer. Fallet i oljeprisen har framskyndet og forsterket en forventet utvikling med lavere etterspørsel fra oljevirkomheten. Det kraftige oljeprisfallet har bidratt til lavere vekst og økt ledighet i norsk økonomi. Avdempingen i økonomien ser nå ut til å være litt sterkere enn lagt til grunn i fjor høst da forslaget til statsbudsjett ble lagt fram.

Mange bedrifter er berørt, og ikke bare bedrifter som er direkte knyttet til oljevirkomhet. Disse må omstille seg, bl.a. ved å søke mot nye markeder. Konkurransetsatte bedrifter vil stå bedre rustet hvis vi kan opprettholde en gunstig utvikling i den kostnadmessige konkurranseevnen. Økt produktivitet og fortsatt moderat lønnsvekst vil være viktige bidrag til det. Omstilling og strukturendringer vil kunne gå raskere og mindre smertefullt hvis arbeidskraft raskt kan flyttes over til andre virksomheter og næringer.

Dagpenger under permittering er et virkemiddel for å hjelpe bedrifter og arbeidstakere gjennom en midlertidig periode med etterspørselsbortfall og mangel på oppdrag. Regelverket kan tilpasses konjunkturutviklingen slik det er gjort en rekke ganger, og senest i fjor. Etter innspill til

regjeringen fra LO og NHO ble regelverket endret fra 1.7.2015.

Regjeringen følger nøye med på utviklingen i arbeidsmarkedet og økonomien. Det er store strukturelle forskjeller, blant annet geografisk og hvilke yrkesgrupper som særlig berøres. Mange virksomheter står overfor varige endringer i etterspørselen etter sine produkter og tjenester, mens andre kan se lysere utsikter noe fram i tid. Bildet er sammensatt og har gjort det mer krevende å vurdere om ytterligere endringer i ordningen med dagpenger under permittering er et hensiktsmessig tiltak nå. Det er viktig at ordningen kan gi bedrifter mulighet til å holde på kompetent arbeidskraft gjennom en periode med midlertidige innskrenkninger. Samtidig må ordningen ikke bidra til å hindre en nødvendig omstilling, hvor vi er avhengig av god mobilitet i arbeidsstyrken.

I sin vurdering vil regjeringen også lytte til partene i arbeidslivet, og jeg har merket meg innspillet hvor Fellesforbundet/LO og Norsk Industri/NHO tar til orde for endringer i regelverket for dagpenger under permittering. Regjeringen vil derfor, forutsatt at partene og Riksmekleren finner frem til en anbefalt løsning i Frontfagsoppgjøret, samtidig med fremleggelsen av Revidert nasjonalbudsjett for 2016 foreslå for Stortinget å øke den maksimale perioden for dagpenger under permittering. Av hensyn til mobiliteten i arbeidsmarkedet er det viktig at arbeidsgiverne grundig vurderer behovet for å holde på arbeidskraften. Økt arbeidsgiverbetaling i permitteringsordningen vil kunne bidra til det. Regjeringen har vurdert ulike modeller for dette. En ordning som er gjennomførbar på kort sikt, er å innføre en ny periode med lønnsplikt etter 30 uker med dagpenger. Det kan være aktuelt å vurdere andre modeller senere. Konkret vil vi foreslå for Stortinget en ny periode med lønnsplikt i 5 dager etter 30 uker, og at etter ny periode med lønnsplikt forlenges dagpengeperioden med 19 uker. Perioden med lønn eller dagpenger økes dermed med 20 uker. Samlet periode med lønn eller dagpenger vil da være 52 uker, bestående av til sammen 3 uker med lønn og 49 uker med dagpenger. Regjeringen vil foreslå for Stortinget at endringene gjennomføres med virkning fra 1.juli 2016.

Med vennlig hilsen
Erna Solberg

**Brev fra Riksmekleren til Statsminister
Erna Solberg**

Statsminister Erna Solberg
Oslo, 3. april 2016

Fremtidige pensjonsordninger i privat sektor

Som kjent pågår meklingen i Frontfaget (Fellesforbundet/LO og Norsk Industri/NHO) 2016 nå.

Loven pålegger meg å forsøke å oppnå enighet mellom partene om et rimelig forlik, jf. arbeidstvistloven § 12 første ledd andre punktum.

På denne bakgrunn har jeg, i samråd med partene i meklingen i Frontfaget og i samforståelse med LO og NHO, funnet det hensiktsmessig å rette en henvendelse til Statsministeren.

Basert på erfaringene fra meklingene i Frontfaget i 2014 og 2016, synes det å være enighet mellom partene om at det er ønskelig at det igangsettes et arbeid med sikte på å modernisere de lovbestemte pensjonsordningene i privat sektor. Fellesforbundet og Norsk Industri har opplyst at de er enige om følgende:

«Med grunnlag i utredningen og etter drøftelser mellom organisasjonene, forslår Fellesforbundet og Norsk Industri at arbeidstaker oppretter en personlig pensjonskonto og gis rett til å velge leverandør. Formålet er bl.a. å bedre ivareta pensjonsopptjening ved jobbskifte. Arbeidsgiver, basert på bedriftens besluttede innskuddsnivå, betaler inn til arbeidstakers individuelle pensjonskonto. I tillegg foreslår vi at arbeidstaker på individuelle basis kan velge å spare resterende differanse mellom tillatte makssatser og arbeidsgiverens innskuddsnivå. Partene ser ulikt på en del andre elementer, som de likevel er enige om at bør omfattes av et utredningsarbeid.»

Partene ser som det fremgår ulikt på en del andre elementer, som de likevel er enige om at bør omfattes av arbeidet. Partene finner således at nedenstående elementer bør inngå som en del av arbeidet.

Fellesforbundet har fremholdt betydningen av at:

- Det kan opparbeides rettigheter i tjenestepensjonsordningene fra du er 13 år
- Det skal opparbeides rett på tjenestepensjon for all lønn, opp til 12 G, som du tjener hos en arbeidsgiver, uavhengig av stillingens størrelse og varighet

Norsk Industri har fremholdt betydningen av at:

- Arbeidet baseres på lov om innskuddspensjon i arbeidsforhold (innskuddspensjonsloven)

- Det legges til grunn at ordningene verken medfører krav om balanseføring eller økte kostnader for bedriftene
- Det skal ikke gjøres endringer som svekker bedriftenes beslutningsmyndighet

Partene er videre enige om at utredningsarbeider fra Gabler, Deloitte, FAFO og Actecan, bør inngå i vurderingsgrunnlaget for et arbeid.

Det vises for øvrig til felles henvendelse fra partene til Statsministeren i dag vedrørende behovet for endring i permitteringsreglene.

Med vennlig hilsen
Nils Dalseide
Riksmekler

**Brev fra Statsminister Erna Solberg til
Riksmekleren**

Riksmekleren
Oslo, 3. april 2016

Fremtidige pensjonsordninger i privat sektor

Jeg viser til brev av 2. april 2016 fra Riksmekleren om fremtidige pensjonsordninger i privat sektor.

Regjeringen er innstilt på, forutsatt at partene og Riksmekleren finner frem til en anbefalt løsning, å utrede behovet for å gjøre tilpasninger i lov- og regelverket for tjenestepensjon i privat sektor. Et utredningsarbeid vil bl.a. omfatte en vurdering av spørsmål om arbeidstaker bør få adgang til å opprette en personlig pensjonskonto hos en pensjonsleverandør valgt av arbeidstaker, spørsmål knyttet til arbeidstakers adgang til å foreta individuell tilleggssparing og spørsmål knyttet til håndtering av pensjon ved jobbskifte. Utredningen kan ta utgangspunkt i lov om innskuddspensjon. I tillegg kan det utredes fra hvilken alder og inntekt opptjening bør starte, samt hvilken varighet på arbeidsforholdet som bør gi grunnlag for å opparbeide rettigheter. Regjeringen vil avklare nærmere formen på utredningsarbeidet i samråd med partene i arbeidslivet.

Med vennlig hilsen
Erna Solberg

Undervedlegg 2

Brev fra Fellesforbundet og Norsk Industri til Statsminister Erna Solberg

Til: Statsminister Erna Solberg, Statsministerens kontor

Kopi: Kommunal- og moderniseringsdepartementet

Oslo, 6. april 2016

Tiltak for et seriøst arbeidsliv i byggenæringen:

Fellesforbundet og Byggenæringens Landsforening (BNL) ser behov for at det tas grep som går langt utover hva vi som tariffparter kan løse alene. Næringen er i en kritisk situasjon. Arbeidslivet har alltid vært i endring, likevel opplever bedriftene en ny situasjon hvor rammebetingelsene for de som ønsker å være en del av det seriøse markedet er svekket. Økt bruk av atypiske ansettelsesformer, nye selskapsstrukturer, sosial dumping, mangel på kontroll av de useriøse bedriftene og for ensidig fokus på pris ved valg av leverandører fra det offentlige, utvikler næringen i feil retning.

Det mangler systematiske verktøy for å sikre en seriøs bygge- og anleggsnæring. Fellesforbundet og BNL ser behov for flere tiltak for å ivareta et seriøst og organisert arbeidsliv.

En samlet bygge- og anleggsnæring leverte i august 2014, etter oppdrag fra Kommunal- og moderniseringsminister Jan Tore Sanner, rapporten «Enkelt å være seriøs». Den inneholdt en rekke forslag til tiltak som bransjen mener er av avgjørende betydning. Forslagene vil sikre kvalifikasjoner i foretak og i de enkelte bygge- og anleggstiltakene, bidra til seriøsitet og kvalitet, og slik fremme rekrutteringen til næringen. Tiltakene vil dessuten kunne bidra til økt innovasjon, redusere byggefeil, økt produktivitet og sunn konkurranse mellom seriøse foretak.

Det er viktig at slike regler er like for alle bedrifter i bygge- og anleggsnæringen. Like konkurransevilkår gjør at det ikke lønner seg for arbeidsgivere og arbeidstakere å stå utenfor det organiserte arbeidslivet. Et organisert arbeidsliv sikrer effektivitet og produktivitet, og regjeringen må bidra med sitt til et seriøst arbeidsliv.

Teknologiutvikling og nye arbeidsprosesser stiller nye kompetansekrav i bygge- og anleggsnæringen. For å sikre konkurransekraft må arbeidstakerne være selvstendige og faglig oppdaterte. Bedriftene på sin side bør følge nøye med på utviklingen og sikre kompetanseutvikling

for sine ansatte. En forutsetning for dette er en hovedmodell med fast ansatte fagarbeidere.

I en prosjektstyrt næring som bygge- og anleggsnæringen kan det være ulike midlertidige bemanningsbehov. Det må imidlertid organiseres slik at det ikke erstatter faste arbeidsplasser, men er et supplement. Næringen er derfor avhengig av en seriøs bemanningsbransje.

Etter EU-utvidelsen og med økt arbeidsinnvandring har situasjonen fått en ny dimensjon. Partene ønsker ikke stengte grenser eller et norsk næringsliv uten konkurranse, men ryddige forhold og konkurranse på like vilkår.

Omfanget av useriøse aktører i næringen er stort. Til tross for flere forbedringer i lov- og regelverk omgås dette av mange aktører. I tillegg er det svakheter og hull i dagens regelverk. Regjeringen uttaler at dette er noe man nøye følger med på, og slik utviklingen skjer mener partene det er nødvendig at regjeringen bidrar med ytterligere tiltak og systematiske verktøy. Tariffoppgjøret og tariffavtalene kan ikke løse disse utfordringene alene.

Et umiddelbart grep vil være at regjeringen beslutter å innføre «modul 2» og registreringsordningen for arbeid på eiendom som er i skissert i rapportene «Enkelt å være seriøs», og som ble overlevert Kommunal- og moderniseringsdepartementet i august 2014 og oktober 2015. Iverksettning av forslagene som helhet er avgjørende for å få det kvalifiserte og seriøse arbeidslivet det norske samfunnet er avhengig av.

En god og effektiv sentral godkjenning er et viktig tiltak for kampen mot underskogen av useriøse aktører, som er i ferd med å overta markedet fra bygge- og anleggsnæringens tradisjonelle bedrifter som driver solid og seriøst og satser på fagfolk. Dette gjelder ikke minst små og mellomstore håndverksbedrifter som sliter med å overleve i en hverdag hvor konkurranse fra bedrifter som opererer på siden av lovverket, møter dem daglig.

En ordning med registrering av arbeid på eiendom henger nøye sammen med forslaget om å innføre Modul 1 og 2 i den Sentral Godkjenningen. En slik registreringsordning vil også ha stor betydning for de foretak som velger å ikke melde seg iden Sentrale Godkjenningen.

Registreringsordningen vil gi bedre oversikt over hvilket arbeid som utføres på bygge- og anleggsplasser og hvilke foretak som utfører/har utført det. Oversikten vil være viktig for eiere i forbindelse med garantier og reklamasjoner og for å forbedre kvaliteten i byggingen.

Registreringen skal også gi grunnlag for de tilsyn som gis hjemmel til dette i egen forskrift.

Partene ber derfor om at regjeringen så fort som mulig:

- Innfører Modul 2 i ny Sentral Godkjenning
- Innfører en registreringsordning for arbeid på eiendom

Dette vil også bidra til at myndighetene kan utøve sterkere og mer målrettede tilsyn og myndighetskontroll.

Imøteser et snarlig positivt svar.

Med vennlig hilsen

Jørn Eggum Jon Sandnes
Fellesforbundet Byggenæringens landsforening

Brev fra Kommunal- og moderniseringsminister Jan Tore Sanner til Byggenæringens landsforening og Fellesforbundet

Byggenæringens landsforening
Fellesforbundet
6. april 2016

Felles henvendelse fra BNL og Fellesforbundet i forbindelse med lønnsoppgjøret 2016 – Seriøst arbeidsliv i byggenæringen

Jeg viser til felles henvendelse fra Fellesforbundet og Byggenæringens landsforening i dag.

I henvendelsen ber dere om at regjeringen så fort som mulig innfører den såkalte «modul 2» i den sentrale godkjenningsordningen, og at det innføres en registreringsordning for arbeid på eiendom. Begge tiltakene ble foreslått i rapporten som en samlet bygge- og anleggsnæring overrakte meg i august 2014.

Jeg vil gjerne påpeke at arbeidslivkriminalitet er et tema regjeringen tar på alvor, og viser til regjeringens strategi på dette området. Strategien inneholder en rekke punkter som er områder som er relevante for bygge- og anleggsnæringen, og vi har en god fremdrift på arbeidet. Flere tiltak er gjennomført, blant annet innføring av seriøsitetskrav i sentral godkjenning. Denne nye ordningen ivaretar etter mitt skjønn seriøsiteten for de 15000 godkjente foretakene godt.

Når det gjelder de tiltakene Fellesforbundet og Byggenæringens landsforening tar opp i sitt brev, så er de som kjent under vurdering i departementet. I tråd med ønsket fra Stortinget, jf. Innst. 359 L (2014–2015) er det blant annet bestilt en utredning av egnede virkemidler for å vise seriøsitet,

der også modul 2 inngår. Utredningen skal etter planen foreligge i uke 15.

Vi vil så snart utredningen foreligger begynne å vurdere hvilke virkemidler som etter regjeringens mening er best egnet til å fremme seriøsitet i ROT-markedet og blant underleverandører på en god og hensiktsmessig måte. Vi vil selvfølgelig også diskutere alternativene med bygge- og anleggsnæringen. Der vil selvsagt Byggenæringens landsforening og Fellesforbundet være naturlige samtalepartnere.

Med hilsen
Jan Tore Sanner

Undervedlegg 3

Brev fra LO Stat og Arbeidsgiverforeningen Spekter til Samferdselsdepartementet

Samferdselsdepartementet
Oslo, 30. oktober 2016

1. Det anmodes om at det fastsettes en nasjonal standard for lokførerutdanningen
 - Departementet, eller den departementet bemyndiger, anmodes om å ta initiativ til at det fastsettes en nasjonal standard som gir en tilfredsstillende læreplan som oppfyller førerforskriftens krav til opplæringscenter og krav til kompetanse. Denne standarden legger til grunn det pedagogiske opplegget, herunder læringsmål som Norsk Jernbaneskole følger.
 - Ved eventuelle revideringer av en nasjonal bransjestandard involveres de berørte parter, herunder en eventuell bransjeorganisasjon.
2. Det anmodes om at det etableres en bransjeorganisasjon innen norsk jernbane
 - Det anmodes om at det stilles rettslige krav, eventuelt i en ny lisensforskrift, til obligatorisk medlemskap i bransjeorganisasjon for alle jernbanevirksomheter som vilkår for tilgang til det nasjonale jernbanenettet.
 - Departementet, eller den det bemyndiger, anmodes om å påse at det tas initiativ til raskt å etablere en slik bransjeorganisasjon.
3. Det anmodes om at svakheter i førerforskriften utbedres

- Førerforskriften §§18 og 21 tydeliggjøres. Partene er enige om at dagens ordlyd ikke i tilstrekkelig grad definerer en nasjonal standard for lokomotivførerkompetanse. Partene anmoder om at det, innenfor rammen av Norges folkerettslige forpliktelser også sees på vedlegg 5 og 6 til Førerforskriften.

Departementet, eller den departementet bemyndiger, bes påse at partene involveres i utarbeidelsen av standarden, og det anmodes om at det settes frist (prinsipalt før 1. mars 2017) for når standarden må være på plass.

Med vennlig hilsen
Eivind Gran Anne-Kari Bratten
LO Stat Arbeidsgiverforeningen Spekter

Brev fra Samferdselsministeren til LO Stat og Arbeidsgiverforeningen Spekter

LO Stat
Arbeidsgiverforeningen Spekter
Kopi: Riksmekleren
Oslo, 30. oktober 2016

Svar på anmodning

Jeg viser til brev av 30. oktober 2016 fra LO Stat og arbeidsgiverforeningen Spekter.

Samferdselsdepartementet vil imøtekomme anmodningene som fremsatt i brevet av 30. oktober 2016, forutsatt at interesseløst mellom LO Stat og arbeidsgiverforeningen Spekter er løst.

1. Det fastsettes en nasjonal standard for lokførerutdanningen

- Departementet, eller den departementet bemyndiger, vil ta initiativ til at det fastsettes en nasjonal standard som gir en tilfredsstillende læreplan som oppfyller førerforskriftens krav til opplæringscenter og krav til kompetanse. Denne standarden legger til grunn det pedagogiske opplegget, herunder læringsmål som Norsk Jernbaneskole følger.

- Ved eventuelle revideringer av en nasjonal bransjestandard involveres de berørte parter, herunder en eventuell bransjeorganisasjon.

2. Det etableres en bransjeorganisasjon innen norsk jernbane

- Det vil stilles rettslige krav, eventuelt i en ny lisensforskrift, til obligatorisk medlemskap i bransjeorganisasjon for alle jernbanevirksomheter som vilkår for tilgang til det nasjonale jernbanenettet.

- Departementet, eller den det bemyndiger, vil påse at det tas initiativ til raskt å etablere en slik bransjeorganisasjon.

3. Svakheter i førerforskriften utbedres

- Førerforskriftens §§18 og 21 tydeliggjøres. Innenfor Norges folkerettslige forpliktelser vil departementet, eller den det bemyndiger, se på vedlegg V og VI til førerforskriften.

Departementet, eller den departementet bemyndiger, vil påse at partene involveres i utarbeidelsen av standarden innen 1. mars 2017.

Med hilsen
Ketil Solvik-Olsen

Vedlegg 2

Definisjoner av en del lønnsbegreper m.m.

I dette vedlegget defineres en del sentrale begreper som bl.a. brukes i kapitlet om lønnsutviklingen. Avsnitt 2.1 inneholder en generell beskrivelse av begreper i statistikken. Avsnitt 2.2 går nærmere inn på datagrunnlag og metoder, herunder overgangen til nytt datagrunnlag i 2015 og beregningene av årslønnsveksten i 2015 og 2016. Avsnitt 2.3 omhandler sammenhenger mellom enkelte begreper for lønn og lønnskostnader.

2.1 Statistikkbegreper

Årslønn, lønnsstatistikken

Årslønnsnivå er beregnet på bakgrunn av månedslønn eksklusiv overtidstillegg¹, men inklusive andre typer tillegg. Beregningene inneholder de samme lønnskomponentene for alle grupper. Beregningene tar utgangspunkt i gjennomsnittlig lønn for lønnstakere som er i arbeid på tellingstidspunktet. En lønnstaker vil normalt ha en del fravær i løpet av året. Ved beregning av årslønn forutsettes det at det gis full lønn under ferie, sykefravær, permisjoner med mer. Dette betyr at endringer i sykefraværet ikke vil påvirke årslønnsveksten slik den beregnes av Beregningsutvalget.

Utvalget har beregnet lønnsnivå både for heltidsansatte, dvs. for lønnstakere som har utført et fullt normalt årsverk, og per beregnet årsverk. Begrepet «per beregnet årsverk» omfatter både heltids- og deltidsansatte der deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter. Et fullt normalt årsverk svarer ikke til det samme antall arbeidstimer for alle lønnstakergrupper.

I vedleggsavsnitt 2.2 gis det en mer utdypende beskrivelse av grunnlag og metoder for årslønnsberegningene.

Årslønn benyttes bl.a. i avsnittene 1.1–1.3.

Påløpt årslønn, nasjonalregnskapet

Påløpt årslønn i nasjonalregnskapet er definert som lønnen en lønnstaker normalt vil motta i løpet

av kalenderåret dersom vedkommende jobber full tid, ikke har fravær og ikke har betalt overtid. Årslønningen omfatter fastlønn inklusive etterbetalinger, feriepengetillegg, bonus og uregelmessige tillegg knyttet til arbeidets art. Naturallønn, overtidslønn og sluttvederlag er ikke inkludert.

Populasjonen er alle lønnstakere i bedriftene som inngår i produksjonsavgrensningen for Norge, det vil si alle lønnstakere som bidrar til norsk verdiskaping. Populasjonen omfatter dermed også ansatte i norske bedrifter som ikke er registrert bosatte i Norge (utenlandsk arbeidskraft på korttidsopphold), ansatte på skip og båter i utenriks sjøfart og vernepliktige i forsvar.

Teoretisk er årslønn i nasjonalregnskapet og i lønnsstatistikken samme begrep, kildegrunnlaget er i hovedsak det samme, men nasjonalregnskapet inkluderer i motsetning til lønnsstatistikken også utenlandske arbeidstakere i utenriks sjøfart. Beregningsmetodene i nasjonalregnskapet og lønnsstatistikken kan variere noe.

Påløpt årslønn benyttes i første kolonne i tabell 1.2 i kapitel 1, og i vedlegg 2, tabellene 2.1, 2.2 og 2.3.

Lønn per utførte timeverk

Lønn per utførte timeverk er definert som forholdet mellom de samlede lønnsutgifter ekskl. arbeidsgivers trygde- og pensjonspremier og antall utførte timeverk for lønnstakere. I utførte timeverk inngår overtidstimer, mens fravær på grunn av ferie, sykdom eller permisjon ikke inngår. Mer overtidsarbeid bidrar til å øke antall utførte timeverk, mens høyere fravær trekker utførte timeverk ned. Antall utførte timeverk er også påvirket av kalendermessige forhold (bevegelige helligdager og skuddår). Antall arbeidsdager kan variere med inntil 3 dager fra ett år til et annet.

Sammenhengen mellom timelønnskostnader og årslønn er beskrevet i dette vedlegget.

Arbeidstid

Den lovbestemte alminnelige arbeidstid er 40 t/uke. Avtalefestet normalarbeidstid er den arbeids-

¹ Med overtidstillegg menes her all lønn som mottas for overtidperioden.

tid per uke som gjelder for vedkommende lønnstakergruppe ifølge tariffavtaler. Den er vanligvis 37,5 t/uke. Ved arbeidstidsordninger som skift-, turnus- og nattarbeid, er både lovfestet og avtalt arbeidstid lavere enn dette. Mellom LO og NHO er for eksempel avtalefestet arbeidstid 36,5 t/uke for vanlig 2-skiftarbeid, 35,5 t/uke for døgnkontinuerlig skift- og sammenliknbart turnusarbeid og 33,6 t/uke for helkontinuerlig skift- og sammenliknbart turnusarbeid.

For arbeidere i *NHO-bedrifter* baseres beskrivelsen av lønnsutviklingen på timefortjenesten omregnet til 37,5 t/uke. I en del bransjer/tariffområder hvor det forekommer skiftarbeid, er timelønnssetningen for dette arbeidet fastsatt slik at fortjenesten per uke er den samme uansett hvilken arbeidstidsordning som gjelder. For å kunne sammenlikne lønnstall bransjer imellom, omregnes timefortjenestene slik at de tilsvarer en ukentlig arbeidstid på 37,5 timer. Med utgangspunkt i faktisk timelønn medfører omregning til 37,5 t/uke at bransjer med mye skiftarbeid vil få et relativt lavere lønnsnivå enn før omregningen i forhold til bransjer hvor det er lite skiftarbeid.

I den offisielle lønnsstatistikken fra SSB blir heltid som hovedregel definert som stillingsprosent på 100 eller mer. SSB kan sette andre grenser etter ønske fra oppdragsgivere, for eksempel i forbindelse med utarbeiding av statistikk for tariffområder.

I lønnsstatistikken ble det til og med 2014 innhentet opplysninger om avtalt arbeidstid, som ble benyttet som basis for å definere om en arbeidstaker er heltidsansatt eller deltidsansatt. Fra og med introduksjonen av A-ordningen i 2015 innhentes ikke lenger opplysninger om avtalt arbeidstid, men i stedet om stillingsprosent (hvor stor andel arbeidsforholdet utgjør av full stilling) og antall arbeidstimer for heltidsstilling. En deltidsansatt er som hovedregel fra og med 2015 definert som en arbeidstaker med under 100 prosent stilling. Dette betyr at avtalt arbeidstid for heltidsansatte varierer fra 28 til 40 timer per uke, avhengig av arbeidstidsordning, hvilket er det samme som før 2015. For NHO-bedrifter er det ingen endring fra tidligere, fordi innrapporteringen også i tidligere utvalgsstatistikk (frem til 2014) omfattet arbeidstidsordninger og dermed arbeidstimer pr. uke for heltidsstilling for alle innenfor området.

I a-meldingen rapporteres stillingsprosent hver måned. Dette gjelder også for arbeidstakere som har en varierende arbeidstid fra uke til uke. Det innhentes også opplysninger om ulike arbeidstidsordninger, for eksempel døgnkontinuerlig/helkontinuerlig skift eller turnusarbeid.

For å kunne sammenlikne lønn mellom heltids- og deltidsansatte omregnes lønnen til de deltidsansatte til hva den ville vært hvis de jobbet heltid.

Kjennemerker

Arbeidsgivere opplyser om alder, kjønn og stilling for den enkelte ansatte. Fra 2015 skal arbeidsgiver rapportere 7-sifret yrkeskode. De fire første sifrene er sammenliknbare med tidligere. I lønnsstatistikken nyttes i størst mulig grad standard for yrkesklassifisering (Standard for yrkeskoding C 521 STYRK) som er den norske versjonen av den internasjonale yrkesstandarden ISCO-88. Kompetansenivå og spesialisering er de to hovedprinsippene standarden bygger på for å klassifisere yrkesutøvere etter yrke.

SSB kopler også til datamaterialet opplysninger om høyeste fullførte utdanning fra utdannelsesregisteret. Her gjenstår det fortsatt en god del arbeid for å få til en stillingskoding som har nok detaljert informasjon for sentrale brukere av statistikken. Fra og med 2017 utarbeider SSB statistikk med fordeling på 4-sifret yrke (tall for 2015 og framover).

Kvartalsvis lønnsindeks for ansatte i privat sektor

SSB utarbeider en kvartalsvis lønnsindeks for ansatte i privat sektor. Et hovedformål med denne indeksen er måling av lønnsendring gjennom året til bruk i konjunkturovervåkingen.

Til og med 2014 ble data innhentet elektronisk fra virksomheter som omfattes av utvalget til kvartalsvis lønnsstatistikk (strukturstatistikken). Det ble innhentet informasjon om blant annet avtalt lønn, bonus, uregelmessige tillegg og arbeidstid til den enkelte ansatte i virksomheten. Indeksene ble utarbeidet på grunnlag av innrapportering fra et representativt utvalg av foretak som var gruppert etter sysselsetting og næring. Fra og med 2015 er datagrunnlaget for statistikken opplysninger fra a-meldingen. Se avsnitt 2.2 i dette vedlegget for omtale av datafangsten. Med tilgang på månedlige data fra og med 2015 blir den kvartalsvise lønnsindeksen mindre relevant for beregninger av årslønnsvekst.

Indeksene for *avtalt månedslønn* måler endring i avtalt lønn hvert kvartal. Lønnsindeksene tar ikke hensyn til når forhandlingsresultater ved lønnsoppgjør faktisk gjelder fra, men måler endringen i lønn slik den har kommet til faktisk utbetaling på tidspunktet for rapportering. Resultater fra lønnsoppgjørene kommer gjerne til utbetaling

litt senere enn tidspunktet tariff tilleggene skal gjelde fra.

Indeks for *gjennomsnittlig månedslønn* består av gjennomsnittlig avtalt månedslønn, uregelmessige tillegg og bonuser, der tillegg og bonuser er beregnet som et gjennomsnitt for gjeldende kvartal. Det betyr at indeksen påvirkes av når på året utbetalingene for tillegg og bonuser finner sted.

Den kvartalsvise lønnsindeksen er nært knyttet til den årlige strukturstatistikken for lønn (lønnsstatistikken). Lønnsbegrepene (utbetalt avtalt lønn og månedslønn i alt) er identiske med lønnsbegrepene som benyttes i strukturstatistikken for lønn. Utviklingen i avtalt lønn, som er hovedkomponenten i månedslønnen i alt, er direkte sammenliknbar mellom den kvartalsvise lønnsindeksen og strukturstatistikken. Utviklingen i månedslønnen er derimot ikke direkte sammenliknbar mellom de to statistikkene. Årsaken til dette er at uregelmessige tillegg og bonuser mv. beregnes som et snitt over året i strukturstatistikken, mens i den kvartalsvise lønnsindeksen beregnes gjennomsnittet for størrelsene kun for det gjeldende kvartalet.

De kvartalsvise lønnsindeksene blir publisert om lag to måneder etter statistikkvartalets utløp. SSB har planer om å utvide den kvartalsvise lønnsindeksen til å dekke flere næringer og også offentlig sektor i løpet av 2017. Også selve bruken av lønnsbegrepene skal tas opp til vurdering.

Kvartalsvis lønnsindeks inngår blant annet i beregningene av vekst i gjennomsnittlig årslønn i tabell 1.2.

Lønnsstatistikk

Lønnsstatistikken bygger på opplysninger fra anmeldingen for både privat og offentlig sektor. Statistikken er grunnlaget for SSBs årslønnsberegninger og for tariffstatistikk og beregninger i de fleste forhandlingsområdene. Unntakene er kommunesektoren og Spekter-området utenom helseforetakene, hvor arbeidsgiverorganisasjonene samler inn egne data.

Lønnsbegrepet *gjennomsnittlig månedslønn* i lønnsstatistikken er basert på kontantlønnsbegrepet. I månedslønnen inngår fast avtalt lønn inkl. faste tillegg, uregelmessige tillegg² og bonuser. Lønnsbegrepet omfatter ikke overtidsgodtgjørelse og naturalytelser, men det innhentes opplysninger

om overtidsgodtgjørelse og det gis tall for gjennomsnittlig overtidsgodtgjørelse per måned som en tilleggssopplysning. Den faste avtalte lønnen er gitt for tellingsmåneden, mens de andre lønnskomponentene er et gjennomsnitt per måned for perioden «hittil i år», dvs. fra 1. januar til tellingstidspunktet for statistikken. Det blir justert for eventuelle etterbetalinger av lønn (avtalt lønn) i tellingsmåneden.

Lønnsoverheng

Lønnsoverhenget beskriver hvor mye lønnsnivået ved utløpet av ett år ligger over gjennomsnittsnivået for året. Det forteller dermed hvor stor lønnsveksten fra ett år til det neste vil bli dersom det ikke gis lønnstillegg eller foregår strukturendringer i det andre året.

Dersom alle lønnsoppgjør foregikk samtidig og ved begynnelsen av året og lønnsnivået ikke endret seg gjennom året, ville lønnsoverhenget per definisjon være null og slike beregninger dermed overflødige. Tariff tillegg og lønnsøkninger ellers blir imidlertid gitt på ulike tidspunkter for ulike lønnstakergrupper og spredt utover hele året. Beregninger av overheng og årslønnsvekst er derfor nødvendig hvis det skal være mulig å sammenlikne lønnsutviklingen mellom to år for ulike lønnstakergrupper.

I praksis vil størrelsen på overhenget ofte være et tolkingsspørsmål, bl.a. knyttet til tidspunktene for når lønnsøkningen skjer. Det kan også variere betydelig mellom områdene. Lønns tillegg som gis sent i året, fører til større overheng til neste år enn tilsvarende tillegg som gis tidlig i året.

Det kan argumenteres for å holde bonuser og provisjoner mv. (bonus) utenom lønnsbegrepet ved beregning av overheng. Bonus er en lønnsutbetaling som ofte skyldes spesielle forhold i ett år, og som ikke kommer igjen til neste år. Et motargument er at bonus også kan være knyttet til den vanlige aktiviteten gjennom hele året, og som derfor kan forventes utbetalt i ett eller annet omfang hvert år. For bonus legges likevel til grunn gjennomsnitt for hele året for alle tidsperioder slik at bonus ikke påvirker overhenget.

Utvalgets beregninger av lønnsoverheng for tariffområder har ikke vært fullt ut i samsvar med den prinsipielle definisjonen av overheng. Under forutsetning av at det ikke gis sentrale tillegg på slutten av året, eller det foreligger andre opplysninger om lønnsutviklingen, har utvalget lagt til grunn at lønnsnivået på tellingstidspunktet for lønnsstatistikken (september³) holder seg på samme nivå ut året. Det betyr at overhenget for tariffom-

² Uregelmessige tillegg omfatter bl.a. tillegg for ubekvem arbeidstid, utkallingstillegg, skifttillegg, smusstillegg, offshoret tillegg og andre tillegg som følge av arbeidets art. Uregelmessige tillegg er som regel knyttet til spesielle arbeidsoppgaver eller arbeidstider.

råder er beregnet på grunnlag av lønnsnivået på tellingspunktet i forhold til gjennomsnittet for året. Dette har vært en praktisk tilpasning fordi vi før A-ordningen hadde lite informasjon om lønnsveksten mot slutten av året og at overhengsberegningene for forhandlingsområder må være ferdige i god tid før forhandlingene starter opp.

Utvalget benytter denne metoden også for beregning av overhenget fra 2016 til 2017 for forhandlingsområdene utenom NHO-bedrifter. For NHO-bedrifter bygger beregningene av årslønn og overheng nå på opplysninger om utbetalt lønn for alle måneder i året. Årslønnsberegningene for NHO-bedrifter 2015–2016 er beskrevet i boks 2.1 i dette vedlegget.

Valget av metode for beregning av overheng påvirker ikke størrelsen på samlet lønnsvekst sett over flere år, men påvirker fordelingen av årslønnsveksten mellom år og fordelingen mellom overheng og bidrag fra lønnsglidning i det enkelte året.

Tariffmessig lønnsøkning

Tariffmessig lønnsøkning er lønnsøkning fastsatt i tariffavtaler. Tariffmessig lønnsøkning kan være generelle tillegg, lavlønns tillegg, garantit tillegg, tillegg på minstelønns satser etc. som følge av sentrale eller forbundsvise forhandlinger. Tariffmessig lønnsøkning anslås på grunnlag av tariffavtaler og kan fordeles på bestemte tidspunkter i 12-månedersperioden.

Lønnsglidning

Lønnsglidning framkommer beregningsmessig som forskjellen mellom total lønnsøkning i en bestemt periode og tariffmessig lønnsøkning i den samme perioden. Lønnsglidningen blir dermed en restpost. Det er et sammensatt lønnsbegrep som bl.a. kan omfatte lønnstillegg som er gitt på de enkelte arbeidsplasser, økt fortjeneste pga. økt akkord eller strukturelle endringer i sysselsettingen, for eksempel gjennom forskyvninger i timeverkene mellom bransjer med ulikt lønnsnivå, eller ved endret bruk av skiftarbeid. Tillegg ved lokale forhandlinger i privat sektor og for stillinger med bare lokal lønnsdannelse i kommunene regnes som lønnsglidning. I noen tariffområder er forhandlingsmodellen slik at partene også regner de lokale forhandlingene som en del av den avtalte lønnsøkningen. For ansatte i staten og i kommunene med sentral lønnsdannelse, er tillegg ved lokale forhandlinger normalt en del av ram-

men fastsatt sentralt. I staten f.eks. kan etatene/virksomhetene overføre penger fra driftsbudsjettet til lønnsmidler. I tillegg kan partene lokalt føre forhandlinger på særlig grunnlag.

I utvalgets rapporter presenteres tall for bidraget fra lønnsglidningen til årslønnsveksten i de store tariffområdene, jf. tabell 1.3 i kapittel 1. Denne tabellen viser dekomponering av årslønnsveksten i bidrag fra overheng fra året før og bidrag fra tariff tillegg og lønnsglidning i beregningsåret. Normalt betyr lønnsglidningen og tariff tilleggene mer for årslønnsveksten enn det som framgår av tabell 1.3 for alle forhandlingsområdene. Dette skyldes at lønnsendringer etter 1. januar i beregningsåret påvirker overhenget til neste år. Endringer med virkning fra 1. januar har derimot ingen overhengsvirkning.

2.2 Grunnlag og metoder for beregning av lønnsnivå og lønnsvekst

2.2.1 A-meldingen nytt datagrunnlag fra 2015

Fra og med 2015 er datagrunnlaget til lønnsstatistikken basert på opplysninger fra A-ordningen som omfatter alle arbeidsgivere både for privat og offentlig sektor. A-ordningen er en samordnet rapportering av lønns- og ansettelsesopplysninger til Skatteetaten, NAV og Statistisk sentralbyrå regulert av a-opplysningsloven. Data blir innhentet elektronisk fra Skatteetaten ved Etatenes fellesforvaltning (EFF).

Alle arbeidsgivere som har betalt ut lønn, kontantytelser eller naturalytelser må levere a-melding. Datamaterialet omfatter dermed alle ansatte i alle foretak med rapporteringsplikt til de nevnte forvaltningsorganene. A-meldingen rapporteres månedlig og omfatter alle kontant- og naturalytelser samt utgiftsgodtgjørelser. For å sikre god sammenheng til tidligere statistikk, er innholdet i avtalt månedslønn og månedslønn det samme som tidligere.

A-ordningen har medført et større og bedre datagrunnlag for lønnsstatistikk for områder der lønnsstatistikken tidligere var basert på utvalg, og flere utfordringer med den gamle utvalgsbaserte statistikken er nå historie. Viktige forskjeller er at statistikken nå omfatter alle arbeidstakere og ikke et utvalg, og at en har månedlige data for hvert arbeidsforhold.

Det er viktig å være oppmerksom på særlige forhold ved rapporteringen fra virksomhetene til A-ordningen, som eterrapporteringer. I tillegg har

³ For kommuneansatte er tellingspunktet 1. desember.

det vært en del arbeid med tilrettelegging av dataene før bruk, blant annet når det gjelder lønns-trinn. Rapporteringene og håndteringen av data har blitt klart bedre gjennom de to første årene og produksjonstiden for lønnsstatistikken har gått ned og er ventet å falle ytterligere. At statistikkgrunnlaget har endret karakter i perioden medførte at det langt ut i 2016 ikke var entydig hvordan en skulle korrigere for etterbetalinger og manglende opplysninger om for eksempel arbeidstid ved sammenlikning av datagrunnlaget for 2015 og 2016.

Overgangen i 2015 medførte at det måtte foretas tilpasninger for å få et sammenliknbart materiale for 2014 og 2015 for beregning av årslønnsveksten fra 2014 til 2015. Dette omtales i neste avsnitt. Heretter følger en omtale av hvordan årslønnsveksten fra 2015 til 2016 er beregnet, når nytt statistikkgrunnlag for første gang er tilgjengelig for begge årene. På grunn av forholdene nevnt over har det ikke vært mulig å legge om beregningsmetodene for årslønnsvekst for alle forhandlingsområder og næringer til denne rapporten. Utvalget kommer tilbake til dette i senere rapporter. Endringene er i første omgang størst for bedrifter i NHO-området og dette er beskrevet i boks 2.1 i dette vedlegget.

KS samler fortsatt inn data for ansatte i kommuner, fylkeskommuner og ansatte som arbeider i virksomheter som følger tariffavtaler hvor KS og Oslo kommune er part. Tellingstidspunktet er som tidligere 1. desember. KS har derfor ingen nye utfordringer i datainnsamlingen. KS har også egen undersøkelse av virkningstidspunkter brukt for lønnstillegg ved lokale forhandlinger.

SSBs lønnsstatistikk var til og med 2014 satt sammen av en utvalgsundersøkelse for private virksomheter og registerinformasjon for offentlig ansatte. Statlig ansatte ble dekket av SST-registeret, mens KS sitt PAI-registeret var kilden for lønnsinformasjon blant kommuneansatte. For ansatte i helseforetakene ble det gjennomført en særskilt undersøkelse etter samme mønster som for privat ansatte. Avgrensning av statistikken i «Offentlig sektor» og «Privat sektor» var derfor knyttet til forhandlingsområder istedenfor faktisk informasjon om sektortilknytning fra Virksomhets- og foretaksregisteret (VoF). Inndelingen i «sektorer» var som følger:

- Offentlig sektor: Ansatte i staten iht SST-registeret, ansatte i kommuner og fylkeskommuner innrapportert til PAI samt ansatte i helseforetakene
- Privat sektor: Alle andre

Etter omleggingen av lønnsstatistikken med tall for 2016 og 2015 er det A-ordningen som er kilde

for hele lønnsstatistikken, både for offentlig og privat ansatte. Det er nå benyttet informasjon fra VoF for å etablere en entydig sektor- og næringsinndeling, og det er ingen direkte kobling til forhandlingsområder lenger. Dette for å få et klart skille på SSBs offisielle lønnsstatistikk og statistikk til forhandlingsformål, samt en bedre sammenheng med andre av SSBs statistikker (sysselsettingsstatistikken og nasjonalregnskap, bl.a.).

Sektor er nå kodet etter institusjonell sektorgruppering som følger:

- Sektor 6100: Statlig forvaltning
 - Sektor 6500: Kommunal og fylkeskommunal forvaltning
 - Øvrige: Privat sektor og offentlige foretak
- «Statlig forvaltning» er svært nær opptil det gamle SST-registeret, men omfatter også helseforetakene. Ved å kombinere sektor og næring vil man tilnærmet kunne identifisere helseforetakene. Næring 86 (Helsetjenester) innen statlig forvaltning vil omfatte helseforetakene, eksklusive virksomheter som driver «ikke-helsereelatert virksomhet» (sykehusapotek, it-avdelinger etc.).

2.2.2 Beregninger av årslønnsveksten fra 2014 til 2015

Overgangen til ny statistikkilde medførte tilpasninger i beregninger av årslønnsveksten fra 2014 til 2015. Det nye datagrunnlaget i 2015 skulle sammenliknes med utvalgsbasert tradisjonell lønnsstatistikk fra 2014. Det ble tilstrebet å utarbeide en sammenliknbar lønnsstatistikk fra 2014 til 2015. Dette gjaldt blant annet tellingstidspunkt, lønnsbegrep, arbeidstid og yrkeskoder. I tillegg ble statistikken tilpasset utvalgsstørrelser i 2014 innen hver næring. En utfordring var at bedriftenes klassifisering av lønnskomponenter i 2015, ikke var helt lik som i 2014.

For NHO-bedrifter og for Virke-bedrifter var sammenlikning mellom 2014 og 2015 basert på at metoden brukt i 2014 i hovedsak ble kopiert i 2015, med basis i lønnsnivå for «avtalt lønn» fra a-meldingen pr. 1. oktober (septemberlønn med justeringer av ev. etterbetalinger) og reguleringstidspunkter innenfor de enkelte tariffområder, samt bonuser og uregelmessige tillegg over en 9-månedersperiode. Lønnsnivå pr. 1. oktober ble holdt uendret ut året både i 2014 og 2015 i beregningene. I helseforetakene i Spekter-området var årslønnsvekstberegningen basert på lønnsnivået i oktober 2014 justert med utviklingen i den kvartalsvise lønnsindeksen fra 3. kvartal 2014 til 3. kvartal 2015. For øvrige bedrifter gjennomførte Spekter en egen datainnhenting per 1. oktober 2015.

Veksten i bonusutbetalinger var basert på gjennomsnittlig bonus i 9 måneder av 2015 omregnet til 12 måneder, og sammenliknet med tilsvarende fra utvalgsstatistikken i 2014. I tidligere utvalgsstatistikker ble bonuser målt over 12 måneder (hvor man tok med seg bonus fra siste kvartal året før), for å justere for sesong. Bonus for 4. kvartal 2014 er ikke tilgjengelig i datamaterialet fra A-ordningen for 2015 eller fra utvalgsstatistikken i 2014. Tidligere grunnmateriale hadde likevel bonuser for 9 måneder spesifisert, slik at lønnskomponenten ble sammenlikn-

bar med 2015. Det som lønnsstatistikken registrerer som utbetalt bonus for ett år, kan være opp-tjent året før.

Uregelmessige tillegg er knyttet til lønn etter arbeidets art slik som skifttillegg, offshoret tillegg etc. I a-meldingen er slike tillegg innberettet på en langt mere detaljert og omfangsrik måte. Elementer i «uregelmessige tillegg» for 2015 ble summert og sammenholdt med 2014-materiale. Uregelmessige tillegg i 2015 er basert på gjennomsnittet av de 9 første månedene av 2015, sammenliknet med tilsvarende for 2014 fra utvalgsstatistikken.

Boks 2.1 Ny årslønnsberegning for ansatte i NHO-bedrifter for 2016

Tidligere statistikk og metode

Lønnsstatistikken for NHO-bedrifter frem til 2015 var basert på utvalg av bedrifter og ett tellingspunkt (1.oktober) for avtalt lønn og summariske tall over en lengre periode for bonus og uregelmessigs tillegg (lønnskomponenter etter «arbeidets art» som skifttillegg, natttillegg etc.). Tallmaterialet for sept./okt. 2015 (NOU 2016: 6) var basert på utvalg av innberetningene til A-ordningen på dette tidspunkt, tilpasset gammel statistikk i 2014 på samme tidspunkt av året. Summariske opplysninger om reguleringstidspunkter for henholdsvis tariff tillegg og lønns-glidning for grupper lå til grunn for antatt utvikling gjennom året og beregning av årslønn.

Muligheter med data fra A-ordningen

I 2017 foreligger det to hele årganger (for 2015 og 2016) med månedlige data fra A-ordningen som grunnlag for beregning av årslønnsveksten fra 2015 til 2016. Ved bruk av data for hele året er man således ikke lenger bundet av begrensningene i den gamle årslønnsstatistikken med ett tellingstidspunkt. Grunnmaterialet for alle måneder danner også basis for tariffstatistikk for NHO-bedrifter og annen lønnsstatistikk for NHO-området. For NHO-bedrifter blir årslønnsberegningene for nærings-/tariffområder vektet opp med NHOs populasjonsregister («statistikkregister») til større grupper som, f.eks. industriarbeidere, industrifunksjonærer etc.

A-ordningen. Om detaljmaterialet, mulige svakheter, omfanget, bruken av data ellers

Grunnlagsmaterialet for beregning av årslønn fra 2015 til 2016 er betalte lønnssummer og tilhørende timesummer for alle måneder i de respektive grupper for de to årene.

Denne endringen i omfanget av data for å beskrive lønnsvekst og lønnsnivå, er den største endringen av datatilfanget til lønnsstatistikken man har hatt siden krigen. Faktaopplysninger for 12 og 24 måneder gir en mer presis beregning av årslønn og årslønnsvekst. For NHO-bedrifter samlet omfatter data for de to årene 2015 til 2016 ca. 14 mill. månedlige individinnberetninger. Basismaterialet baserer seg på vel 40 opplysninger pr. måned pr. individ, som er nødvendig for å knytte materialet mot tariffgrupper og beregne timefortjenester etc. på en nøyaktig og sammenliknbar måte mellom grupper. Tallmaterialet for NHO-bedrifter har noen begrensninger i forhold til bedrifters samtykke for overføring av grunndata til tariffstatistikken for NHO-bedrifter. Ufullstendige data reduserer også dekningsgraden noe. I forhold til NHOs medlemmer er likevel dekningsgraden i foreløpige data gjennomgående rundt 90 prosent. Datamaterialet for alle ansatte gjennom A-ordningen innebærer at antall arbeidsforhold og ansatte i lønnsstatistikken for industri er økt med nærmere 50 prosent.

Boks 2.1 forts.

Ny kunnskap

Den nye A-ordningen gir viktig informasjon om forhold man tidligere ikke hadde kunnskap om ved beregning av lønnsnivå og lønnsvekst. Kontantprinsippet innebærer at bedriftene månedlig rapporterer lønnsutbetaling og ikke nødvendigvis påløpt lønn. Lønnsutbetalinger for en gruppe kan variere mye gjennom året. Det kan være sesongvariasjoner, men også gjennom bedriftenes periodisering og utbetalingspraksis kan utbetalt lønn avvike fra påløpt lønn. I tillegg vil strukturelle endringer som endrede arbeidsoppgaver og endret sammensetning av ansatte, ha betydning. Over et helt år vil betaling og påløpte beløp være tilnærmet like.

Spesielt varierer utbetalinger av bonus og uregelmessige tillegg både for den enkelte og for statistikkgrupper. Det lønnsstatistikken registrerer som utbetalt bonus for ett år kan være opptjent året før, uten at dette forholdet blir registrert i A-ordningen. Månedlige utbetalinger av bonus gjennom 2015, viste at nærmere 60 prosent av årlige bonusutbetalinger skjedde i 1. kvartal for industriarbeidere. Uregelmessige tillegg er knyttet til lønn etter arbeidets art, slik som skifttillegg, offshoret tillegg, natt tillegg, søndagstillegg etc. Fra 2015 er slike tillegg månedlig innberettet på en langt mere detaljert og omfangsrik måte enn før. Utbetaling av uregelmessige tillegg varierer noe tilfeldig gjennom året. Noen av variasjonene er knyttet til bevegelige helligdager og høytider etc., med en forsinkelse i utbetaling. Utbetaling av uregelmessige tillegg pr. time er gjennomgående høy i januar måned, sannsynligvis som følge av at juledagene utløser utbetaling av flere slike tillegg måneden etter. Utbetalingene i påsken, mai og juni kan også være høye. I 2015 utgjorde uregelmessige utbetalte tillegg etter slike høytider (januar, april, mai, juni) om lag 45 prosent av totalt utbetalte uregelmessige tillegg gjennom året for industriarbeidere. For beregning av årslønn inngår gjennomsnittlig nivå over 12 måneder for både bonus og uregelmessige tillegg.

Statistikk for en enkelt måned vil spesielt være påvirket av forhold som utbetaling av feriepenger og hvilken arbeidstid en ansatt har i en slik måned, samt etterbetalinger. I beregning av årslønn har man som tidligere antatt at lønnsnivå i ferien er det samme som om vedkommende hadde fått lønn på gjeldende tidspunkt.

Nivåendringer

I overgangen fra gammel statistikk 2014–2015 til ny statistikk 2015–2016 har metodeendringene gitt skift i lønnsnivå for noen grupper. Lønnsveksten fra et år til et annet påvirkes ikke i samme grad, da metoden for 2016 også ble gjennomført tilbake til 2015.

Beregning av årslønn

A-ordningen gir ingen direkte informasjon om årsaker til variasjon fra måned til måned i lønnsnivå. Tar man hensyn til alle utbetalte lønninger og timer i alle måneder av året vil etterbetalinger en måned komme med i tallmaterialet for hele året, unntatt i overgangen desember til januar året etter. Mulige virkninger av manglende utbetalte tillegg ved årsskiftet som er kjent, beregnes og tas hensyn til i beregning av årslønn og årslønnsvekst.

Utviklingen av lønn gjennom året og statistisk lønnsvekst inn i etterfølgende år

Materialet for industribedrifter fra A-ordningen, viser at det mot slutten av året 2016 er en økning i utbetalinger pr. arbeidet time. Sannsynlig er dette en del etterbetalinger, men det kan også skyldes bedriftenes utbetalingspraksis gjennom året. I tidligere statistikk hadde man ikke tilgang på slik informasjon.

Lønnsdata fra A-ordningen, med utbetalingssummer (kontantprinsipp) og arbeidede timer for alle måneder, kan gi tilfeldige utslag både for enkeltmåneder og enkeltkvartaler. I beregning av lønnsoverheng for industri inn i 2017, er det justert for etterbetalinger der dette er kjent, ved glatting av nivåene noe tilbake i tid. Dette avviker ikke særlig fra metoden brukt tidligere, da man antok at lønnsnivået for sept./okt. lå fast ut året av mangel på annet statistisk materiale.

Ulikheter i bonus og uregelmessige tillegg måneder imellom påvirker ikke i beregning av lønnsoverheng inn i 2016 og 2017. Dette er også i tråd med prinsippene man tidligere har lagt til grunn.

A-ordningsdata gir muligheter for beregninger av utbetalt lønn (kontantprinsippet) gjennom året eller over en kortere periode enn ett kalenderår. Utvalget vil vurdere behovet og mulige metoder for slike beregninger når man har større erfaring med A-ordningen.

2.2.3 Beregninger av årslønnsveksten fra 2015 til 2016

Nå foreligger det to hele årganger med månedlige data fra A-ordningen som grunnlag for beregning av årslønnsveksten fra 2015 til 2016. Det betyr at metoder for beregning av årslønn og overheng ikke lenger er bundet av begrensningene som lå i den gamle årslønnsstatistikken med ett tellings-tidspunkt. Utvalget ønsker å utnytte at A-ordningen gir hyppigere informasjon om lønns- og arbeidsforhold, dvs. at en benytter data for flest mulig av årets måneder for å beregne årslønn og lønnsoverheng. For arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter er det nye datagrunnlaget tatt i bruk fullt ut og det er utviklet en ny beregningsmetode for årslønnsvekst, som beskrevet i boks 2.1 i dette vedlegget. Flere andre forhandlingsområder har tatt data fra A-ordningen i bruk, men med samme tellingstidspunkter som før. Unntaket fra dette er KS og Spekter øvrige bedrifter, der organisasjonene har egne data.

Utvalget har til denne rapporten også utarbeidet en revidert tidsserie for forhandlingsområdet finanstjenester, uavhengig av overgangen til A-ordningen som statistikkgrunnlag. Dette er omtalt i boks 2.2.

2.2.4 Nærmere omtale av beregninger av årslønn i forhandlingsområder i tabell 1.1

Beregningene av årslønn og lønnsvekst for forhandlingsområdene i tabell 1.1 i kapittel 1 bygger på lønnsstatistikk for de enkelte gruppene, og på opplysninger om lønnstillegg og reguleringstidspunkter i de enkelte år. Beregningene er basert på opplysninger om time- eller månedslønn eksklusive overtidstillegg, men inklusive andre typer tillegg. Månedslønnen består av avtalt lønn, uregelmessige tillegg⁴ og bonuser. Derimot inngår ikke fordel ved opsjoner og fordel ved aksjer til underkurs.

Beregningene inneholder de samme lønnskomponentene for alle grupper. Noen av lønnskomponentene som inngår kan være bransjespesifikke tillegg, slik som f.eks. skifttillegg og ulempe-tillegg.

For gruppene/tariffområdene i tabell 1.1 beregnes årslønn for alle grupper ved å ta

utgangspunkt i lønnsstatistikken for samme periode inneværende år og året før. Økningen i månedslønnen over denne 12-månedersperioden deles i tariffmessig lønnsøkning og lønnsglidning. Tariffmessig lønnsøkning anslås på grunnlag av tariffavtaler og kan fordeles på bestemte tidspunkter i 12-månedersperioden. Lønnsglidningen, som beregnes som en restpost, blir fordelt på ett eller flere tidspunkter for de ulike gruppene, bl.a. ut fra kunnskap om virkningstidspunkt for lokalt avtalte tillegg.

Under forutsetning av at det ikke gis sentrale tillegg på slutten av året, eller det foreligger andre opplysninger om lønnsutviklingen, legger utvalget til grunn at lønnsnivået på tellingspunktet for lønnsstatistikken holder seg på samme nivå ut året. Deretter kan en beregne et gjennomsnittlig lønnsnivå, eller årslønn, for det aktuelle året. For NHO-bedrifter gjelder dette ikke fra og med 2016, jf. boks 2.1 i dette vedlegget.

Tabell 1.1 i rapporten viser årslønnsberegninger for *forhandlingsområder*. Disse beregningene bruker litt andre prinsipper enn SSBs årslønnsberegninger for *næringsområder* i privat sektor med utgangspunkt i lønnsstatistikken. Innholdet i lønnsbegrepet er imidlertid det samme og i begge beregningene tas det utgangspunkt i flere årganger av lønnsstatistikken. I SSBs beregninger for næringsområder i privat sektor har det vært utviklingen i den kvartalsvise lønnsindeksen for avtalt lønn som har gitt fordelingen av lønnsøkningen gjennom året. De faktiske utbetalingene uavhengig av virkningsdato har ligget til grunn. I områder der det ikke finnes informasjon fra kvartalsindeksen, er det benyttet informasjon fra lønnsoppgjørene på samme måte som i forhandlingsområdene i tabell 1.1. Dette gjelder bl.a. for offentlig sektor unntatt helseforetakene og for finansnæringen. SSB utvikler i 2017 en ny årslønnsstatistikk.

I noen av forhandlingsområdene i tabell 1.1 gjelder beregningen av årslønnsnivå og årslønnsvekst for heltidsansatte. I beregningene før 2015 inngikk som hovedregel de som hadde en avtalt arbeidstid på 33 timer eller mer i uken. Fra og med 2015 er som hovedregel heltidsansatte ansatte med stillingsprosent på minst 100. Dette er i samsvar med definisjonen av heltid i offisiell lønnsstatistikk. Det skilles ikke der mellom arbeid på skift/turnus og på dagtid. I forbindelse med utarbeiding av tariffstatistikk kan SSB sette andre grenser. For ansatte i staten og kommunene inkl. undervisningssektoren er heltid definert som dellønnsprosent/stillingsandel på 100 prosent. For de statlig eide helseforetakene

⁴ Uregelmessige tillegg omfatter bl.a. tillegg for ubekvem arbeidstid, utkallingstillegg, skifttillegg, smusstillegg, offshoret tillegg og andre tillegg som følge av arbeidets art. Uregelmessige tillegg er som regel knyttet til spesielle arbeidsoppgaver eller arbeidstider.

Boks 2.2 Ny årslønnsstatistikk for forhandlingsområdet finanstjenester

I tidligere rapporter har årslønnsstatistikken for finanstjenester omfattet alle heltidsansatte i næringene bank og forsikring unntatt Norges Bank. Dette inkluderer noen grupper som ikke er omfattet av tariffavtalene mellom Finans Norge og Finansforbundet og Finans Norge og LO/Handel og Kontor/Norsk Post og Kommunikasjonsforbund og noen ledere som er unntatt lønnsbestemmelsene i avtalene. Fra og med denne rapporten har utvalget lagt om statistikken slik at den samsvarer bedre med forhandlingsområdet bank og forsikring. Statistikken gjelder nå heltidsansatte i medlemsvirksomhetene i Finans Norge utenom ledere (definert ved første siffer i yrkeskoden lik 1). Statistikken omfatter om lag 6 000 færre personer enn med

den tidligere definisjonen. Utvalget har beregnet årslønnsveksten ti år tilbake i tid og anvender nå den nye definisjonen i tabellene i kapittel 1 og i tabell 4.10 i vedlegg 4.

Tabellen under viser den nye og den gamle tidsserien for årslønnsveksten som den framkommer av tabell 1.1 og tabell 4.10 i vedlegg 4. Lønnsnivået ifølge den nye definisjon er noe lavere, i hovedsak fordi ledere er tatt ut av statistikken. Det er litt lavere samlet lønnsvekst i perioden 2005-2015 og litt mindre årlig variasjon enn med den tidligere definisjonen. Det siste skyldes blant annet at bonus mv. utgjør en mindre andel av lønnen og varierer mindre fra år til år. Lønnsutviklingen for ledere er beskrevet i kapittel 1.4.

Årslønnsvekst 2006–2015 i finanstjenester, to definisjoner. Prosent

	Tidligere definisjon	Ny definisjon
2006	5,6	5,4
2007	5,2	5,5
2008	9,2	7,7
2009	0,4	0,5
2010	5,9	5,5
2011	4,9	4,8
2012	3,0	3,4
2013	6,7	6,1
2014	2,9	3,2
2015	4,2	4,3
2005-2010	29,0	27,0
Gj.sn. per år	5,2	4,9
2010-2015	23,6	23,8
Gj.sn. per år	4,3	4,4
2005-2015	59,4	57,1
Gj.sn. per år	4,8	4,6
Årslønn 2015, heltidsansatte	686 900	603 200
Antall årsverk 2015	30 300	24 200

har en også mulighet for å sette grenser mellom heltid og deltid som i privat sektor.

For å kunne sammenlikne lønn mellom heltids- og deltidsansatte omregnes lønnen til de deltidsansatte til hva den ville vært hvis de jobbet heltid. Lønn per heltidsekvivalent for de deltidsansatte kan da slås sammen med lønnen for de heltidsansatte slik at man kan beregne gjennomsnittlig lønn for alle ansatte. I de fleste tariffområdene og i SSB årslønnsberegninger for ulike næringer, gjøres årslønnsberegningene for heltidsekvivalenter der både heltids- og deltidsansatte inngår.

I noen områder står deltidsansatte for en stor del av årsverkene. I det kommunale og fylkeskommunale tariffområdet arbeider om lag 50 prosent av de ansatte deltid, mens andelen er om lag 52 prosent i Virke-bedrifter i varehandelen og om lag 40 prosent blant undervisningspersonale (utfører om lag 1/3 av årsverkene). For de andre gruppene/næringene i tabell 1.1 i kapittel 1 ligger deltidsandelen rundt 20 prosent eller lavere, unntatt for helseforetakene hvor andelen ligger rundt 45 prosent.

2.3 Lønn og lønnskostnader

Sammenheng mellom timelønnskostnader og årslønn

Timelønnskostnadene som omtales i kapittel 4 utgjør i hovedsak samlede lønnskostnader regnet per utførte timeverk. Lønnskostnadene inkluderer i prinsippet direkte lønnskostnader (alle lønnsutbetalinger inklusive overtidsgodtgjørelse og lønn under sykdom, fødselspermisjoner mv. som betales av arbeidsgiver) og indirekte lønnskostnader (som arbeidsgiveravgift, faktiske og beregnede pensjonsutgifter betalt av arbeidsgiver). Antall utførte timeverk regnes eksklusivt fravær, som for eksempel ferie, permisjon og sykefravær, men inklusive overtid.

Det følger av definisjonene ovenfor at bl.a. følgende forhold kan bidra til ulik utvikling i timelønnskostnader og årslønn:

- endringer i overtid
- endringer i sykefravær
- endringer i antall virkedager, f.eks. pga. endringer i bevegelige helligdager og skuddår
- endringer i arbeidsgiveravgift og pensjonspremier
- endret sats for feriepenger

I tillegg til faktorene som er nevnt i strekpunktene ovenfor, vil forskyvninger i sysselsettingen mellom ulike regioner med forskjellig arbeidsgiveravgift bidra til at de samlede timelønnskostnadene

for en lønnstakergruppe utvikler seg forskjellig fra årslønnen.

Tabell 2.1 gir en illustrasjon på hvordan ulike faktorer har bidratt til avvik mellom påløpt årslønn og lønnskostnader per utførte timeverk i Norge. Veksten i lønnskostnader per time falt kraftig i 2016. I årene 2014 til 2016 har lønnskostnader per time økt litt mindre enn påløpt årslønn. Økt antall virkedager har bidratt til dette, mens utviklingen i Andre arbeidskraftkostnader har dratt i motsatt retning. Tallene for 2015 og 2016 er beheftet med usikkerhet som følge av at anslagene for utvikling i overtid, skiftarbeid og trygde- og pensjonspremier (dvs. «Andre arbeidskraftkostnader» i tabell 2.1) bygger på et foreløpig kildemateriale.

Sammenheng mellom lønn per årsverk og årslønn

Tabell 2.2 gir en sammenlikning av nivået på påløpt årslønn og lønn per årsverk (tidligere kalt lønn per normalårsverk) for industri, varehandel og offentlig forvaltning slik disse størrelsene er beregnet i nasjonalregnskapet. Også lønnskostnader per årsverk er angitt. Tabell 2.3 viser den prosentvis veksten fra året før for de samme størrelsene.

Som omtalt ovenfor omfatter påløpt årslønn i nasjonalregnskapet fastlønn inklusive etterbetalinger, feriepengetillegg, bonus og uregelmessige tillegg knyttet til arbeidets art, mens naturallønn, overtidslønn og sluttvederlag ikke er inkludert. Lønn per årsverk omfatter alle lønnsutbetalinger til en arbeidstaker, også naturallønn, overtid og sluttvederlag knyttet til individuelle avtaler. Feriepenger føres til året de er påløpt. Lønnskostnadene inkluderer i tillegg til lønnen indirekte kostnader som arbeidsgiveravgift og pensjonskostnader (i tråd med generell regnskapsføring). Når det gjelder lønn og lønnskostnader, er det viktig å være klar over at virksomhetene i staten, helseforetakene og i kommuneforvaltningen benytter litt forskjellige regnskapsprinsipper i regnskapsføringen. Dette slår tydeligst ut i føringen av pensjonskostnader. Nasjonalregnskapet utnytter regnskapsinformasjonen slik den kommer til uttrykk gjennom Statistisk sentralbyrås regnskaper for offentlig forvaltning. Flere virksomheter innenfor statsforvaltningen betaler ikke premie for sine ansatte til Statens pensjonskasse (SPK). For disse virksomhetene benyttes pensjonskostnader beregnet av SPK med utgangspunkt i karakteristika ved de ansatte og deres arbeidsforhold (alder, kjønn, ansiennitet, lønnsnivå mv). Frem til hovedrevisjonen av nasjonalregnskapet i 2014 ble

underskuddet i SPK inkludert i pensjonskostnadene.

Lønnskostnadene per årsverk i gjennomsnitt for alle grupper lå i overkant av 22 prosent over lønn per årsverk i årene 2007–2011, og avstanden økte deretter til rundt 24 prosent i årene 2014 til 2016, jf. tabell 2.2.

Tabell 2.2 viser ellers at lønn per årsverk er lavere enn årslønn i offentlig forvaltning. Dette skyldes at summen av overtidslønn og naturallønn ikke er tilstrekkelig til å dekke opp for tapet av lønn knyttet til sykefravær (utover arbeidsgiverperioden). Det er særlig det lave nivået på naturallønn i forvaltning som gir dette resultatet. I overnattings- og serveringsvirksomhet er lønn per årsverk og årslønn om lag det samme i 2016 etter at streiken i hotell og restaurant førte til lavere utbetalt lønn og dermed en relativt lav vekst i lønn per årsverk. I de øvrige næringene er lønn per årsverk høyere enn årslønn. Forskjellen er størst i finansierings- og forsikringsvirksomhet, der lønn per årsverk var 8,5 prosent høyere enn årslønnen i 2016, og minst i varehandel mv. med 1,8 prosent. I gjennomsnitt for alle næringer var lønn per årsverk 1,6 prosent høyere enn årslønnen.

I tabell 2.4 er lønnskostnadene per årsverk fordelt på lønn, arbeidsgiveravgift og pensjonskostnader mv. Mens lønnen i årene 2007 til 2013 utgjorde i overkant av 81 prosent av de samlede

lønnskostnadene, har andelen være litt under 81 prosent de seneste årene. I gjennomsnitt utgjør lønnen rundt 81 prosent, arbeidsgiveravgiften vel 11 prosent og pensjonskostnader mv. resten. I markedsrettet virksomhet for Fastlands-Norge og i industrien utgjør lønnen 83–84 prosent og pensjonskostnadene mv. rundt 5 prosent. I offentlig forvaltning utgjør lønnen 76 prosent av samlede lønnskostnader de seneste årene, mens andelen var rundt 78 prosent fra 2007 til 2011.

I figur 2.1 sammenliknes lønn per årsverk i offentlig forvaltning med tilsvarende i industrien. Det er forskjell i antall utførte timer bak årsverkene i ulike næringer. Derfor viser figuren også det relative forholdet mellom lønn i offentlig forvaltning og i industrien når man regner per utførte timeverk. Det framgår at lønn per årsverk i offentlig forvaltning utgjorde om lag 88 prosent av lønn per årsverk i industrien i årene 2006–2014, men økte til 90 prosent i 2016. Etter å ha ligget rundt 97 prosent fra 2009 til 2013 har relativ lønn per timeverk i Offentlig forvaltning økt til vel 98 prosent i 2016.

En tilsvarende sammenlikning av lønnskostnader per årsverk og per timeverk for offentlig forvaltning og industri er vist i figur 2.2. Over den tiårsperioden som figuren viser, har forvaltningen nesten tatt igjen industrien, fra å utgjøre vel 92

Tabell 2.1 Ulike faktorerers bidrag til avvik mellom påløpt årslønn og lønnskostnader per utførte timeverk for alle grupper. Bidrag i prosentpoeng.

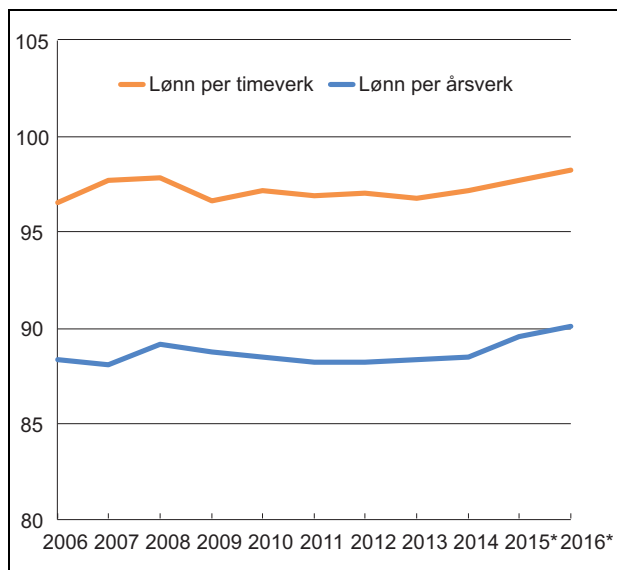
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
Lønnskostnader pr. time, prosent	5,5	5,9	4,9	2,6	4,3	4,7	5,0	3,0	2,7	1,5
Årslønn, påløpt, prosent	5,4	6,3	4,2	3,7	4,2	4,0	3,9	3,1	2,8	1,7
Avvik i prosentpoeng ¹	0,1	-0,4	0,7	-1,1	0,1	0,7	1,1	-0,1	-0,1	-0,2
Anslag på bidrag til avvik i prosentpoeng. Endring i ² :										
– Antall virkedager	0,0	-0,7	0,4	-0,4	0,0	0,4	0,8	-0,4	-0,4	-0,4
– Sykefravær	0,0	0,0	0,2	-0,2	-0,1	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
– Overtid	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
– Naturallønn	0,0	0,1	0,1	-0,1	0,0	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
– Andre arbeidskraftkostnader (inkl. strukturendringer)	0,2	0,2	0,0	-0,4	0,2	0,5	0,3	0,3	0,3	0,2

* Foreløpige tall

¹ Positivt avvik innebærer at timelønnskostnadene øker mer enn påløpt årslønn.

² Flere virkedager bidrar til lavere timelønnskostnader sammenliknet med årslønn. Økt overtid og naturallønn bidrar motsatt. Økt sykefravær bidrar normalt også til å øke timelønnen relativt til årslønn.

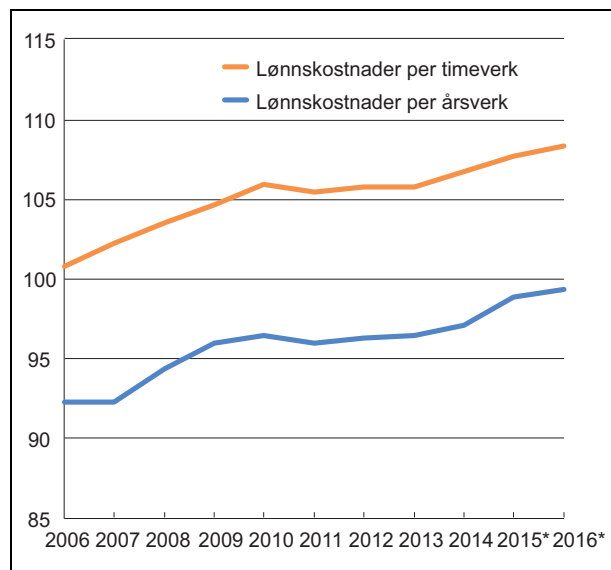
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Figur 2.1 Lønn per årsverk og timeverk i offentlig forvaltning sammenliknet med lønn per årsverk og timeverk i industrien. Lønn per årsverk/timeverk i industrien =100.

* Foreløpige tall.

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

Figur 2.2 Lønnskostnad per årsverk og timeverk i offentlig forvaltning sammenliknet med lønnskostnad per årsverk og timeverk i industrien. Lønnskostnad per årsverk/timeverk i industrien =100.

* Foreløpige tall.

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

prosent av lønnskostnadene i industrien i 2007 til 99 prosent i 2016.

Lønnskostnader per timeverk er høyere i offentlig forvaltning enn i industrien. Det relative

forholdstallet økte over perioden som måles her, fra 1 prosent høyere i 2006 til 8 prosent høyere i 2016.

Tabell 2.2 Lønnsnivå og lønnskostnader per årsverk. 1000 kroner

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
<i>Totalt</i>										
Årslønn, påløpt	379,1	403,2	420,2	435,7	453,9	472,0	490,6	505,6	519,6	528,6
Lønn per årsverk ¹	389,0	410,4	425,3	442,3	461,4	480,8	500,6	513,3	528,3	537,2
Lønnskostnader per årsverk	476,7	503,8	521,3	540,1	564,5	591,2	616,7	636,6	653,9	665,5
<i>Industri</i>										
Årslønn, påløpt		407,1	425,1	441,6	458,8	478,4	497,1	513,0	526,8	535,3
Lønn per årsverk ¹	407,9	425,5	445,4	466,3	486,5	507,4	525,8	542,7	552,6	562,6
Lønnskostnader per årsverk	496,2	514,6	527,8	548,1	574,1	601,6	625,2	647,1	659,3	671,4
<i>Varehandel og reparasjon av motorvogner</i>										
Årslønn, påløpt		372,6	384,7	397,1	411,4	425,2	440,0	451,4	463,9	474,5
Lønn per årsverk ¹	361,4	377,1	386,3	401,9	417,5	431,5	449,3	460,2	471,0	483,1
Lønnskostnader per årsverk	433,3	452,6	463,5	481,1	497,9	517,0	538,2	549,4	562,4	579,0
<i>Bygge- og anleggsvirksomhet</i>										
Årslønn, påløpt		395,3	414,4	424,2	439,2	453,6	469,4	482,5	495,4	508,9
Lønn per årsverk ¹	393,3	416,3	428,8	440,5	458,7	475,0	493,2	506,5	519,7	535,4
Lønnskostnader per årsverk	459,6	492,6	505,4	523,1	545,1	566,7	587,0	601,9	617,6	636,4
<i>Overnattings- og serveringsvirksomhet</i>										
Årslønn, påløpt		297,1	307,8	319,3	328,7	337,9	348,5	356,3	363,3	370,8
Lønn per årsverk ¹	290,1	298,9	306,7	320,3	330,6	341,0	352,9	360,8	368,2	370,7
Lønnskostnader per årsverk	335,5	346,2	356,7	373,5	386,4	399,5	413,1	422,1	430,7	433,7
<i>Finansierings- og forsikringsvirksomhet</i>										
Årslønn, påløpt		575,4	572,4	610,8	651,2	656,0	692,7	725,4	751,0	775,5
Lønn per årsverk ¹	565,5	607,7	605,0	644,0	687,1	712,6	751,3	787,6	815,1	841,4
Lønnskostnader per årsverk	725,3	769,4	771,5	803,0	842,7	885,9	930,1	979,2	1018,3	1051,2
<i>Offentlig forvaltning</i>										
Årslønn, påløpt		390,1	407,8	424,0	441,4	460,6	477,8	494,0	509,3	521,4
Lønn per årsverk ¹	359,3	379,5	395,3	412,5	429,2	447,8	464,7	479,9	495,1	506,5
Lønnskostnader per årsverk	457,9	485,9	506,9	528,7	551,3	578,9	603,2	628,3	651,7	667,4
Lønnskostnader per årsverk inkludert premieavvik ²	462,0	492,1	510,7	533,9	551,8	585,4	602,6	633,6	648,6	-

* Foreløpige tall,

¹ Tidligere kalt lønn per normalårsverk.² Omfatter såkalte premieavvik i kommunene. Dette er definert som avvik mellom netto pensjonskostnad og betalt pensjonspremie.

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2.3 Gjennomsnittlig vekst i årslønn, lønn per årsverk og lønnskostnader per årsverk. Prosentvis vekst fra året før

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
<i>Totalt</i>										
Årslønn, påløpt	5,4	6,3	4,2	3,7	4,2	4,0	3,9	3,1	2,8	1,7
Lønn per årsverk ¹	5,1	5,5	3,6	4,0	4,3	4,2	4,1	2,9	2,5	1,7
Lønnskostnader per årsverk	5,3	5,7	3,5	3,6	4,5	4,7	4,3	3,2	2,7	1,8
<i>Industri</i>										
Årslønn, påløpt			4,4	3,9	3,9	4,3	3,9	3,2	2,7	1,6
Lønn per årsverk ¹	4,8	4,3	4,7	4,7	4,3	4,3	3,6	3,2	1,8	1,8
Lønnskostnader per årsverk	4,7	3,7	2,6	3,9	4,7	4,8	3,9	3,5	1,9	1,8
<i>Varehandel og reparasjon av motorvogner</i>										
Årslønn, påløpt			3,2	3,2	3,6	3,4	3,5	2,6	2,8	2,3
Lønn per årsverk ¹	3,9	4,3	2,4	4,1	3,9	3,4	4,1	2,4	2,4	2,6
Lønnskostnader per årsverk	4,6	4,5	2,4	3,8	3,5	3,8	4,1	2,1	2,4	3,0
<i>Bygge- og anleggsvirksomhet</i>										
Årslønn, påløpt			4,8	2,4	3,5	3,3	3,5	2,8	2,7	2,7
Lønn per årsverk ¹	5,1	5,8	3,0	2,7	4,1	3,6	3,8	2,7	2,6	3,0
Lønnskostnader per årsverk	5,2	7,2	2,6	3,5	4,2	4,0	3,6	2,5	2,6	3,0
<i>Overnattings- og serveringsvirksomhet</i>										
Årslønn, påløpt			3,6	3,7	3,0	2,8	3,1	2,2	2,0	2,1
Lønn per årsverk ¹	1,4	3,0	2,6	4,4	3,2	3,1	3,5	2,3	2,0	0,7
Lønnskostnader per årsverk	2,4	3,2	3,0	4,7	3,4	3,4	3,4	2,2	2,0	0,7
<i>Finansierings- og forsikringsvirksomhet</i>										
Årslønn, påløpt			-0,5	6,7	6,6	0,7	5,6	4,7	3,5	3,3
Lønn per årsverk ¹	6,8	7,5	-0,4	6,4	6,7	3,7	5,4	4,8	3,5	3,2
Lønnskostnader per årsverk	9,5	6,1	0,3	4,1	4,9	5,1	5,0	5,3	4,0	3,2
<i>Offentlig forvaltning</i>										
Årslønn, påløpt			4,5	4,0	4,1	4,3	3,7	3,4	3,1	2,4
Lønn per årsverk ¹	4,4	5,6	4,2	4,4	4,1	4,3	3,8	3,3	3,2	2,3
Lønnskostnader per årsverk	4,8	6,1	4,3	4,3	4,3	5,0	4,2	4,2	3,7	2,4
Lønnskostnader per årsverk, inkludert premieavvik ²	5,0	6,5	3,8	4,5	3,3	6,1	2,9	5,1	2,4	-

* Foreløpige tall.

¹ Tidligere kalt lønn per normalårsverk.

² Omfatter såkalte premieavvik i kommunene. Dette er definert som avvik mellom netto pensjonskostnad og betalt pensjonspremie.

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2.4 Lønnskostnader per årsverk i 1000 kroner, og fordeling på kostnadstype i prosent

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
<i>Totalt</i>										
Lønnskostnader per årsverk	476,7	503,8	521,3	540,1	564,5	591,2	616,7	636,6	653,9	665,5
– Lønn	81,6	81,5	81,6	81,9	81,7	81,3	81,2	80,9	80,8	80,7
– Arbeidsgiveravgift	11,3	11,4	11,4	11,5	11,4	11,5	11,4	11,4	-	-
– Pensjonskostnader mv.	7,1	7,2	7,0	6,6	6,9	7,2	7,4	7,6	-	-
<i>Markedsrettet virksomhet</i>										
<i>Fastlands-Norge</i>										
Lønnskostnader per årsverk	480,3	504,4	519,4	537,0	561,0	586,4	611,2	628,9	644,8	656,0
– Lønn	83,0	83,2	83,5	84,0	83,8	83,4	83,4	83,4	83,3	83,3
– Arbeidsgiveravgift	11,5	11,4	11,1	11,5	11,5	11,5	11,5	11,5	-	-
– Pensjonskostnader mv.	5,5	5,5	5,4	4,5	4,7	5,0	5,1	5,1	-	-
<i>Herav industri</i>										
Lønnskostnader per årsverk	496,2	514,6	527,8	548,1	574,1	601,6	625,2	647,1	659,3	671,4
– Lønn	82,2	82,7	84,4	85,1	84,7	84,4	84,1	83,9	83,8	83,8
– Arbeidsgiveravgift	11,1	11,2	11,0	10,9	11,0	11,1	11,1	11,1	-	-
– Pensjonskostnader mv.	6,7	6,2	4,6	4,0	4,2	4,5	4,8	5,0	-	-
<i>Offentlig forvaltning</i>										
Lønnskostnader per årsverk	457,9	485,9	506,9	528,7	551,3	578,9	603,2	628,3	651,7	667,4
– Lønn	78,5	78,1	78,0	78,0	77,9	77,4	77,0	76,4	76,0	75,9
– Arbeidsgiveravgift	11,1	11,5	11,9	11,4	11,2	11,3	11,2	11,2	-	-
– Pensjonskostnader mv.	10,4	10,4	10,1	10,6	11,0	11,4	11,8	12,4	-	-
<i>Offentlig forvaltning, inkludert premieavvik¹</i>										
Lønnskostnader per årsverk	462,0	492,1	510,7	533,9	551,8	585,4	602,6	633,6	648,6	-
– Lønn	78,5	78,1	78,0	78,0	77,9	77,4	77,0	76,4	76,0	-
– Arbeidsgiveravgift	11,1	11,5	11,9	11,4	11,2	11,3	11,2	11,2	-	-
– Pensjonskostnader mv.	11,3	11,7	10,8	11,6	11,1	12,5	11,7	13,3	-	-

* Foreløpige tall.

¹ Omfatter såkalte premieavvik i kommunene, fratrukket årets amortiserte premieavvik. Dette er definert som avvik mellom netto pensjonskostnad og betalt pensjonspremie.

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

Vedlegg 3

Kursutviklingen for norske kroner

Dette vedlegget gir en omtale av utviklingen i kronkursen de siste ti årene. En omtale av valutakursutviklingen lenger tilbake i tid gis i NOU-rapport 2003:10.

Kronekursindekser

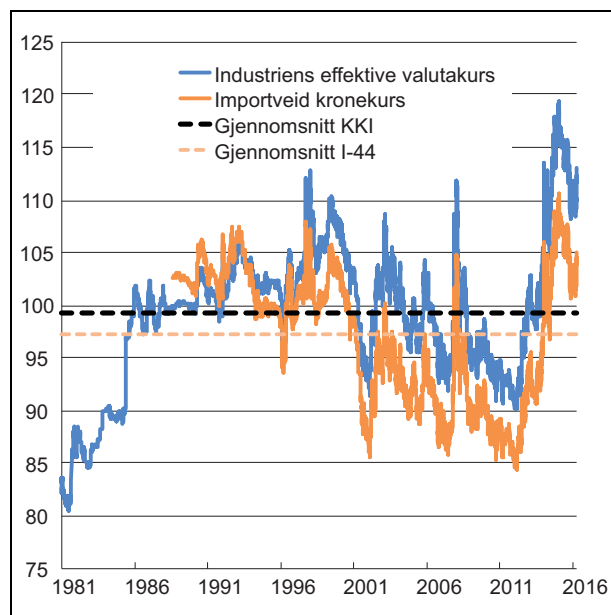
Industriens effektive valutakurs er en nominell effektiv kronkurs beregnet på grunnlag av kursene på den norske kronen mot valutaene for Norges 25 viktigste handelspartnere (geometrisk gjennomsnitt veid med OECDs løpende konkurransevekter, beregnet som en kjedet indeks). Indeksen er satt lik 100 i 1990. Fallende indeksverdi betyr en styrking av kronkursen.

Den importveide valutakursindeksen (I44) er et geometrisk gjennomsnitt av 44 valutakurser. Vektene er beregnet på grunnlag av Norges vareimport fra 44 land. Indeksen er satt lik 100 i 1995. Fallende indeksverdi betyr en styrking av kronkursen. Indeksen er beregnet etter samme prinsipp som konkurransekursindeksen.

Utviklingen i de to valutakursindeksene de siste ti årene er illustrert i figur 3.1 og tabell 3.1 nedenfor.

Utviklingen i kronkursen

Kronen styrket seg fra starten av 2006 til sommeren 2008, perioden sett under ett, jf. figur 3.1. Høsten 2008 bidro den internasjonale finanskrisen til store svingninger i både rente- og valutamarke- dene. I andre halvår av 2008 svekket kronen seg med drøyt 18 prosent. Gjennom 2009 ble imidlertid mye av denne svekkelsen reversert, og ved

Figur 3.1 Industriens effektive valutakurs og importveid kronkurs. Fallende kurve angir sterkere kronkurs

Kilde: Macrobond.

utgangen av 2009 var kronen i overkant av 13 prosent sterkere enn ved starten av året.

I perioden 2010 – 2012 styrket kronen seg med i gjennomsnitt vel 2½ prosent per år. Kronestyrkingen må ses i sammenheng med at økonomien i Norge utviklet seg sterkere enn hos våre handelspartnere, og at rentenivået i Norge var høyere, jf. figur 3.4.

I perioden 2013 – 2015 svekket kronen seg markert. Målt ved konkurransekursindeksen var

Tabell 3.1 Kronekursen. Prosentvis endring fra året før¹

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Industriens effektive valutakurs (KKI)	-1,7	-0,5	2,9	-4,2	-1,9	-1,6	3,0	6,1	10,7	1,4
Importveid valutakurs (I-44)	-1,8	0,0	3,3	-3,7	-2,4	-1,1	2,2	5,3	10,5	1,8

¹ Et positivt endringstall innebærer en effektiv svekkelse av norske kroner målt ved hhv. industriens effektive valutakurs og den importveide valutakursen.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, OECD, Eurostat og Beregningsutvalget.

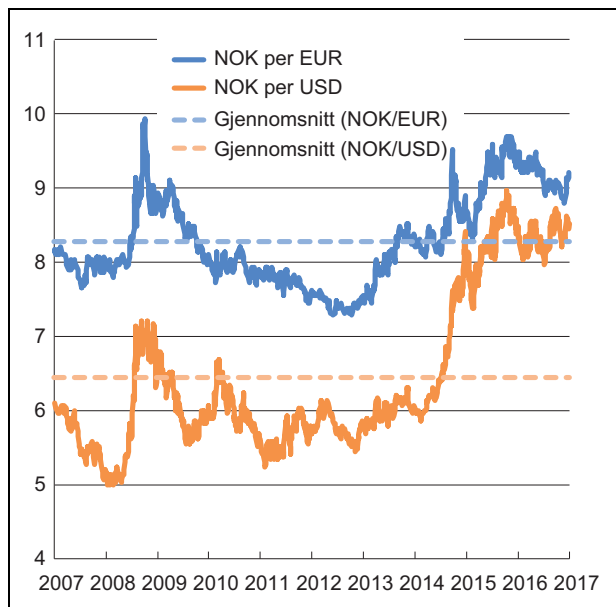
kronen i januar 2016 drøyt 30 prosent svakere enn i januar 2013. Det har aldri hendt tidligere at kronen målt ved konkurransekursindeksen har svekket seg så mye i løpet av en tilsvarende tidsperiode, jf. figur 3.1¹. Målt som årsgjennomsnitt svekket kronen seg med vel 6 prosent i 2014 og med 10,7 prosent i 2015. Den kraftige svekkelsen av kronen inntraff samtidig som at oljeprisen falt markert, jf. omtale i kapittel 3. Kronen styrket seg litt gjennom 2016, men årsgjennomsnittet var likevel 1,4 prosent svakere enn året før.

Figur 3.2 viser utviklingen i norske kroner per euro og dollar de siste ti årene. Målt mot euro var kronen i midten av mars 2017 10 prosent svakere enn gjennomsnittet de siste ti årene. Målt mot dollar var kronen hele 32 prosent svakere. Det har vært betydelige svingninger i perioden.

Den norske kronen har svekket seg markert mot den svenske kronen de siste årene, jf. figur 3.3. I midten av mars 2017 var den norske kronen 8 prosent svakere enn gjennomsnittet for de siste ti årene. Det har vært store svingninger gjennom perioden.

Utviklingen i renten

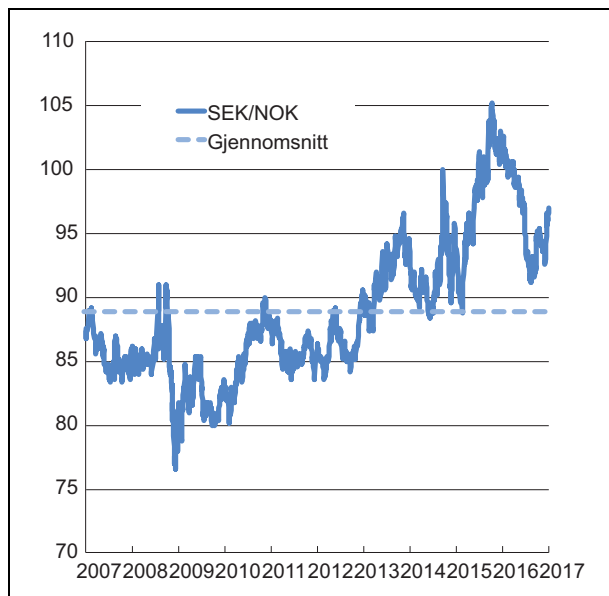
I perioden 2004–2007 var det høy vekst i norsk økonomi, og Norges Bank satte opp styringsrenten gradvis. Pengemarkedsrenten med tremåne-

Figur 3.2 Utviklingen i norske kroner per euro og dollar. Fallende kurve angir sterkere kronekurs

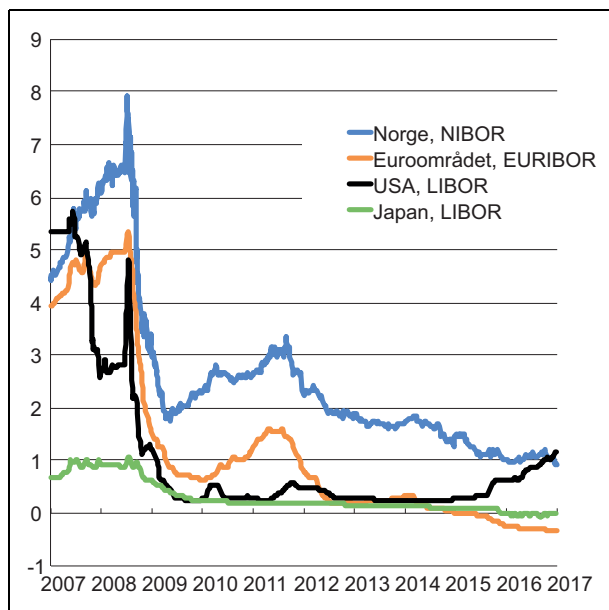
Kilde: Macrobond.

¹ Tallene for konkurransekursindeksen strekker seg tilbake til desember 1981

Figur 3.3 Utviklingen i norske kroner per svenske kroner. Fallende kurve angir sterkere kronekurs

Kilde: Macrobond.

Figur 3.4 Tremåneders pengemarkedsrente i Norge og hos noen av handelspartnerne. Prosent

Kilde: Macrobond.

ders løpetid nådde sitt høyeste nivå i begynnelsen av oktober 2008, da den var på nesten 8 prosent, jf. figur 3.4. Utover høsten 2008 eskalerte uroen i finansmarkedene, og Norges Bank reduserte derfor styringsrenten markert. Sommeren 2009 var pengemarkedsrenten med tremåneders løpetid kommet ned i rundt 1¼ prosent. Som følge av at veksten tok seg opp i norsk økonomi valgte Nor-

ges Bank å øke styringsrenten gradvis i perioden 2009–2011 og pengemarkedsrenten tok seg derfor litt opp igjen. Svekkede utsikter for norsk økonomi, blant annet som følge av svakere utsikter for petroleumsinvesteringene og fall i oljeprisen har bidratt til ny rentenedgang. Pengemarkeds-

renten med tre måneders løpetid er nå på 1 prosent. Renteutviklingen i Norge de siste ti årene har i stor grad hatt samme forløp som hos våre handelspartnere, men renten i Norge har gjennomgående vært høyere.

Vedlegg 4**Tabell- og figurvedlegg**

Tabell 4.1 Skattesatser og beløpsgrenser for inntektsårene 2011–2017

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
<i>a. Trygdeavgift pst.</i>							
Lønnsinntekt, pst.	7,8	7,8	7,8	8,2	8,2	8,2	8,2
Primærnæringsinntekt ¹ , pst.	7,8	11,0	11,0	11,4	11,4	11,4	11,4
Annen næringsinntekt, pst.	11,0	11,0	11,0	11,4	11,4	11,4	11,4
Pensjonsinntekt	4,7	4,7	4,7	5,1	5,1	5,1	5,1
<i>b. Trinnskatt (toppskatt t.o.m. 2015)</i>							
Trinn 1							
Sats, pst.						0,44	0,93
Innslagspunkt						159 800	164 100
Trinn 2							
Sats, pst.						1,7	2,41
Innslagspunkt						224 900	230 950
Trinn 3 (tidl trinn 1 i toppskatten)							
Sats ² , pst.	9,0	9,0	9,0	9,0	9,0	10,7	11,52
Innslagspunkt	471 200	490 000	509 600	527 400	550 550	565 400	580 650
Trinn 4 (tidl trinn 2 i toppskatten)							
Sats, pst.	12,0	12,0	12,0	12,0	12,0	13,7	14,52
Innslagspunkt	765 800	796 400	828 300	857 300	885 600	909 500	934 050
<i>Skatter på alminnelig inntekt</i>							
<i>c. Kommune, fylkes- og fellesskatt</i>							
Finnmark og Nord- Troms, pst.	24,5	24,5	24,5	23,5	23,5	21,5	20,5
Landet ellers, pst.	28,0	28,0	28,0	27,0	27,0	25,0	24,0
<i>d. Maksimale marginale skattesatser</i>							
Lønnsinntekt (ekskl. arbeidsgiveravgift), pst.	47,8	47,8	47,8	47,2	47,2	46,9	46,7
Primærnæringsinntekt ¹ , pst.	47,8	51,0	51,0	50,4	50,4	50,1	49,9
Annen næringsinntekt, pst.	51,0	51,0	51,0	50,4	50,4	50,1	49,9
<i>Standardfradrag mv.</i>							
<i>e. Personfradrag</i>							
Klasse 1, kr	43 600	45 350	47 150	48 800	50 400	51 750	53 150
Klasse 2, kr ³	87 200	90 700	94 300	97 600	100 800	103 500	106 300
<i>f. Minstefradrag for lønnsinntekt</i>							
Sats, pst.	36,0	38,0	40,0	43,0	43,0	43,0	44,0
Øvre grense, kr	75 150	78 150	81 300	84 150	86 850	89 450	91 950

Tabell 4.1 Skattesatser og beløpsgrenser for inntektsårene 2011–2017

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Nedre grense, kr	4 000	4 000	4 000	4 000	4 000	4 000	4 000
<i>g. Minstefradrag for pensjonsinntekt</i>							
Sats, pst.	26,0	26,0	26,0	27,0	29,0	29,0	29,0
Øvre grense, kr	62 950	65 450	68 050	70 400	72 200	73 600	75 000
Nedre grense, kr	4 000	4 000	4 000	4 000	4 000	4 000	4 000
<i>h. Lønnsfradrag⁴, kr</i>							
	31 800	31 800	31 800	31 800	31 800	31 800	31 800
<i>i. Særfradrag for alder, kr</i>							
<i>j. Særfradrag for uførhet, kr</i>							
	32 000	32 000	32 000	32 000			
<i>k. Særskilt skattefradrag for pensjonister</i>							
Maksimalt beløp, kr	28 150	29 300	30 300	30 000	30 800	29 880	29 940
Innslagspunkt trinn 1, kr	158 650	165 000	170 750	175 900	180 800	184 800	188 700
Nedtrappingssats trinn 1, pst.	15,3	15,3	15,3	15,3	15,3	15,3	15,3
Innslagspunkt trinn 2, kr	242 000	251 700	259 800	266 900	273 650	278 950	284 350
Nedtrappingssats trinn 2, pst.	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0	6,0
<i>j. Skattebegrensningsregelen⁵</i>							
Avtrappingssats, pst.	55,0	55,0	55,0	55,0	55,0	55,0	55,0
Skattefri nettoinntekt							
Enslige, kr	117 400	122 100	127 000	131 400	135 700	139 400	143 150
Gift ⁶ , kr	107 600	112 200	116 700	120 800	124 800	128 150	131 600
<i>l. Foreldrebetaling (for barn under 12 år)</i>							
Øvre grense, ett barn, kr	25 000	25 000	25 000	25 000	25 000	25 000	25 000
Øvre grense, to barn, kr	40 000	40 000	40 000	40 000	40 000	40 000	40 000
Øvre grense, tre barn, kr	55 000	55 000	55 000	55 000	55 000	55 000	55 000
Øvre grense, fire barn, kr	70 000	70 000	70 000	70 000	70 000	70 000	70 000
Osv.							
<i>n. Barnetrygd⁷</i>							
Generell sats per barn, kr	11 640	11 640	11 640	11 640	11 640	11 640	11 640
<i>Ekstra barnetrygd i Finnmark og Nord-Troms, kr⁸</i>							
	3 840	3 840	3 840				

¹ Næringsdrivende innenfor fiske og fangst samt barnepass i eget hjem (barn under 12 år eller med særlig behov for omsorg og pleie) har 8,2 pst. trygdeavgift på næringsinntekten. Lavere trygdeavgiftssats for fiske og fangst har sammenheng med at disse næringene betaler produktavgift som blant annet skal dekke differansen mellom 8,2 pst. og 11,4 pst. trygdeavgift.

² For skattytere i Nord-Troms og Finnmark er satsen 9,52 pst.

³ Skattytere med forsørgeransvar for ektefelle skattlegges i klasse 2.

⁴ Skattyter må velge mellom minstefradrag og lønnsfradrag.

⁵ Fra 2015 gjelder skattebegrensningsregelen kun pensjon eller overgangsstønad til en tidligere familiepleier eller gjenlevende ektefelle.

⁶ Gifte uføre som mottar ektefelletillegg, har en skattefri nettoinntekt som tilsvarer det dobbelte av den skattefrie nettoinntekten for øvrige gifte, dvs. 286 300 kroner i 2017.

⁷ Enslige forsørgere får barnetrygd for et barn mer enn det de har. Enslige forsørgere med full overgangsstønad får dessuten 7 920 kroner ekstra for barn 0–3 år.

⁸ Avviklet fra 1. april 2014.

Kilde: Finansdepartementet.

Tabell 4.2 Utvikling i grunnbeløpet (G), minstepensjonene for enslige og ektepar og pensjonen til enslige unge uføre i perioden 1.1.1995–30.4.2017. Kroner og målt i antall G

	Grunnbeløpet	Årlig minstepensjon for enslig		Årlig minstepensjon for ektepar		Årlig pensjon til enslige unge uføre ¹	
		Kroner	Antall G	Kroner	Antall G	Kroner	Antall G
1.01.95–30.04.95 ²	38 080	61 512	1,62	103 992	2,73	90 852	2,39
1.05.95–30.04.96	39 230	63 372	1,62	107 136	2,73	93 600	2,39
1.05.96–30.04.97	41 000	66 240	1,62	111 984	2,73	97 836	2,39
1.05.97–30.04.98 ³	42 500	69 360	1,63	117 456	2,76	101 412	2,39
1.05.98–30.04.99 ⁴	45 370	81 360	1,79	140 040	3,09	108 252	2,39
1.05.99–30.04.00	46 950	84 204	1,79	144 912	3,09	112 032	2,39
1.05.00–30.04.01	49 090	88 032	1,79	151 512	3,09	117 132	2,39
1.05.01–30.04.02	51 360	92 100	1,79	158 532	3,09	122 544	2,39
1.05.02–30.04.03	54 170	97 140	1,79	167 208	3,09	129 252	2,39
1.05.03–30.04.04	56 861	101 964	1,79	181 200 ⁵	3,19	135 660	2,39
1.05.04–30.04.05	58 778	105 408	1,79	190 240 ⁶	3,24	140 244	2,39
1.05.05–30.04.06	60 699	108 852	1,79	199 512 ⁷	3,29	144 828	2,39
1.05.06–30.04.07	62 892	112 788	1,79	206 712	3,29	150 060	2,39
1.05.07–30.04.08	66 812	119 820	1,79	219 600	3,29	159 420	2,39
1.05.08–30.04.09 ⁸	70 256	136 296	1,94	251 496	3,58	173 532 ⁹	2,47
1.05.09–30.04.10 ¹⁰	72 881	143 568	1,97	265 272	3,64	180 012	2,47
1.05.10–30.04.11 ¹¹	75 641	151 272	2,00	279 864	3,70	186 828	2,47
1.05.11–30.04.12 ¹²	79 216	157 639	1,99	291 644	3,68	195 660	2,47
1.05.12–30.04.13	82 122	162 615	1,98	300 850	3,66	202 848	2,47
1.05.13–30.04.14	85 245	167 963	1,97	310 744	3,65	210 564	2,47
1.05.14–31.12.14	88 370	173 274	1,96	320 570	3,63	218 268	2,47
1.01.15–30.04.15	88 370	173 274	1,96	320 570	3,63	257 157 ¹³	2,91
1.05.15–30.04.16	90 068	175 739	1,95	325 132	3,61	262 098	2,91
1.05.16–31.08.16	92 576	179 748	1,94	332 548	3,59	269 396	2,91
1.09.16–30.04.17 ¹⁴	92 576	183 748	1,98	341 530	3,69	269 396	2,91

¹ Personer som er født uføre eller har blitt uføre før fylte 26 år har rett til en garantert minstetilleggspensjon fra folketrygden. Pensjon tidligst fra 1.1.92. Uførepensjonen er beregnet ut i fra 3,3 i sluttpoengtall og en pensjonsprosent på 42 pst.

² Heving av særtilleggssatsen fra 1.1.95. Ordinær sats utgjør 61,55 pst. av grunnbeløpet.

³ Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.97. Ordinær sats utgjør 63,2 pst. av grunnbeløpet.

⁴ Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.98. Ordinær sats utgjør 79,33 pst. av grunnbeløpet.

⁵ Heving av grunnpensjon for ektepar fra 1.5. 2003. Hver ektefelle mottar en grunnpensjon på 0,8 G.

⁶ Heving av grunnpensjon for ektepar fra 1.5. 2004. Hver ektefelle mottar en grunnpensjon på 0,825 G.

⁷ Heving av grunnpensjon for ektepar fra 1.5. 2005. Hver ektefelle mottar en grunnpensjon på 0,85 G.

⁸ Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.2008. Ordinær sats utgjør 94 pst. av grunnbeløpet.

⁹ Antatt framtidig pensjonspoeng hevet fra 3,3 til 3,5 fra 1.5.2008.

¹⁰ Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.09. Ordinær sats utgjør 97 pst. av grunnbeløpet.

¹¹ Heving av særtilleggssatsen fra 1.5.10. Ordinær sats utgjør 100 pst. av grunnbeløpet.

¹² Fra og med 1.5.2011 er satsene for minste pensjonsnivå for alderspensjonister regulert i samsvar med lønnsveksten og deretter justert for effekten av levealdersjusteringen, mens minstepensjon for uførepensjonister er regulert i samsvar med grunnbeløpet (lønnsveksten).

¹³ Fra 1.01.2015 er uførepensjon endret til uføretrygd og blir skattlagt som lønn. For å føre videre nivået etter skatt, er minstesatsene økt.

¹⁴ Fra 1.09.2016 økte grunnpensjonen til gifte og samboende pensjonister fra 0,85 G til 0,90 G. Minste pensjonsnivå for gifte alderspensjonister økte, og minste pensjonsnivå for enslige alderspensjonister ble økt med 4 000 kroner på årsbasis.

Kilde: Arbeids- og sosialdepartementet.

Tabell 4.3 Timelønnskostnader i industrien hos Norges handelspartnere i nasjonal valuta. Prosentvis vekst fra året før

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Tyskland	2,0	1,0	2,1	1,5	2,4	4,3	2,9	2,5	2,6	2,4
Sverige	6,9	1,6	5,9	-0,8	1,4	5,3	2,1	2,6	2,2	3,0
Storbritannia	3,9	4,8	1,8	-0,1	1,7	2,5	1,4	1,1	2,6	1,4
Nederland	2,5	6,1	4,7	-5,3	2,5	3,3	1,0	2,7	3,6	3,1
USA	5,2	2,2	4,3	1,6	2,2	0,5	2,2	1,5	1,8	
Kina										
Danmark	6,4	4,6	3,8	3,9	2,9	1,7	0,9	2,1	1,6	2,4
Frankrike	2,8	2,5	0,6	3,1	4,4	4,3	2,0	1,7	1,8	1,8
Belgia	2,3	5,7	2,5	2,0	3,6	2,5	2,0	1,2	0,2	0,2
Polen	10,1	9,4	4,9	2,9	5,2	5,2	3,5	6,1	3,7	3,4
Italia	2,2	2,8	3,7	3,2	2,9	2,8	2,9	1,3	0,8	-1,4
Russland										
Spania	4,2	4,2	6,1	0,5	1,5	2,5	1,2	0,4	0,3	0,3
Sør Korea	8,9	2,5	3,7	7,7	2,8	8,3	5,0	3,5	2,5	
Finland	1,8	4,4	5,8	-3,3	4,2	3,0	2,6	1,2	2,1	1,0
Japan	-0,1	1,7	-1,0	-0,9	2,1	-1,2	0,1	1,4	0,1	
Canada	3,6	1,9	-1,9	5,6	1,7	2,3	2,3	1,3	3,5	
Sveits	1,9	1,9	2,9	-2,7	0,6	7,1	2,0	1,2		
Tsjekkia	8,1	4,8	4,3	0,2	3,1	3,3	1,6	3,2	3,9	4,6
Singapore	8,2	12,8	-4,4	3,1	10,3	5,2	5,7	5,3	2,8	
Brasil	6,2	11,9	4,9	8,4	10,4	8,6	8,2	8,7	7,0	
Østerrike	3,9	4,7	5,3	-1,2	3,1	4,4	2,5	3,1	2,6	1,2
Irland	6,5	6,5	5,8	1,7	0,1	3,1	-0,3	3,4	-0,7	1,9
Tyrkia										
Taiwan	2,6	1,9	-6,3	2,4	4,1	1,8	0,6	2,9	5,2	
Norges handelspartnere	4,1	3,5	3,2	0,8	2,6	3,5	2,2	2,3	2,3	2,1
<i>Memo: Norge</i>	3,8	5,1	4,1	2,2	4,5	4,9	5,1	3,1	2,4	1,5

Kilder: Conference Board, Eurostat, Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

Tabell 4.4 Lønnskostnader per ansatt i hele økonomien hos Norges handelspartnere i nasjonal valuta. Prosentvis vekst fra året før

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tyskland	0,9	2,1	0,2	2,6	3,0	2,5	1,8	2,8	2,4	2,2	2,8
Sverige	5,3	3,7	2,7	2,2	3,2	3,0	2,0	2,2	3,5	2,2	2,9
Storbritannia	5,4	0,5	2,3	3,3	1,1	1,7	2,1	0,7	1,3	1,7	2,3
Nederland	3,2	3,8	2,4	0,4	1,8	2,1	2,1	1,6	0,2	1,7	2,1
USA	4,2	2,8	0,7	2,9	2,6	2,4	1,1	2,6	2,6	2,0	3,8
Kina											
Danmark	3,8	3,9	2,8	3,2	1,4	1,8	1,1	1,8	1,9	2,2	2,2
Frankrike	2,5	2,6	1,6	2,8	2,3	2,2	1,6	1,1	1,1	1,1	1,3
Belgia	3,5	3,7	1,1	1,4	3,4	3,1	2,4	1,0	0,0	0,2	1,8
Polen	5,8	8,6	3,2	5,5	5,3	3,6	1,7	2,2	1,2	3,6	4,7
Italia	2,1	2,9	0,5	2,3	1,1	-1,1	0,8	0,1	0,8	0,0	0,6
Russland											
Spania	4,6	6,7	4,5	0,2	0,7	-1,4	0,3	0,1	0,9	0,9	1,6
Sør Korea	4,6	3,9	2,2	3,8	3,7	3,2	2,2	2,0	2,1	2,2	2,7
Finland	3,3	4,3	2,0	2,2	3,6	2,8	1,3	1,0	1,6	1,0	0,9
Japan	-1,3	0,3	-3,8	-0,1	0,4	0,4	-0,3	0,8	0,7	0,5	1,2
Canada	4,1	3,2	1,3	1,4	3,4	3,1	2,9	3,0	1,8	1,3	2,6
Sveits	3,1	1,7	1,0	0,7	1,3	0,7	0,7	-0,5	-0,9	-0,6	1,1
Tsjekkia	6,2	4,1	-0,6	3,3	2,9	1,7	-0,3	2,6	2,6	3,4	4,2
Singapore											
Brasil											
Østerrike	3,0	3,3	1,6	1,0	2,1	2,7	2,1	1,9	1,9	1,1	1,3
Irland	5,7	3,9	-1,0	-3,6	0,5	0,7	1,4	1,8	2,8	2,6	2,7
Tyrkia											
Taiwan											
Norges handelspartnere	3,6	2,9	1,5	2,3	2,4	2,1	1,7	1,7	1,8	1,8	2,5
<i>Memo:</i>											
Norge	6,3	6,3	3,4	3,1	4,8	4,6	4,4	3,2	2,7	2,4	2,7
Euroområdet	3,0	3,5	1,4	1,8	1,8	1,1	1,4	1,4	1,4	1,3	1,8
OECD	3,5	3,0	0,8	2,0	2,5	1,9	1,4	2,0	1,8	1,9	2,8

Kilder: OECD (Economic Outlook) og Beregningsutvalget.

Tabell 4.5 Brutto driftsresultatandel for utvalgte land. Prosent

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Industrien</i>										
Norge	36,8	35,3	29,9	34,2	32,2	30,7	29,7	30,6	34,3	34,7
Sverige	51,4	46,9	43,9	52,0	50,7	47,2	47,6	48,3		
Tyskland	40,3	36,8	29,6	38,0	39,5	38,2	36,9	38,1	38,3	
Danmark	35,0	33,9	34,4	39,0	39,1	42,7	45,5	45,3	48,7	
Nederland	51,3	47,9	40,2	45,0	46,0	44,4	42,1	41,6	44,0	
Finland	55,3	53,4	44,1	48,5	47,0	40,4	43,3	44,4	45,2	
Frankrike	36,9	35,0	32,5	33,1	34,2	33,9	34,6	34,4	36,4	
Polen	52,1	48,9	55,0	52,6	54,3	55,4	53,4	54,8	57,0	
Italia	44,2	42,1	37,8	41,0	40,3	38,6	39,0	39,8	40,4	
<i>Hele økonomien</i>										
Fastlands-Norge	39,6	38,3	37,5	39,0	37,6	37,6	37,5	37,6	37,7	38,5
Sverige	43,7	42,2	40,3	42,8	42,0	40,0	39,6	39,9	40,2	
Tyskland	47,3	46,4	43,9	45,1	45,1	44,1	44,0	43,7	43,7	
Storbritannia	42,6	43,3	41,7	41,1	41,9	42,3	42,5	43,8	43,5	
Danmark	38,7	38,2	35,9	38,3	38,7	39,6	39,4	39,1	38,3	
Nederland	46,9	46,4	44,2	45,5	45,3	44,8	44,8	44,8	45,3	
Finland	48,0	46,8	43,4	44,4	44,0	42,7	43,0	43,4	44,0	
Frankrike	42,0	41,9	40,1	40,5	40,3	39,7	39,5	39,6	40,0	
Polen	57,5	55,6	57,5	56,8	57,7	57,8	57,8	57,6	58,2	
Italia	55,9	55,4	54,3	54,3	54,5	53,9	54,3	54,6	54,3	

Kilder: Statistisk sentralbyrå, OECD, Eurostat og Beregningsutvalget.

Tabell 4.6 Lønnsomhetsmål i industrien. Prosent

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Driftsmargin</i>										
Norge	6,1	6,2	5,7	3,8	5,6	4,1	4,6	4,3	5,0	5,3
Belgia	5,2	4,9	3,5	3,3	4,6	3,8	3,3	3,5	4,1	
Frankrike	4,2	4,7	3,6	2,3	3,9	3,2	2,6	2,8	2,6	4,0
Italia	3,9	4,5	3,2	2,2	2,8	2,6	2,1	2,7	3,2	4,1
Spania	4,7	5,4	2,8	1,3	2,8	2,5	2,0	2,2	2,8	4,5
Tsjekkia	6,8	7,2	6,8	6,0	7,4	7,1	7,2	7,4	8,7	
Tyskland	3,4	4,1	2,8	1,7	4,6	4,8	4,1	3,6	4,2	
Østerrike	6,5	6,9	5,4	4,5	5,6	5,6	5,0	4,5	4,9	
<i>Totalrentabilitet</i>										
Norge	9,2	12,3	3,5	5,9	8,1	4,6	5,7	5,5	6,7	7,0
Belgia	7,2	9,3	7,5	8,1	8,0	6,6	6,7	4,9	5,4	
Frankrike	6,8	8,3	5,9	4,1	6,9	5,7	5,3	5,0	6,1	7,1
Italia	6,0	6,7	5,0	2,7	3,5	3,7	3,1	3,5	4,8	4,9
Spania	7,6	7,6	3,8	1,6	4,2	5,7	3,0	3,3	6,9	4,9
Tsjekkia	12,7	13,9	17,5	12,7	14,3	14,9	14,1	14,1	14,9	
Tyskland	6,7	7,8	4,7	3,4	6,7	7,3	6,6	6,0	6,6	
Østerrike	10,6	11,7	7,9	8,0	8,4	8,7	8,6	7,5	7,9	
<i>Egenkapitalandel</i>										
Norge	43,4	42,2	36,2	40,7	43,0	42,9	42,3	44,1	44,6	47,3
Belgia	43,0	45,8	44,7	48,0	47,3	48,9	50,5	51,2	50,1	
Frankrike	37,5	36,3	33,7	35,4	36,1	36,1	37,9	37,8	36,8	36,8
Italia	28,8	28,5	31,3	32,3	32,1	31,9	33,0	34,2	35,6	37,8
Spania	38,2	37,4	39,6	38,9	41,4	41,7	41,8	41,7	41,9	42,5
Tsjekkia	48,5	49,8	48,5	50,0	50,0	48,1	51,1	49,7	50,3	
Tyskland	29,9	30,9	29,7	29,9	31,7	32,0	32,6	33,1	33,9	
Østerrike	36,8	36,5	34,6	35,4	36,4	36,9	37,0	38,5	40,2	

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Banque de France (BACH-databasen).

Tabell 4.7 Husholdninger. Inntekter og utgifter. Milliarder kroner

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
<i>Inntekter:</i>	1368,8	1487,3	1515,5	1581,3	1675,5	1769,5	1864,4	1951,8	2072,2	2080,6
Lønn	790,8	864,7	893,0	923,6	982,0	1041,5	1097,5	1143,0	1177,6	1198,3
Blandet inntekt ¹ / driftsresultat	110,2	112,2	91,0	103,8	108,2	104,8	106,0	107,8	116,1	119,4
<i>Herav: Tjenester fra egen bolig</i>	45,2	43,6	37,3	40,3	41,0	35,5	35,6	35,9	38,4	39,1
Formuesinntekter	77,8	101,7	79,6	89,4	97,4	106,4	109,3	119,7	154,9	109,0
<i>Herav: Avkastning på forsikringskrav</i>	31,1	36,0	32,7	38,0	40,9	42,5	41,9	43,8	50,0	43,9
<i>Herav: Mottatt aksje- utbytte</i>	17,5	25,3	24,9	30,6	32,1	34,5	38,1	45,8	84,7	50,8
Offentlige stønader	278,5	298,5	324,5	341,6	359,6	380,7	397,6	421,7	451,6	470,4
Andre inntekter (netto)	111,6	110,2	127,4	122,9	128,3	136,1	154,0	159,5	172,0	183,5
<i>Utgifter:</i>	536,6	603,3	587,6	608,2	648,9	696,0	733,0	763,3	785,2	776,3
Skatt på inntekt og formue	442,6	474,3	493,9	519,5	551,3	586,7	619,2	645,0	680,7	680,0
Formuesutgifter	94,0	129,0	93,8	88,6	97,6	109,3	113,8	118,3	104,6	96,3
<i>Korreksjon for indirekte målte banktjenester</i>	31,8	35,8	44,3	43,8	42,2	53,7	63,1	62,5	60,8	64,0
Disponibel inntekt	864,0	919,8	972,2	1017,0	1068,8	1127,2	1194,4	1251,0	1347,7	1368,2

* Foreløpig årgang

¹ Blandet inntekt er den delen av driftsresultatet som tilfaller husholdningssektoren. Dette inkluderer også beregnet avkastning av boligkapitalen.

Kilde: Statistisk sentralbyrå for Beregningsutvalget.

Tabell 4.8 Nettonasjonalprodukt og faktorinntekt. Milliarder kroner

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
Nettonasjonalprodukt	2018,6	2238,8	2033,9	2177,3	2356,3	2506,2	2588,8	2620,8	2565,7	2545,1
– Netto produksjons- katter	247,3	242,5	237,1	255,2	266,2	277,1	290,9	301,9	312,7	329,6
= Faktorinntekt	1771,3	1996,4	1796,8	1922,1	2090,1	2229,1	2297,9	2318,9	2253,0	2215,4
– Lønnskostnader	988,5	1087,0	1119,4	1151,1	1225,1	1308,8	1384,6	1448,5	1492,4	1518,9
= Driftsresultat	782,8	909,4	677,4	770,9	865,0	920,3	913,4	870,4	760,6	696,5
– Driftsresultat i olje- og gassutvinning inkl. rørtransport	398,3	521,9	318,5	359,9	467,1	491,6	456,7	390,9	259,2	174,7
Driftsresultat i øvrige næringer	384,5	387,5	359,0	411,1	397,9	428,7	456,6	479,5	501,4	521,9

* Foreløpige tall.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.9 Lønnskostnader for noen hovedgrupper av næringer. Milliarder kroner

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
<i>Alle næringer</i>	988,5	1087	1119,4	1151,1	1225,1	1308,8	1384,6	1448,5	1492,4	1518,9
Offentlig forvaltning	283,4	309,9	331,9	350,0	372,4	395,5	418,1	441,4	461,8	479,3
Ideelle organisasjoner, boligtjenester, eget bruk	23,7	26,0	28,3	28,9	31,4	32,8	34,7	36,5	38,3	39,6
<i>Markedsrettet virksomhet¹</i>	681,4	751,1	759,2	772,2	821,3	880,5	931,8	970,6	992,4	999,9
Olje- og gassutvinning inkl. rørtransport	19,0	24,2	28,1	29,9	33,9	37,7	41,4	42,4	39,7	35,7
<i>Markedsrettet virksomhet¹</i>										
Fastlands-Norge	650,1	715,3	720,6	732,7	777,4	831,3	878,5	916	939,8	951,0
Industri	123,6	131,2	125,8	123,5	128,6	136,5	143,5	149,1	146,9	143,2
Verkstedindustri og skipsbyggingsindustri mv.	59,3	64,8	62,6	60,7	63,7	70,4	76,1	80,7	76,4	70,5
Råvarebasert industri	27,4	28,5	26,3	25,9	26,8	26,3	27,0	27,3	28,0	28,6
Øvrige industri- næringer	37,0	37,9	36,9	36,9	38,1	39,8	40,5	41,1	42,5	44,1
Øvrig markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge	526,5	584,0	594,7	609,2	648,8	694,8	735,0	766,9	792,9	807,8

* Foreløpige tall.

¹ Markedsrettet virksomhet er samlingen av produksjonseenheter som henter mer enn 50 prosent av sine inntekter fra salg i markedet.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.10 Beregnet årslønnsvekst¹ fra året før. Supplement til tabell 1.1 i kapittel 1

År	Arbeidere i NHO-bedrifter ^{2,6}						Bygg- og anleggs- virksomhet		Transport- sektoren i alt
	Arbei- dere i alt	Industri- arbeidere	Nærings- og nytelse	Tre- industri	Kjemisk prosess- industri ⁷	Verksted- og metall- industri	Bygge- virksomhet		
							I alt	virksomhet	
2007	5,4	5,5	5,4	5,8	-	6,4	5,4	5,5	4,4
2008	5,7	5,7	5,7	5,8	-	5,9	5,4	5,5	6,6
2009	4,3	3,9	3,4	3,0	4,2	4,4 ⁹	3,9	3,9	4,5
2010	3,7	3,6	3,8	4,2	3,0	3,6	3,8	4,0	3,4
2011	4,1	4,4	4,6	4,3	4,3	4,6	4,2	4,3	3,4
2012	3,7	4,1	3,9	3,6	4,0	4,5	2,9	3,0	4,2
2013	4,1	3,5	3,9	2,3	2,8	4,1	3,9	3,6	3,8
2014	3,0	3,0	3,3	2,5	3,3	3,0	3,3	3,4	3,0
2015	2,6	2,5	2,9	1,8	2,4	2,9	3,0	2,5	3,2
2016	1,5	2,0	2,2	1,5	2,3	2,1	2,2	2,6	1,6
2006–2016	45,2	45,4	46,7	40,6		50,1	45,1	45,6	45,2
Gj.snitt per år	3,8	3,8	3,9	3,5		4,1	3,8	3,8	3,8
Årslønn 2016	455 300	452 500	437 600	405 900	491 600	466 300	493 600	485 400	430 600

År	Arbeidere i NHO-bedrifter ^{2,6}		Funksjonærer i NHO-bedrifter			Varehandel ⁶		
	Land- transport	Hotell- og rest. ³	I alt	Industri- funk.	Industrien i NHO-bedrif- ter i alt ⁶	Finans- tjenester ^{4,6}	I alt	Virke- bedrifter ⁶
2007	-	4,2	6,3	5,7	5,3	5,5	5,9	5,0
2008	-	4,6	5,8	6,3	6,1	7,7	4,3	4,4
2009	4,7	3,1	4,7	4,5 ⁸	4,2	0,5	3,0	1,8
2010	3,6	3,1	4,4	4,3	4,1	5,5	2,9	3,6
2011	3,5	3,4	4,9	4,7	4,6	4,8	3,6	3,6
2012	5,7	3,0	4,2	4,1	4,2	3,4	3,2	3,3
2013	5,1	3,3	4,3	4,3	3,9	6,1	3,4	4,0
2014	3,0	3,1	3,3	3,2	3,3	3,2	1,6	3,5
2015	2,9	2,4	2,9	2,5	2,5	4,3	3,2	3,3
2016	2,6	1,5 ¹⁵	2,1	2,2	1,9	2,5	2,8	2,5
2006–2016	-	36,6	52,1	50,5	48,1	52,8	39,5	41,0
Gj.snitt per år		3,2	4,3	4,2	4,0	4,3	3,4	3,5
Årslønn 2016	416 600	350 500	718 300	727 800	582 000	631 100	468 900	494 500

År	Forretningsm. tjenesteyting ⁶	Staten ¹²	Kommunene ¹³			Spekter-bedrifter	
			I alt	Undervisnings- ansatte	Øvrige ansatte	Helsefore- takene ¹⁰	Øvrige bedrifter
2007	5,0	5,1	4,8	3,6	5,3	4,9	5,3
2008	4,8	6,7	6,7 ⁵	5,7	7,1	6,5	6,2
2009	2,7	4,4	4,6	4,4	4,7	5,1	4,0
2010	3,3	4,5 ¹¹	3,7	3,6	3,7	3,5	3,5
2011	4,8	4,2	4,3	4,3	4,3	4,0	4,1
2012	3,0	4,1	4,1	4,0	4,1	3,7	4,2
2013	3,6	3,5	3,7	3,2	3,9	3,8	3,6
2014	2,4	3,4	3,2	2,3	3,7	3,4	3,3
2015	2,5	2,8	3,3	3,9	3,2	2,7	2,7
2016	1,4	2,4	2,5	2,5	2,5	2,0 ¹⁴	2,4
2006–2016	38,9	49,5	49,2	44,4	51,5	47,4	47,0
Gj.snitt per år	3,3	4,1	4,1	3,7	4,2	4,0	3,9
Årslønn 2016	446 000	561 400	489 500	540 400	473 900	549 100	504 100

- ¹ Veksttallene er per årsverk for arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter, staten, kommunene og Spekter-bedrifter. For de andre er veksttallene for heltidsansatte med unntak av varehandel og forretningsmessig tjenesteyting fra og med 2010.
- ² Gjelder for arbeidere med gjennomsnittlig avtalefestet normalarbeidstid, for dagarbeidere betyr dette 37,5 t/uke.
- ³ Omfatter månedslønne, presentlønne og timelønne arbeidstakere. Årslønnsnivået er et gjennomsnitt for fastlønne og presentlønne.
- ⁴ Heltidsansatte i medlemsvirksomheter (arbeidsgivermedlemmer) i Finans Norge utenom ledere. Det er utarbeidet en revidert tidsserie for finanstjenester. Se nærmere omtale i vedlegg 2. Endringer i bonusutbetalinger påvirker lønnsveksten i enkelte år.
- ⁵ En oppjustering av minstelønnsatsene for høyskolegruppene pr 1.1.2008 bidro med 0,2 prosentpoeng til lønnsveksten i 2008.
- ⁶ Lønnsveksten fra 2008 til 2009 er etter ny næringsstandard. Sammenliknet med veksten fra 2007 til 2008 og tidligere år, vil det være et brudd i tidsserien.
- ⁷ Gruppen samsvarer om lag med summen av tidligere elektrokjemisk industri, kjemisk industri og treforedling (se tabell 4.9 i NOU 2009: 7) og en del mindre grupper innenfor kjemisk prosessindustri.
- ⁸ Antall årsverk i industrifunksjonærgruppen ble redusert med i overkant av 10 prosent fra 2008 til 2009, i hovedsak fordi forlag nå ble klassifisert utenfor industri, mens de fram til 2008 var innenfor industri.
- ⁹ Som følge av ny næringsgruppering ble montasje og reparasjon av heiser flyttet til bygg- og anleggsvirksomhet.
- ¹⁰ Beregnet på Spekters tallmateriale til og med 2009 og for 2013. Fra 2010 beregnet på tallmateriale fra Statistisk sentralbyrå.
- ¹¹ Årslønnsveksten for det statlige tariffområdet inkluderer virkninger av ny arbeidstidsavtale for politi- og lensmannsetaten med et bidrag på 0,6 prosentpoeng, og 0,3 prosentpoeng som skyldes omlegging av beregningsmetode.
- ¹² Eksklusiv de statlig eide helseforetakene. Fra og med 2015 er datagrunnlaget basert på A-ordningen. Årslønnsveksten for gruppene på avtalen med LO Stat, Unio og YS Stat er beregnet til 2,2 prosent i 2016. Årslønnsveksten for gruppene på avtalen med Akademikerne er beregnet til 2,5 prosent.
- ¹³ For ansatte i konflikt i 2014 ble virkningstidspunktet forskjøvet. Dette trakk årslønnsvekstanslaget i 2014 ned med 0,2 prosentpoeng i hele kommunesektoren og med 0,9 prosentpoeng for undervisningsansatte. Konflikten har trukket opp årslønnsveksten i 2015 for kommuneansatte med 0,2 prosentpoeng og for undervisningsansatte med 0,9 prosentpoeng. For øvrige ansatte er ikke årslønnsveksten påvirket.
- ¹⁴ For ansatte i konflikt i 2016 ble virkningstidspunktet forskjøvet. Dette trakk årslønnsvekstanslaget i 2016 ned med 0,4 prosentpoeng.
- ¹⁵ For identiske personer var lønnsveksten om lag 3 prosent.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, Beregningsutvalget og KS.

Tabell 4.11 Kvinners gjennomsnittslønn per dato¹ i forhold til menns etter næring. Heltids- og deltidsansatte hvor deltid er omgjort til heltidsekvivalenter

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 ²	2016	Månedslønn per dato *12	
											Menn	Kvinner
Jordbruk, skogbruk og fiske	91,4	91,7	93,8	92,0	97,9	95,0	95,9	93,9	89,0	88,0	428 400	376 800
Bergverksdrift og utvinning	88,7	90,4	92,0	92,9	93,1	93,3	91,7	94,8	95,3	96,1	836 400	804 000
Industri	87,1	87,6	88,2	88,7	89,4	90,2	90,0	90,5	90,0	90,5	543 600	492 000
Elektrisitets-, gass-, damp- og varmtvannsforsyning	90,3	89,4	90,8	92,2	92,2	93,6	93,3	93,8	91,7	91,9	680 400	625 200
Vann, avløp, renovasjon	103,5	103,0	104,1	104,5	106,5	104,5	106,0	105,4	104,9	105,5	478 800	505 200
Bygge- og anleggsvirksomhet	97,6	96,8	98,9	100,6	100,5	101,0	100,8	102,2	101,8	102,4	490 800	502 800
Varehandel, reparasjon av motorvogner	79,7	80,3	81,5	82,3	82,1	82,7	82,7	82,2	82,4	82,8	502 800	416 400
Transport og lagring	88,8	89,1	88,7	89,4	90,4	89,3	90,7	91,0	89,7	90,9	528 000	480 000
Overnattings- og serveringsvirksomhet	90,1	90,0	89,3	90,2	91,4	91,0	91,8	90,0	92,1	92,0	373 200	343 200
Informasjon og kommunikasjon	82,6	83,1	83,3	83,0	84,5	85,4	85,4	85,4	84,8	85,5	704 400	602 400
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	64,2	68,0	68,4	67,5	69,9	70,6	70,4	70,6	68,7	69,3	872 400	604 800
Omsetning og drift av fast eiendom	80,2	81,1	80,3	84,3	83,4	86,0	82,6	82,6	82,2	82,0	658 800	540 000
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	75,9	77,3	77,8	77,3	77,7	77,8	79,0	79,3	79,2	80,7	702 000	566 400
Forretningsmessig tjenesteyting	90,2	89,8	90,7	90,7	92,1	90,5	91,6	90,7	90,4	91,6	457 200	418 800
Offentlig administrasjon og forsvar, og trygdeordninger underlagt offentlig forvaltning	89,3	89,2	89,7	90,1	90,8	90,0	88,3	88,1	87,0	87,6	589 200	516 000
Undervisning	91,6	91,7	92,5	92,7	93,1	93,2	93,6	92,7	92,7	93,1	538 800	501 600
Helse- og sosialtjenester	84,4	85,4	86,1	85,9	86,9	86,7	87,6	87,8	87,5	88,6	524 400	464 400
Kulturell virksomhet, underholdning og fritidsaktiviteter	83,2	85,1	87,6	89,1	88,5	88,1	89,8	90,3	89,7	90,4	475 200	429 600
Annen tjenesteyting	77,9	77,0	76,6	75,7	76,9	75,5	76,2	77,1	82,2	83,0	537 600	446 400
<i>Sektor:</i>												
Kommuneforvaltningen i alt ³	91,6	91,8	92,1	92,0	92,5	92,5	92,7	92,9	92,9	93,3	518 788	484 161
herav Skoleverket ³	93,4	93,8	94,1	94,3	94,7	95,1	95,4	95,6	95,6	96,1	530 556	509 880
Staten (ekskl. helseforetak)	90,2	90,1	90,5	90,8	91,5	90,9	89,2	88,6	88,5	89,0	591 600	526 800
Helseforetak ⁴	80,8	81,7	81,5	82,2	82,2	83,0	83,6	83,6	80,6	81,9	642 000	525 600
Alle næringer (heltids- og deltidsansatte)	83,9	84,7	85,0	85,3	86,5	85,8	86,2	86,1	85,3	86,1	554 400	477 600

¹ Per september/oktober/desember.

² Tallene er basert på hele datamaterialet i A-ordningen fra og med 2015

³ Basert på tall fra KS

⁴ På grunn av innføringen av A-ordningen er det brudd i statistikken i 2015. Fra og med 2015 baserer statistikken for helseforetakene seg på næringen Helsetjenester under Statlig forvaltning.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, Beregningsutvalget og KS.

Tabell 4.12 Kvinners gjennomsnittslønn per dato¹ i forhold til menns fordelt på utdanning, herunder fagutdanning og næring. Heltidsansatte

	2008	2009	2010	2011	2012 ⁴	2013	2014	2015	2015 ⁵	2016	Månedslønn per dato ¹ *12 2016	
											Menn	Kvinner
<i>Utdanning på grunnskolenivå</i>	90,1	89,7	90,6	90,9	90,9	90,9	90,8	90,3	89,6	89,1	439 200	391 200
Industri	90,9	91,5	92,4	93,0	92,6	92,9	92,5	92,9	93,8	93,4	438 000	409 200
Bygge- og anleggs- virksomhet	103,6	102,1	101,0	103,4	101,0	103,8	102,1	103,9	104,2	102,3	416 400	426 000
Varehandel, mv.	88,2	87,2	88,9	89,1	87,1	87,0	88,6	87,0	90,9	90,8	445 200	404 400
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	74,4	80,0	76,4	82,1	82,1	80,1	83,4	86,3	81,3	83,2	608 400	506 400
Staten eksklusive helseforetak	93,7	93,0	92,8	92,5	93,4	92,0	89,3	87,6	92,0	92,5	463 200	428 400
Helseforetak	93,9	93,9	94,7	95,0	95,1	95,9	94,8	96,0	95,3	95,1	388 800	369 600
Kommune og fylkes- kommune i alt ^{2,3}	91,2	91,8	92,0	91,9	91,6	91,6	91,9	92,4	92,4	92,9	426 000	395 800
-Herav skoleverket ²	96,6	96,6	96,5	96,6	97,0	97,4	97,6	96,5	96,5	98,1	408 200	400 400
<i>Utdanning på videregående skolenivå</i>	83,1	83,1	83,6	83,8	84,7	84,1	83,9	83,4	83,2	83,5	544 800	454 800
Industri	87,7	88,0	88,7	88,9	89,0	89,1	89,5	89,2	89,9	90,3	531 600	480 000
Bygge- og anleggs- virksomhet	90,7	92,4	92,9	94,7	94,8	95,5	94,4	93,9	94,1	94,3	522 000	492 000
Varehandel, mv.	82,9	82,3	83,3	82,8	83,1	84,1	83,5	82,8	84,8	85,0	526 800	447 600
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	74,4	76,7	76,8	76,7	78,0	78,5	78,5	79,1	78,4	77,5	710 400	550 800
Staten eksklusive helseforetak	91,1	88,9	89,9	90,0	90,9	89,3	86,7	85,4	85,3	85,7	538 800	462 000
Helseforetak	86,8	88,5	87,7	88,1	87,4	87,8	88,5	87,7	86,2	86,5	487 200	421 200
Kommune og fylkes- kommune i alt ^{2,3}	94,5	94,5	94,8	94,2	94,1	93,7	93,6	93,2	93,2	93,4	477 600	446 300
-Herav skoleverket ²	96,7	96,0	95,8	95,4	96,3	96,3	96,2	95,2	95,2	95,6	457 300	437 000
<i>Utdanning på videregående skolenivå, herav fag- utdanning</i>												
Industri	86,8	86,9	87,6	88,4	88,1	88,0	88,2	87,3	88,2	88,8	534 000	474 000
Bygge- og anleggs- virksomhet	89,5	89,2	89,0	89,4	90,0	90,6	90,0	88,4	90,0	89,8	528 000	474 000
Varehandel, mv.	84,0	84,7	86,2	86,2	86,0	86,6	85,2	84,2	86,0	86,1	508 800	438 000
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	76,9	79,7	80,4	78,1	80,8	81,4	82,1	82,5	80,7	81,7	628 800	513 600
Staten eksklusive helseforetak	89,0	87,7	88,3	87,9	88,7	87,1	84,9	82,8	83,0	83,1	532 800	442 800
Helseforetak	85,1	86,9	86,1	87,6	86,7	88,0	85,9	89,0	87,3	87,8	493 200	433 200
Kommune og fylkes- kommune i alt ^{2,3}	95,6	95,9	96,1	95,9	95,7	95,3	95,0	94,8	94,8	94,9	428 800	407 000
-Herav skoleverket ²	95,3	94,3	94,3	94,1	94,5	94,2	93,9	92,8	92,8	93,3	436 300	407 200

Tabell 4.12 Kvinners gjennomsnittslønn per dato¹ i forhold til menns fordelt på utdanning, herunder fagutdanning og næring. Heltidsansatte

	2008	2009	2010	2011	2012 ⁴	2013	2014	2015	2015 ⁵	2016	Månedslønn per dato ¹ *12 2016	
											Menn	Kvinner
<i>Universitets- eller høyskole- utdanning, til og med 4 år</i>	78,7	79,5	79,8	79,6	80,5	80,0	80,4	79,4	78,5	78,9	666 000	525 600
Industri	83,1	82,4	83,2	82,4	83,2	84,2	82,5	83,4	82,7	83,7	728 400	609 600
Bygge- og anleggs- virksomhet	81,8	82,3	84,5	82,8	86,5	87,5	86,4	85,2	86,5	86,0	694 800	597 600
Varehandel, mv.	77,3	79,5	78,0	80,5	77,9	77,3	79,5	77,1	79,8	79,8	672 000	536 400
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	65,3	69,8	70,0	67,7	70,2	71,2	70,3	70,5	68,5	68,9	922 800	636 000
Staten eksklusive helseforetak	93,9	92,6	92,3	92,3	92,4	91,3	88,7	87,6	87,5	87,5	595 200	520 800
Helseforetak	93,5	94,2	94,7	94,6	94,8	94,2	94,2	94,0	93,7	93,4	544 800	508 800
Kommune og fylkes- kommune i alt ^{2,3}	94,1	94,2	94,4	94,2	94,6	94,3	94,3	94,3	94,3	94,5	557 100	526 500
-Herav skoleverket ²	97,5	97,7	97,8	97,8	97,9	97,9	97,8	97,8	97,8	97,8	552 500	540 500
<i>Universitets- eller høyskole- utdanning, lengre enn 4 år</i>	80,8	81,4	81,8	81,4	81,5	81,7	81,4	80,8	80,1	80,8	795 600	643 200
Industri	83,9	83,4	83,7	82,7	82,1	83,2	82,3	83,8	82,0	83,5	866 400	723 600
Bygge- og anleggs- virksomhet	86,1	85,3	82,8	84,0	85,1	91,0	85,4	88,8	83,6	82,9	848 400	703 200
Varehandel, mv.	81,3	80,2	83,0	82,2	80,8	81,2	82,9	81,5	83,9	82,6	771 600	637 200
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	68,0	73,5	73,9	73,7	76,0	77,4	75,9	73,1	72,7	73,7	1 032 000	760 800
Staten eksklusive helseforetak	90,2	89,5	90,0	90,5	90,7	90,6	89,7	88,7	88,5	88,8	662 400	588 000
Helseforetak	79,4	78,8	79,0	79,9	80,7	80,4	80,7	82,3	78,6	79,2	915 600	724 800
Kommune og fylkes- kommune i alt ^{2,3}	94,0	94,0	94,1	93,9	93,9	94,3	94,4	94,4	94,4	94,9	646 700	613 900
-Herav skoleverket ²	96,5	96,5	96,4	96,3	96,4	96,9	97,0	97,1	97,1	97,5	613 300	597 900

¹ Per september/oktober/desember.

² Kilde: KS

³ Ansatte i kraftforsyning og vann og avløp er ikke med i statistikkgrunnlaget

⁴ Fra og med 2012 inkluderer statistikken nye opplysninger fra Statistisk sentralbyrås spørreundersøkelse om innvandreres utdanningslengde. Det er et brudd i tallserien mellom 2011 og 2012.

⁵ Tallene er (med unntak av kommune/fylkeskommune og skoleverket) basert på hele datamaterialet i A-ordningen fra og med 2015.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, Beregningsutvalget og KS.

Tabell 4.13 Kvinners gjennomsnittslønn per dato¹ i forhold til menns etter lengste utdanning. Heltids- og deltidsansatte hvor deltid er omgjort til heltidsekvivalenter

	2008	2009	2010	2011	2012 ²	2013	2014	2015	2015 ³	2016	Månedslønn per dato ^{1*12}	
											Menn	Kvinner
Utdanning på grunn- skolenivå	88,5	88,1	89,4	90,0	90,1	90,1	90,1	89,7	89,2	89,4	420 000	375 600
Utdanning på videre- gående skolenivå	81,8	82,0	82,4	82,3	83,0	82,7	82,3	82,1	81,8	82,3	529 200	435 600
Universitets- eller høgskoleutdanning, tom 4 år	78,8	79,6	79,7	79,6	80,6	79,8	80,2	79,6	78,8	79,4	646 800	513 600
Universitets- eller høgskoleutdanning lengre enn 4 år	80,4	81,1	81,3	80,9	81,1	81,2	80,9	80,6	79,7	80,3	786 000	631 200
Gjennomsnitt (heltids- og deltidsansatte)	83,9	84,7	85,0	85,3	86,5	85,8	86,4	86,1	85,3	86,1	554 400	477 600

¹ Per september/oktober.² Fra og med 2012 inkluderer statistikken nye opplysninger fra Statistisk sentralbyrås spørreundersøkelse om innvandreres utdanningslengde. Det er et brudd i tallserien mellom 2011 og 2012.³ Tallene er basert på hele datamaterialet i A-ordningen fra og med 2015.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, Beregningsutvalget og KS.

Tabell 4.14 Gjennomsnittlig kapitalinntekt¹ for yrkestilknyttede². Desilfordelt etter inntekt etter skatt. Andeler i prosent og nivå i 2015-kroner. 2005 og 2015

2005 Desil	Renteinntekter	Aksjeutbytte ³	Realisasjons- gevinst/tap	Andre kapital- inntekter	Kapitalinntekter i alt	
					Nivå i 2015-kroner	Andel
1	1 100	700	-9 900	400	-9 300	-1,4
2	900	200	-200	300	1 500	0,2
3	1 000	200	0	400	2 000	0,3
4	1 100	300	200	500	2 500	0,4
5	1 200	400	300	600	3 100	0,5
6	1 400	600	400	800	3 800	0,6
7	1 500	900	800	1 000	5 200	0,8
8	1 900	1 700	1 500	1 700	8 200	1,3
9	2 800	5 300	3 700	3 300	18 300	2,8
10	16 100	384 000	70 500	33 600	612 400	94,6
Herav desil 10 delt opp i persentilene:						
91/92	3 900	12 400	7 100	5 500	35 000	1,1
93/94	4 700	19 500	10 200	7 200	50 600	1,7
95/96	6 100	35 000	16 200	11 100	83 100	2,7
97/98	9 800	96 000	36 000	20 900	197 600	6,5
99	19 000	309 000	94 400	51 500	575 700	9,4
100	93 200	3 204 700	471 500	195 300	4 815 500	78,6
Alle desiler	2 900	39 400	6 700	4 300	64 800	100,0
2015						
Desil						
1	2 300	1 200	-11 700	-600	-8 900	-2,0
2	2 000	200	-700	400	1 900	0,4
3	2 300	300	-500	600	2 700	0,6
4	2 600	400	-300	900	3 600	0,8
5	2 800	600	-200	1 200	4 500	1,0
6	3 200	900	0	1 600	5 700	1,3
7	3 600	1 500	400	2 400	7 900	1,8
8	4 300	3 300	1 200	3 700	12 500	2,8
9	5 500	8 400	3 300	6 100	23 400	5,2
10	12 700	294 900	66 700	21 000	395 200	88,1
Herav desil 10 delt opp i persentilene:						
91/92	6 900	17 500	6 900	8 800	40 100	2,0
93/94	7 500	25 400	10 000	10 700	53 700	2,7
95/96	8 800	42 500	16 900	13 600	81 900	4,1
97/98	11 200	94 800	35 500	19 700	161 200	8,2
99	16 300	263 300	85 000	27 900	392 500	9,9
100	41 400	2 324 800	443 000	76 200	2 885 400	73,0
Alle desiler	4 100	31 200	5 800	3 700	44 800	100,0

¹ Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytte, netto realisasjonsgevinster og inntekt ved utleie.

² Lønnstakere og selvstendig næringsdrivende med yrkesinntekt inkl. dagpenger på minst 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Dette var en gruppe på 1 785 566 personer i 2005 og 2 082 001 personer i 2015.

³ Omfatter skattepliktig utbytte samt skattefritt utbytte og gevinst.

Kilder: Inntektsstatistikk for personer (2005) og inntektsstatistikk for husholdninger (2015), Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.15 Sammensetning av inntekt innenfor de ulike desilene for pensjonister og trygdede¹. Andel i prosent av samlet inntekt før skatt der ikke annet fremgår. Nivå i 2015-kroner. Desilfordelt etter inntekt etter skatt. 2005 og 2015

2005 Desil	Lønns- inntekt ²	Nærings- inntekt	Kapital- inntekt ³	Over- føringer	Samlet gj.sn inn- tekt før skatt, nivå	Skatt mm.	Inntekt etter skatt
1	2,8	-1,1	-2,3	100,7	106 200	11,9	88,1
2	2,2	0,0	2,3	95,4	140 600	8,7	91,3
3	2,5	0,2	2,2	95,1	162 400	9,5	90,5
4	2,4	0,2	1,9	95,5	183 500	10,8	89,2
5	2,7	0,2	1,8	95,2	204 300	12,5	87,5
6	3,2	0,2	1,9	94,6	227 700	14,4	85,6
7	3,6	0,3	2,1	94,0	254 100	16,1	83,9
8	4,4	0,4	2,5	92,8	285 500	17,5	82,5
9	5,9	0,6	3,2	90,3	331 200	18,6	81,4
10	5,8	1,0	32,5	60,6	635 600	20,3	79,7
Alle	4,2	0,4	9,7	85,7	253 100	15,8	84,2
2015 Desil							
1	4,6	-0,6	-7,8	103,8	136 600	8,9	91,1
2	2,5	0,0	1,6	95,9	196 500	8,1	91,9
3	2,8	0,1	1,8	95,4	223 800	10,1	89,9
4	3,0	0,1	1,8	95,1	252 500	13,2	86,8
5	3,3	0,1	2,0	94,6	277 100	14,9	85,1
6	3,9	0,2	2,2	93,8	302 900	16,5	83,5
7	4,2	0,3	2,4	93,1	332 500	17,9	82,1
8	5,0	0,4	2,8	91,8	369 400	19,3	80,7
9	6,8	0,7	3,7	88,8	427 700	21,1	78,9
10	9,4	1,6	24,4	64,6	760 300	26,7	73,3
Alle	5,4	0,6	7,1	86,9	327 900	18,3	81,7

¹ Trygdede og pensjonister hvor pensjonsytelsene er minst lik minstepensjon og overstiger eventuell yrkesinntekt. Dette var en gruppe på 1 053 075 personer i 2005 og 1 220 121 personer i 2015.

² Lønnsinntekt er definert som kontantlønn, naturalytelser, sykepenger og dagpenger ved arbeidsledighet.

³ Kapitalinntekter er her definert som brutto renteinntekter, utbytte, netto realisasjonsgevinster og inntekt ved utleie.

Kilder: Inntektsstatistikk for personer (2005) og inntektsstatistikk for husholdninger (2015), Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.16 Fordelingen av total lønnsinntekt før skatt¹ for personer med lønn over 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn². 1986, 2005 og 2015

Desil	1986		2005		2015		Reell endring ³ 1986–2015. Prosent
	Gj.snitt. Kroner	Andel Prosent	Gj.snitt. Kroner	Andel Prosent	Gj.snitt. Kroner	Andel Prosent	
1	88 700	5,6	204 900	5,5	300 400	5,3	60,6
2	104 100	6,6	242 500	6,5	358 800	6,3	63,5
3	117 800	7,4	271 200	7,2	402 100	7,0	61,9
4	128 700	8,1	296 400	7,9	440 900	7,7	62,5
5	138 400	8,7	320 900	8,6	479 300	8,4	64,2
6	150 200	9,5	347 700	9,3	521 200	9,1	64,6
7	164 300	10,4	378 600	10,1	571 200	10,0	64,9
8	181 700	11,5	419 100	11,2	642 400	11,2	67,7
9	209 200	13,2	491 300	13,1	765 400	13,4	73,5
10	301 700	19,0	778 500	20,8	1 233 600	21,6	93,9
Alle	158 500	100,0	375 100	100,0	571 500	100,0	71,0
Gini-koeffisient		0,199		0,216		0,231	
Antall personer		1 346 000		1 637 557		1 958 624	

¹ Lønnsinntekt er definert som kontantlønn, naturalytelser og sykepenger.

² Alle personer med lønnsinntekt over 60 prosent av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn er med. Dette tilsvarer en grense på 80 640 kroner i 1986, 183 960 kroner i 2005 og 265 440 kroner i 2015.

³ Endring i realverdien (målt i 2015-kroner) av gjennomsnittlig lønnsinntekt for den enkelte desil.

Kilder: Inntektsstatistikk for husholdninger (2015), Inntektsstatistikk for personer (2005) og Inntekts- og formuesundersøkelsen (1986), Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.17 Fordelingen av samlet lønn per heltidsekvivalent for alle ansatte. Per september/oktober/ desember 2006, 2014 og 2015.

	2006		2014	2015		Vekst i lønnsnivå i prosent 2006–2015
	Lønnsnivå ¹	Andel ²	Andel ²	Lønnsnivå ¹	Andel ²	
Alle	366 500	100	100,0	520 800	100	42,1
Desil 1	217 200	5,9	5,4	269 700	5,2	24,2
Desil 2	260 200	7,1	6,8	353 200	6,8	35,7
Desil 3	280 800	7,7	7,5	389 100	7,5	38,6
Desil 4	300 900	8,2	8,1	421 500	8,1	40,1
Desil 5	320 400	8,7	8,7	454 200	8,7	41,8
Desil 6	342 300	9,3	9,4	488 500	9,4	42,7
Desil 7	368 600	10,1	10,1	529 200	10,2	43,6
Desil 8	403 800	11,0	11,2	586 100	11,3	45,1
Desil 9	467 600	12,8	13,1	687 200	13,2	47,0
Desil 10	702 800	19,2	19,6	1 029 200	19,8	46,4
Gini-koeffisient		0,186	0,201		0,207	
Desil 10 oppdelt i persentilene:						
Persentil 91	529 100	1,4	1,5	780 000	1,5	47,4
Persentil 92	546 200	1,5	1,5	804 400	1,5	47,3
Persentil 93	565 600	1,5	1,6	833 200	1,6	47,3
Persentil 94	589 800	1,6	1,6	864 800	1,7	46,6
Persentil 95	616 100	1,7	1,7	903 800	1,7	46,7
Persentil 96	651 500	1,8	1,8	951 400	1,8	46,0
Persentil 97	694 800	1,9	1,9	1 013 200	1,9	45,8
Persentil 98	753 900	2,1	2,1	1 099 800	2,1	45,9
Persentil 99	851 200	2,3	2,4	1 249 200	2,4	46,8
Persentil 100	1 229 700	3,4	3,4	1 792 500	3,4	45,8
Menn	392 100	100,0	100	554 700	100	41,5
Desil 1	220 000	5,6	5,1	269 800	4,9	22,6
Desil 2	268 400	6,9	6,5	359 500	6,5	33,9
Desil 3	292 100	7,5	7,2	398 900	7,2	36,6
Desil 4	312 900	8,0	7,9	434 400	7,8	38,8
Desil 5	335 500	8,6	8,5	472 100	8,5	40,7
Desil 6	361 200	9,2	9,2	514 200	9,3	42,4
Desil 7	393 200	10,0	10,1	566 100	10,2	44,0
Desil 8	438 900	11,2	11,4	638 800	11,5	45,5
Desil 9	517 200	13,2	13,6	756 600	13,6	46,3
Desil 10	781 000	19,9	20,4	1 137 000	20,5	45,6
Gini-koeffisient		0,203	0,220		0,225	

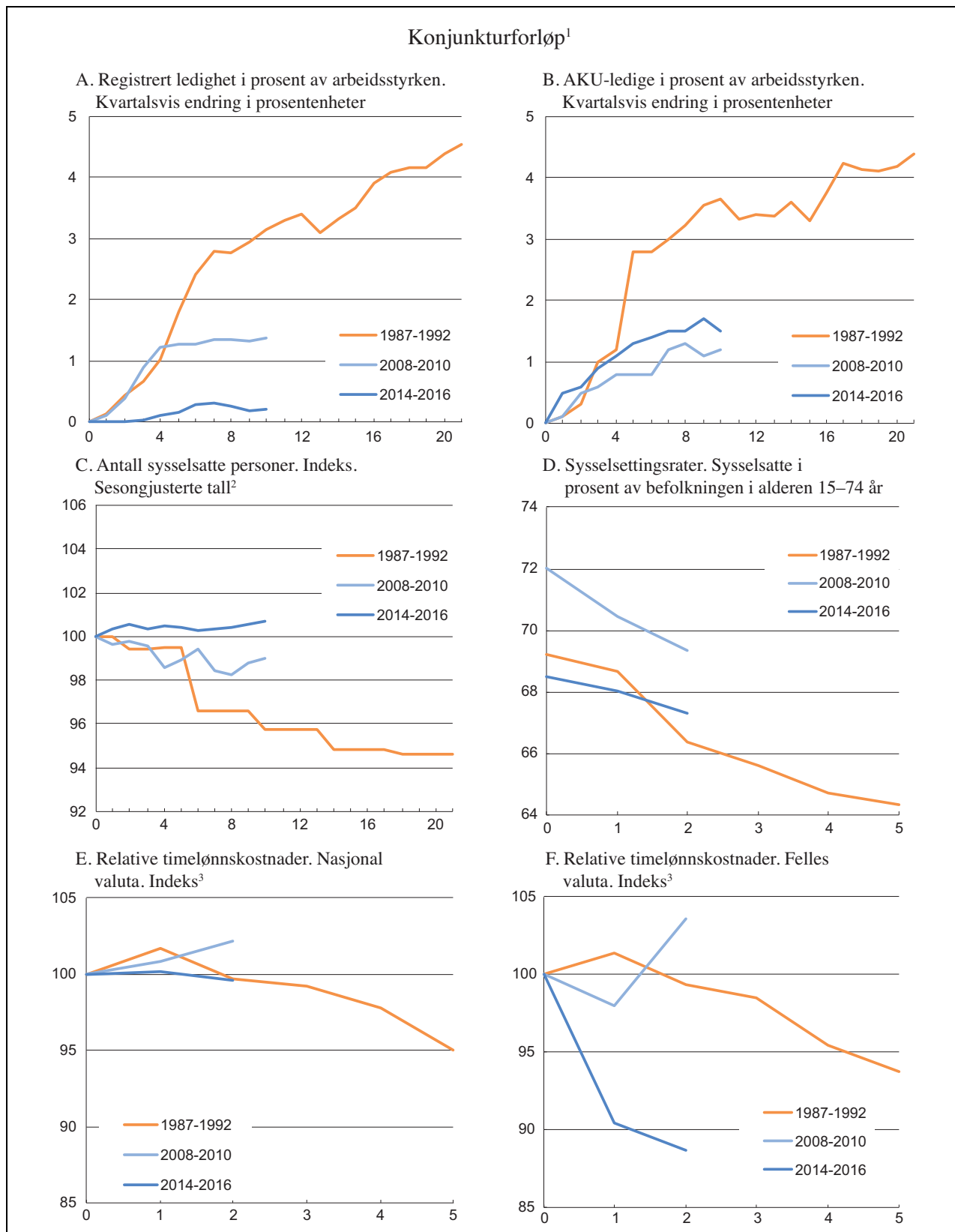
Tabell 4.17 Fordelingen av samlet lønn per heltidsekivalent for alle ansatte. Per september/oktober/ desember 2006, 2014 og 2015.

	2006		2014	2015		Vekst i lønnsnivå i prosent 2006–2015
	Lønnsnivå ¹	Andel ²	Andel ²	Lønnsnivå ¹	Andel ²	
Kvinner	331 800	100,0	100,0	477 600	100	43,9
Desil 1	214 700	6,5	5,9	270 200	5,7	25,9
Desil 2	253 200	7,6	7,3	345 900	7,2	36,6
Desil 3	269 500	8,1	8,0	380 600	8,0	41,2
Desil 4	286 700	8,6	8,6	407 400	8,5	42,1
Desil 5	304 800	9,2	9,2	437 700	9,2	43,6
Desil 6	322 400	9,7	9,8	465 700	9,8	44,4
Desil 7	342 700	10,3	10,4	496 400	10,4	44,8
Desil 8	368 500	11,1	11,2	535 100	11,2	45,2
Desil 9	404 800	12,2	12,4	597 500	12,5	47,6
Desil 10	551 000	16,6	17,3	839 700	17,6	52,4
Gini-koeffisient		0,147	0,165		0,170	

¹ Gjennomsnittlig lønn per september/oktober/desember.

² Andel av samlet lønnssum i prosent.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

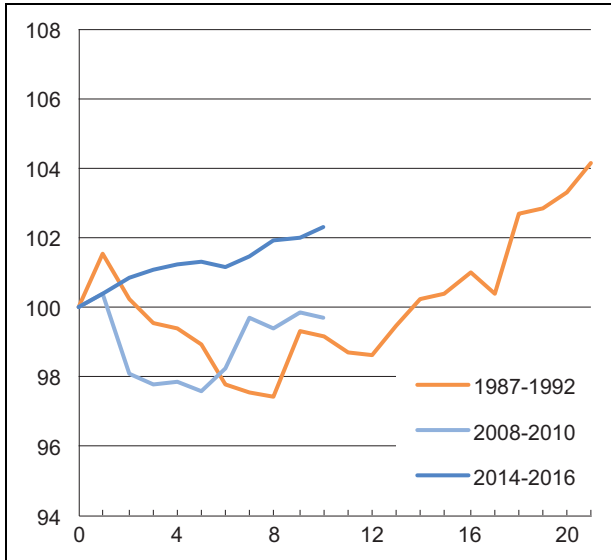
Figur 4.1 Konjunkturforløp

¹ Det er tatt utgangspunkt i hhv. 3. kvartal 1987, 2. kvartal 2008 og 2. kvartal 2014. Utgangskvartalene er satt til kvartalet før AKU-ledigheten begynte å stige. I figur D, E og F benyttes årstall med starttidspunkt i hhv. 1987, 2008 og 2014. X-aksen angir antall kvartaler (A, B og C) og år (D, E og F) fra starten av de tre periodene.

² For antall sysselsatte personer er det benyttet årstall for perioden 1987–1992. Utgangskvartalet er satt til 100.

³ Industrien i Norge i forhold til industrien hos et vektet snitt av våre handelspartnere. Utgangsåret er satt til 100.

Kilder: Statistisk sentralbyrå, Arbeids- og velferdsdirektoratet, Beregningsutvalget og Finansdepartementet.

Figur 4.2 BNP for Fastlands-Norge. Indeks.
Sesongjusterte tall¹

¹ Det er tatt utgangspunkt i hhv. 3. kvartal 1987, 2. kvartal 2008 og 2. kvartal 2014. Utgangskvartalet er satt til 100.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

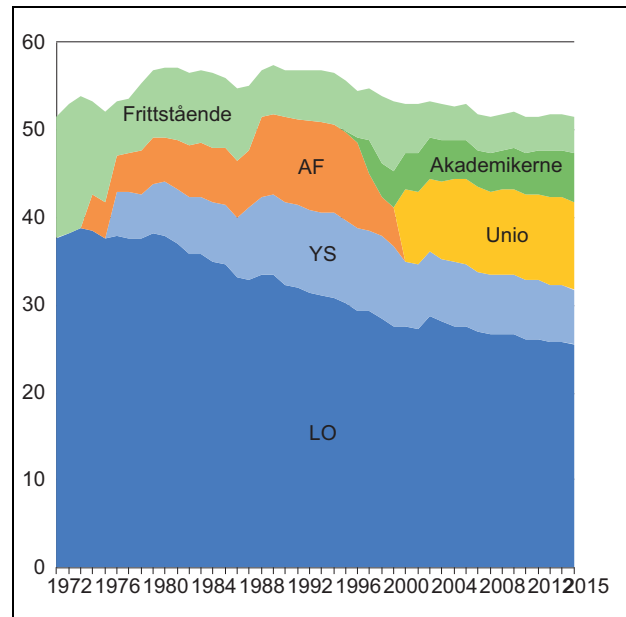
Vedlegg 5

Institusjonelle trekk ved lønnsdannelsen i Norge

I dette vedlegget gjennomgås organisasjonsgrader både på arbeidstaker- og arbeidsgiversiden, ulike systemer for tariffavtaler og omfanget av tariffavtaledekning. Det gis også en oversikt over store tariffavtaler etter næring/ sektor.

5.1 Organisasjonsgrader på arbeidstakersiden

Organisasjonsgraden¹ på arbeidstakersiden i Norge var 52 prosent i 1972. Den økte til 57 prosent i 1990, falt deretter til 53 prosent i 2000 og har de siste 5 årene vært i underkant av 52 prosent. Sammenliknet med andre vestlige land er organisasjonsgraden i Norge på arbeidstakersiden likevel fortsatt relativt høy. De ansatte er organisert i ulike forbund som er tilsluttet de fire hovedorganisasjonene LO, Unio, YS og Akademikerne, samt en del mindre, frittstående forbund, jf. tabell 5.1. Av de frittstående er Norges Ingeniør- og Teknologiorganisasjon (NITO) den største organisasjonen med om lag 80 800 medlemmer totalt i 2015, herav 57 200 yrkesaktive. Utviklingen i andelen organi-

Figur 5.1 Andelen organiserte arbeidstakere totalt og i de ulike arbeidstakerorganisasjonene, 1972–2015. Yrkesaktive medlemmer

Kilde: Fafo.

serte arbeidstakere totalt og i de ulike arbeidstakerorganisasjonene siden 1972 vises i figur 5.1.

¹ Definert som andelen lønntakere som er medlem av en arbeidstakerorganisasjon.

Tabell 5.1 Medlemstall totalt i de fire hovedorganisasjonene og i frittstående forbund per 31.12.2015 og andelen yrkesaktive medlemmer

	Medlemstall totalt	Yrkesaktive medlemmer ¹	Andelen yrkesaktive medlemmer	Yrkesaktive medlemmer som andel av alle sysselsatte lønntakere. pst.
Landsorganisasjonen (LO)	913 732	630 000	68,9	25,6
Unio	339 812	247 700	72,9	10,0
YS	215 878	154 000	71,3	6,2
Akademikerne	193 536	137 400	71,0	5,6
Frittstående forbund	130 063	100 500	77,3	4,1
Sum	1 793 021	1 269 600	70,8	51,5

¹ Omfatter bare medlemmer som er yrkesaktive lønntakere, dvs. selvstendige næringsdrivende er holdt utenom.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Fafo.

5.2 Organisasjonsgrader på arbeidsgiversiden

Arbeidsgiversiden i Norge består av fem store aktører. I privat sektor og offentlig eide selskaper er Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO), Arbeidsgiverforeningen Spekter og Hovedorganisasjonen Virke de mest sentrale. I offentlig sektor er KS arbeidsgiverpart i kommunene, fylkeskommunene (utenom Oslo kommune) og kommunale foretak, mens Kommunal- og moderniseringsdepartementet er arbeidsgiverpart i staten. I tillegg har Finans Norges arbeidsgivermedlemmer til sammen om lag 39 000 ansatte primært innen bank og forsikring, mens Norges Rederiforbunds medlemsbedrifter sysselsetter om lag 42 000 sjøfolk og offshorearbeidere.

5.3 Tariffavtalene

En tariffavtale er en kollektiv regulering av lønns- og arbeidsvilkår. Tariffavtaler inngås mellom en

fagforening og en arbeidsgiver eller arbeidsgiverforening, og er bindende for avtalens parter og deres medlemmer. Tariffavtalene har derfor fundamental betydning for lønnsdannelsen i Norge. I tillegg til lønn, regulerer tariffavtalene også bestemmelser om forhold som sosiale rettigheter, pensjon for de som har dette avtalefestet, arbeidstidsspørsmål, samt oppsigelsesfrister, medbestemmelse og permittering. Hva som inngår varierer mellom de ulike tariffavtalene. Avtalene inngås på ulike nivåer i de ulike sektorene; mellom arbeidstakernes hovedorganisasjoner og en arbeidsgiverforening, mellom et fagforbund og en arbeidsgiverorganisasjon på bransjenivå, eller mellom bedriftsledelsen og forbundenes tillitsvalgte.

Tariffavtalene har ulike prinsipper for fastsettelse av lønn og lønnsutvikling, der det sentrale skillet er om reguleringen skjer på sentralt eller lokalt nivå, eller i kombinasjoner av disse. Konfliktpretten i tradisjonell forstand ligger som hovedregel på sentralt nivå. Det kan i hovedsak skilles mellom tre hovedtyper tariffavtaler:

Tabell 5.2 Sysselsatte¹ i staten og i medlemsvirksomheter i arbeidsgiverorganisasjoner. 2005 og 2015

	Antall sysselsatte. 1000 personer						Sysselsatte som andel av alle sysselsatte lønnstakere. pst.			
	Alle		Virksomheter med tariffavtale		Andel med tariffavtale. pst.		Alle		Virksomheter med tariffavtale	
	2005	2015	2005	2015	2005	2015	2005	2015	2005	2015
Næringslivets Hovedorganisasjon	490	691	380	532	78	77	23	28	18	22
Kommunesektoren ²	408	471	408	471	100	100	19	19	19	19
Hovedorganisasjonen Virke	143	231	77	97	54	42	7	9	4	4
Arbeidsgiverforeningen Spekter	165	211	165	210	100	99	8	9	8	9
Staten som arbeidsgiver	127	153	127	153	100	100	6	6	6	6
Øvrige organisasjoner (Norges Rederiforbund, Finans Norge m.fl.)	182	196	138	149	76	76	9	8	7	6
Sum	1 474	1 954	1 254	1 613	85	83	70	79	59	65

¹ Andelen deltidsansatte varierer mellom organisasjonene/virksomhetene. Det er mange deltidsansatte i kommunene, Virkeområdet og i helseforetakene. Stillingsandel eller deltidsbrøk kan også variere mellom områdene. Regnet i årsverk kan forholdet mellom sysselsettingen i de ulike områdene endres.

² Omfatter ansatte i kommunene inklusive Oslo kommune, fylkeskommunene og andre virksomheter som er medlemmer i KS, herunder bedriftsmedlemmer.

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Beregningsutvalget.

1. Minstelønnsavtaler

Minstelønnsavtaler er den vanligste lønnsfastsettende mekanismen i tariffavtalene i privat sektor, særlig blant arbeidere. Minstelønnsavtaler fastsetter minimumsavlønning for ulike kategorier av arbeidstakere. I tillegg forhandles det lokalt i bedriftene/virksomhetene om tillegg. Den vanligste måten å utforme lokale tillegg på er etter «de fire kriteriene» virksomhetens økonomi, produktivitet, framtidsutsikter og konkurranseevne. I Industriooverenskomsten er det i tillegg et femte kriterium: den aktuelle arbeidskraftsituasjonen.

Det er stor forskjell på minstelønnsavtalene mellom ulike områder. I noen områder har man én eller to minstelønnssetninger for unge/nyansatte lønntakere som dermed gjelder for en liten andel av de ansatte, mens i andre områder avtales det minstelønnsstiger som omfatter rundt halvparten av de ansatte på det aktuelle området. Hvor mye som avtales sentralt og hvor mye lokal lønnsdannelse det er, varierer også mye fra område til område.

Lønnsystemet i kommunesektoren er også et minstelønnsystem eller garantilønnsystem for de fleste arbeidstakergruppene, men i motsetning til i minstelønnsavtaleområder i privat sektor blir rammene for de lokale tilleggene fastsatt i de sentrale forhandlingene.

2. Normallønnsavtaler

Normallønnsavtaler regulerer både nivå og endringer i forbindelse med tariffoppgjør. Lønnsfastsettelsen i slike avtaler er dermed i det alt vesentligste sentralisert. Tariffavtaler med fast lønnsregulativ kalles ofte normallønnsavtaler. Slike avtaler forutsetter i utgangspunktet at det ikke skal avtales tillegg utover normallønnen. Staten og Oslo kommune har normallønnsavtaler, men også deler av privat sektor, som bussbransjen, renhold, elektrofag og vektere har slike avtaler.

3. Avtaler uten sentrale lønnsbestemmelser

I avtaler uten sentrale lønnsbestemmelser foregår lønnsfastsettelsen i sin helhet lokalt, med unntak for enkelte tariffavtaler for funksjonærer i YS-forbund. Avtaler uten sentrale lønnsbestemmelser er dominerende blant annet for funksjonærgrupper med lang utdanning i privat sektor og for YS sine funksjonæravtaler med NHO. Det inngås også funksjonæravtaler mellom sentrale parter, men disse er snarere prosedyreregler for hvordan lønns- og arbeidsvilkår kan bestemmes i den

enkelte bedrift, både som kollektive og individuelle avtaler.

5.3.1 Fordelingen mellom sentrale og lokale lønnstillegg

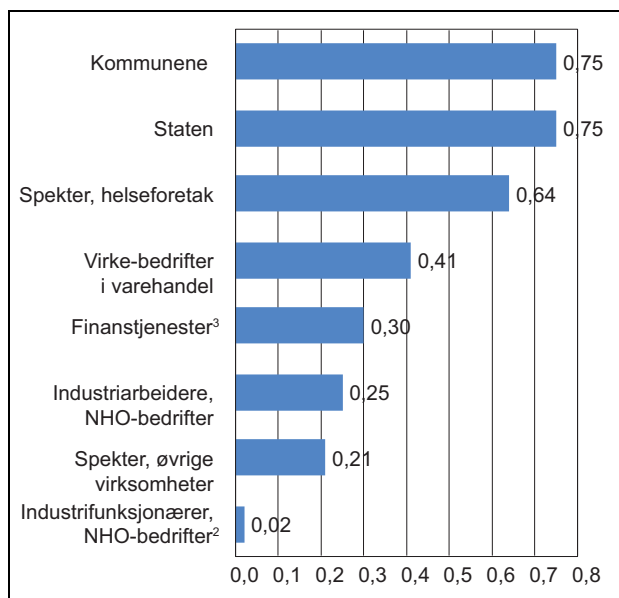
I industrien bygger minstelønnsavtalene på at mye av lønnsdannelsen skal foregå i den enkelte virksomhet, jf. de fire kriteriene. For industriarbeidere har i gjennomsnitt de siste ti årene om lag 25 prosent av samlet lønnsvekst kommet gjennom sentralt avtalte tillegg det enkelte år. For store grupper industrifunksjonærer, med unntak av i enkelte LO-avtaler, avtales ikke sentrale tillegg. For disse avtales stort sett alle tillegg lokalt, ofte gjennom kollektive lønnsforhandlinger, dvs. at bedriften og de tillitsvalgte årlig fremforhandler en økonomisk ramme på vegne av sine medlemmer. Lønnsveksten for industrifunksjonærene er derfor i hovedsak lønnsglidning.

I normallønnsområdene i privat sektor er en stor del av lønnsveksten fastlagt gjennom det sentrale tariffoppgjøret. Det er også tilfellet for store tariffområder i offentlig sektor der eventuelle rammer for lokale tillegg avtales sentralt. For Virke-bedrifter i varehandelen er om lag 41 prosent av tilleggene avtalt sentralt de siste ti år. For Spekters virksomheter i privat sektor er om lag 21 prosent av tilleggene avtalt sentralt, og 79 prosent lokalt, de siste ti årene. For helseforetakene i Spekter er om lag 64 prosent av tilleggene avtalt sentralt, og 36 prosent lokalt. I kommunene er om lag 75 prosent av lønnsveksten avtalt sentralt. For de fleste akademikeryrkene skjer all lønnsdannelsen i kommunal sektor fra og med hovedtariffoppgjøret i 2002 lokalt, bortsett fra undervisningsansatte i skolen hvor det er sentral lønnsdannelse. I det statlige tariffområdet har om lag 75 prosent av samlet lønnsvekst de siste ti år kommet fra sentralt avtalte lønnstillegg og resten fra lønnsglidning. I 2016 ble det inngått to hovedtariffavtaler i staten. Begge har en sentralt fastsatt ramme som følger frontfagsnormen. Fordelingen mellom sentralt fastsatte og lokale tillegg er forskjellig i de to avtalene.

Endringer i sammensetningen av sysselsettingen kan påvirke lønnsglidningen i alle tariffområder.

5.3.2 Tariffavtalenes varighet

Tariffavtalenes varighet avtales mellom partene og har i Norge i all hovedsak vært toårige, som regel med adgang til å forhandle om egen lønns-

Figur 5.2 Det sentrale bidraget til lønnsveksten fra 2006 til 2015 (gjennomsnitt per år)¹

¹ Tallene i figur 5.2 er framkommet ved at den totale lønnsveksten mellom de årlige tellingspunktene for lønnsstatistikken er dekomponert i tariff tillegg og lønns glidning. Det som ikke er fastsatt sentralt, består i hovedsak av lokal lønnsdannelse, men også endringer i gjennomsnittlig lønnsnivå som følge av bl.a. endringer i sammensetningen av selskapssetningen (strukturendringer) er med.

² Tallet for industrifunksjonærer er anslaget i NOU 2013: 13 Lønnsdannelsen og utfordringer for norsk økonomi.

³ For finanstjenester medførte langt lavere bonusutbetalinger i 2009 enn året før at lønnsveksten (målt fra 1. september 2008 til 1. september i 2009) ble negativ. Dette året er veksten i avtalt lønn (eksklusive bonus og uregelmessige tillegg) lagt til grunn. I de andre årene er bonus og uregelmessige tillegg med.

Kilder: Beregningsutvalget, Statistisk sentralbyrå og NOU 2013: 13 Lønnsdannelsen og utfordringer for norsk økonomi.

justering for annet avtaleår (mellomoppgjør). De utløper normalt om våren. I NHO, Virke og i Spekter med unntak av helseforetakene, utløper de fleste tariffavtalene 31. mars. I de øvrige tariffområder er utløp gjerne tidligst 30. april. Mekanismene for revisjon av tariffavtaler er nøye regulert i partenes avtaleverk og i lovgivingen. Arbeidstvistloven inneholder bestemmelser om hvem som kan inngå tariffavtaler og hvordan de reforhandles. Arbeidstvistloven dekker hele arbeidslivet, bortsett fra staten. I staten gjelder tjenestetvistloven, som i hovedsak bygger på de samme prinsippene som arbeidstvistloven, men som er tilpasset særlige forhold i staten.

5.3.3 Tariffavtaledekning

Tariffavtalene omfatter flere enn de arbeidstakerne som er organisert. Det skyldes bl.a. at

arbeidsgivere som er tariffbundet gjennom avtale- og rettspraksis, forpliktet å legge til grunn tariffavtalens vilkår også for ansatte i bedriften som ikke er organisert, hvis de faller inn under tariffavtalens virkeområde. Tariffavtaledekning kan måles ved hjelp av spørreundersøkelser som SSBs Arbeidskraftundersøkelse (AKU). Her spørres arbeidstakere om deres lønns- og arbeidsforhold fastsettes ved tariffavtale, ved individuell avtale eller om de ikke har noen avtale. En kan dermed se hvordan tariffavtaledekningen varierer mellom bransjer og grupper av arbeidstakere. Tariffavtaledekningen i privat sektor var ifølge AKU om lag 57 prosent i 2014 (Fafonotat 2016:07), mens det er full avtaledekning i offentlig sektor. Registerdata kan indikere at tariffavtaledekningen i privat sektor er lavere enn 57 prosent som AKU-tallene fra 4. kvartal 2014 viser. I Fafonotat 2016:07 anslås det at maksimalt 50 prosent av de ansatte i privat sektor befinner seg i en virksomhet som omfattes av tariffavtale. Basert på dette er tariffavtaledekningen for alle arbeidstakere om lag 66 prosent. Det at andelen arbeidstakere som oppgir at deres lønn fastsettes gjennom tariffavtale, er høyere i spørreundersøkelser enn det en kan forvente ut fra registerbaserte kilder, kan forklares ved misforståelser eller manglende kunnskap, men også ved at lønnsattsene i tariffavtalene benyttes i bedrifter som ikke formelt er bundet av disse avtalene (frivillig tilslutning). Det er vanskelig å vite hvor stort omfang dette har, men det antas at det særlig gjelder mindre virksomheter. I tillegg bidrar allmenngjøring i noen bransjer til å gjøre enkelte av tariffavtalens bestemmelser gjeldende for flere.

Tabell 5.3 viser andelen arbeidstakere i ulike bransjer og sektorer som omfattes av tariffavtaler, og at tariffavtaledekningen øker med bedriftsstørrelsen. Det framgår at tariffavtaledekningen er lavest i næringene faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting, engroshandel og i informasjon og kommunikasjon. Tallene er basert på en utvalgsundersøkelse og de er derfor beheftet med usikkerhet. Det kan dessuten være store forskjeller innenfor enkelte bransjer. I transport er for eksempel tariffavtaledekningen høy innen buss, men lav innen langtransport med gods. Ifølge Fafonotat er det langt flere ansatte innen detaljhandel og overnattings- og serveringsvirksomhet som oppgir at deres lønns- og arbeidsforhold fastsettes av tariffavtale, enn det er arbeidstakere i tariffbundne virksomheter innen disse bransjene målt ved registertall. Dette sier noe om «hvordan tariffavtalene også former lønnsbetingelser for arbeidstakere i virksomheter som ikke er tariffbundne,

Tabell 5.3 Andelen arbeidstakere med tariffavtale etter bransje/sector og bedriftsstørrelse. Privat sektor. 4. kvartal 2014. Prosent

<i>Bransje/sector</i>	<i>Prosent</i>
Privat undervisning, helse og sosial omsorg	74
Transport og lagring	72
Industri, olje, bergverk	65
Finansierings- og forsikringsvirksomhet	63
Detaljhandel ¹	63
Overnattings- og serveringsvirksomhet ¹	58
Bygg, anlegg, el. og kraft	58
Kultur og annen tjenesteyting	46
Forretningsmessig tjenesteyting og fast eiendom	50
Kultur og annen tjenesteyting	47
Informasjon og kommunikasjon	40
Engroshandel	38
Faglig, vitenskapelig og teknisk tjenesteyting	35
<i>Bedriftsstørrelse</i>	
1–5 ansatte	36
6–9 ansatte	47
10–19 ansatte	57
20–49 ansatte	61
50–99 ansatte	61
100–199 ansatte	64
Over 200 ansatte	67

¹ Det er usikkerhet knyttet til disse tallene. Langt flere ansatte oppgir at deres lønns- og arbeidsforhold fastsettes av tariffavtale, enn det er arbeidstakere i tariffbundne virksomheter innen disse bransjene målt ved registertall (Fafo-notat 2016–07).

Kilde: Fafo.

men der landsdekkende avtaler blir brukt som mal for lønnsnivået.» (Fafo-notat 2016–07).

5.4 Allmenngjøring

Lov om allmenngjøring av tariffavtaler mv. (allmenngjøringsloven) trådte i kraft samtidig med EØS-avtalen 1. januar 1994. Lovens formål er å sikre utenlandske arbeidstakere lønns- og arbeidsvilkår som er likeverdige med de vilkår norske arbeidstakere har, og å hindre konkurransevridning til ulempe for det norske arbeidsmarkedet.

Loven åpner for at en uavhengig nemnd med deltakelse fra partene, Tariffnemnda, etter krav fra en arbeidstaker- eller arbeidsgiverorganisasjon kan fastsette at en landsomfattende tariffavtale helt eller delvis skal gjelde alle arbeidstakere i et fag eller et geografisk område, enten de er organiserte eller ikke og både for norske og utenlandske arbeidstakere. Det er i hovedsak overenskomsternes minstelønnssetninger som er blitt allmenngjort, men også bl.a. bestemmelser om arbeidstid og overtid, og om kompensasjon for reise, kost og losji. Allmenngjøring innebærer således at det settes et gulv for hvor lavt arbeidstakere i den aktuelle bransjen kan lønnes. ESA har åpnet formell

sak mot Norge om reglene om dekning av utgifter til reise, kost og losji i allmenngjøringsforskriften for skips- og verftsindustrien. Norske myndigheter har besvart henvendelsen ved å peke på at partene må finne en løsning i tråd med den norske modellen for lønnsdannelsen. ESA har gitt positive signaler på myndighetenes svarbrev.

Tariffnemndas vedtak om allmenngjøring fastsettes i forskrift og gjelder for alle arbeidstakere som utfører arbeid av den art forskriften omfatter. Forskriftens lønns- og arbeidsvilkår vil således gjelde som ufravikelige minstevilkår i alle bedrifter med arbeidsforhold som omfattes av den aktuelle allmenngjøringsforskriften. Dersom arbeidstakerne allerede er bundet av en tariffavtale, vil denne avtalens vilkår bare måtte vike i den grad vilkårene som følger av allmenngjøringsforskriften samlet sett er gunstigere for arbeidstakerne. Allmenngjøringen kan dermed ha betydelige virkninger for arbeidstakere som ikke er dekket av en tariffavtale, dvs. om lag halvparten av alle arbeidstakere i privat sektor.

For tiden gjelder følgende forskrifter fra Tariffnemnda², jf. boks 5.1:

- Forskrift om allmenngjøring av tariffavtale for jordbruks- og gartnerinæringene
- Forskrift om allmenngjøring av tariffavtale for byggeplasser i Norge
- Forskrift om delvis allmenngjøring av Industriooverenskomsten for skips- og verftsindustrien
- Forskrift allmenngjøring av tariffavtale for renholdsbedrifter
- Forskrift om allmenngjøring tariffavtale for fiskeindustribedrifter
- Forskrift om allmenngjøring av Landsoverenskomsten for elektrofagene
- Forskrift om allmenngjøring av tariffavtaler for godstransport på vei
- Forskrift om allmenngjøring av tariffavtaler for persontransport med turbil

Arbeidstilsynet³ fører tilsyn med at lønns- og arbeidsvilkår som følger av vedtak om allmenngjøring blir overholdt.

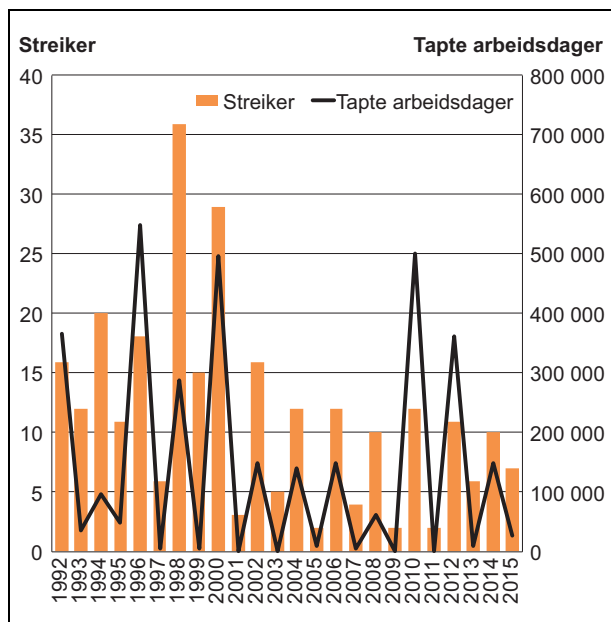
² Se Tariffnemndas hjemmeside: <https://www.regjeringen.no/no/dep/asd/org/nemnder-styrer-rad-og-utvalg/permanente-nemnder-rad-og-utvalg/tariffnemnda/id508679/>

³ Lønssatsene i de allmenngjorte tariffavtalene framgår på Arbeidstilsynets hjemmeside: <http://www.arbeidstilsynet.no/fakta.html?tid=90849>

5.5 Arbeidskonflikter

Figur 5.3 viser antall streiker og tapte arbeidsdager som følge av streik i perioden 1992–2015. Arbeidskonflikter i 2016 er omtalt i avsnitt 1.5 i vedlegg 1 i denne rapporten. Arbeidskonflikter i mellomoppgjøret i 2015 er omtalt i vedlegg 1 i NOU 2016: 6. Antall tapte dager varierer mye mellom år. I perioden 2000–2009 sto konfliktene i 2000 (bl.a. konflikt mellom LO og NHO der fullføring av den femte ferieuken var ett av elementene) for opp mot halvparten av de tapte arbeidsdagene. Videre på 2000-tallet var det relativt mange tapte dager og involverte arbeidstakere som følge av streiker i 2010 og 2012. Det var relativt omfattende streiker i kommunal sektor i 2010 og 2012, og i staten i 2012. Disse streikene involverte alle eller nesten alle organisasjonene. I 2010 var det også omfattende konflikter i byggevirksomheten.

Antall konflikter og tapte arbeidsdager har samlet sett gått ned på 2000-tallet. Antall tapte arbeidsdager er klart høyere i hovedoppgjør enn i mellomoppgjør. Dette har i hovedsak sammenheng med at det i hovedoppgjør er flere konflikt-punkter. Det forhandles om både lønnstillegg og endringer i de øvrige bestemmelsene i tariffavtalene, mens det i mellomoppgjør (andre avtaleår) normalt forhandles kun om lønnstillegg.

Figur 5.3 Antall streiker og tapte arbeidsdager. 1992–2015

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Boks 5.1 Gjeldende forskrifter om allmenngjøring av tariffavtaler

Forskrift om allmenngjøring av tariffavtale for jordbruks- og gartnerinæringene

Forskriften er fastsatt på grunnlag av Overenskomsten for jordbruks- og gartnerinæringene 2016–2018 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og NHO Mat og Drikke på den ene siden og Landsorganisasjonen i Norge og Fellesforbundet på den annen side. Forskriften omfatter jordbruks- og gartneriarbeid, hagesenter, planteskolearbeid og lager-/terminalarbeid, samt alle fag innenfor området landbruk, naturbruk og naturforvaltning som naturlig utføres innenfor næringen.

For ferie- og innhøstingshjelp er det vedtatt følgende minstelønnsseter per time: for arbeidstakere under 18 år: 93,15 kroner, for arbeidstakere over 18 år og som er ansatt inntil 12 uker: 113,15 kroner, og for de over 18 år som er ansatt mellom 12–24 uker (3–6 måneder): 118,65 kroner. Arbeidstakere over 18 år som er ansatt mer enn 6 måneder skal ha lønn som ufaglært fast ansatt, der satsene er 133,05 kroner for ufaglærte arbeidstakere, og 102,65 kr for ansatte under 18 år. Fagarbeidere skal gis et tillegg på 11 kroner per time. I tillegg er det allmenngjort hellig- og helgedagstillegg.

Forskrift om allmenngjøring av tariffavtale for byggeplasser i Norge

Denne forskriften er fastsatt på grunnlag av Fellesoverenskomsten for byggfag (FOB) 2016–2018 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og Byggenæringens Landsforening på den ene side og Landsorganisasjonen i Norge og Fellesforbundet på den annen side. Forskriften gjelder for faglærte og ufaglærte arbeidstakere som utfører bygningsarbeid på byggeplasser. Minstelønnssetene per time er 193,60 kroner for faglærte, 174,00 kroner for ufaglærte uten bransjeerfaring, 181,50 kroner for ufaglærte med minst ett års bransjeerfaring og 116,70 kroner for arbeidstakere under 18 år.

Forskrift om delvis allmenngjøring av Industriooverenskomsten for skips- og verftsindustrien

Forskriften er fastsatt på grunnlag av Industriooverenskomsten (VO-delen) 2016–2018 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og Norsk Industri på den ene siden og Landsorganisasjo-

nen i Norge og Fellesforbundet på den annen side. Forskriften gjelder fagarbeidere, spesialarbeidere og hjelpearbeidere som utfører produksjons-, montasje- og installasjonsarbeid i skips- og verftsindustrien. Minstelønnssetene per time er 169,44 kroner for fagarbeidere, 161,72 kroner for spesialarbeidere og 154,09 kroner for hjelpearbeidere. Allmenngjorte tillegg for ulike typer skiftarbeid er om lag de samme satsene som gjelder i Industriooverenskomsten.

Forskrift om allmenngjøring av tariffavtale for renholdsbedrifter

Forskriften er fastsatt på grunnlag av Overenskomst for Renholdsbedrifter 2014–2016 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og NHO Service den ene side og Landsorganisasjonen i Norge og Norsk Arbeidsmandsforbund på den annen side. Forskriften gjelder for private bedrifter som driver salg av renholdstjenester, og gjelder for ansatte i slike bedrifter som utfører renhold. Forskriften innebærer at de berørte arbeidstakere skal minst ha en lønn per time på 169,37 kroner og arbeidstakere under 18 år minst 122,76 kroner. For arbeid mellom klokken 21.00 og 06.00 avtales lønnstillegg i hvert enkelt tilfelle. Lønnstillegget skal være minst 26 kroner per time.

Forskrift om allmenngjøring av tariffavtale for fiskeindustribedrifter

Forskriften er fastsatt på grunnlag av Overenskomst for Fiskeindustribedrifter 2016–2018 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og Sjømat Norge på den ene side og Landsorganisasjonen i Norge og Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund på den annen side. Forskriften gjelder for fagarbeidere og produksjonsarbeidere med dertil hørende arbeidsoperasjoner, lagerarbeidere, transport, vakthold, rengjøring og kantine, håndverkere, reparatører, arbeidsledere, kontrollører, instruktører og kjølemaskinister/kuldemaskinister i fiskeindustribedrifter. Minstelønnssetene per time er 183,60 kroner for fagarbeidere og 173,10 kroner for produksjonsarbeidere. Arbeidstakere under 18 år skal minst ha en lønn per time på 80 prosent av minstelønnsseten. På arbeidsplasser med skiftarbeid er skifttilleggene allmenngjort.

Boks 5.1 forts.

Forskrift om delvis allmenngjøring av Landsoverenskomsten for elektrofagene

Forskriften er fastsatt på grunnlag av Landsoverenskomsten for elektrofagene 2016–2018 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og Nelfo på den ene siden og Landsorganisasjonen i Norge og EL & IT Forbundet på den annen side. Forskriften gjelder for bedrifter som utfører installasjon, montasje og vedlikehold av elektriske anlegg for automatisering, data, telekommunikasjon o.l. Forskriften gjelder for arbeidstakere som utfører slikt arbeid i slike bedrifter. Forskriften gjelder ikke for petroleumsvirksomheten til havs. Minstelønnssatsene per time er 207,29 kroner for faglærte som utfører fagarbeid og 180,35 kroner for øvrige arbeidstakere. På arbeidsplasser med skiftarbeid er skifttilleggene for to- og treskiftsordninger allmenngjort.

Forskrift om allmenngjøring av tariffavtaler for godstransport på vei

Forskriften er fastsatt på grunnlag av de to like lydende avtalene Godsbilavtalen av 2014 mellom Norges Lastebileier-Forbund (NLF) og NLFs overenskomstbundne medlemsbedrifter på den ene side og Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund og Yrkestrafikkforbundet på den annen side og Overenskomst for godstransport av 2014 mellom Norges Lastebileier-Forbund og NLFs overenskomstbundne medlemsbedrifter på den ene side og Landsorganisasjonen i Norge/Norsk Transportarbeiderforbund på den annen side. Forskriften gjelder for arbeidstakere som utfører godstransport på vei med kjøretøy med totalvekt over 3,5 tonn. Forskriften gjelder også *kabotasjekjøring*, det vil si transportoppdrag mellom steder i Norge som etterfølger en grensekryssende transport til Norge, og *kombinert transport*, det vil si transport på vei i Norge som starter eller slutter med en grensekryssende transport på jernbane eller skip. Forskriften gjelder ikke grensekryssende transportvirksomhet (internasjonal transport) ut over dette. For

arbeidstakere i bedrifter som er etablert utenfor Norge gjelder forskriften bare i den utstrekning transporten er en tjenesteytelse etter arbeidsmiljøloven § 1-7 (*utsendt arbeidstaker*). Forskriften gjelder ikke ved transport av virksomhetens egne varer. Minstelønnssatsen per time er på 158,32 kroner. Ved transportoppdrag med planlagt overnatting, skal diett utbetales i henhold til det norske myndigheter til enhver tid godkjenner som skattefri diett. Det utbetales 1/3 diettsats per påbegynt 8. time.

Forskrift om allmenngjøring av tariffavtaler for persontransport med turbil

Forskriften er fastsatt på grunnlag av Bussbransjeavtalen av 2014 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og NHO Transport på den ene side og Yrkesorganisasjonenes Sentralforbund og Yrkestrafikkforbundet på den annen side og Bussbransjeavtalen 2014–2016 mellom Næringslivets Hovedorganisasjon og NHO Transport på den ene side og Landsorganisasjonen i Norge og Norsk Transportarbeiderforbund på den annen side. Forskriften gjelder for arbeidstakere i bedrifter som utfører persontransport med turvogn eller buss når transporten ikke krever tildeling av løyve ved konkurranse etter yrkestransportlova § 8. Forskriften gjelder også kabotasjekjøring, det vil si når en utenlandsk transportvirksomhet driver midlertidig turbiltransport med på- og/eller avstigning i Norge. Forskriften gjelder ikke grensekryssende transportvirksomhet (internasjonal transport) ut over dette. For arbeidstakere i bedrifter som er etablert utenfor Norge gjelder forskriften bare i den utstrekning transporten er en tjenesteytelse etter arbeidsmiljøloven § 1-7 (*utsendt arbeidstaker*). Minstelønnssatsen per time er på 150 kroner. Det skal avtales ordninger vedrørende kost og losji. Arbeidsgiver skal som hovedregel sørge for kost og losji, men fast diettsats, betaling etter regning eller liknende kan avtales.

Tabell 5.4 Store tariffavtaler etter næring/sector

Næring/sector	Tariffavtale	Forbund/ forening	Arbeidsgiver- organisasjon	Forhand- lingsnivå og omfang	Lønnsdannelse	Antall ansatte som omfattes i 2016
Industrien	Industriover- enskomsten ¹	LO/Felles- forbundet	NHO/Norsk Industri	Forbunds- vist, arbei- dere	Minstelønn	35–40 000
Bygg- og anleggs- virksomhet	Fellesover- enskomsten for byggfag	LO/Felles- forbundet	NHO/Byg- genæringens Lands- forening	Forbunds- vist, arbei- dere	Minstelønn	38 000
Varehandel	Landsover- enskomsten med bransje- avtaler	Handel og Kontor	Virke	Forbunds- vist, funksjo- nærer	Minstelønn	Om lag 48 000
Samferdsel	Overens- komst for Posten	LO Stat	Spekter	Sentralt mel- lom LO Stat og Spekter. Lokalt mel- lom forbun- dene og ledel- sen.	Minstelønn	Om lag 15 000
	Bussbransje- avtalen	LO/NTF og YS/YTF	NHO/NHO Transport	Forbunds- vist, arbei- dere	Normallønn	Om lag 10 000
	Bussbransje- avtalen	LO Stat/YS Spekter	Spekter	Sentralt, for- bundsvist	Normallønn	Om lag 4 000
Hotell- og restaurant- virksomhet	Riksavtalen for hotell- og restaurant	LO/Felles- forbundet	NHO/NHO Reiseliv	Forbunds- vist, arbei- dere	Normallønn ²	25–30 000
Finans- tjenester	Sentralavta- len for finans- næringen	Finans- forbundet	Finans Norge	Sentralt, vertikalt	Minstelønn	Om lag 28 000
Staten	Hovedtariff- avtalene i staten	Hovedsam- menslutnin- gene i staten	KMD	Sentralt, vertikalt	Normallønn	Om lag 153 000

Tabell 5.4 Store tariffavtaler etter næring/sektor

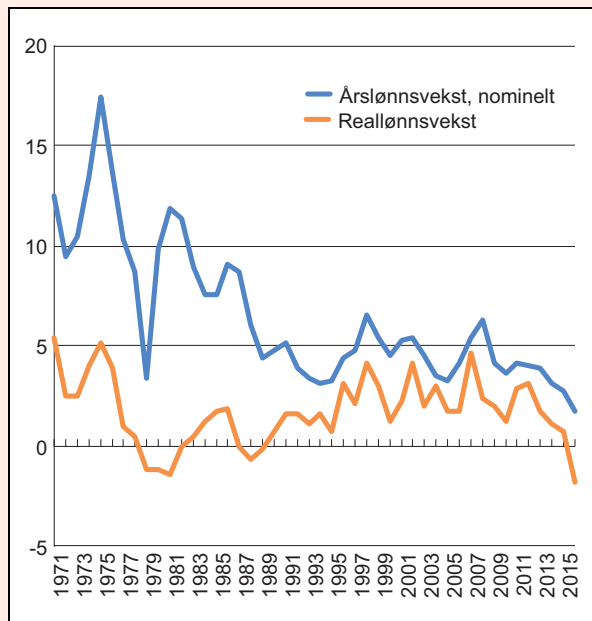
Næring/sektor	Tariffavtale	Forbund/ forening	Arbeidsgiver- organisasjon	Forhand- lingsnivå og omfang	Lønnsdannelse	Antall ansatte som omfattes i 2016
Kommuner og fylkeskom- muner, ekskl. Oslo kom- mune	Hovedtariff- avtalen, kap 4 (stillinger med hoved- sakelig sen- tral lønns- dannelse)	Forhandlings- sammenslut- ninger i KS-området	KS	Sentralt, vertikalt	Minstelønn	Om lag 385 000
	Hovedtariff- avtalen, kap 3 og 5 (stillin- ger med lokal lønns- dannelse)			Lokalt. Ledere og akademikere	Uten lønns- satser	Om lag 43 000
De statlig eide helse- foretakene	Overens- komst for Norsk Syke- pleierforbund	Norsk Syke- pleierforbund	Spekter	Sentralt, for- bundsvist	Minstelønn	Om lag 38 000
	Overens- komst for LO- forbund	Forbundene i LO Stat		Sentralt, for- bundsvist	Minstelønn	Om lag 24 000
	Overens- komst for YS-forbund	Forbundene i YS Spekter		Sentralt, for- bundsvist	Minstelønn	Om lag 9 000
	Overens- komst Akade- mikerne – Helse	Foreningene i Akademi- kerne – Helse		Sentralt, for- bundsvist og lokalt	Normallønn/ minstelønn/ uten lønns- satser	Om lag 20 000 i over- enskomst- området Aka- demikerne – Helse
NHO- området	Hovedavta- len Tekna	Tekna, Aka- demikerne	NHO/tilslut- tede lands- foreninger	Lokalt, funk- sjonerer	Uten lønns- satser	17 000 med- lemmer
NHO- området	Overens- komst NITO	NITO	NHO/tilslut- tede lands- foreninger	Lokalt, funk- sjonerer	Uten lønns- satser	19 000 med- lemmer

¹ Om lag 2 500 av de som er omfattet av Industrioverenskomsten, er ansatte i byggebedrifter.

² Minstelønn fra 2017.

Kilder: NOU 2013: 13 Lønnsdannelsen og utfordringer for norsk økonomi, og Beregningsutvalget.

Boks 5.2 Lønnsutviklingen 1970–2016

Figur 5.4 Nominell lønnsvekst og reallønnsvekst 1970-2016

Note: Tall for 2015 og 2016 er foreløpige.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

I denne boksen presenteres utviklingen i nominell lønn¹ og reallønn² siden 1970. Den nominelle lønnsveksten var høy på midten av 1970-tallet, med over 17 prosent i 1975. Dette ga en reallønnsvekst på over 5 prosent. Reallønnsveksten var også over 5 prosent i 1971. Til

tross for sterk prisvekst på 1970-tallet var veksten i reallønn samlet for dette tiåret forholdsvis sterk. Lavere lønnsvekst i 1979 skyldtes i stor grad innføring av lønns- og prisstopp. På 1980-tallet varierte lønnsveksten mellom 11,9 prosent i 1981 og 4,4 prosent i 1989. Lønnsveksten i 1988 og 1989 var påvirket av inntektsreguleringslover. Reallønnsveksten på 1980-tallet sett under ett var lav, og negativ i flere år. Siden begynnelsen av 1990-tallet har både lønns- og prisveksten stort sett vært klart lavere enn på 1970- og 80-tallet, men reallønnsveksten har vært høy. I 2011 og 2012 bidro lav prisvekst til høy reallønnsvekst, men med høyere prisvekst og lavere nominell lønnsvekst falt reallønnsveksten i årene etter. Lavere gjennomsnittlig nominell lønnsvekst og forholdsvis høy prisvekst i 2016 førte til et fall i reallønnen på 1,8 prosent i 2016.

Figuren viser reallønnsvekst basert på vekst i årslønn. Utviklingen i reallønn per time har i enkelte år økt mer som følge av nedsatt ukentlig arbeidstid med lønnskompensasjon. Slike endringer fant sted både på 1970- og 1980-tallet.

¹ Påløpt årslønn i nasjonalregnskapet som omfatter lønnen en lønnstaker normalt vil motta i løpet av kalenderåret dersom vedkommende jobber full tid, ikke har fravær og ikke har betalt overtid. Dette er i overensstemmelse med lønnsbegrepet som brukes i lønnskapitlet. Se definisjoner av lønnsbegreper i vedlegg 2.

² Nominell lønnsvekst deflatert med veksten i konsumprisindeksen.

Vedlegg 6

Fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer

Driftsresultatet for fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer¹ samlet var nesten 70 milliarder kroner i 2016, mot 65 milliarder i 2015. Det var høyere driftsresultater i ressursbaserte næringer som bidro til økningen. *Ressursbaserte næringer* hadde et driftsresultat på 52,3 milliarder kroner i 2016, mot 33,4 milliarder i 2015. Med noen unntak, som bergverk og produksjon av metaller, hadde de ressursbaserte næringene et høyere driftsresultat i 2016 sammenliknet med 2015. Særlig driftsresultatet i fiske, fangst og akvakultur bidro til økningen.

Driftsresultatet for *leverandørvirksomhet* falt fra nærmere 4 milliarder i 2015 til et negativt driftsresultat på 8 milliarder i 2016. Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass samt reparasjon og installasjon hadde en kraftig reduksjon i driftsresultatet, mens verftsindustri og annen transportmiddelindustri hadde en økning i driftsresultatet.

Ikke-stedbundne næringer hadde et driftsresultat på 25,5 milliarder i 2016 mot 27,5 milliarder i 2015. Nedgangen skyldes en reduksjon i driftsresultatet i produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner. I de øvrige ikke-stedbundne næringene økte driftsresultatet fra 2015 til 2016.

Lønnskostnadsandelen i fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer er illustrert i figur 6.1. *Ressursbaserte næringer* hadde en nedgang i lønns-

kostnadsandelen fra 61 prosent i 2015 til 51 prosent i 2016. Lønnskostnadsandelen har falt hvert år siden 2012, da var andelen på 76 prosent. Det var økningen i driftsresultatet i fiske, fangst og akvakultur som bidro mest til at lønnskostnadsandelen gikk ned. Generelt trekker lønnskostnadsandelene i primærnæringene ned lønnskostnadsandelen i ressursbaserte næringer siden de i hovedsak omfatter selvstendig næringsdrivende.

Lønnskostnadsandelen i *leverandørvirksomhet* økte fra 95 prosent 2015 til 116 prosent i 2016, som er høyere enn snittet på 95 prosent for perioden 2012–2016. Lønnskostnadsandelen steg særlig mye i tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass grunnet nedgangen i driftsresultatet i denne næringen.

Lønnskostnadsandelen i *ikke-stedbundne næringer* økte fra 72 prosent i 2015 til 73 prosent i 2016. Gjennomsnittet i femårsperioden 2012–2016 var 77 prosent. Det er produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner som trekker opp vekten i lønnskostnadsandelen i 2016. I de øvrige næringene i aggregatet ble lønnskostnadsandelen redusert.

Industri

Fastlandbasert konkurranseutsatt industri hadde et driftsresultat på i overkant av 37 milliarder i 2016, mot 38 milliarder i 2015, jf. tabell 6.2. Driftsresultatet i *ressursbaserte industrinæringer* lå i 2016 på nesten 11 milliarder kroner, mot 9 milliarder

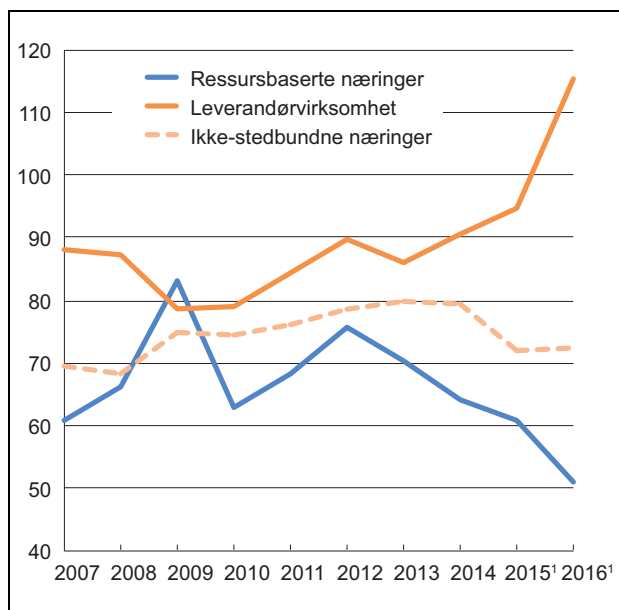
¹ Jf. NOU 2013: 13 Lønnsdannelsen og utfordringer for norsk økonomi. Se definisjon i boks 6.1.

Tabell 6.1 Driftsresultat fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer. Milliarder kroner

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
Fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer:	58,3	57,9	42,1	59,3	50,4	40,0	49,1	53,7	64,7	69,5
Ressursbaserte næringer	27,3	22,7	8,8	25,8	21,3	15,3	20,6	27,8	33,4	52,3
Leverandørvirksomhet	6,1	7,4	13,7	13,5	10,2	7,1	11,3	7,7	3,8	-8,3
Ikke-stedbundne næringer	24,8	27,8	19,7	20,0	19,0	17,7	17,2	18,2	27,5	25,5

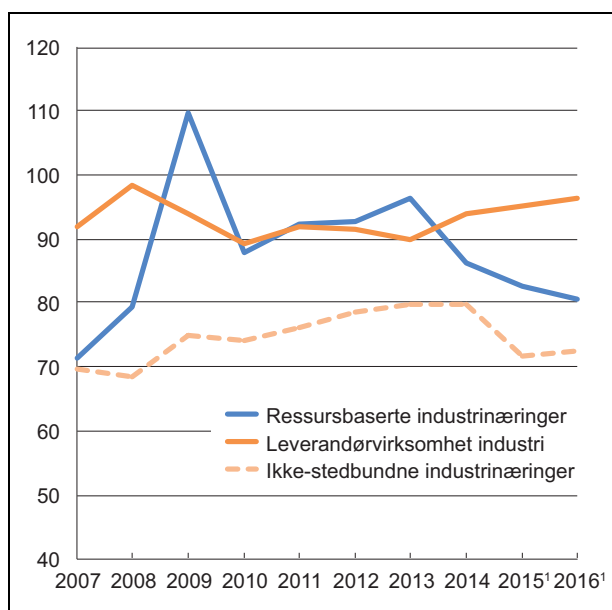
* Foreløpige tall.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.1 Lønnskostnader i prosent av faktorinntekt, fastlandbaserte konkurranseutsatte næringer.

¹ Foreløpige tall.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.2 Lønnskostnader i prosent av faktorinntekt for fastlandbasert konkurranseutsatt industri

¹ Foreløpige tall.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

der i 2015. Alle de ressursbaserte industrinæringene hadde et høyere driftsresultat i 2016 enn i 2015, bortsett fra produksjon av metallvarer som hadde en kraftig nedgang. Driftsresultatet i *leverandøring* var 1 milliard i 2016, mot 1,6 milliarder i 2015. Nedgangen skyldtes lavere driftsresultat i reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr. *Ikke-stedbunden industri* er det samme aggregatet som *ikke-stedbundne næringer*, da alle næringene innenfor sistnevnte aggregat er klassifisert som industrinæringer. Driftsresultatet for disse næringene samlet var 25,5 milliarder i 2016 mot 27,5 milliarder i 2015.

Figur 6.2 viser lønnskostnadsandelen til *fastlandbasert konkurranseutsatt industri*. Lønnskost-

nadsandelen i ressursbaserte industrinæringer lå på 80 prosent i 2016, ned fra 83 prosent i 2015. Gjennomsnittet 2012–2016 var 88 prosent. Lønnskostnadsandelen i produksjon av metaller steg noe mellom 2015 og 2016, mens andelen falt for resten av næringene.

Industrinæringene i leverandørvirksomhet hadde en lønnskostnadsandel på 97 prosent i 2016, mot 87 prosent i 2015. Gjennomsnittet de 5 siste årene, fra 2012 til 2016, var 94 prosent. Lønnskostnadsandelen økte i reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr, mens den falt i verftsindustri og annen transportmiddelindustri.

Tabell 6.2 Driftsresultat fastlandbasert konkurranseutsatt industri. Milliarder kroner

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*	2016*
Fastlandbasert konkurranseutsatt industri ¹	41,7	38,2	18,1	28,0	24,5	23,4	22,4	26,7	38,0	37,2
Ressursbaserte industrinæringer	14,5	9,9	-3,3	5,0	3,1	3,0	1,5	6,3	8,9	10,6
Leverandørvirksomhet industri	2,4	0,5	1,8	3,1	2,4	2,8	3,7	2,2	1,6	1,0
Ikke-stedbundne industrinæringer	24,8	27,8	19,7	20,0	19,0	17,7	17,2	18,2	27,5	25,5

* Foreløpige tall.

¹ Fastlandbasert konkurranseutsatt industri omfatter alle industrinæringer utenom næringen *Trykking og reproduksjon av innspilte opptak*. For oversikt over næringene i aggregatet, se boks 6.1.

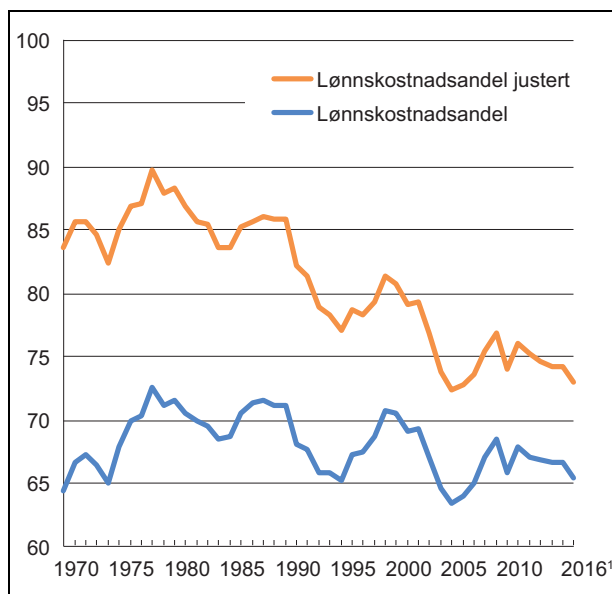
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

6.1 Lønnskostnadsandeler med og uten selvstendiges arbeidsinntekt

Lønnskostnadsandelene som presenteres i TBU-rapporten (kapittel 5 og tidligere i dette vedlegget) viser arbeidstakernes lønnskostnader regnet som andel av faktorinntekt (summen av driftsresultat og lønnskostnader). Faktorinntekten er altså den inntekten som tilfaller produksjonsfaktorene arbeidskraft og kapital. De selvstendiges avlønning av arbeidsinnsats er en del av driftsresultatet og regnes ikke som lønnskostnad.

I figurene 6.3 og 6.4 sammenliknes de tradisjonelle lønnskostnadsandelene med andeler der selvstendiges arbeidsinnsats er lagt til lønnskostnadene, henholdsvis for markedsrettet virksomhet i Fastlands-Norge og industri (1970–2016). De selvstendiges arbeidsinntekt er avregnet til gjennomsnittlig lønnsnivå i de respektive områdene.

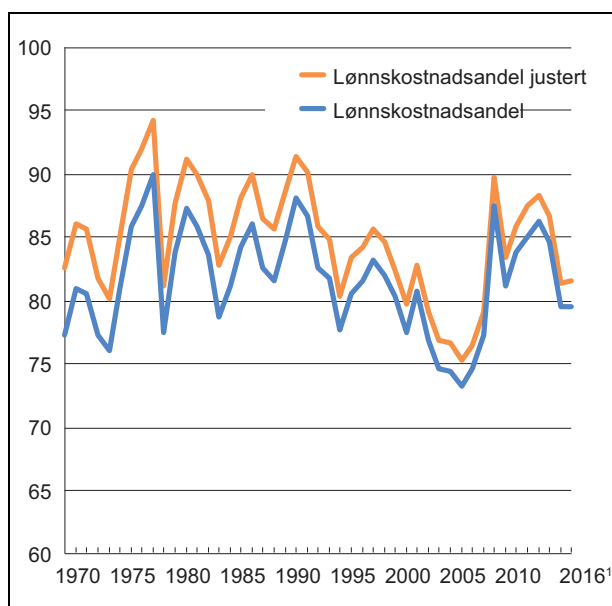
Figurene viser at den justerte lønnskostandsandelen for Fastlands-Norge har nærmet seg tradisjonell lønnskostandsandel over tid. I 1970 lå den 19 prosent over, men falt gradvis fram til 2012 da det var 8 prosent over. Fra 2012 til 2016 har justert lønnskostandsandel ligget stabilt rundt 7,5 prosent over. Denne utviklingen kan forklares med at i 1970 var 18 prosent av de sysselsatte såkalte selvstendig næringsdrivende, mens fra 2012 utgjør de selvstendige i underkant av 6 prosent. Reduksjonen i antall selvstendige har vært spesielt stor for primærnæringene, men antallet er også redusert i varehandel og industri. Tallene for industrien er regnet tilbake til 1970. Avviket mellom justert og tradisjonell lønnskostandsandel har falt etter 1970 da avviket var 5,3 prosent til rundt 2 prosent fra 2000. Dette gjenspeiler at det relativt sett har blitt færre selvstendige i industrien.

Figur 6.3 Lønnskostandsandeler og lønnskostnadsandeler justert for selvstendiges arbeidsinntekt. Markedsrettet virksomhet Fastlands-Norge. 1970–2016

* Foreløpige tall.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.4 Lønnskostandsandeler og lønnskostnadsandeler justert for selvstendiges arbeidsinntekt. Industri. 1970–2016

* Foreløpige tall.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Boks 6.1 Fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer

Konkurranseutsatte næringer er definert som næringer der summen av eksportandel av bruttoproduktet i næringen lagt sammen med importandel av konsum av produkter i næringen overstiger 50 prosent. De konkurranseutsatte næringene er inndelt i ressursbaserte næringer, leverandørvirksomhet og ikke-stedbundne næringer. Ressursbaserte næringer er definert

ved at de er avhengige av naturressurser til produksjon, leverandørvirksomhet begrenset ved at de leverer mye til petroleumsvirksomhet innenlands og utenlands, og ikke-stedbundne næringer er konkurranseutsatte næringer som ikke er avhengige av norske naturressurser. Inndelingen består av følgende næringer:

	Fastlandsbaserte konkurranseutsatte næringer	Fastlandsbasert konkurranseutsatt industri
<i>Ressursbaserte næringer:</i>		
Utvinning av råolje og naturgass		
Bergverksdrift	X	
Fiske, fangst og akvakultur,	X	
Skogbruk	X	
Trelast- og trevareindustri, unntatt møbler	X	X
Produksjon av metaller	X	X
Produksjon av papir og papirvarer	X	X
Nærings-, drikkevare- og tobakksindustri	X	X
<i>Leverandørvirksomhet:</i>		
Rørtransport		
Tjenester tilknyttet utvinning av råolje og naturgass	X	
Reparasjon og installasjon av maskiner og utstyr	X	X
Verftsindustri og annen transportmiddelindustri	X	X
<i>Ikke-stedbundne næringer:</i>		
Utenriks sjøfart		
Oljeraffinerer, kjemisk og farmasøytisk industri	X	X
Produksjon av metallvarer, elektrisk utstyr og maskiner	X	X
Tekstil-, beklednings- og lærvareindustri	X	X
Gummivare- og plastindustri, mineralproduktindustri	X	X
Produksjon møbler og annen industriproduksjon.	X	X

Kilde: NOU 2013: 13. Lønnsdannelsen og utfordringer for norsk økonomi

Vedlegg 7

Vurderinger rundt rammen, mellomoppgjøret 2017

Vurderinger rundt rammen fra LO og NHO ved mellomoppgjøret 2017, av 14. mars 2017:

Vurdering

Årslønnsveksten slik den fremkommer i statistikken var særlig for industrien i fjor sterkt preget av endringene som har funnet sted i arbeidsmarkedet i kjølvannet av oljedturen. Det er dermed større forskjeller enn vanlig mellom den underliggende lønnsveksten for de som har beholdt jobben og det statistiske snittet som ligger lavere.

NHO har, i forståelse med LO, lagt vekt på følgende utviklingstrekk i økonomien:

- Investeringsnedgangen i petroleumssektoren gir fortsatt negative ringvirkninger til norsk økonomi, men styrken i nedgangen er ventet å avta noe. Både de hjemmemarkedsrettede og de eksportrettede oljeleverandørene i Norges Banks regionale nettverk forventer fortsatt nedgang i produksjonen.
- Olje- og gassektoren vil fortsatt være en viktig sektor for Norge i forhold til ringvirkninger og inntekter til samfunnet. Med lavere aktivitet i denne sektoren er det viktig å utvikle eksisterende og etablere nye vekstmotorer i næringslivet.
- Bytteforholdet, som uttrykker forholdet mellom eksportpriser og importpriser, svekket seg også i 2016 og gir ikke lenger drahjelp for videre lønnsvekst. Bytteforholdstapet var betydelig for varer og tjenester i alt, men også utenom olje og gass ble bytteforholdet svekket.
- Produktiviteten i industrien falt ifølge SSBs foreløpige nasjonalregnskaps-tall med 0,6 prosent i fjor mens pris på industriens verdiskaping var 2,7 prosent.
- Valutakursen bidro i fjor for fjerde året på rad til å bedre bedriftenes kostnadsmessige konkurransevne i forhold til utlandet. Relative lønnskostnader i industrien lå anslagsvis 32 prosent over våre handelspartnere i 2016, mot 57 prosent i 2013. Norske bedrifter står dermed bedret rustet til å møte konkurransen både på hjemme- og eksportmarkedet og dermed styrke grunnlaget for fortsatt bredt og lønnsomt norsk næringsliv.
- Fordelingen av verdiskapingen i industrien til lønnskostnader og driftsresultat var uendret fra 2015 til 2016, og tett på gjennomsnittet for de siste 20 årene. Utviklingen i driftsresultatet varierer imidlertid mellom næringene. Oljedturen fremkommer tydelig i lavere driftsresultat i verksteds- og skipsbyggingsindustrien. For industrien samlet sett er driftsresultatet per sysselsatt svakt bedret fra 2015 til 2016, men disse tallene er sterkt preget av bransjen der oljeraffinering inngår. Når det ses bort fra oljeraffinering gikk driftsresultatet i industrien per sysselsatt ned fra 2015 til 2016, hvilket tilsier at lønnsvevnen i bedriftene samlet sett er noe svekket.
- Arbeidsmarkedet er fortsatt svakt og ifølge SSB vil arbeidsledigheten være høy. Sysselsettingen ventes å øke svakt gjennom året, men ikke nok til at sysselsettingsraten vil ta seg opp. Offentlig forvaltning, bygg og anlegg og reiseliv trekker veksten opp, mens det fortsatt er sysselsettingsnedgang i oljeklyngen. Ifølge NHOs økonomibarometer svarer fortsatt mange petroleumsrettede bedrifter at de vil gå til permitteringer og oppsigelser neste kvartal. Det betyr at nedgangen i denne delen av arbeidsmarkedet, der deler av frontfagsbedriftene ligger, vil fortsette utover i 2017. Det er fortsatt noe vekst i arbeidsledigheten i funksjonærgrupper som blant annet ingeniører. Fortsatt redusert sysselsetting i oljerelaterte virksomheter vil, sammen med moderate lokale oppgjør i virksomheter som rammes av nedgangen, bidra til å dempe lønnsveksten.
- Norsk økonomi kan trolig være nær konjunkturbunnen. SSB anslår moderat konjunkturoppgang fra første halvår i år, men med anslått vekst i BNP Fastlands-Norge på 1,8 prosent i 2017 vil veksten være svakere enn trendvekst på 2 prosent. Ifølge Norges Banks regionale nettverk har produksjonsveksten tiltatt i alle næringer med unntak av eksportindustrien. Andelen av bedriftene som rapporterer om kapasitetsbegrensninger har økt litt, men andelen kontaktbedrifter som har problemer med å møte vekst i etterspørselen er lav i hele landet.

Bedriftene rapporterer fortsatt om god tilgang på arbeidskraft i hele landet.

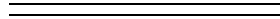
Totalt sett peker forholdene i realøkonomien i retning av om lag uendret lønnsvekst i 2017 sett i forhold til den underliggende lønnveksten i 2016.

Ramme

På bakgrunn av vurderinger gjort av NHO, i forståelse med LO, anslås års-lønnsveksten i industrien samlet i NHO-området til 2,4 prosent i 2017. Rammen er basert på 1,1 prosentpoeng overheng for industriarbeidere og industrifunksjonærer i LO-NHO-området og 0,3 prosentpoeng bidrag fra tariff tillegg. Resterende bidrag til rammen er glidning. Dette er lønnsvekst fra lokale forhandlinger basert på de fire kriterier, bedriftens økonomi,

produktiviteten, framtidsutsikter og konkurransevne, samt eventuelle strukturendringer. Det er viktig at alle grupper tilpasser seg rammen som det er enighet om i frontfaget.

Det partssammensatte Cappelen-utvalget (NOU 2016: 15) understreket i fjor høst at *«forbedringen i konkurransevnen må ivaretas. Ulik lønnsnivå mellom næringer kan likevel gi press i deler av arbeidsmarkedet som kan sette frontfagsmodellen på prøve. Det er viktig at modellens normdannende rolle ivaretas. Samtidig må utdannings-, sysselsettings- og arbeidsmarkedspolitikken innrettes med tanke på økonomiens strukturelle utfordringer og det store behovet for omstilling, kompetanse og økt produktivitet. Dette skaper grunnlag for fremtidig reallønnsvekst.»* NHO og LO har i mellomoppgjøret lagt vekt på disse sammenhengene.

Norges offentlige utredninger

2016

Arbeids- og sosialdepartementet:

NOU 2016: 1 Arbeidstidsutvalget
NOU 2016: 6 Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2016
NOU 2016: 13 Samvittighetsfrihet i arbeidslivet

Barne- og likestillingsdepartementet:

NOU 2016: 16 Ny barnevernslov
NOU 2016: 17 På lik linje

Finansdepartementet:

NOU 2016: 2 Endringer i verdipapirhandelloven
– flagging og periodisk rapportering
NOU 2016: 3 Ved et vendepunkt: Fra ressursøkonomi
til kunnskapsøkonomi
NOU 2016: 5 Omgåelsesregel i skatteretten
NOU 2016: 11 Regnskapslovens bestemmelser om
årsberetning mv.
NOU 2016: 15 Lønnsdannelsen i lys av nye
økonomiske utviklingstrekk
NOU 2016: 20 Aksjeandelen i Statens pensjonsfond
utland
NOU 2016: 23 Innskuddsgaranti og krisehåndtering
i banksektoren
NOU 2016: 27 Ny lovgivning om tiltak mot hvitvasking
og terrorfinansiering II

Forsvarsdepartementet:

NOU 2016: 8 En god alliert – Norge i Afghanistan
2001–2014
NOU 2016: 19 Samhandling for sikkerhet

Helse- og omsorgsdepartementet:

NOU 2016: 25 Organisering og styring av
spesialisthelsetjenesten

Justis- og beredskapsdepartementet:

NOU 2016: 9 Rettferdig og forutsigbar
– voldsskadeerstatning
NOU 2016: 10 Evaluering av garantireglene
i bustadoppføringslova
NOU 2016: 24 Ny straffeprosesslov

Kommunal- og moderniseringsdepartementet:

NOU 2016: 4 Ny kommunelov
NOU 2016: 18 Hjertespråket

Kulturdepartementet:

NOU 2016: 12 Ideell opprydding

Kunnskapsdepartementet:

NOU 2016: 7 Norge i omstilling – karriereveiledning
for individ og samfunn
NOU 2016: 14 Mer å hente

Nærings- og fiskeridepartementet:

NOU 2016: 21 Stiftelsesloven
NOU 2016: 22 Aksjelovgivning for økt verdiskaping
NOU 2016: 26 Et fremtidsrettet kvotesystem

Utenriksdepartementet:

NOU 2016: 8 En god alliert – Norge i Afghanistan
2001–2014

Bestilling av publikasjoner

Offentlige institusjoner:

Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon

Internett: www.publikasjoner.dep.no

E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no

Telefon: 22 24 00 00

Privat sektor:

Internett: www.fagbokforlaget.no/offpub

E-post: offpub@fagbokforlaget.no

Telefon: 55 38 66 00

Publikasjonene er også tilgjengelige på
www.regjeringen.no

Trykk: 07 PrintMedia AS – 03/2017